

ODBOR ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

Ljubčo Arsov, predsjednik, dr Vladimir Bakarić, Anka Berus,
Rodoljub Colakovic, Radivoj Davidović, Stane Dolanc, Veselin
Đuranović, Aslan Fazlija, Slavko Janevski, Lazar Koliševski,
Nandor Major, Petar Matić, Miha Marinko, dr Miroslav
Pečujlić, dr Ivan Perić, dr Pavle Savić, Petar Štambolić, Lidija
Šentjurs, Franc Šetinc, dr Mijat Šuković, dr Marko Šunjić, dr Arif
Tanović, Fabijan Trgo, Mihajlo Zvicer, Drago Vukša, sekretar
Odbora

JOSIP BROZ TITO – SABRANA DJELA

REDAKCIJA ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

David Atlagić, Ismail Bajra, dr Dušan Bilandžić, dr Drago Borovčanin,
dr Milovan Bosić, Slobodan Bosiljčić, dr Velimir Brezovski,
dr Pero Damjanović, dr Tone Ferenc, dr Branislav Gligorijević,
zamjenik glavnog i odgovornog urednika, dr Danilo Kecić,
dr Milan Matić, Veljko Miladinović, Pero Morača, dr Ivan Perić,
dr Branko Petranović, dr Nikola Popović, zamjenik glavnog i
odgovornog urednika, dr Miljan Radović, dr Stanislav Stojanović,
Fabijan Trgo

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
dr Pero Damjanović

SEKRETAR REDAKCIJE
dr Enes Milak

NAUČNA PRIPREMA
INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU
BEOGRAD

TOM 20

*Istraživanja, napomene,
hronologija i priprema za štampu*
DIMITRIJE BRAJUŠKOVIĆ

JOSIP BROZ TITO SABRANA DJELA

TOM DVADESETI

16. APRIL — 30. JUN 1944.

IZDAVAČKI CENTAR »KOMUNIST«, BEOGRAD
BEOGRADSKI IZDAVAČKO-GRAFIČKI ZAVOD, BEOGRAD
IZDAVAČKO KNJIŽARSKO PODUZEĆE »NAPRIJED«, ZAGREB

BEOGRAD 1984.

VIII

juna stvorile i održale mostobran s preko 900 000 svojih vojnika, čime su stvoreni uslovi za dalje uspješno savezničko nastupanje i na tom frontu.

Na jugoslovenskom ratištu još nije postojala čvrsta linija fronta, ali su se po Titovim naređenjima, uputstvima i direktivama oformljavala sve izrazitija vojišta.

U Sloveniji je 7. korpus NOVJ od druge polovine aprila do kraja maja 1944. proširio slobodnu teritoriju u Dolenjskoj i prenio borbe u rejon Iga, nedaleko od Ljubljane, a zatim u junu usmjerio težište borbi na razaranju željezničkih pruga Ljubljana — Trst i Ljubljana — Novo Mesto. Jedinice iz sastava njemačke Grupe armija »C« nisu uspjele da takva dejstva spriječe, niti, pak, da razbiju 9. korpus NOVJ u Vipavskoj dolini i odbace ga iz Gorenjske i onemoguće razaranje željezničke pruge Jesenice — Gorica — Trst. Čak i u Štajerskoj, koju su njemačke snage s posebnom upornošću čuvala iz bojazni da se ne rasplamsa pokret otpora i u Austriji, jedinice 4. operativne zone Glavnog štaba NOV i PO Slovenije su na sektoru Mozirskih planina odbile više neprijateljevih napada, a diverzijama osjetno remetile njemački saobraćaj između Celja i Maribora.

U Hrvatskoj su jedinice NOVJ djelimične uspjehe njemačkih ofanzivnih poduhvata u daljim borbama dovodile do potpunog neuspjeha ili prenosile borbe na nova područja.

Osmi korpus NOVJ sve do 31. maja sprečavao je jedinicama njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa da ovladaju obalskim rubom od ostrva Silbe do Kornata, pa i tada presječenu vezu s ostrvom Visom, 8. korpus je ubrzo ponovo uspostavio. Istovremeno su s utvrđenog ostrva Visa jedinice 8. korpusa i Mornarice NOVJ samostalno, ili s dijelovima savezničkih komandosa izvodile uspješne desantne prepade na ostrva Mljet, Korčulu, Šoltu i Brač.

U Lici su jače snage njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa od 28. aprila do 16. maja ofanzivnom operacijom »Morgenstern« ovladale Krbavskim poljem i Korenicom, ali je ubrzo 11. korpus NOVJ povratio izgubljene rejone. Međutim, on nije blagovremeno prozreo da je to bila i prikrivena koncentracija njemačkih snaga, koje će s tog pravca nastupati u predstojećoj operaciji »Reselsprung« — (»Konjički skok«) — *drvarskoj operaciji*. Slično je bilo i s 4. korpusom NOVJ prilikom napada jedinica njemačkog 5. SS brdskog armijskog korpusa na Topusko, Vojnić i Slunj, kojima su njemačke snage ovladale do 26. maja. Protivnapadom je 4. korpus povratio sva ta mjesta, ali ni on nije uočio prikrivenu koncentraciju njemačkih snaga za nastupanje s tog pravca u operaciji »Reselsprung«. Taj

korpus je i u junu nastavio ofanzivna dejstva i usmjerio ih na tri odvojena sektora: u Pokuplju, u zahvatu komunikacije Zagreb — Karlovac i u zahvatu komunikacija koje od Bihaća vode za Sisak i za Karlovac.

U Istri su dijelovi njemačke Grupe armija »C« pokušali da unište jedinice Operativnog štaba NOVJ za Istru, ali su ove u borbama vođenim na planini Učki krajem aprila i početkom maja izbjegle udar njemačkih snaga i prodrle na planinu Nanos, a odatle nastavile uspješna dejstva, popunile jedinice novim borcima i 11. juna obnovile 2. istarsku NO brigadu.

U Hrvatskom Zagorju su na 10. korpus NOVJ, koji je ugrožavao neposredne prilaze Zagrebu, a naročito komunikacije koje vode preko sjeverne Hrvatske k Austriji i južnoj Mađarskoj, povele sredinom maja ofanzivu njemačke i ustaško-domobranske snage, ali je korpus najprije pružio snažan otpor, a zatim manjim snagama prešao u manevarsku odbranu, a glavninom prodro na Kalnik, zatim na Bilo-goru i u Moslavinu, odakle je sredinom juna poveo ofanzivna dejstva i stvorio novu slobodnu teritoriju. Takođe je i u Slavoniji protiv 6. korpusa NOVJ, koji je stavio pod udar magistralu Zagreb — Beograd i pojačao dejstva na sektor Virovitica — Daruvar, krajem aprila uslijedila njemačko-ustaška ofanziva. Međutim, korpus je dijelom snaga poveo manevarsku odbranu i do sredine maja doveo do neuspjeha neprijateljev poduhvat, a istovremeno je s jednom divizijom prodro u Moslavinu i nastavio ofanzivna dejstva.

Istočna Bosna, gdje su dejstvovali 3. korpus NOVJ i dvije divizije Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, bila je stalno poprište intenzivnih borbi. Tamo su jedinice iz sastava njemačke 2. oklopne armije, kojima je povremeno sadejstvovao i dio snaga Vojnoupavnog komandanta Srbije, veoma energičnim napadima sprečavale jedinica-ma NOVJ izbijanje na Drinu i nastojale da ih odbace što dalje od Srbije. U tome su privremeno i uspjele, ali nisu mogle spriječiti da se u istočnoj Bosni prikupe i manevarskom odbranom održi pet divizija NOVJ.

U Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini je 2. korpus NOVJ takođe vodio veoma teške borbe. Najžešće su bile u zahvatu Limske doline. I tamo su snage iz sastava njemačke 2. oklopne armije i dijelovi jedinica Vojnoupavnog komandanta Srbije u ofanzivnim poduhvatima vođenim tokom čitave druge polovine aprila i u prvoj polovini juna pokušavale da likvidiraju limski mostobran. Međutim, 2. korpus je glavninom svojih snaga u veoma ostrim borbama razbio neprijateljske snage i odbranio limski mostobran, na kome je u drugoj polovini maja prihvatio Udarnu grupu divizija NOVJ, koja se iscrpela stalnim borbama i marševima povukla iz zapadne Srbije.

U Srbiji se uspješno razvijala NOB uglavnom samo u njenom jugoistočnom dijelu. Tako je Glavni štab NOV i PO Srbije, pored već postojećih 9 južnomoravskih brigada, od sredine aprila do kraja juna 1944. formirao u južnomoravskom regionu još 10 brigada, koje je sve uključio u prvih pet srpskih divizija NOVJ. Samo jednu od tih divizija je Glavni štab zadržao da štiti slobodnu teritoriju u Pustoj reci i Jablanici, a ostale je usmjerio u tri operativna pravca: dvije prema Kopaoniku u susret snagama NOVJ koje će poći iz Crne Gore s limskog mostobrana; jednu prema Vranju i planini Kozjaku da se poveže s jedinicama Glavnog štaba NOV i PO Makedonije i da povedu zajedničku borbu; jednu diviziju je uputio k istočnoj Srbiji da razbije tamošnje okupatorsko-kvislinške jedinice i ojača NOB. Njihova dejstva su ugrozila glavne komunikacijske pravce koji vode kroz Srbiju, pa je Vojnoupravni komandant Srbije njemački general Hans Gustav Felber objedinio sve postojeće vojne formacije neprijateljski raspoložene prema NOP-u i pod njemačkim rukovodstvom uputio ih u ofanzivne poduhvate protiv jedinica Glavnog štaba NOV i PO Srbije. Međutim, svi su se ti poduhvati u krajnjem ishodu završili bezuspješno.

U zapadnoj Srbiji vodila je veoma teške borbe Udarne grupa divizija NOVJ protiv višestruko nadmoćnijih neprijateljevih snaga, koje je protiv nje lično poveo general Hans Gustav Felber. Prinudena da nekoliko puta mijenja pravac svoga nastupanja, Udarne grupa divizija NOVJ napokon se s ogranaka planine Maljena preko Zlatibora i Zlatara sredinom druge polovine maja prebacila na slobodnu teritoriju 2. korpusa NOVJ u dolini Lima.

U ostalim dijelovima Srbije — Mačvi, Pocerini, Rađevini, Šumadiji, istočnoj Srbiji — postojali su manji ili veći partizanski odredi, ali njihovi pokušaji da rasplamsaju NOB spriječili su višestruko nadmoćnije okupatorsko-kvislinške snage i njihov teror.

Na Kosovu i u Metohiji do pred kraj juna bio je potpuno onemogućen opstanak partizanskih odreda zbog još uvijek snažnog njemačkog uticaja na najveći dio albanskog življa, koji je uz to bio i dobro naoružan. Stoga su se kosovsko-metohijski partizanski odredi i bataljoni (sem četiri malene ilegalne partizanske grupe) borili na drugim terenima. Tek krajem juna je novoformirani Kosovski partizanski bataljon počeo na svome terenu da izvodi svoje prve borbene akcije.

U Vojvodini su, pak, partizanski odredi, naročito u Sremu gdje je postojala i jedna udarna brigada, uspješno izvodili diverzije na komunikacijama i napadali na manje neprijateljeve posade. Glavni štab NOV i PO Vojvodine, koji se odranije s obje vojvodanske

divizije nalazio u istočnoj Bosni, u junu se avionom prebacio u Bari i pripremao se poslije referisanja Vrhovnom štabu na Visu za odlazak u Vojvodinu.

U Makedoniji su NOB-om bile zahvaćene značajne oblasti i u istočnom i u zapadnom njenom dijelu. Prekinuti su ili ugroženi komunikacijski pravci između okupatorovih garnizona, a postala je nesigurna i bliska pozadina njemačkih snaga u Grčkoj. Da bi se to otklonilo preduzimani su ofanzivni poduhvati bugarsko-njemačkih snaga u istočnom dijelu Makedonije i zajednički napadi njemačkih jedinica i kvislinških formacija albanskih balista u zapadnoj Makedoniji. Konačni ishod bio je povoljan za jedinice Glavnog štaba NOV i PO Makedonije; one su ojačale i još više razvile svoja dejstva, a uspostavile su korisnu saradnju i sa snagama narodnooslobodilačkih pokreta u Albaniji i Grčkoj. Tokom juna su od 1. makedonsko-kosovske udarne brigade formirane dvije udarne brigade: 1. makedonska i 1. kosovsko-metohijska. Obje brigade i 9 makedonskih partizanskih odreda nastavili su uspješna dejstva, stvarajući uslove za formiranje novih brigada.

Na jugoslovenskom ratištu, cjelovito posmatranom, NOVJ je svojim borbenim dejstvima pod Titovim rukovodstvom — koji je savjetujući se sa svojim saradnicima u bitnim pitanjima, lično donosio konačne odluke — sistematski razvlačila i usitnjavala brojčano i tehnički nadmoćnije okupatorsko-kvislinške snage, i, čvrsto držeći strategijsku inicijativu, manevarskom odbranom izmicala udarima koncentrisanog neprijatelja, a nametala mu odlučne borbe tamo gdje je stekla operativno-taktičke prednosti.

U periodu koji obuhvata ovaj tom njemačke snage u Jugoslaviji nisu uspjele da povedu nijednu operaciju s operativno-strategijskim ciljem, sem operacije »Reselšprung«, tj. drvarske operacije, kojoj bi se, da je uspjela, mogao dati takav karakter. Ta operacija je započela 25. maja vazдушnim desantom na Drvar i odvijala se uglavnom na teritoriji zapadne Bosne. U njoj je njemačka 2. oklopna armija angažovala sve svoje raspoložive snage koje je mogla skinuti s ostalih jugoslovenskih vojišta. Pripremana je duže od tri i po mjeseca, a osnovni njen cilj lično je Hitler odredio: da se po svaku cijenu zarobi ili ubije Tito i istovremeno razbije Vrhovni štab NOV i POJ. Međutim, i tu operaciju su jedinice 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa NOVJ, uprkos početnom potpunom iznenađenju, nakon desetak dana odlučnih borbi dovele do potpunog neuspjeha. Iako je ova operacija u suštini imala osvetničko-teroristički karakter i odražavala hitlerovsku nemoć, ipak je prinudila Tita i rukovodstvo NOP-a da napuste Drvar i da se pod veoma teškim okolnostima, u toku desetak dana, često premiještaju s jednoga na drugo mjesto. To je otežavalo svaki sistematski i sredi

XII

rad rukovodstva NOP-a sve dok se najzad nisu uoči 4. juna s Kupreškog polja avionima prebacili u Bari, a odatle 7. juna došli na Vis.

Titova odluka o premještanju Vrhovnog štaba i rukovodstva NOP-a na Vis, iako ju je, čini se, nerado donio, pokazala se veoma korisnom, jer se van domašaja njemačkih kopnenih snaga moglo uspješnije rukovoditi sve širim i sve složenijim operacijama NOVJ i raditi na daljem učvršćenju tekovina NOP-a, posebno na njihovom međunarodnom priznanju, čemu je Tito boraveći na Visu posvetio najveću pažnju.

Operacija »Reselšprung« nije usporila dalji uspon NOB-a, niti ukočila razvoj NOVJ. Naprotiv, uslijedili su njihovi još veći usponi, popularnost i prestiž. Sredinom juna je postignut sporazum Tito — Šubašić, koji je u suštini predstavljao pobjedu NOP-a i političko priznanje dotadašnjih tekovina NOP-a. NOVJ je intenzivno rasla i već krajem juna 1944. brojala oko 350 000 vojnika, svrstanih u 11 korpusa, odnosno u 39 divizija i 134 brigade i 128 partizanskih odreda. Osim njih, u okviru NOVJ borile su se još 5 samostalnih brigada NOVJ, jedna italijanska partizanska divizija s tri brigade i jedna bugarska partizanska brigada. U periodu koji obuhvata ovaj tom formirano je 29 novih brigada i 5 divizija NOVJ. Svojom borbom NOVJ je tada za sebe vezivala oko 300 000 njemačkih vojnika koji su se nalazili u sastavu jedne armije, 7 armijskih korpusa, 15 divizija i nekoliko desetina samostalnih pukova i bataljona. Bilo je to u vrijeme kada su njemačke komande na svim ostalim evropskim frontovima, zbog teških poraza, vapile za hitnim pojačanjima, ali se ona, zahvaljujući aktivnosti NOVJ, nisu mogla uzeti iz Jugoslavije, iako se, kao i do tada, pod njemačkim okriljem borilo protiv NOVJ približno 250 000 bugarskih i mađarskih vojnika i još isto toliko pripadnika raznih jugoslovenskih kvislinških i kolaboracionističkih formacija.

II

Titova naređenja, uputstva, direktive i svi ostali vidovi dokumenata vojne prirode iz ovoga toma koje je uputio jedinicama NOVJ u centralnom i zapadnom dijelu Jugoslavije bili su usmjereni na podsticanje kako odbrane i širenja postojećih slobodnih teritorija, tako i organizacionog učvršćenja NOVJ i njenog izrastanja u savremenu armiju. Dokumenti koje je u pisanoj formi uputio u istočne dijelove Jugoslavije pokazuju Titovo staranje za stvaranje uslova za ponovno rasplamsavanje NOB-a, za mobilizaciju novih boraca, za formiranje i učvršćenje novih jedinica. U stvari, on je svim silama radio na tome da se što brže prenese težište dalje borbe u istočne krajeve Jugoslavije, te daje podsticaje za ubrzaniji rad na pripremama za obrazovanje tamošnjih vrhovnih organa revolucionar-

ne vlasti kako bi se dogradila državnost nove Jugoslavije u cjelini. Tito je bio ubijeden da se u svemu tome treba oslanjati prije svega na sopstvene snage i to je u svojim direktivama naglašavao. On je polazio sa stanovišta da će i sazrijevanje uslova za međunarodno priznanje nove Jugoslavije, bez obzira na to što su već tada AVNOJ i NKOJ predstavljali i stvarno i formalno veliku većinu jugoslovenskih naroda, u biti zavisiti od toga kojim će tempom i s kakvim intenzitetom NOB obuhvatiti prostor istočnog dijela Jugoslavije, a prije svega Srbiju. Stoga je naređivao 2. i 3. korpusu NOVJ da po svaku cijenu odbrane svoje slobodne teritorije i prihvataju na njima divizije NOVJ koje će tamo pristizati, da ih snabdiju oružjem i municijom i zbrinu njihove ranjenike, da im omoguće odmor i sređivanje. Koliko Tita zaokuplja orijentacija prenošenja težišta borbe u Srbiju vidi se i po tome što je više od jedne trećine svih dokumenata ovoga toma uputio jedinicama koje su svoja borbena dejstva bile usmjerile na neprijatelja u Srbiji i uopšte u istočnim krajevima zemlje.

Na bazi izvještaja dobijenih u toku dvokratnog prodiranja lako pokretne Udarne grupe divizija NOVJ u Srbiju i njenog strategijskog izvidanja tamošnje situacije i na bazi izvještaja iz Srbije o raspoloženju najširih narodnih masa, kao i praćenjem sve uspješnijeg rasplamsavanja NOB-a u njenim jugoistočnim oblastima, Tito je došao do zaključka da NOP i u Srbiji velikom brzinom mijenja političko opredjeljivanje narodnih masa u svoju korist — realno gledano nimalo manjim tempom nego u ostalim krajevima Jugoslavije — ali da to dode do izražaja sprečavaju objektivni činioci, i to ne toliko vojna snaga okupatora — iako nije bila mala — nego njegov nevideni teror koji su još drastičnije dopunjavali kvislinzi, a naročito četnici. Stoga je Tito odlučio da se oružanom silom prije svega razbije tamošnja kvislinška vlast i da se u sklopu borbe protiv njemačko-bugarskih okupatora definitivno unište kontrarevolucionarne, kolaboracionističke četničke formacije. To je postala prvorazredna Titova preokupacija na vojnom planu i zbog toga što je iz pisama dobijenih od Vinstona Čerčila jasno uvideo koliko se i kako se na političkom planu spekuliše s četničkim pokretom pripisujući mu izvanredno veliku ulogu i izjednačavajući ga sa srpskim seljaštvom kao cjelinom. Čerčil je, naime, veoma naglašeno izdvajao »srpski dio Jugoslavije« i u njemu postojećih »200 000 srpskih seljaka« voljnih da se bore protiv Nijemaca, ali ne u okviru NOVJ, već paralelno s njom, što je implicite značilo postojanje dva ravnopravna pokreta otpora u Jugoslaviji, pa analogno tome Čerčil u svom pismu od 17. maja 1944. traži od Tita da prihvati s tim Srbima (čitaj: četnicima — D. B.) ravnopravnu saradnju. »Moj cilj jeste — pisao je Čerčil — da se te snage potaknu na saradnju s Vama za stvaranje jedinstvene nezavisne Jugoslavije«. Čerčil će istrajno naglašavati tu različitost političkih interesa NOP-a i »Srba«, pod čim je podrazumijevao postojanje dviju

odvojenih borbenih formacija, svaku pod sopstvenim rukovodstvom — prvu pod Titovim, drugu pod kraljevim — pa je isticao i potrebu uspostavljanja saradnje Tita i kralja Petra II kako bi se, po njegovom mišljenju »sve snage otpora ujedinile protiv zajedničkog neprijatelja«. Tito je, pak, pred svim jedinicama NOVJ u istočnom dijelu Jugoslavije, pored borbe protiv okupatora, kao prvenstveni zadatak postavio uništenje četnika, kako bi se konačno raspršila svaka iluzija i kod reakcionarnog dijela jugoslovenske emigracije i kod vodećih britanskih političara — prije svega kod Čerčila i Idna — o mogućnosti restauracije starog društvenog uređenja i nasilnog namećanja narodima Jugoslavije kralja i monarhije preko četničkog pokreta.

S Titovim dolaskom na Vis Čerčil je procijenio da je kucnuo pravi čas kad se Tito može prisiliti na popuštanje i nametnuti mu sastanak s kraljem Petrom II. Bio je spreman i na prenatgljene korake. Međutim, pobijedila je Čerčilova spremnost da prihvati realizam britanskih političara i vojnika koji su razvoj događaja u Jugoslaviji pratili na licu mjesta, ili, pak, iz blizine, kao što su: Ficroj Maklejn, Vilijam Dikin, Ralf Stivenson, Filip Brod, general Henri M. Wilson i drugi. Odras toga je i Čerčilovo pismo od 10. juna 1944. u kome je, po njihovim savjetima (mada s velikom dozom lične srdžbe na takve savjete) odlučio da kralj Petar ne ide direktno na Vis, mada je u pismu Titu između ostalog, napisao: »S g[ospodinom] Stivensonom i banom ide i kralj. Ozbiljno se nadam da ćete iskoristiti priliku da se sastanete s njim i pretresete na prijateljski način stvari od interesa za buduću Jugoslaviju. Najprije će ban Hrvatske i g. Stivenson doći kod Vas i razgovarati s Vama o cijeloj situaciji i svojim pripremama koje se mogu izvršiti za Vaš sastanak s kraljem«. Međutim, Tito je procijenio da bi dolazak kralja značio težak poraz za NOP, jer bi se oko njega okupili ne samo rojalisti i mnogi kolebljivci, nego i svi zločinci iz raznih kvislinških tabora da bi izbjegli zasluženu kaznu, te bi na taj način uslijedio brz proces polarizacije političkih opredjeljenja i neizbježan građanski rat, pa je u vezi s kraljem poslao Čerčilu negativan odgovor.

Titova strategijska koncepcija u prvoj polovini 1944. godine polazila je od procjene da je na vidiku završetak drugog svjetskog rata i da stoga na spoljnopoličkom planu treba naći način na koji bi se uklonile barijere koje ometaju političko priznanje nove jugoslovenske društveno-političke stvarnosti. Sudeći po Titovoj aktivnosti izraženoj kroz dokumente ovoga toma, on se zalagao za postepeno ostvarenje toga konačnog cilja. On je i prije i bolje nego iko drugi od njegovih najbližih saradnika uočio da ne bi koristilo NOP-u zaoštavanje odnosa sa zapadnim Saveznicima radi brzog političkog priznanja AVNOJ-a i NKOJ-a. To utoliko prije što je Vinston Čerčil u ličnoj

prepisci s Titom ne jednom naglasio da je jugoslovenska kraljevska vlada zvanično priznata od svih vlada koje su u savezu protiv nacističke Njemačke i da sve te vlade priznaju kralja Petra II kao zvaničnog predstavnika jugoslovenskog suvereniteta. Videći da vođe britanske ličnosti koje kreiraju britansku spoljnu politiku čvrsto istrajavaju na takvoj politici i da ne nude bilo kakve nijanse koje bi bile prihvatljive za NOP, već naprotiv, da se s neshvatljivom upornošću zalažu da se kralj Petar II ponovo vrati na prijesto, Tito je, čvrsto se oslanjajući na odluke II zasijedanja AVNOJ-a, odbacivao svaku takvu mogućnost, ali je za izlazak iz ćorsokaka inicirao alternativno rješenje: da je voljan da pregovara s novoimenovanim predsjednikom kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivanom Šubašićem. Odlučujući se za sastanak s njim, Tito je pri tome vodio računa o »želji svih saveznika« (kako je to u radiogramu od 18. juna javio operativnim štabovima NOVJ, ZAVNO-ima i višim forumima KPJ), tj. ne samo o želji britanske i američke vlade, nego i o sugestijama sovjetske vlade, koje su imale osobit značaj, jer su Tito i rukovodstvo NOP-a posebnu važnost pridavali tome da se zbog NOP-a što je moguće manje komplikuju odnosi SSSR-a, s jedne strane, i Velike Britanije i SAD, s druge strane.

Po Titovim procjenama za takav kurs su postojali i unutrašnji razlozi, jer su u nekim sredinama, posebno kod jednog dijela seljaštva, postojala shvatanja da monarhija nije prestala biti državotvorna institucija. Osim toga, Tito je smatrao da NOP pregovorima sa dr Šubašićem ne može ništa izgubiti. Stajao je na stanovištu da samim tim što se AVNOJ deklarirao kao vrhovno zakonodavno predstavničko tijelo Jugoslavije i što je u tom svojstvu AVNOJ vodio sve tekuće poslove i koordinirao rad zemaljskih predstavničkih tijela i organa narodne vlasti, kraljevska jugoslovenska vlada, koja nema nikakve veze s vođenjem oslobodilačke borbe, nema nikakve mogućnosti ni da se umiješa u rješavanje bilo kakvih problema niti na okupiranim područjima niti na slobodnoj teritoriji. Najzad, Tito je polazio i od toga da se samim činom pregovaranja *de facto* i na spoljnopolitičkom planu legalizuju i ustaljuju AVNOJ i NKOJ kao oličenje nove, revolucionarne zakonodavne i izvršne vlasti u Jugoslaviji.

Dr Ivan Šubašić je došao na Vis svjestan da ne raspolaže nikakvom realnom snagom da ma šta nametne NOP-u. Stoga u pregovorima vodenim 15. i 16. juna nije ni pokušao da odbrani sopstveni prijedlog, koji je, istini za volju, bio megalomanski, već je u cijelosti prihvatio ono što je NKOJ predložio. Titova politička smjelost, gipkost, umješnost i realistička procjena stvarnosti učinili su da se lako i brzo postigne sporazum. Sporazum su uslovile objektivne međunarodne okolnosti i postojeće unutrašnje stanje, jer još uvijek nisu bile savladane protivničke snage u značajnim dijelovima zemlje. Tito i

XVI

rukovodstvo NOP-a su bili ubijedeni da će objavljivanje sporazuma demoralisati znatne slojeve kvislinških i kolaboracionističkih snaga i da će se ubrzati proces njihovog raspadanja.

Viškim sporazumom nisu bili zadovoljni vodeći britanski državnici — Čerčil i Idn, jer se njime nisu ispunila njihova nastojanja da će s dolaskom Tita i rukovodstva NOP-a na Vis izdejsstvovati Titovu popustljivost u odnosu na kralja i izbjegličku vladu. Čerčil je počeo shvatati (više nego Idn) da je NOP čvrsto ukorijenjen u narodu, da su njegovi ciljevi jasno formulisani u odlukama II zasijedanja AVNOJ-a i da to nisu revolucionarne parole od kojih se u pregovorima može odustati nego čvrst i dobro organizovan pokret koji predvodi odlučno i sposobno rukovodstvo. Stoga je Viški sporazum korak bliže k vrhuncu uzlazne linije političke i vojne saradnje NOP-a Jugoslavije i zapadnih saveznika.

III

U ovom tomu *Sabranih djela* objavljuje se 177 dokumenata osnovnog teksta. Oni sigurno ne daju cjelovitu sliku velike Titove aktivnosti, ali se iz njih vidi u kojim pravcima je bila usmjerena njegova djelatnost i na koji način je odbijao nasrtaje na najveće tekovine nove Jugoslavije, kao i to s kolikom je upornošću čuvao njihovu koheziju i stabilnost. Brojčano dominiraju dokumenti vojne sadržine, kojih ima preko 90%. Tu spadaju 119 naređenja, uputstava i direktiva, 18 obavještenja, 15 pohvala jedinicama i 13 upozorenja štabovima. Od toga se 96 puta obratio višim štabovima: glavnim štabovima ukupno 26 puta, pojedinim korpusima 51 put, dok im se istovjetnim tekstom obratio još 19 puta. Udarnoj i Operativnoj grupi divizija NOVJ obratio se 17 puta, Zastupništvu NKOJ-a u Italiji obratio se 12 puta, a isto toliko puta i vojnim misijama NOVJ, dok se 10 puta obratio Štabu Mornarice NOVJ i Štabu 26. dalmatinske NO divizije, a svih 15 pohvala poslao je preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« i u njima pohvalio 7 divizija, 5 brigada, 3 bataljona i jednu četu s njenim komandirima. Preostali manji dio dokumenata sačinjavaju: 2 pisma i jedna poruka upućeni Vinstonu Čerčilu, 3 poruke zemaljskim vijećima, 2 poruke dr Josipu Smodlaki, jedno pismo slovenačkom narodu, po jedna poruka upućena Henriju Majtlandu Vilsonu, Svetozaru Vukmanoviću Tempu i Koči Popoviću, zatim tekstovi dvaju govora i jednog intervjua. Preko 80% dokumenata osnovnog teksta jesu primljeni radiogrami i za njih važi sve ono što je u vezi s dokumentima takve vrste rečeno u predgovoru 18. toma *Sabranih djela*.

U tomu se nalazi i 18 priloga. Svi se oni svojom sadržinom odnose na Tita. On je u znatnoj mjeri i lično doprinio, usmeno ili pismeno, oblikovanju sadržine za 13 priloga. Među njima se po značaju

posebno ističu slijedeća četiri: Intervju agenciji »Asošijeted pres«, Proglas CKKPJ od 1. maja, Stritov izvještaj o Titovim stavovima prema zarobljenim ratnim zločincima, Sporazum Tito — Šubašić. Od ostalih pet priloga, u čijem oblikovanju Tito nije lično učestvovao, ali se neposredno odnose na njega, posebnu pažnju pobuđuju dva pisma koja je Winston Čerčil uputio Titu.

I u ovom tomu nedostaje značajan broj dokumenata raznih kategorija koje je Tito uputio pojedinim štabovima NOVJ s kojima je Vrhovni štab održavao direktnu radio-vezu, kao na primjer sa Štabom 8. korpusa i Štabom 29. hercegovačke udarne divizije. Sigurno je slao direktive i uputstva i Glavnom štabu NOV i PO Makedonije, iako je radio-veza s njim bila neredovna. Veliku prazninu predstavlja i to što do sada nisu pronađeni zapisnici sa sjednica Politbiroa CKKPJ, a takođe i to što u zapisnicima sa sjednica NKOJ-a nema ništa zapisano ili su sačuvani samo šturi nagovještaji o sadržini Titovog izlaganja prilikom podnošenja izvještaja NKOJ-u. Ali, i pored svih tih manjkavosti, dokumenti ovoga toma govore o velikoj i raznovrsnoj Titovoj aktivnosti i na unutrašnjem i na međunarodnom planu. Iz njih se vidi kako se on angažovao u rješavanju mnogih pitanja po raznim aspektima vojne problematike i kakve je mjere preduzimao za rješavanje gorućih problema narodnog života na slobodnim teritorijama, a posebno ishrane stanovništva i vojske u opustošenim regionima, ali isto tako i koliko se i kako angažovao da se u najpovoljnijim uslovima održi II kongres USAOJ-a, na kome je održao govor. Iz dokumenata ovog toma se, dalje, vidi kako je Tito svoje procjene nastalih zbivanja u najvećoj mogućoj mjeri — zavisno od objektivnih okolnosti — konkretno ostvarivao i pogodnom organizacijom i adekvatnom akcijom. To je činio neprestano, iz dana u dan. Iz dokumenata se vidi i to kako problemima pristupa široko i gipko, ali realno, pri čemu blagovremeno mijenja i prilagođava forme aktivnosti određenom cilju. Njegovo procjenjivanje šta je u određenim uslovima moguće, a šta nije, njegovo blagovremeno uočavanje na kojem su se mjestu ispriječile nepremostive prepreke i hitro preusmjeravanje kretanja u povoljnijem pravcu, njegovo otkrivanje pravih puteva i pronalaženje efikasnih sredstava da se tim putevima dalje ide, najneposrednije su determinisali uzlazni razvoj NOB-a i revolucije u razdoblju koji obuhvata ovaj tom *Sabranih djela* i otvorili dalju perspektivu.

Dimitrije Brajušković

JOSIP BROZ TITO — SABRANA DJELA
16. april — 30. jun 1944.

NAREDBA BR. 11 VRHOVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

Postavlja se za zamjenika komandanta Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda za Hrvatsku general-major Petar Drapšin, dosadašnji komandant VI korpusa NOV Jugoslavije.

Za načelnika Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda za Hrvatsku postavlja se pukovnik Pavle Jakšić, dosadašnji komandant XI korpusa.

Za komandanta VI korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se potpukovnik Mate Jerković.*

Za komandanta XI korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se pukovnik Mićun Šakić.**

Za komandanta IV korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se pukovnik Bogdan Oreščanin.***

Dosadašnji komandant IV korpusa NOVJ general-major Ivan Rukavina stavlja se na raspolaganje Vrhovnom štabu NOV i POJ.

Ova naredba stupa odmah na snagu.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

17. april 1944.

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Jugoslavije

Tito

A-VII. k. 113/A,
reg. br. 32/I.

* On je do tada bio načelnik Štaba toga korpusa.

** Do tada je bio komandant 19. dalmatinske NO divizije.

*** On je do tada bio pomoćnik načelnika Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske.

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Kako izgleda, neprijatelj nastoji da oslobodi komsku komunikaciju* i da zaposjedne oslobođene garnizone. Preduzećemo mjere da akcijom na osjetljive tačke neprijatelja olakšamo vaš položaj.¹ S naslonom na čvrsta uporišta zadržite se na vašem terenu. Primjenjujte elastičnu taktiku. Svakog dana javljajte mjesto za prijem pomoći i stanje vremena.² Redovno javljajte o kretanju neprijatelja.

17. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-3/2.*

* *Komskom komunikacijom* je nazvan drum koji od Andrijevice preko Mateševa i Lijeve Rijeke vodi za Podgoricu (sada Titograd).

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Protiv Sandžaka i Crne Gore ofanziva s više pravaca.¹ Peko [Dapčević]* se povlači iz Limske doline. Morača** je zapadno od Ibra. Pripremite dvije divizije: XVI i XVII za pokret. Ima izgleda da ćete dobiti pomoć.⁴ Ruse ometa rdavo vrijeme. Javljajte redovno o kretanju neprijatelja.

17. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 8-1/2-28.*

* Misli se na jedinice 2. korpusa NOVJ, čiji je komandant bio Peko Dapčević.

** Misli se na Udarnu grupu divizija NOVJ (2. proletersku i 5. krajišku), kojom je komandovao Milutin Morača.

[ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ]

U Sandžaku i Crnoj Gori nastavlja se ofanziva iz više pravaca.⁵ Peko [Dapčević] evakuše snage iz limske doline.⁶ Vaše dejstvo u pravcu najosjetljivijih tačaka Srbije olakšalo bi naš položaj u Sandžaku i Crnoj Gori.

Ima izgleda da ćete dobiti pomoć.⁷ Tu samo vam ometa [ne] vrijeme.

Nastojimo da osposobimo jednu operativnu grupu koja bi vam sadejstvovala.⁸

Kako gledate [na] mogućnost i rezultate vašeg upada u Šumadiju?⁹

Ne krećite sve snage u jednom pravcu za upad.¹⁰ Javljajte o radu neprijatelja.

17. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 184,
reg. br. 9-5/1.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Neka dijelovi IV korpusa noću 19. na 20. april napadnu jačim snagama prugu [Bosanski] Novi-Dvor [na Uni]-Kostajnica.¹¹ Duže zadržavanje na [toj] pruži biće korisno.

18. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 119/1,
reg. br. 5-15/2.*

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Tražili smo od Saveznika da vam hitno šalju hranu i vi dolazite u prvom redu u obzir.¹²

Javite nam odmah koja mjesta treba bombardovati.¹³ Znajte da ovo opet ja primam na dušu¹⁴ i prema tome dolaze u obzir samo važni vojnički objekti.

19. april 1944.
[Drvar]

*A-VII. k. 394,
reg. br. 21-J/2.*

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Javite odmah koje važne vojničke objekte treba bombardovati.¹⁵

Pošto bombardovanja određujemo mi, to morate paziti da se daju zaista samo važni objekti i grupisanja neprijateljskih trupa.

19. april 1944.

[Drvar]

*A-VII. k. 408/A,
reg. br. 2-28/8-1.*

[ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ]

Nerealno je zahtijevati da vas Moravci* prihvate na Ibru.¹⁶ Oni se ne mogu [do njega] probiti. Vi sami morate riješiti problem prelaska [preko te rijeke]. Odmah [im] se morate približiti.** S njima je [kurirska] veza teška.

Sredenije i potpunije izvještavajte [nas] o situaciji na tome sektoru i o pravcu vašeg pokreta.¹⁷

19. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 184,
reg. br. 9-6/I.*

*Riječ je o 2.3. i 4. južnomoravskoj NO brigadi Glavnog štaba NOV i PO Srbije, koje su tada djelovale u Toplici i u Rasini.

**Udarne grupe divizija NOVJ se u to vrijeme nalazila u dolini rijeke Studenice.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Andrija [Hebrang] pošao [je] iz Drvara.¹⁸ Pošaljite mu auto.
U Bruvnu i Mazinu bili [su upali] Nijemci i navodno se
povukli.* Zarobili navodno 20 Engleza.

Ispitajte na kome je krivica za taj slučaj.¹⁹ Ispoljava se krajnja
nemarnost da se mogu dogoditi takva iznenađenja.

20. april 1944.

[Drvar]

A-VII, k. 119/1.

reg. br. 5-17/2.

*Odnosilo se na dijelove njemačke 392. legionarske pješadijske divizije
»Plava«.

[ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ]

Unaprijed ne donosite odluke.²⁰ Prvo predite Ibar, pa riješite situaciju [u svoju korist] na Kopaoniku i uspostavite vezu s Moravcima.* Tek onda moći ćete donijeti konkretan plan o pravcima dejstva. Vaša grupa neće [se] cjepkati [niti upućivati] pojedine brigade za Šumadiju. To bi vas oslabilo i nećete imati rezultate.²¹ Mi pripremamo druge snage za Šumadiju.²²

20. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 184,
reg. br. 9-6/1.*

*Riječ je o 2, 3. i 4. južnomoravskoj NO brigadi.

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Moračina [Udarna] grupa ostaje pri dodijeljenom [joj] zadatku.²³

Vi morate ostati na svom sektoru, prilagođavajući ratovanje stvorenoj situaciji.²⁴

Preduzeli smo mjere da dobijete hrane i [ratnog] materijala.²⁵
Redovno javljajte mjesto prijema i stanje vremena.

21. april 1944.
[Drvar]

*A-VII. k. 394,
reg. br. 21-4/2.*

[ŠTABU III KORPUSA NOVJ]

Spremite hitno prebacivanje dviju divizija preko [Drine] u Srbiju.²⁶

Peta [krajiska] i Druga [proleterska] će isto [tako] krenuti prema sjeveru i sadejstvovati [im]. Pokret neka bude smio i brz. Sektor Srebrenica osigurajte mostobranom.

21. april 1944.

[Drvar]

*A-VII. k. 408/A.
reg. br. 2-28/8-1.*

[ŠTABU V KORPUSA NOVJ]

Minirajte i obezbijedite pravac Ripač–[Bosanski] Petrovac.²⁷

21. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 461/A,
reg. br. 7-3/5.*

[ŠTABU MORNARICE NOVJ]

Tražimo da se smjesta ispita slučaj strijeljanja njem[ačkih] zarobljenika, jer su Englezi uložili oštar prøtest kod nas.²⁸ Engleze veæe meðunarodna konvencija po pitanju ratnih zarobljenika. Neka se to više ne dogaða bez našeg znanja. Odgovorite hitno.²⁹

21. april 1944.

[Drvar]

*A-VII. k. 523,
reg. br. 21-20/1.*

[ŠTABU MORNARICE NOVJ]

Ne slažemo se da vaše jedinice preduzimaju veće akcije bez sadejstva Saveznika.³⁰ Prijatelji* imaju nekog razloga da odlažu. Nema smisla istrčavati se, jer dotične otoke ne biste mogli održati. Čekajte naše direktive i vršite manje prepade na otoke.

21. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 523,
reg. br. 21-20/1.*

*Odnosi se na saveznički štab na Visu.

[ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ]

S vašom namjerom da se prebacite sjeverno od linije Požega–Užice slažemo se.³¹ Pokret treba izvršiti brzo. Vaša uporišta neka budu Suvobor i Medvednik. Naredili smo sadejstvo dviju divizija iz [istočne] Bosne.*

21. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 184,
reg. br. 9-7/1.*

*Odnosi se na 16. vojvodansku i 17. istočnobosansku udarnu diviziju.

UREDBA O ZVANJIMA POLITIČKIH KOMESARA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

I

Politički komesari Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije imaju rang oficira sa svim pravima koja daju odgovarajući oficirski činovi.

II

Politički komesari imaju slijedeći rang:

a) Politički delegati vodova dobijaju rang koji odgovara činu zastavnika.

b) Politički komesari četa, baterija, eskadrona, komandi mjesta dobijaju rang koji odgovara činu poručnika.

c) Politički komesari bataljona, komandi područja, tenkovskih četa dobijaju rang koji odgovara činu kapetana.

d) Politički komesari brigada, tenkovskih bataljona, artiljerijskih i konjičkih diviziona, vazduhoplovnih eskadrila, dobijaju rang koji odgovara činu majora.

e) Politički komesari divizija, operativnih zona, vazduhoplovnih grupa, oficirskih škola, dobijaju rang koji odgovara činu potpukovnika.

f) Politički komesari korpusa dobijaju rang koji odgovara činu pukovnika.

g) Članovi Vrhovnog štaba koji nemaju oficirske činove poime- nično dobijaju rang odgovarajućih oficirskih činova.

III

Oznake na reverima bluze i širiti na rukavima su isti kao i za odgovarajuće činove oficira sa slijedećim dopunama:

a) Politički delegati vodova imaju po jednu, politički komesari četa po dvije, a politički komesari bataljona po tri petokrake žute zvijezde na širitima rukava, a na zlatnim oznakama trougla politički delegat ima po jednu, politički komesar čete po dvije, a politički komesar bataljona po tri tanke crvene vrpce, paralelne unutrašnjoj strani trougla.

b) Politički komesari brigada imaju po jednu, politički komesari divizija po dvije, a politički komesari korpusa po tri žute petokrake zvijezde na donjim širitima rukava, a na zlatnim oznakama romba

komesari brigada imaju po jednu, komesari divizija po dvije, a komesari korpusa po tri crvene vrpce.

c) Svi članovi Vrhovnog štaba imaju na zlatnim oznakama romba po jednu žutu petokraku zvijezdu.

IV

Za regulisanje ranga komesara onih jedinica i ustanova koje nisu navedene u ovoj Uredbi, nadležni štabovi dostaviće Povjereništvu za narodnu odbranu konkretne prijedloge.

V

Ova Uredba stupa odmah na snagu. Poslije postupka svi štabovi, komande i ustanove dostaviće Povjereništvu za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije spiskove komesara s istim podacima kao i za ostale oficire Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Ova Uredba ne važi za partizanske odrede Jugoslavije.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

22. april 1944.
[Drvar]

Povjerenik za narodnu odbranu
Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Jugoslavije

J. B. Tito

*»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«,
br. 37, 38 i 39, za februar, mart i april
1944.*

[POZDRAV NARODU SLOVENIJE]

Draga braćo Slovenci,

U vezi s trogodišnjicom historijskog ujedinjenja u Osvobodilnu frontu cjelokupnog slovenačkog naroda bez razlike na političke poglede,³² šaljem vam u ime Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije srdačan pozdrav. Krvava fašistička čizma najprije je stupila na svetu slovenačku zemlju težeći zbrisati s lica zemlje Jugoslaviju i podjarmiti njene narode ili ih istrijebiti. Pred tom groznom opasnošću slovenački narod našao je jedino pravilan put: biti gotov na najveće žrtve u ime pobjede. U toj teškoj borbi slovenački narod borio se zajedno sa svima narodima Jugoslavije ne samo za svoju slobodu i nezavisnost svih naših naroda nego i za stvaranje nove istinski demokratske federativne Jugoslavije.

Žrtve koje je već doprinio slovenački narod i koje će ubuduće doprinijeti u ime te općesavezničke stvari daće svoje slavne rezultate. Slovenačka braća u Primorju i Koruškoj nakon dugogodišnjeg ugnjetavanja moraju biti ponovo vraćena u našu porodicu i ujedinjena sa svojom majkom – Slovenijom u bratskoj federativnoj Jugoslaviji. Stotine sela koja su spalili njemački i talijanski fašistički osvajači i gotovo sto tisuća ubijenih u borbi sinova i kćeri Slovenije – dosta je visoka cijena da se ostvare te opravdane nade slovenačkog naroda. To je želja i svih naroda Jugoslavije. To je jedan od ciljeva koji stoje pred našom slavnom Narodnooslobodilačkom vojskom.

Braćo Slovenci,

Neka ova trogodišnja borba, puna istrajnosti i junaštva, bude podstrek za nove još jače udarce protiv najvećeg neprijatelja Slovenstva – njemačkih osvajača. Ne smije biti nijednog Slovenca ili Slovenke koji ne bi dao sve za borbu za ostvarenje srećne i slobodne Slovenije u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji.

Živjela trogodišnja junačka borba Osvobodilne fronte!

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

[22.] april 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant
Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije
maršal Tito

*Arhiv CKSKJ, Fond Radio-stanice
»Slobodna Jugoslavija«, mikrofilm br. 17,
traka 45, snimci 276-277 [dalje: A-
CKSKJ, Fond RS »Sl. Jugoslavija«, mf.,
tr. -, sn. -/], emisija br. 131. od 24. aprila
1944.*

[ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]

Ja sam više puta tražio dozvolu za odlazak naše delegacije u Ameriku, ali nisam dobio odgovora.³³ Odašiljanje naše misije nisam još zatražio, jer nisam imao preko koga, pošto su Fariš i Vajl otišli.³⁴

22. april 1944.

[Drvar]

*A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-7/10.*

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Saopštite hitno vaš prijedlog za komandovanje divizijama koje idu preko [Drine]. Lekić svakako treba da ide sa XVI div[izijom], jer dobro poznaje teren.³⁵

U istočnoj Bosni mora da ostane štab [III] korpusa, jer je taj sektor vrlo važan.

22. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-28/8-1.*

NAREDBA O PROMJENI ZVANJA ZAMJENIKA POLITIČKOG KOMESARA

Naziv »zamjenik političkog komesara« mijenja se u naziv:
pomoćnik političkog komesara.

Pomoćnici političkih komesara vršiće pored dosadašnje dužnosti
i dužnost povjerenika personalnog odsjeka.

23. april 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Jugoslavije

J. B. Tito

*»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«,
br. 37,38 i 39, za februar, mart i
april 1944.*

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Vojvodina* javlja da se veći dijelovi nedićevaca i četnika kreću prema Užicu.³⁶ Hitno i energično [dejavujte] u određenom pravcu** radi olakšanja pokreta Moračine grupe.³⁷

23. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-28 i 2-29/8-1.*

* Odnosi se na Glavni štab NOV i PO Vojvodine.

** Riječ je o prodoru preko Drine u zapadnu Srbiju.

[ŠTABOVIMA MORNARICE NOVJ I 26. DIVIZIJE]

Preduzmite odmah jače demonstrativne napade i na Hvar, Brač i druge [otoke] da biste narodu olakšali položaj.³⁸ Nepr[ijatelj] nadire od Sinja prema Livnu, koncentriše se u Kninu; kod Mrkonjić-[Grada] se vode teške borbe. Saopćite o vašim pripremama.³⁹

23. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 523,
reg. br. 21-21/1.*

[ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ]

Vojvodina* javlja da su veliki dijelovi nedićevaca i četnika krenuli prema Užicu.** Hitno i energično se prebacujte određenim pravcem ka sjeveru, gdje će [vam] sadejstvovati dvije naše divizije.***

23. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 184,
reg. br. 9-7/1.*

* Tj. Glavni štab NOV i PO Vojvodine.

** Vid. nap. 36.

*** Riječ je o 16. vojvodanskoj i 17. istočnobosanskoj udarnoj diviziji. One tada nisu uspjele da se prebace u Srbiju.

[POHVALA 38. DIVIZIJI]

Izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, komandirima, komandantima i političkim komesarima, a takode i Štabu 38-me divizije za izvanrednu hrabrost i samopožrtvovanje koje su ispoljili u bojevima na Majevidi i u Posavini.*

[23.] april 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Tito

*A-CKSKJ, Fond RS »Sl. Jugoslavija«,
mf. 17, tr. 45, sn. 288, emisija br. 132
od 25. aprila* 1944.*

* U zaglavlju teksta emisije je pogrešno napisano »24. IV«, umjesto: 25. IV, jer je 132. emisija bila u utorak, a taj dan je tada bio 25. aprila.

[POHVALA 17. MAJEVIČKOJ BRIGADI]

Izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, komandirima, komandantima i politkomesarima 17. majevičke NOU brigade za izvanrednu hrabrost i samopožrtvovanje u borbi s neprijateljem i za spasavanje ranjenika, kojima je prijetila opasnost.⁴¹

[23.] april 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Tito

*A-CKSKJ, Fond RS »Sl. Jugoslavija«,
mf. 17, tr. 45, sn. 288, emisija br. 132
od 25. aprila * 1944.*

* Pohvala je preko Radio-stanice objavljena u utorak 25. aprila 1944, ali je u zaglavlju teksta 132. emisije pogrešno napisan datum za taj dan 24. april.

UREDBA O ZVANJIMA POMOĆNIKA POLITIČKIH KOMESARA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

I

Pomoćnici političkih komesara Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije imaju rang oficira sa svima pravima koja daju odgovarajući oficirski činovi.

II

Pomoćnici političkih komesara imaju slijedeći rang:

- a) Pomoćnici političkih komesara četa, baterija, eskadrona dobijaju rang koji odgovara činu potporučnika.
- b) Pomoćnici političkih komesara bataljona, tenkovskih četa dobijaju rang koji odgovara činu poručnika.
- c) Pomoćnici političkih komesara brigada, tenkovskih bataljona, artiljerijskih i konjičkih diviziona, vazduhoplovnih eskadrila dobijaju rang koji odgovara činu kapetana.

III

Oznake ranga pomoćnika političkih komesara iste su kao i kod političkih komesara odgovarajućeg ranga.

IV

Za regulisanje ranga pomoćnika političkih komesara onih jedinica i ustanova koje nisu navedene u ovoj Uredbi nadležni štabovi dostaviće Povjereništvu za narodnu odbranu konkretne prijedloge.

V

Ova Uredba stupa odmah na snagu. Poslije postupka svi štabovi, komande i ustanove dostaviće Povjereništvu za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije spiskove pomoćnika političkih komesara sa svim podacima kao i za ostale

oficire Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Ova Uredba ne važi za partizanske odrede Jugoslavije.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

24. april 1944.
[Drvar]

Povjerenik za narodnu odbranu
Vrhovni komandant NOV i POJ
J. B. Tito

*»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«,
br. 37, 38 i 39, za februar, mart i
april 1944.*

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Potvrđujemo da Lekić komanduje objema divizijama koje idu preko [Drine].* S vaše strane neka ide načelnik štaba Vukotić s Lekićem i neka obrazuju zajednički štab grupe. Druga i Peta div[izija] prebacuju se na sjevernu stranu komunikacije Užice – Požega prema Medvedniku** i Ravnoj gori. Trebaće zauzeti Ljuboviju i Bajinu Baštu po mogućnosti da bi osigurali vezu s vama na prostoru Srebrenice.⁴²

24. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-29/8-1.*

* Štab 3. korpusa je takav prijedlog dao 23. aprila (vid. nap. 26).

** U primljenom radiogramu pogrešno piše: *Medenku*.

NAREDBA VRHOVNOG KOMANDANTA NOV I PO JUGOSLAVIJE O VOJNIČKOM POZDRAVU

Ukida se dosadašnji vojnički pozdrav stisnutom pesnicom i uvodi se novi uobičajeni vojnički pozdrav s ispruženim prstima tako da srednji prst dodiruje desnu stranu čela do ivice vojničke kape.

Ova naredba važi samo za regularne jedinice Narodnooslobodilačke vojske, a ne i za partizanske odrede, koji zadržavaju dosadašnji način pozdravljanja.*

25. april 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Jugoslavije

J. B. Tito

*»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«,
br. 37,38 i 39, za februar, mart i
april 1944.*

* Taj pozdrav je bio stisnuta pesnica desne ruke dignuta do slepoočnice. Njega je Tito propisao naredbom od 1. oktobra 1941, objavljenom u »Biltenu Vrhovnog štaba NO odreda Jugoslavije« br. 7 i 8.

NAREDBA VRHOVNOG KOMANDANTA
NOV I PO JUGOSLAVIJE
O ZABRANI NOŠENJA U REGULARNIM JEDINICAMA
NEPROPISNIH KAPA

Zabranjuje se dalje nošenje u regularnim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije svih nepropisnih kapa, kao što je to slučaj u Dalmaciji i nekim drugim dijelovima Hrvatske itd.* Takve nepropisne kape odmah zamijeniti propisnim vojničkim kapama,** koje su uvedene od samog početka narodnooslobodilačke borbe i u prvim divizijama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Ova naredba ne važi za partizanske odrede Jugoslavije.

25. april 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant
NOV I PO Jugoslavije
maršal Jugoslavije
J. B. Tito

*»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«,
br. 37, 38 i 39, za februar, mart i
april 1944.*

* U Hrvatskoj su nošene »troroge« kape.

** To su bile kape zvane »titovke«.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Pri korpusnim [vojnim] oblastima neka ostanu tehnički odsjeci.⁴³

25. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 119/1,
reg. br. 5-21/2.*

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ I ZA 29. NOU DIVIZIJU]

S obzirom na to što su naše snage izvršile desant na otok Korčulu i zauzele veći deo uporišta neprijatelja, ⁴⁴ bilo bi potrebno sadejstvovanje jedne grupe i[z sastava] 29. divizije na odsjeku Ston – Dubrovnik.

Uspostavite ovim vašim jedinicama direktnu vezu putem radio-stanice s našim jedinicama na Korčuli i Visu.

U slučaju da uspijete prodrijeti do mora, može se prebaciti za Hercegovinu i Crnu Goru veća količina hrane i materijala brodovima.

Javite odmah šta ste uradili po ovome.⁴⁵

Poslije upotrebe i kad se uhvati veza, ponovo vratite [nju]* u sastav ove divizije.

25. april 1944.

[Drvar]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-5 i 21-6/2.*

* U primljenom radiogramu su umjesto *nju* (tj. Južnu grupu) napisane tri tačke i iznad njih slova : t i h.

LEKIĆU [DANILU, KOMANDANTU OPERATIVNE GRUPE
16. I 17. NOU DIVIZIJE]

Važno je brzo upasti [u zapadnu Srbiju] i pravcima Ljubovija – Pecka i Ljubovija – Bajina Bašta ugroziti nepr[ijatelja] da bi se Morača [sa svojim snagama] uspješnije prebacio na [sektor] Maljen – Suvobor.⁴⁶

Za prvo vrijeme vaše dvije grupe [divizija] moraju biti bliže jedna drugoj da biste predstavljali jaču udarnu snagu. Kasnije ćemo upravljati [mi objema grupama] prema stvarnim prilikama.

Još prije upada [u Srbiju] morate uspostaviti [radio-] vezu s nama.

25. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-29/8-1.*

[ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]

Niste smjeli dozvoliti da Zoran [Žujović] objavljuje tačan datum [održavanja] kongresa.* Uostalom, to nije bila njegova dužnost. Dozvoljeno mu je da se skupa sa Čecom [Svetislavom Stefanovićem]⁴⁷ prebaci engleskim avionom.

Uredite prebacivanje hartije [za nas] njihovim avionima.

27. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-10/10.*

* Riječ je o II kongresu Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije.

[ŠTABU MORNARICE NOVJ I ŠTABU 26. DIVIZIJE]

Sve zarobljenike koji neće biti utvrđeni kao zločinci ostavite na našim otocima kao naše zarobljenike. Saveznici nemaju ništa sa zarobljenicima koje zarobljavaju naše jedinice.⁴⁸ Zločincima organizujte [proces] i dovedite svjedoke. Otoke koje zauzmete trebalo bi po mogućnosti držati, ali sve obezbijediti za evakuaciju ako neprijatelj izvrši veću invaziju.⁴⁹

27. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 523,
reg. br. 21-28/1.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

U vašoj depeši saopštavate da ste odgodili napad na Vrhovine zbog toga što se pokvarilo vrijeme.⁵⁰ Ovakva izjava i ovakvo gledanje na operacije nema ništa zajedničko s pravim vojnim vodstvom. Vjetar i kiša ne mogu biti uzrok za obustavljanje operacija.⁵¹ Neka se ovo više ne ponavlja.

28. april 1944.
[Drvar]

Tito

*A-VII, k. 119/1,
reg. br. 5-23/2.*

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

U vezi s vjerovatnom skorom kapitulacijom Bugarske, od vanredne je važnosti da naše divizije pređu u Srbiju da bismo mi maksimalno iskoristili tu kapitulaciju.⁵²

Ne zaboravite da je za čitav oslobodilački pokret u Jugoslaviji danas od primarne važnosti Srbija. Pitanje likvidacije izbjegličke vlade i priznavanja Nac[ionalnog] komiteta [oslobođenja Jugoslavije] zavisi od Srbije odnosno od naše snage u Srbiji. Ravnajte se prema tome.

29. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-29/8-1.*

ZAHVALNOST NIKOLI OBRADOVIĆU, KOMANDIRU ČETE 2. KRAJIŠKE BRIGADE

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije izražava zahvalnost poručniku Nikoli Obradoviću, komandiru čete 3.* krajiške brigade, koja je otela od neprijatelja osam američkih pilota.⁵³

[29. april] 1944.
[Drvar]

*A-CKSKJ, Fond RS »Sl. Jugoslavija«,
mf. 17, tr. 45, sn. 364, emisija br. 140
od 1. maja 1944.*

* Trebalo bi da piše: 2. (Ispravka je data 4. maja u emisiji br. 143.)

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Morača razbio sa svojom desnom kolonom kod Kremne, blizu Užica, Nijemce i nedićevce i prebacio se preko komunikacije na Taru [planinu], pravac Bajina Bašta.⁵⁴ Seljaci [su] njemu govorili da se vaše trupe već prebacuju preko Drine.⁵⁵ Javite šta je u stvari i požurite s prebacivanjem.⁵⁶ Ako treba, Morača može da vam bude mostobran.*

Nastojte da 36. i 38. div[iziju] zabacite ponovo na Majevicu, a djelimično ih iskoristite za mostobran u Birču. Ne dajte se nabaciti na Glasinac.⁵⁷

30. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-124/8-I.*

* Smisao je: da posjedne prostor pogodan za mostobran jedinicama 3. korpusa, koje treba da se prebace na desnu obalu Drine.

[ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ]

Na Drini treba da se prebace dvije divizije, a na Savi jedna brigada.^{5*}

Kosta [Nad] javlja da Nijemci jakom ofanzivom u Bosni ometaju prebacivanje.* Nije nam poznato koliko je prebačeno. Naredićemo da požure.**

30. april 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 184,
reg. br. 9-9/1.*

* Taj izvještaj je komandant 3. korpusa NOVJ Kosta Nad uputio Vrhovnom štabu NOV i POJ 30. aprila. O toj ofanzivi vid. nap. 56.

** Tito je to naređenje izdao 30. aprila (vid. str. 43).

[POHVALA 26. DIVIZIJI I MORNARICI NOVJ]*

Borcima, komandirima, komandantima i politkomesarima XXVI div[izije] i Mornarice [NOVJ] koji su se istakli prilikom napada na otoke Korčulu i Mljet izražavam svoju zahvalnost i priznanje za njihovo držanje i upornost prigodom uništenja faš[ističkih] zločinaca, koji su toliko zločina počinili [nad našim narodom u Dalmaciji].⁵⁹ U ovoj borbi vi ste pronijeli još jedanput slavu oružja NOV i POJ u svim savezničkim zemljama.⁶⁰

Slava palim herojima koji su dali svoje živote za slobodu svog naroda!

1. maj 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Tito

A-CKSKJ, Zbirka Hrvatska, br. II/119.

* Pohvala je objavljena i preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« 2. maja 1944. u emisiji br. 142.

GOVOR NA DRUGOM KONGRESU ANTIFAŠISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE^{*1}

Drugovi i drugarice delegati, predstavnici rodoljubive omladine svih naroda Jugoslavije,

Pozdravljam vas, a preko vas čitavu našu slobodoljubivu omladinu, koja se već tri godine herojski bori protiv najvećeg neprijatelja našeg naroda, protiv njemačko-fašističkog osvajača.

Vaš Drugi kongres ima ogroman značaj. Vaš historijski kongres pada u vrijeme kada se sve udružene nacije spremaju da zadaju posljednje udarce neprijatelju čovječanstva – njemačko-fašističkom osvajaču.

Prošla je godina i po dana otkako je održan vaš Prvi kongres.* Otada smo proživjeli mnogo teških iskušenja, bilo je mnogo ofanziva, mnogo teških i krvavih borbi u kojima ste vi, omladino Jugoslavije, još jedanput osvijetlili lice našim narodima, osvijetlili ga pred čitavim svijetom. Naši narodi mogu biti ponosni što imaju takvu omladinu jer narod koji ima takvu omladinu ne treba da se boji za svoju budućnost.

Ovaj vaš kongres nije samo smotra postignutog jedinstva i bratstva, u čijem ste širenju i jačanju vi prednjačili u ovoj borbi. Ovaj kongres treba da bude i mobilizacija svih onih koji stoje po strani ili su zavedeni od okupatora i bore se bilo protiv svog sopstvenog naroda, bilo na drugim bojištima protiv naših saveznika. Pridobiti tu omladinu, privući je u naše redove – to je jedan od najvažnijih vaših zadataka.

Fašizam je jednom velikom dijelu omladine iščupao čovječansku dušu i učinio od nje obične figure i instrument za podjarmljivanje ostalih naroda. Pogledajte, drugovi i drugarice, šta je njemački fašizam učinio od njemačke omladine. On je od nje napravio neljude, krvnike drugih naroda. Zato je naš cilj da omladinu naše zemlje istrgnemo iz ruku tih osvajača, koji hoće da od nje naprave instrument za porobljavanje čovječanstva. I mi se ponosimo što u Jugoslaviji ni Pavelić, ni Nedić, ni Draža Mihailović, ni Rupnik niti ijedan drugi izdajnik nije uspio da okupi iole znatniji dio omladine za borbu protiv slobodoljubivih naroda Jugoslavije.

* Prvi kongres Antifašističke omladine Jugoslavije održan je 27. decembra 1942. u Bihaću i na njemu je stvoren *Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije* (USAOJ).

Drugovi i drugarice!

Vi ste se prvi odazvali borbi za slobodu i nezavisnost naših naroda i tako mladi izdržali tri teške godine rata. Pred nama je još uvijek težak put. Biće još teških i krvavih borbi. Ali ja vjerujem u vas, vjerujem da ćete vi svojom mladošću pobijediti i u najtežim bitkama koje možda još stoje pred vama. (*»Hoćemo!« Aplauz.*)

Od samog početka naše borbe u našoj golorukoj vojsci – u partizanskim odredima – odjekivala je pjesma naših boraca, i mladih i starih. Tome ste doprinijeli vi, omladino! Vi ste u našu vojsku unijeli pjesmu, duh veselosti, prezira prema smrti i svim teškoćama. Sada kada je pobjeda na vidiku, kad su perspektive jasne, kad je istina o našoj zemlji prodrila širom cijelog svijeta, kad nema više nikakve tajne, kad čitav slobodoljubivi svijet zna da je u Jugoslaviji slobodoljubiva omladina lila svoju krv u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, sada kad imamo na svojoj strani snage čitavog slobodoljubivog čovječanstva, mi možemo smjelo gledati budućnosti u oči i vedro joj ići u susret, jer znamo da će pobjeda biti naša. I biće kraj svim tim patnjama. Mi ćemo izgraditi našu srećniju domovinu. Nikad više nećemo dozvoliti da se pojedinci koriste plodovima džinovske borbe naroda. Mi ćemo našu kuću provjetriti tako da zauvijek nestane onog smrada koji ne smije kužiti našu zajedničku kuću – slobodnu, federativnu Jugoslaviju. (*»Hoćemo!« Tako je!« Aplauz.*)

Prema tome, drugovi i drugarice, imajte u prvom redu u vidu ove zadatke. Vi ste već davno, još prije rata, bili nosioci jedinstva i bratstva. Omladina Jugoslavije bila je ta koja je među prvim počela da propovijeda jedinstvo i bratstvo među narodima Jugoslavije. Na žalost, malo je bilo onih koji su tada slušali taj proročanski glas naše omladine. Pred vama i dalje stoji taj zadatak. Još ima neprijatelja kojima smetaju naše jedinstvo i bratstvo što se kuju u ovom najkrvavijem oslobodilačkom ratu. Još treba svim snagama raditi na tome da se tim mračnim tipovima, koji hoće da nam otmu najveću tekovinu ove borbe, onemoguću da ponovo unesu svađu i bratoubilački rat u našu zemlju. Mi se nadamo i vjerujemo da će omladina časno izvršiti i ovaj, jedan od najvećih zadataka. (*»Hoćemo!« Aplauz.*)

Drugovi i drugarice,

Mi imamo pred sobom još jedan težak zadatak: izgradnju nove, federativne Jugoslavije. (*»Živjela slobodna, federativna, demokratska Jugoslavija!« Aplauz.*) Vaš Prvi kongres bio je smotra i mobilizacija svih snaga za borbu na frontu i u pozadini, za borbu protiv osvajačkog fašizma i njegovih pomagača – domaćih satelita. Ovaj vaš kongres nije samo mobilizacija mlade generacije za posljednje odlučujuće bojeve. On će ujedno mobilisati našu mladu generaciju i za izgradnju jedne nove, srećnije, slobodne, ljepše budućnosti naše države, u kojoj će svi narodi imati svoja prava, a omladina i sve mogućnosti da se posveti svemu onome čemu teži.

Znajte, drugovi i drugarice, da taj zadatak nije nimalo lakši od stvaranja naše herojske Narodnooslobodilačke vojske. Ali mi i tu vjerujemo u vas, mlada generaciju! Mi vjerujemo da ćete nam pomoći da i taj, možda najteži, zadatak savladamo. (*»Hoćemo!«*)

Na mladima svijet ostaje – kaže narodna poslovice. Ta je istina stara isto toliko koliko i ljudsko društvo. To je neminovna logika prirode. Ali taj svijet, to društvo je onakvo kako ga uredi sami ljudi. Ako su ljudi nazadnjački nastrojeni, ako su pakosni, ako hoće da vladaju ne obazirući se na mišljenje najširih masa, onda je to društvo rđavo, onda je to slično fašizmu. A mi hoćemo da našu zemlju uredimo demokratski, da u njoj svaki čovjek bude slobodan, da se u njoj omladina može u punom zamahu posvetiti onim zvanjima i onim pozivima koje ona želi. Mi nećemo nepismenost i nazadnjaštvo, kao što je to bilo u bivšoj, staroj Jugoslaviji. Mi hoćemo škole, kulturu, univerzitete, fabrike, sve što je čovječanstvo do danas postiglo svojim umom i što mnoge zemlje već koriste, samo nama to nije bilo dato. Sve ćemo mi to izgraditi, sve ćemo to savladati. Kao što smo bili kadri da se bez ičega, goloruki, suprotstavimo najnaoružanijoj armiji na svijetu, tako ćemo biti kadri da izgradimo novu državu, novu Jugoslaviju. Vaš je veliki zadatak da već danas ovdje, u ovom ratu, dok još pucaju puške učite naš zaostali, nepismeni narod. Potrebno je mnogo objašnjavati, a u tome treba biti strpljiv. Ima mnogo ljudi koji bi rado htjeli da nas shvate, ali još ne mogu. Treba ih strpljivo ubjeđivati. Ne možemo se odreći onih koji danas stenju u ropstvu fašističkih osvajača i njihovih satelita. Mi moramo ići među omladinu i seljački narod. To je naš zadatak, omladino Jugoslavije!

Želim vam, drugovi i drugarice, da ovaj kongres – koji ste organizovali u najtežim uslovima, kome prisustvuju delegati koji su išli stotine i stotine kilometara, probijali se kroz razne neprijateljske zasjede – donese vašem daljem radu i borbi još mnogo više ploda nego što je donio Prvi kongres.

Kao vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije izražavam vama, a preko vas čitavoj rodoljubivoj omladini, svoju zahvalnost i priznanje za herojsko držanje kako na frontu tako i u pozadini, kako s puškom tako i s lopatom u ruci.

Ondesite moj pozdrav omladini svih krajeva u koje ćete doći, recite joj da i Vrhovni štab i Nacionalni komitet misle o tome kako bi što prije pomogli našoj omladini i da ujedno vjeruju u punu podršku te omladine koja se nalazi u redovima Narodnooslobodilačke vojske i na raznim radovima u pozadini.

Drugovi i drugarice!

Ja sam želio da vas vidim ovdje i moram vam reći da ovo što vidim prevazilazi sva moja očekivanja. Samo ta činjenica da je 800 omladinaca iz svih krajeva naše zemlje došlo u ovaj ratom razrušeni Drvar jeste jedan ogromni uspjeh. Vi niste došli željeznicama i u vagonima, ni raznim drugim prometnim sredstvima, već ste pješice

preko naših velikih brda i dolina, preko kojih su se naši partizanski odredi i brigade probijali kroz neprijateljske obruče, našli svoj put u ovaj grad – prvi grad u Jugoslaviji koji je digao zastavu oslobodilačke borbe. (*Aplauz.*)

Drugovi i drugarice!

Još jedanput izražavam svoju radost što sam mogao da vas ovdje pozdravim. Predajte moje pozdrave mladoj generaciji Jugoslavije.

Da živi Drugi kongres Antifašističke omladine Jugoslavije!
(*Dvorana se prolama od poklika i pozdrava drugu Titu. Svi stoje. Aplauzi se nekoliko puta počinju stišavati, da se ponovo podignu kao talasi. Ovacijama nema kraja.*)

2. maj 1944.

[Drvar]

Tito. *Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941-1944*. Drugo, dopunjeno izdanje. Državni izdavački zavod Jugoslavije, Beograd. [1944]. str. 216-220.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Čehoslovačka* u Londonu zatražila je od nas, preko svog vojnog ministra, da damo urgentno** slijedeće podatke:

1. Koliko vojnika i oficira broji Čehoslovačka brigada.⁶²
 2. Sastav komande [brigade], imena oficira i njihov čin u čeh[oslovačkoj] vojsci.
 3. Približan*** broj Slovaka i Čeha u brigadi.
 4. Koliko je [u brigadi] čeh[oslovačkih] državljana.
- Javite najhitnije ono što znate, a drugo poslije [dopunite].⁶³

2. maj 1944.
[Drvar]

A-VII. k. 119/I.
reg. br. 5-27/2.

* Početni dio riječi je u primljenom radiogramu nejasan: Č. p. s.

** U primljenom radiogramu pogrešno piše: *u getno*.

*** U primljenom radiogramu napisana je nevezana grupa slova: *preazerin*.

[ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]⁶⁴

Najhitnije ponovite sve pozdrave iz inostranstva koje je davao Radio-Bari, jer ih naša radio-sluzba nije uhvatila.⁶⁵

2. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 2125.
reg. br. 1-11/10.*

GENERALU HENRIJU MEJTLENDU VILSONU
[vrhovnom savezničkom komandantu za Sredozemlje]

Primio sam Vašu poruku u kojoj tražite da se rudnici hroma u Makedoniji unište ili oštete. Izdao sam naređenje G[lavnom] š[tabu NOV i PO Makedonije] da naše jedinice učine sve što je moguće da se ispuni Vaš zahtjev ili da se onemogući izvoz hroma u Njemačku.⁶⁶

Hvala Vam na Vašim čestitkama našoj jedinici za napad na ostrva Mljet i Korčulu.* Izdao sam naređenja za napad na drugo ostrvo,⁶⁷ ali bih Vam bio vrlo zahvalan ako biste dali instrukcije Vašem štabu u Italiji da pruži najveću moguću pomoć od strane Vaših pomorskih i vazduhoplovnih jedinica.

3. maj 1944.
[Drvar]

[Maršal Jugoslavije
Josip Broz Tito]

*Public Record Office (dalje: PRO),
Fond Prem. 3,
reg. br. 511/17.*

Prevod s engleskog

* Tito je Vilsonovu čestitku prenio jedinicama 26. dalmatinske NO divizije i Mornarice NOVJ (vid. nap. 60).

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Talijane* povežite [radio-vezom] direktno s [talijanskom]
vladom.^{mk}

3. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-6/2.*

* Odnosi se na italijansku partizansku diviziju »Garibaldi« iz sastava 2. korpusa NOVJ. Njene brigade su tada djelovale na teritoriji Crne Gore, Sandžaka i istočne Bosne.

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Tražio sam od vas izvještaj o prebacivanju preko [Drine].* Niste ništa o tome odgovorili. Tražim najhitniji odgovor.⁶⁹

Preduzmite sve da se to odmah izvrši,** inače možete svojim oklijevanjem dovesti u pitanje čitav naš plan i ugroziti opstanak onih divizija koje su priješle sa druge strane.⁷⁰

Kosta [Nađ]*** neka sluša Glavni štab Srbije na talasu i po planu radio-stanice »Rudnik«.⁷¹

3. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII. k. 408/A,
reg. br. 2-124/8-1.*

* Vid. str. 43.

** Izvršenje toga zadatka spriječila je njemačka ofanziva na istočnu Bosnu (vid. nap. 56).

*** Kosta Nađ je tada bio komandant 3. korpusa NOVJ, koji je djelovao u istočnoj Bosni.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Odobravaju se činovi za rukovodioce Huskine jedinice.* Pošaljite to i pismeno za »Bilten« [Vrhovnog štaba NOV i POJ].⁷²

4. maj 1944.
[Drvar]

A-VII, k. 119/1,
reg. br. 5-30/2.

* Riječ je o *Unskoj operativnoj grupi brigada NOVJ*, čiji je komandant do svoje smrti bio pukovnik Huska Miljković.

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Naređujem da najhitnije uputite najmanje jednu diviziju preko Starog Broda u pomoć jedinicama na sektoru Mevednik–Maljen.⁷³ Ovaj pravac je najbolji i skoro prazan. Sa Tare udariti u bok neprijatelja koji napada naše jedinice. Ovo izvršite u najvećoj tajnosti i hitno.⁷⁴ Izgleda nam da ne shvaćate svu odgovornost koja pada na vas zbog toga što niste to prije izvršili.

Javite najhitnije koju ste diviziju najprije poslali preko [Drine]. Odmah poslije te divizije mora krenuti i druga [divizija] u istom pravcu.⁷⁵

5. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-124/8-I.*

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

★ Predajte Lekiću slijedeću depešu:⁷⁶

Naredujem ti da kreneš najhitnije s dvije divizije u pravcu Starog Broda i da se prebaciš preko [Drine] na Taru. Sa svojim snagama ugrozićeš neprijatelja u leđa, koji napada naše snage* na Medvedniku i Maljenu. Prugu Višegrad–Užice po mogućnosti uništiti. Napade vršiti u pravcu Užica i Bajine Bašte. S razbijanjem nepr[ijatelja] zaposjesti teren do Drine na prostoru Bajina Bašta – Ljubovija. Bilo bi dobro zadržati zlatiborski masiv za uporište dok se ne svrši ofanziva u istočnoj Bosni i osigura lijeva obala Drine.⁷⁷

5. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-124/8-I.*

* Odnosi se na Udarnu grupu divizija NOVJ (2. proletersku i 5. krajišku udarnu).

[POHVALA 8. KORDUNAŠKOJ DIVIZIJI]

Izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima 8. hrvatske divizije, koja je u neprekidnim borbama u toku marta i aprila pokazala izvanrednu hrabrost i požrtvovanost u bojevima protiv okupatora.⁷⁸

[5.] maj 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant
NOV i POJ
maršal Tito

*A-CKSKJ. Fond RS »Sl.
Jugoslavija«, mf. 17, tr. 45, sn. 435,
emisija br. 145, od 7. maja 1944.*

[POHVALA 3. VOJVOĐANSKOJ NOU BRIGADI]

Izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima 3.* vojvodanske brigade 36. divizije koji su u posljednjim bojevima u istočnoj Bosni pokazali izvanrednu hrabrost i požrtvovanost, zadavši neprijatelju velike gubitke.⁷⁹

[5.] maj 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant
NOV i POJ
maršal Tito

*A-CKSKJ, Fond RS »Sl.
Jugoslavija«, mf. 17, tr. 45, sn. 435,
emisija br. 145, od 7. maja 1944.*

* U tekstu radio-emisije pogrešno je napisano: »33-će«.

INTERVJU S ENGLISKIM NOVINAROM TALBOTOM I AMERIČKIM NOVINAROM PRIBIČEVIĆEM⁸⁰

Vrhovni štab maršala Tita,
6. maja 1944. god.

Ovo je prvi izvještaj koji su napisali saveznički dopisnici unutar Hitlerove evropske tvrđave iz Glavnog stana* maršala Tita negdje u jugoslovenskim planinama,** Mi smo svjedoci borbe Jugoslavije za slobodu i prvi smo saveznički dopisnici koji šalju izvještaj iza neprijateljskih linija.⁸¹ Četiri od nas – dva novinara i dva fotoreportera – stigli smo prije dva dana ovdje kao predstavnici čitave američke i britanske štampe. Novinari su: Stojan Pribičević, Amerikanac, dopisnik listova »Time«, »Life«, »Fortune«, i Džon (John) Talbot, Britanac – dopisnik Rojtera. Fotografi su narednik vodnik G. E. Fauler (Fowler), Mornarica Sjedinjenih Država (prije toga fotograf »Herald-Dispatch« iz Los Angelesa), i narednik Maks Šlejd (Max Slade), od britanske vojne fotografske jedinice (prijašnji asistent filmskog izdavača kod Pinewood Studios, Engleska).

U specijalnom intervjuu koji je maršal Tito prvi puta dao predstavnicima savezničke štampe, maršal Tito je dao slijedeće odgovore na slijedećih deset pitanja:

1) *Koliko je jaka Narodnooslobodilačka vojska sada nakon zadnje, šeste zimske njemačke ofanzive?*

Odgovor: U periodu između šeste ofanzive i danas većina naših divizija povećale su se brojčano od 10 do 40%, osim toga, obrazovano je nekoliko novih divizija⁸² i brigada, tako da smo bili u mogućnosti da obrazujemo nove armijske korpusa, koji sada sve u svemu broje nekoliko armijskih korpusa.

2) *Koji su procenti Srba, Hrvata itd. u Narodnooslobodilačkoj vojsci?*

Odgovor: Po narodnostima NOV je sastavljena od 44% Srba, 30% Hrvata, 10% Slovenaca, 4% Crnogoraca, 2,5% Muslimana, dok ostale narodnosti, ubrajajući tu i Talijane, sačinjavaju 6%.*** (Ako se tu računaju Crnogorci kao Srbi, onda posljednji broje 49%**** partizanske vojske.)

* To jest: Vrhovnog štaba NOV i POJ.

** Tito je intervjuisan u Drvarskoj pećini.

*** Omaška; trebalo bi da piše: 9,5%.

**** Omaška; trebalo bi da piše: 48%.

3) *Koje se političke stranke nalaze u narodnooslobodilačkom pokretu i koje stranke imaju najveći uticaj?*

Odgovor: Budući da se Jugoslavija sastoji od nekoliko narodnosti i budući da se politički život kod skoro svih jugoslovenskih pokrajina razlikuje, potrebno je da odgovorim po pokrajinama.

U Sloveniji je Oslobodilački front obrazovan rano – 27. aprila 1941. god., dvije sedmice nakon pada Jugoslavije – od slijedećih stranaka: Komunističke partije, Kršćanske socijalističke stranke, Sokola (patriotske gimnastičke organizacije), Socijaldemokratske stranke, radničkih stranaka, Slovenske seljačke stranke, Slovenske katoličke stranke pod dr Antonom Breceljom i još nekih desetak političkih grupa i organizacija. Značajno je da je velika većina katoličkih sljedbenika stare Slovenačke katoličke stranke, koju je prije vodio pop dr Korošec (žestoki antikomunista), pristupila Oslobodilačkoj fronti. Govoriti o većoj ili manjoj uplivnosti* ove ili one stranke bilo bi nepravedno. Od svih spomenutih partija i organizacija obrazovan je nacionalni pokret sa čvrstim organizacionim okvirom. Ovaj pokret predstavlja čitavi slovenački narod. Čak i na okupiranoj slovenačkoj teritoriji ovaj pokret drži vlast u svojoj ruci *via facti*, budući da se široke mase pokoravaju radije Oslobodilačkom frontu nego okupacionim vlastima.

U Hrvatskoj se oslobodilački pokret sastoji od Komunističke partije, Hrvatske seljačke stranke, Samostalne demokratske stranke (koja predstavlja uglavnom Srbe u Hrvatskoj).

Treba bi da dodam u vezi s ovim da je Narodnooslobodilačka vojska pretežno sastavljena od seljaštva koje je uglavnom pristaša Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke. Ovdje, kao i u slučaju Slovenije, može se reći da je od spomenutih partija obrazovan nacionalni pokret sa čvrstim organizacionim okvirom, gdje je prevlast bilo koje stranke isključena. Jer, narodnooslobodilački pokret ima svoj jedinstveni program, koji su članovi pokreta ne samo usvojili već se bore s puškama u rukama za njegovo ostvarenje. Treba istaknuti jednu činjenicu ipak. Dok je Samostalna demokratska stranka praktično u svojoj cjelini, i vođena većinom svojih vođa, pristupila narodnooslobodilačkom pokretu na samom početku, ne može se isto kazati za vodstvo Hrvatske seljačke stranke. To jest hrvatski seljaci pristupili su i još pristupaju narodnooslobodilačkom pokretu protiv volje njihovih starih vođa – dr Mačeka, Košutića, Pernara i drugih. Ali u okviru narodnooslobodilačkog pokreta postepeno se obrazuje novo vodstvo Hrvatske seljačke stranke, koje se sastoji od najboljih i seljacima dobro poznatih srednjih i nižih činovnika stranke, takvih kao Magovac, Frol, Gaži, Škare, Lakuš i

* uticaju

drugi. Ovo vodstvo Hrvatske seljačke stranke, s glavnim stanom* na oslobođenoj teritoriji, uživa veliki glas među seljacima, a isto tako i na okupiranoj teritoriji. Usprkos najžešćoj propagandi, uključivši i silu pomoću terorističkih grupa i kolaboracije s ustašama, ostaci starog reakcionarnog vodstva koje vodi dr Maček nisu uspjeli da zaustave svakodnevni porast sudjelovanja pristaša Hrvatske seljačke stranke u narodnooslobodilačkoj borbi.

U Srbiji narodnooslobodilački pokret bio je u početku sastavljen od Komunističke partije, lijevog krila Demokratske stranke pod dr Ivanom Ribarom, lijevog krila Zemljoradničke stranke pod Dragoljubom Jovanovićem, kao i od frakcija drugih stranaka koje su predstavljale uglavnom inteligenciju i seljaštvo. U Srbiji, usprkos svim pokušajima, nije bilo moguće da se ostvari jedinstveni front narodnog oslobođenja u kojem bi učestvovala sve one stranke koje su u prošlosti tražile demokratski front, jer praktički svi vođe ovih stranaka ušli su u službu neprijatelja i tražili kod njih skloništa čekajući na konac rata, ili su pobjegli u inostranstvo, odakle su kroz tri godine učinili sve da oslobodilačku borbu onemoguće srpskom narodu kao i drugim narodima Jugoslavije. Usprkos tome, velika većina srpskog naroda, osobito seljaci i inteligencija, pristupili su narodnooslobodilačkom pokretu. To se očitalo sa strane inteligencije i radnika i osobito mlade generacije 1941. godine u Beogradu i u ostalim gradovima Srbije, gdje su se digli na borbu protiv okupatorskih trupa nečuvanim heroizmom i samopožrtvovanjem, prkoseći masovnim vješanjima i strijeljanjima. Zahvaljujući velikoj snazi okupatorske vojske i izdajstvu koje su izvršili Nedić, Pećanac i četnici Draže Mihailovića, zamah narodnog ustanka u Srbiji bio je zaustavljen pri kraju 1941. godine. Ali, usprkos propagandi i teroru, mase u Srbiji su ostale vjerne narodnooslobodilačkom pokretu, što se baš u sadašnjem času potvrđuje novim brigadama i odredima koji se stvaraju i već se bore protiv nadmoćnih neprijateljskih snaga preko čitave Srbije. Hoću da naglasim u vezi s ovim da će reacionari i politički špekulanti koji su pobjegli u inostranstvo biti veoma razočarani u svom uvjerenju da će pomoću Nedića i Mihailovića biti u stanju da sačuvaju Srbiju za poslije rata kao bazu njihove reakcionarne politike i gospodarskih ambicija.

U Makedoniji, prvi put u životu Jugoslavije, Makedonci i Srbi ujedinili su se da vode ruku pod ruku borbu za oslobođenje Makedonije i drugih naroda u Jugoslaviji. A isto tako su i albanske mase pristupile narodnooslobodilačkom pokretu.

U Makedoniji, Sandžaku i Crnoj Gori s općim ustankom jula 1941, ujedinjeni narodnooslobodilački pokret bio je stvoren bez obzira na raznolikost političkih gledišta. Veliki dio naroda Sandžaka i

* sjedištem

Crne Gore uzima učešća u ovom pokretu i samo šačica izdajica služi neprijatelju.

U Vojvodini i Sremu narodnooslobodilački pokret je karakterističan utoliko što je čitav narod stupio u njega. Usprkos naporima Nedića i četnika da se tamo ukorijene, Vojvodina i Srem ostali su ujedinjeni u narodnooslobodilačkoj borbi.

Što se tiče *Bosne i Hercegovine*, tamo je bio obrazovan nepobjedivi narodnooslobodilački pokret na samom početku, sastojeci se u velikoj većini od Srba i velikog dijela Hrvata, Muslimana i drugih.

Zbog svega ovoga govoriti o nekom posebnom uticaju ove ili one partije u bilo kojoj pokrajini bilo bi potpuno krivo. Može se govoriti o jednom jedinom uticaju u Jugoslaviji: o uticaju narodnooslobodilačkog pokreta.

4) *Koliko je velika teritorija koja je pod kontrolom Narodnooslobodilačkog komiteta danas: koja je vojna i politička situacija u sadašnjem času u Srbiji?*

Odgovor: Ako spojite skupa različite dijelove oslobođene teritorije u različitim pokrajinama može se reći da je pola Jugoslavije oslobođeno. Čak i na okupiranoj teritoriji odredi i jedinice NOV vrše kontrolu nad mnogim točkama. U Srbiji oko Jablanice i Toplice mi smo posjedovali dobar komad oslobođene teritorije sve od 1941. godine, a sada mi oslobađamo teritoriju zapadne Srbije, gdje su velike jedinice NOV* baš sada zaposlene u ljutim borbama protiv ujedinjenih Nijemaca, Bugara, Nedićevih trupa i Mihailovićevih četnika.

5) *Da li očekujete novu njemačku ofanzivu ili postepeno njemačko povlačenje iz Jugoslavije i postoji li strateški plan kooperacije sa Saveznicima u času invazije Evrope?*

Odgovor: Prije 15 dana Nijemci, Bugari i njihovi pomagači započeli su ofanzivu u istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Sandžaku.** Prije nekoliko dana jedna neprijateljska ofanziva počela je u Makedoniji,⁸³ a na sektoru Toplice u Srbiji neprijatelj također vodi ofanzivne operacije.⁸⁴ U Lici, Slavoniji i ostalim sektorima Jugoslavije – u Crnoj Gori i Sandžaku, Nijemci su bili potpuno istjerani i mi smo ponovo oslobodili teritoriju koja je bila zauzeta u njihovom prvom naletu. U istočnoj Bosni također su naše trupe prešle u kontraofanzivu. Na drugim sektorima borba se još vodi.

Nijemci su još sposobni da poduzimaju ofanzive na pojedinačnim sektorima fronta u Jugoslaviji, ali ne na čitavu zemlju. Za ovo posljednje Nijemci nemaju dovoljno snaga niti je moral njihovih trupa isti kao prije godinu dana. Nijemci su još sposobni da zauzmu ovaj ili onaj dio oslobođenog teritorija, ali oni ne mogu da ga drže. Ja sam

* Odnosi se na Udarnu grupu divizija NOVJ.

** O tim ofanzivama je više rečeno u nap. 3,6. i 56.

uvjeren zbog toga da sa brzim otvaranjem drugog fronta Nijemci neće biti sposobni da vrše ofanzivne akcije u Jugoslaviji a da će, naprotiv, Narodnooslobodilačka vojska biti sposobna da pređe u protuofanzivu na svim sektorima fronta. Do sada nema nikakvih znakova povlačenja Nijemaca iz Jugoslavije. Naprotiv, Nijemci dovode pojačanja. Dabome, Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije konferiše sa Saveznicima o svim tačkama zajedničkih operacija.

6) *Kolika je anglo-američka pomoć i to u vojnom, sanitetskom i ostalim pogledima i koliku pomoć još očekujete u budućnosti?*

Odgovor: Nedavno su Saveznici povećali svoju vojnu pomoć, ali je to još uvijek malo da zadovolji najnužnije potrebe naše NOV. Bilo kako, pomoć u ratnom materijalu treba da se poveća u raznolikosti sredstava, a sanitetska pomoć je već povećana, ali tehničke teškoće se nalaze u transportiranju ovoga materijala u zadovoljavajućim količinama. Mi očekujemo da će na principima zajma i najma ovakva buduća pomoć od Saveznika zadovoljiti potrebe, ne samo sadašnje već i moguće armije od 600 tisuća boraca. U prvom redu dolaze u obzir tenkovi, avioni i motorizirana oprema.

Neka mi je slobodno da kažem da narodi Jugoslavije ne mogu da razumiju činjenicu da bivša Jugoslovenska mornarica, koja je hitno potrebna u Jadranskom moru za odbranu otoka i obale, spava neaktivna u lukama pod komandom emigranata. Narodi Jugoslavije očekuju da će je Saveznici spremno staviti na raspolaganje Jugoslaviji.

Što se tiče civilne pomoći, mi znamo da postoji organizacija UNRRA,* stvorena u Americi s namjerom da sprema pomoć različitim evropskim narodima u času njihovog oslobođenja. U ovoj organizaciji Jugoslaviju predstavljaju ljudi koji nemaju nikakve veze s narodima Jugoslavije. Bilo bi logično da Narodnooslobodilački komitet Jugoslavije** bude predstavljen u ovoj organizaciji, jer on kontrolira ogromnu oslobođenu teritoriju, gdje civilno stanovništvo treba hitnu pomoć. Na ovoj teritoriji vodi se krvava borba već tri godine. Narodi ovih najsiriomašnjih pokrajina Jugoslavije su iscrpeni budući da su morali da izdržavaju kako sebe same tako i NOV. Stavljam na stranu pustošenja i pljačkanja ovih područja od neprijatelja za vrijeme njegovih ofanziva.

7) *Da li će NOV prekinuti borbu kada Jugoslavija bude oslobođena ili će nastaviti da se bori uz Saveznike dok Hitler ne bude poražen i Evropa oslobođena?*

Odgovor: NOV vodit će rat skupa sa Saveznicima do potpunog uništenja Njemačke i drugih osvajača, a to znači do konca rata.

* Skraćenica od engleskih riječi United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Uprava Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu).

** Misli se na Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije.

8) *Kada i pod kojim uvjetima vi očekujete savezničko priznanje Narodnooslobodilačkog komiteta?*

Odgovor: Nacionalni komitet [oslobođenja Jugoslavije] nije službeno tražio priznanje od strane savezničkih vlada imajući u vidu internacionalnu diplomatsku situaciju. Mi vjerujemo da u bližoj budućnosti neće biti nikakve prepreke da naši Saveznici priznaju Nacionalni komitet kao jedinog zakonitog predstavnika naroda Jugoslavije. Ovo priznanje će biti tim potrebnije što će biti u interesu jugoslovenskog naroda i u zajedničkom vojničkom interesu Saveznika radi zajedničkog završenja rata protiv zajedničkog neprijatelja.⁸⁵

9) *Koje planove narodnooslobodilački pokret ima za poslijeratnu politiku i socijalnu organizaciju u Jugoslaviji?*

Odgovor: Planovi narodnooslobodilačkog pokreta su izrađeni u rezoluciji II zasijedanja Antifašističkog vijeća:

A) Stvaranje Jugoslavije ravnopravnih naroda u kojoj će sve nacionalnosti uživati svoja nacionalna prava i unutar svojih državnih granica moći da organiziraju svoj život kako im odgovara.

B) Stvaranje demokratske Jugoslavije. Ova Jugoslavija već se stvara u narodnooslobodilačkoj borbi. Sa narodnooslobodilačkim vijećima* u selima i gradovima obrazuju se temelji istinske demokratske Jugoslavije. Garancija demokracije leži u činjenici da u građenju nove Jugoslavije učestvuju i učestvovali oni koji se bore za slobodu i nezavisnost Jugoslavije.

10) *Koja su gledišta NOP-a u pogledu poslijeratne organizacije Balkana i Centralne Evrope?*

Odgovor: Na prvom mjestu želimo snažnu i nezavisnu Jugoslaviju, sagrađenu na demokratskim principima. Poslijeratna organizacija Evrope jeste, naravno, pitanje koje treba da riješe narodi Evrope. Naravno, naša je želja i težnja da spriječimo ponavljanje ove strašne katastrofe koju su prouzročili reakcionari s Hitlerom na čelu. Po mome mišljenju, to bi se moglo izbjeći samo ako se među ostalim narodima narodi Centralne Evrope i Balkana postave u najuže prijateljske odnose i uzajamnu pomoć, što se, opet, može ostvariti jedino ako ovi narodi dozvole demokraciji i slobodi da vladaju njihovim zemljama. Naša je želja da nastavimo s najužim prijateljstvom s našim Saveznicima poslije rata, osobito s Velikom Britanijom, Sjedinjenim Državama Amerike i Sovjetskim Savezom.

A-VII, k. 15A,
reg. br. 2/4-II.

* Misli se na narodnooslobodilačke odbore.

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Vaša 16. b[riga]da s jednim bataljonom 2. krajiške b[riga]de i bolnicom pošla [je] na pravac Vrbnice u cilju da se s njima* poveže na prostoriji Miljevina – Jahorina.⁸⁶

6. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-124/8-I.*

* Riječ je o 27. istočnobosanskoj udarnoj diviziji iz sastava 3. korpusa NOVJ.

[ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA]

Potpuno se slažemo s vašim prijedlogom za dekoncentraciju i [s] rasporedom.⁸⁷ Izvrš[ite to] što ranije.⁸⁸ Naše jedinice iz [istočne] Bosne ponovo će se koncentrisati za zajedničke operacije.* Taru [planinu] držite kao mostobran.

6. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 184,
reg. br. 9-10/1.*

* Takvo naređenje je Tito uputio 5. maja Danilu Lekiću (vid. str. 57. i nap. 77).

[POHVALA 15. MAJEVIČKOJ BRIGADI]

Izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima 15. majevičke brigade, koja se naročito istakla u posljednjim krvavim bojevima protiv Nijemaca, Bugara i Mihailovičevih četnika u istočnoj Bosni.⁸⁹

Zadajući neprijatelju snažne udarce, ova brigada je pokazala izvanredno junaštvo i požrtvovanost.

[6.] maj 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Tito

*A-CKSKJ. Fond RS »Sl.
Jugoslavija«, mf. 17, tr. 45, sn. 479,
emisija br. 149, od 9. maja 1944.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Sa slovenačkom delegacijom* dolazi jedan važan drug¹⁰ za Italiju [s radio-] stanicom i pratećom. Pošaljite 9. [ovog mjeseca] u Mazin tri kamiona sa 100 ljudi [za obezbjeđenje].¹¹

7. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 119/1,
reg. br. 5-35/2.*

* Riječ je o omladinskoj delegaciji iz Slovenije koja je učestvovala na II kongresu USAOJ-a održanom od 2. do 4. maja u Drvaru.

[VOJNOJ MISIJI NOVJ PRI VRHOVNOJ KOMANDI
SAVEZNIČKIH SNAGA ZA SREDOZEMLJE]

Sve [naše] službe i instance u Italiji čine Bazu NOVJ. Komandant Baze je puk[ovnik] Milentije [Popović], koji jedino* vodi [i] Zastupništvo Nacionalnog komiteta [oslobođenja Jugoslavije].⁹²

Baza je sastavni dio Vojne misije gen[erala] Velebita.**

Monopoli nije Baza, već je jedan njen dio.⁹³ Naziv [mu] odredite.⁹⁴ Organizacija odsjeka ostaje ista [kao i do sada].

8. maj 1944.
[Drvar]

A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-12/10.

* U primljenom radiogramu tako piše; smisao je: istovremeno.

** General-major dr Vladimir Velebit je tada bio šef Vojne misije NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje.

[ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]

Osnujte poseban Informaciono-politički odsjek, sa zadatkom [da daje] pravilne informacije o položaju naše zemlje i o događajima.¹⁵ Stupite u vezi s tim [u saradnju] s Povjereništvom za informacije [NKOJ-a].

Rukovodilac Odsjeka [neka bude] Dedijer,¹⁶ [a popuniti ga] angažovanjem naših javnih radnika bez određenih funkcija.

8. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-13/10.*

[ŠTABU BAZE NOVJ I ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]

Parker nije vjerno protumačio [moj] stav prema zarobljenicima zločincima."⁷

Njima treba suditi sada, a ne poslije [završetka] rata. Sudenje neka [im] bude u Biševu.

8. maj 1944.

[Drvar]

*A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-13/10.*

[ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]

Nikakve poljske vojne misije ja nisam pristao [da nam se šalju].
Saopštite dr Smodlaki:
Svaku izjavu u moje ime izbjegavati. Razne izjave mogu nam
samo škoditi.⁵⁴⁸

8. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-14/10.*

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Odobravamo da Jovan Andrić primi hercegovačku NOU
brigadu.⁹⁹

Za zamjenika [komandanta] 29. divizije određujemo
Komnenića.*

8. maj 1944.

[Drvar]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-6/2.*

* Petra

[ZEMALJSKIM ANTIFAŠISTIČKIM VIJEĆIMA]

Najhitnije pošaljite imena triju vaših kandidata za Državnu komisiju za utvrđivanje ratnih zločina. Među njima neka bude obavezno predsjednik istoimene vaše komisije i bar jedan neka bude pravnik.

9. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 119/1,
reg. br. 5-37/2.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

S drugom Milutinom [Ivanom Milutinovićem] neka dođe šef [vašeg] Šifrantskog odjeljenja i neka ponese što više papira.

Drug Jordan [Ivo Kukoč] neka svrati kod nas kad se bude vraćao u Dalmaciju. Neka dođe čim prije.

Englezima [je] odobreno ljudstvo za aerobazu.¹⁰⁰ Ljudstvo i materijal za bolnice primite.¹⁰¹

Saopštite slovenačkoj delegaciji da svi govornici na kongresu šalju svoje govore Centralnom odboru [USAÖJ-a].¹⁰²

9. maj 1944.

[Drvar]

*A-VII, k. 119/I,
reg. br. 5-36 i 5-37/2.*

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Očekujte ruske avione u s[elu] Čanićima. Znaci [signalni] za maj isti [su] kao i za s[elo] Milovanoviće. Znake uzmite od Engleza.

Svakog dana javljajte stanje vremena, bez toga ne može [biti dotura].

Rusi bacaju s velike visine, na širini do deset km. Izaberite pregledan teren i postavite mnogo osmatrača.

Neka Lekić precizno javi nama koje noći i gdje može primiti materijal.¹⁰³ Za cio mjesec maj dajte [mu] znake koji važe za vaše mjesto. To uzmite od Engleza.

Hitno odgovorite o izvršenju.¹⁰⁴

9. maj 1944.

[Drvar]

A-VII, k. 408/A,

f. 8/I, reg. br. 2-124/8-I.

[ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ]

Dvije divizije već su krenule iz istočne Bosne u pravcu gdje ste im vi dali mogućnost prebacivanja [preko Drine].¹⁰⁵

Uputite [već sada za svaki slučaj]* patrole na mostobran. Javite o preduzetom.¹⁰⁶

Javite kako napreduje mobilizacija.¹⁰⁷

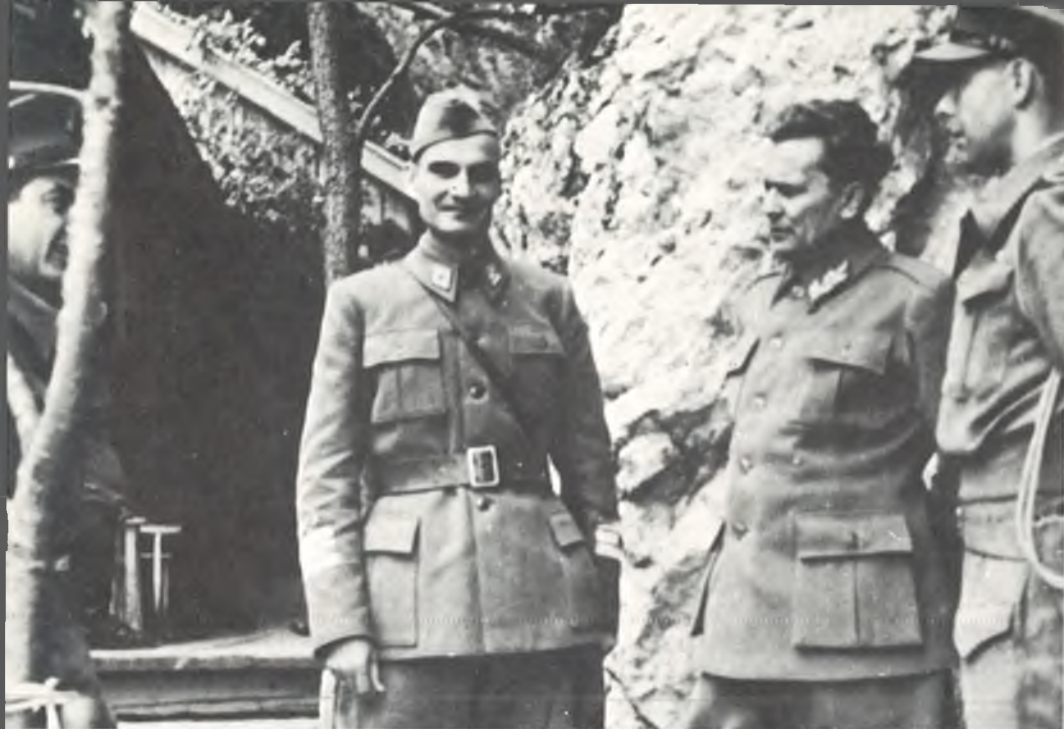
9. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 184,
reg. br. 9-11/1.*

* U primljenom radiogramu je umjesto teksta dopisanog u uglastoj zagradi nejasno napisano: već u slučaju.

TITO SA SAVEZNIČKIM NOVINARIMA STOJANOM PRIBIČEVIĆEM IZ SAD I DŽONOM TALBOTOM IZ VELIKE BRITANIJE ISPRED PEČINE U DRVARU KRAJEM APRILA 1944. GODINE. U POZADINI SU SAVO VESELINOVIĆ, VOJO BJEKOVIĆ I DUŠAN BASIĆ BORCI KONJIČKOG ESKADRONA PRATEĆEG BATALJONA VRHOVNOG ŠTABA.

TITO I ARSO JOVANOVIĆ U RAZGOVORU SA STOJANOM PRIBIČEVIĆEM I DŽONOM TALBOTOM, RAINIM DOPISNICIMA «NJUJORK TAJMSA» I «ROJTERA» ISPRED PEĆINE U DRVARU KRAJEM APRILA 1944.

TITO SA GOSTIMA I DELEGATIMA DRUGOG KONGRESA USAOJ-A ZA VREME INTONIRANJA HIMNE ZDESNA ULEVO SAHAROV. SEKRE TAR SOVIJETSKE VOJNE MISIJE, JOSIP BROZ, TITO, RANDOLF, ČERČIL, ARSO JOVANOVIĆ, EDVARD KARDELJ, VLADIMIR BAKARIĆ, NEPOZNAT, RODO LJUB ČOLAKOVIĆ I KOČA POPOVIĆ. DRVAR 2. MAJA 1944.

TITO U RAZGOVORU SA DELEGATIMA DRUGOG KONGRESA USAOJ-A, ZA VRIJEME PAUZE, DRVAR 2. MAJA 1944.

TITO SA GOSTIMA I DELEGATIMA PRATI RAD DRUGOG KONGRESA USAOJ-A. SLEVA UDESNO: RANDOLF ČERČIL, JOSIP BROZ TITO, SAHAROV, DR VOJISLAV KEČMANOVIĆ. U DRUGOM REDU, S LEVA GOJKO GARČEVIĆ, ĐOKO JOVANOVIĆ, ALEKSANDAR RANKOVIĆ I SLAVKO RODIĆ. DRVAR 2. MAJA 1944.

TITO SA VLADISLAVOM RIBNIKAROM I MILOVANOM ĐILASOM NA TERASI BARAKE PRED
PEĆINOM U DRVARU 5. MAJA 1944.

TITO SA IVANOM MILUTINOVIĆEM, EDVARDOM KARDELJOM, ČANOM BABOVIĆ I DAVORJANKOM PAUNOVIĆ-ZDENKOM NA PLANINI KLEKOVAČI 29. MAJA 1944.

TITO SA ČLANOVIMA VRHOVNOG ŠTABA I BORCIMA PRATEĆEG BATALJONA NA ŠATOR PLANINI 1. JUNA 1944.

TITO U PRATNJI JOSIPA ČERNOG I ARSA JOVANOVIĆA SILAZI SA BRODA «LALA» U VIŠKOJ LUCI
JUNA 1944.

PEĆINA ORLOVICA ISPOD BRDA HUMA NA OSTRVU VISU U KOJOJ SU VOĐENI PREGOVORI SA IVANOM ŠUBAŠIĆEM. NA SLICI TITO SA PRATIOCEM DOLAZI NA PREGOVORE 16. JUNA 1944.

ZA LEKIĆA [DANILO, KOMANDANTA OPERATIVNE GRUPE 16. I 17. NOU DIVIZIJE]*

Morača se povlači prema Goliji preko [planine] Tare, pod jakim pritiskom.

Vi ste zakasnili za ono mjesto.** Ako se nećete moći prebaciti kod Starog Broda, onda se prebacite južnije.

Po mogućnosti, nepr[ijatelja] razbijte na sadašnjem sektoru.¹⁰⁸
Javite situaciju.¹⁰⁹

9. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-124/8-I.*

* Tito je ovu direktivu Danilu Lekiću uputio preko Štaba 3. korpusa NOVJ, jer još nije bila uspostavljena direktna radio-veza između Vrhovnog štaba NOV i POJ i Štaba Operativne grupe 16. i 17. NOU divizije.

** Odnosi se na Stari Brod, gdje je Operativna grupa 16. vojvodanske i 17. istočnobosanske NOU divizije trebalo da pređe preko Drine u zapadnu Srbiju.

[ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ]

Lekić sa svojim* divizijama neće moći stići na vrijeme, jer je naišao na jače neprijateljske snage, s kojima vodi borbu na sektoru Kasaba – Sokolac. Prema tome, nastojte da se prebacite na Goliju i oslonite na Peka [Dapčevića**]¹¹⁰, koji je već očistio skoro cio Sandžak.

9. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 184,
reg. br. 9-11/1.*

* Poslati radiogram nije pronađen, a u primljenom radiogramu je umjesto *sa svojim* pogrešno napisano: Savo s tim.

** General-lajtant Peko Dapčević je tada bio komandant 2. korpusa NOVJ. Korpus je dejstvovao u Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini.

[ŠTABU MORNARICE NOVJ I ŠTABU 26. DIVIZIJE]

S obzirom na to što [zapadni] saveznici stalno protestuju što strijeljamo vojne zarobljenike koji su otkriveni kao ratni zločinci, naređujem da se [od sada] svi ratni zločinci koje će zarobiti vaše jedinice čim prije prebace ovamo,* sa sprovednim listom, za V[rhovni] š[tab]. Isto tako da se dade lista ratnih zločinaca kojima će se ovdje suditi.¹¹¹

Ovo odmah izvršite.

9. maj 1944.
[Drvar]

Tito

A-VII, k. 523,
reg. br. 21-40/1.

* Odnosi se na Drvar.

ZA MILOJA [MILOJEVIĆA]¹¹²

Podi u Bari i stavi se na raspolaganje generalu Velebitu kao član njegove misije.*

9. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 523.
reg. br. 21-40/2.*

* Riječ je o Vojnoj misiji NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje.

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Oštro osuđujem postupak V[ladimira] Popovića, koji se obratio depešom na druga Marka¹¹³ u znak protesta na moju oštru kritiku Štaba korpusa za neizvršenje na vrijeme date zadaće. Za takvo držanje Popovića preduzeću mjere koje su uobičajene za održanje discipline i potčinjavanje višim organima.¹¹⁴

10. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A.
reg. br. 2-124/8-1.*

[POKRAJINSKOM KOMITETU KPJ ZA SRBIJU]

Prenesite ovaj izvještaj u Jablanicu:¹¹⁵

Naša grupa* nije se mogla prebaciti preko Ibra, već se prebacila u zapadnu Srbiju.

Prema tome, Moravci** neka djeluju po svom nahodjenju.

Dobro bi bilo da razbiju četnike na Kopaoniku i prekinu ibarsku [željezničku] prugu.¹¹⁶

11. maj 1944.

[Drvar]

*A-VII, k. 184,
reg. br. 33/1.*

* Tito ovdje misli na 2. proletersku i 5. krajišku udarnu diviziju.

** Riječ je o 2. 3. i 4. južnomoravskoj NO brigadi Glavnog štaba NOV i PO Srbije.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Javite još danas da li možete primiti na vaš aerodrom* jedan avion kojim bi došao čovjek¹¹⁷ radi organizacije evakuacije ranjenika.¹¹⁸

11. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 119/I,
reg. br. 5-39/2.*

* Odnosi se na aerodrom koji je bio pripremljen na Krbavskom polju.

[ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]

Dozvoljavam da se ne imenuju* luke. Već sam kazao: »u savezničkim lukama«. ¹¹⁹

Po pitanju naših divizija i neprijateljskih snaga mora sve ostati. Zato sam ih ja naveo i ne dam to mijenjati. ¹²⁰

11. maj 1944.
[Drvar]

A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-14/10.

* U primljenom radiogramu je umjesto *ne imenuju* napisana nejasna riječ: *izmenuju*.

[ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ]

Nepravilno je i opasno zadržavanje Druge divizije na [planini] Tari.¹²¹ Neka se Druga divizija odmah prebaci k Petoj.¹²² Peta [divizija] neka [joj] sadejstvuje pri prelasku [željezničke] pruge.¹²³ Javite mjesto za prijem materijala.¹²⁴

11. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 783.
reg. br. 12/4.*

ŠTABU II KORPUSA
ZA PEKA [DAPČEVIĆA]

Druga i 5. div[izija] zbog silne iscrpenosti morale su se povući prema Zlatiboru. One će se osloniti na vas. Dajte im mogućnost da se odmore, a mi ćemo nastojati da dobiju obuču, odjeću i drugo. Uskoro će doći na taj sektor* i 17. bos[anska] divizija, a kasnije i 16. vojvođanska radi stvaranja jedne jače grupe za prodor u unutrašnjost Sr[bije].¹²⁵

Ja namjeravam dati komandu nad tom grupom gen[eral]-lajt-[nantu] Peku Dapčeviću, jer sam uvjeren da će Peko savladati taj veliki zadatak. Peko će zadržati svoj stari položaj, ali će ga zamjenjivati neko drugi, recimo Radovan [Vukanović] s Primorcem i Mitrom [Bakićem].¹²⁶

Javite vaše mišljenje.**¹²⁷

12. maj 1944.
[Drvar]

A-VII, k. 26,
reg. br. 10-8/13.

* Odnosi se na istočni dio slobodne teritorije 2. korpusa NOVJ.

** Ove rečenice nema u poslatom radiogramu. Međutim, njom se završava tekst radiograma koji je primljen 13. maja u Štabu 2. korpusa NOVJ, što znači da je ona po Titovom naređenju dodata prije odašiljanja radiograma, pa se stoga ovdje dopisuje kao autentični dio ovoga radiograma.

SRBIJA [ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ]

[1]

5. DIVIZIJA [SEKRETARU PK KPJ ZA SRBIJU]^{12*}

Vaše obje divizije* morate odmoriti. Pri tome se oslonite na Peka [Dapčevića].** Mi ćemo, međutim, učiniti sve da dobijete obuču, odjeću i drugo. Dajte stalno mjesto za bacanje.^{12''}

Mislim da bi bilo najbolje za odmor negdje u [međuprostoru] Rudo – Nova Varoš – Golija. Prepuštamo izbor vama.

U vaš sastav će doći uskoro i 17. div[izija], a kasnije i 16. div[izija]. Objavite*** gubitke i novopridošle.¹³⁰

12. maj 1944.

[Drvar]

A-VII, k. 26,
reg. br. 10-7/13.

* Riječ je o 2. proleterskoj i 5. krajiškoj NOU diviziji.

** Misli se na 2. korpus NOVJ, čiji je komandant bio Peko Dapčević.

*** Tako piše u poslatom radiogramu; smisao je: javite (izvijestite). Međutim u radiogramima koje su primili Štab udarne grupe divizija NOVJ i sekretar PK KPJ za Srbiju umjesto »objavite« piše: *javite*.

ORGANIZACIONA STRUKTURA ODJELJENJA ZAŠTITE NARODA (OZN-e)

[Drvar], 13. maj 1944.

U sadašnje vrijeme političkom obavještajnom službom na teritoriji koju su okupirali Nijemci i njihovi agenti, kao i borbom protiv špijuna, diverzanata, terorista i drugih antinarodnih elemenata u narodnooslobodilačkom pokretu bavi se niz organizacija. Vojna obavještajna služba vrši i političku obavještajnu službu i kontraobavještajnu službu. Pored nje, obavještajnu službu i borbu protiv neprijateljskih elemenata vode: Odsjek za zaštitu naroda (centralna i zapadna Bosna), posebni okružni obavještajni centri u Hrvatskoj, VOS* u Sloveniji i druge organizacije.

U vezi s očiglednim razvitkom međunarodnih veza NOP-a javljaju se nužnost i mogućnost organizacije političke obavještajne službe i u inostranstvu.

Zato je već sada nužno stvoriti jedinstvenu moćnu organizaciju koja bi upravljala političkom obavještajnom službom u inostranstvu i na okupiranoj teritoriji i kontraobavještajnom službom u NOVJ i na oslobođenoj i na neoslobođenoj teritoriji.

Jedinstvena struktura i centralizovano rukovodstvo omogućuju obezbjeđenje jedinstvene i tvrde političke linije u obavještajnoj i kontraobavještajnoj službi i daju vrhovnom komandantu i rukovodstvu NOP-a moćno oružje za nanošenje jednovremenih udaraca po fašističkim i drugim neprijateljskim elementima po čitavoj zemlji.

U tu svrhu:

1. Svu aktivnost u borbi protiv strane agenture, agenture protivnika i antinarodnih elemenata u NOP-u treba koncentrisati u odjeljenjima za zaštitu naroda i njihovim odsjecima kako u centru tako i po mjestima, izdvajajući te funkcije od vojnooperativne obavještajne službe.

2. Uzimajući u obzir da je u današnje vrijeme sva oslobođena teritorija ratni logor i da NOVJ treba, prije svega, zaštititi od prodiranja neprijateljske agenture u njene redove — odjeljenja zaštite naroda treba formirati po vojničkom principu: pri Povjereništvu za narodnu odbranu NKOJ-a odnosno pri vrhovnom komandantu i njegovom Štabu, na teritoriji glavnih štabova (štabova frontova, armija) i na teritorijama korpusnih [vojnih] oblasti.

* Varnostna obavešćevalna služba.

3. Odjeljenjima za zaštitu naroda treba staviti u dužnost:
 - a) političku obavještajnu službu i kontraobavještajnu službu na okupiranoj teritoriji Jugoslavije i u inostranstvu;
 - b) kontraobavještajnu službu na oslobođenoj teritoriji i
 - c) kontraobavještajnu službu u vojsci.

A. Odjeljenje zaštite naroda (OZN-a)

Povjereništva za narodnu odbranu NKOJ-a

ima u svom sastavu četiri odsjeka.

Prvi odsjek (obavještajni) – organizuje svoje ilegalne centre u raznim državama i u državnim ustanovama protivnika na okupiranoj teritoriji i rukovodi njihovim radom, vrbuje i obučava povjerenike i organizuje njihovo prebacivanje preko granica oslobođene teritorije, rukovodi radom prvih odsjekâ odjeljenja zaštite naroda, kontrolise ih i instruiira.

Drugi odsjek (kontraobavještajna služba na oslobođenoj teritoriji) – stvara mrežu svojih povjerenika u raznim ustanovama i rukovodi njihovim radom, bdi nad aktivnošću raznih političkih grupa u NOP-u, pazi na aktivnost stranih diplomatskih i vojnih misija, rukovodi radom drugih odsjekâ odjeljenja zaštite naroda, kontrolise ih i instruiira.

Treći odsjek (kontraobavještajna služba u vojsci) – stvara mrežu svojih povjerenika u raznim vojnim ustanovama i rukovodi radom trećih odsjekâ OZN-e po pojedinim mjestima.

Četvrti odsjek (statističko-tehnički) – vodi evidenciju lica kojima se bave Prvi, Drugi i Treći odsjek, zanima se specijalnom fotografijom, pitanjima šifre, tajnog pisma itd.

B. Odjeljenja zaštite naroda (OZN-a)

na teritoriji glavnih štabova (frontova, armija), odnosno na teritoriji pojedinih zemalja Jugoslavije

imaju takođe svoje odsjeke, kao i Odjeljenje zaštite naroda pri Povjereništvu za narodnu odbranu.

Prvi odsjek – stvara svoje centre na okupiranoj teritoriji i rukovodi radom odsjekâ zaštite naroda korpusnih [vojnih] oblasti. U pograničnim oblastima susjednih država (Italija, Austrija, Mađarska, Rumunija, Bugarska, Grčka, Albanija) stvara centre u sporazumu i po uputstvima Prvog odsjeka Odjeljenja zaštite naroda Povjereništva za narodnu odbranu. Kad je to moguće i ako dozvoli OZN-a Povjereništva za narodnu odbranu ubacuje svoje povjerenike u državne ustanove protivnika i susjednih zemalja, odabira i priprema povjerenike za prebacivanje iza slobodne teritorije – po zadacima OZN-e.

Drugi odsjek – funkcije odgovaraju funkcijama Drugog odsjeka OZN-e Povjereništva za narodnu odbranu – u granicama dotične teritorije.

Treći odsjek – funkcije odgovaraju funkcijama Trećeg odsjeka OZN-e Povjereništva za narodnu odbranu.

Četvrti odsjek – funkcije odgovaraju funkcijama Četvrtog odsjeka OZN-e Povjereništva za narodnu odbranu.

C. Odsjeci zaštite naroda korpusne [vojne] oblasti

imaju u svom sastavu tri sekcije:

Prva sekcija – vrbuje, priprema i šalje svoje povjerenike na okupiranu teritoriju koja se graniči s dotičnim korpusom (korpusnom [vojnom] oblašću) radi prikupljanja podataka, poglavito mjesnog karaktera.

Druga sekcija – ima svoje opunomoćenike u rejonima (srezovima) koji ulaze u dotičnu korpusnu [vojnu] oblast i neposredno stvara i rukovodi mrežom povjerenika u raznim ustanovama.

Opunomoćenici u rejonima (srezovima) stvaraju i rukovode obavještajnom mrežom svojih rejona.

Treća sekcija – rukovodi obavještajnom mrežom u najbližoj okolini štaba korpusa i preko svojih opunomoćenika (oficira za kontraobavještajnu službu) u divizijama i brigadama; ona organizuje obavještajnu mrežu u četama i bataljonima.

Istragu nad uhapšenim narodnim neprijateljima prebjeglicama i sl. vrši onaj odsjek na osnovu čijeg materijala je izvršeno hapšenje. Prvi odsjek – to je pravilo – ne vrši hapšenja i ne bavi se istragom.

Rukovodstvo Odjeljenja zaštite naroda (OZN-e). Načelnik Odjeljenja zaštite naroda Povjereništva za narodnu odbranu je u svojoj operativnoj djelatnosti potčinjen samom vrhovnom komandantu i predsjedniku Nacionalnog komiteta [oslobođenja Jugoslavije]. Načelnik OZN-e referiše o rezultatima rada OZN-e Nacionalnom komitetu.

Načelnici OZN-e na teritoriji glavnih štabova (štabova frontova i armija), odnosno na teritoriji pojedinih zemalja i oblasti Jugoslavije, potčinjeni su u svojoj operativnoj djelatnosti Odjeljenju zaštite naroda Povjereništva za narodnu odbranu i upravljaju se u svom radu prema direktivama vrhovnog komandanta, povjerenika za narodnu odbranu, kao i po uputstvima OZN-e Povjereništva za narodnu odbranu.

Svaki odsjek Odjeljenja zaštite naroda Povjereništva za narodnu odbranu ima svoga šefa sa zamjenikom i potrebnim brojem pomoćnika. To isto važi i za odsjeke Odjeljenja zaštite naroda na teritoriji glavnih štabova, odnosno na teritoriji pojedinih zemalja i oblasti Jugoslavije.

Na čelu odsjeka OZN-e korpusnih oblasti stoji šef odsjeka sa svojim zamjenikom i rukovodiocima prve, druge i treće sekcije.

Ova struktura čini – za vrijeme rata – efikasnim sav sistem mjera za odbranu protiv elemenata koji su neprijateljski raspoloženi prema NOP-u i, istovremeno, daje mogućnost da se, s prelaskom na mirnodopske uslove, lako stvori aparat državne bezbjednosti, time što bi se od vojske odvojili Prvi i Drugi odsjek OZN-e.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

Vrhovni komandant NOV i POJ
povjerenik za narodnu odbranu
maršal Jugoslavije

J. B. Tito

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Neka se Sedamnaesta* spoji sa Pekovim** snagama.¹³¹
Šesnaesta*** neka se odmori i sačeka popunu materijalom.
Protiv vas nepr[ijatelj] će i dalje vršiti pritisak.¹³²

13. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-124/8-1.*

* Riječ je o 17. istočnobosanskoj udarnoj diviziji.

** Odnosi se na jedinice 2. korpusa NOVJ, čiji je komandant bio Peko Dapčević.

*** Šesnaesta vojvodanska udarna divizija je tada bila razmještena na prostoru Podgorje – rijeka Krivaja. U vezi s njom vid. nap. 125.

[ŠTABU MORNARICE NOVJ I ŠTABU 26. DIVIZIJE]

Sve zarobljenike držite na Visu, a* ako ustanovite među njima zločince, pošaljite ih u naš Štab na istragu.

Nikoga vi ne smijete strijeljati, jer ste nam zbog toga načinili mnogo nepravilnosti. Ja sam dao obavezu Saveznicima u tom pogledu.¹³³

13. maj 1944.
[Drvar]

Tito
[Drvar]

A-VII, k. 523,
reg. br. 21-46/1.

13. maj 1944.
[Drvar]

* U primljenom radiogramu nejasno piše: *Visd-a*.

[OPERATIVNIM ŠTABOVIMA NOVJ]

Sve naše šifre slabe su i nesigurne.¹³⁴ Stvaramo pomoću specijalista nove.¹³⁵ Doći će kod vas instruktor.

Nemojte davati vojne tajne s dosadašnjom šifrom. Nekako u zavijenoj formi za sada saopštavajte važnije stvari.

14. maj 1944.

[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-124/8-I.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Ako postoji mogućnost uputite žito koje se nalazi kod Drugog ličkog područja Šestoj diviziji.¹³⁶

Načelnik Sanitetskog odjeljenja G[lavnog] š[taba] i [šef sanitetskog odsjeka] kod korpusa rukovode i trupnim sanitetom i sanitetom [korpusne] vojne oblasti.

14. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII. k. 119/1.
reg. br. 5-43/2.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Iz Zagreba javljaju da Nijemci pričaju kako su uhvatili negdje oko Divosela dr Vilotića* i dr Štaknera** i da su sad na Savskoj cesti.***

Javite hitno što je u stvari.¹³⁷

Kako ste mogli dozvoliti da vam ljudi padnu u ruke Nijemaca? Preduzmite sve da ih spasete. Čuvajte Ruse.¹³⁸

14. maj 1944.
[Drvar]

A-VII, k. 119/I,
reg. br. 5-44/2.

* Priredivač nije ustanovio njegovo ime.

** Tako piše u primljenom radiogramu. Vjerovatno treba da piše: Štajnera. Njegovo ime priredivač nije ustanovio.

*** Na Savskoj cesti u Zagrebu se nalazio ustaški zatvor.

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Morača javlja da Nijemci prebacuju četnike kamionima prema N[ovoj] Varoši i Prijepolju. Zarobljeni četnici govore da idu prema Crnoj Gori. Morača vodi stalno borbe s njima. Koordinirajte operacije s Moračom.¹³⁹ Ne dozvolite da se te četničke snage prebacuju preko Lima. Treba ih razbiti u Srbiji, odnosno na granici. Sa četnicima je Draža Mihailović.¹⁴⁰

14. maj 1944.
[Drvar]

A-VII, k. 394,
reg. br. 21-8/2.

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Najhitnije javite kojim pravcem da krene omladinska delegacija.¹⁴¹ Uredite da je prihvati 29. div[izija].¹⁴²

Mostarski bat[aljon] je sada kod Prozora zajedno s Ramskom brigadom.*

14. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-8/2.*

* Ramska brigada je imala svoj formacijski naziv: 17. krajiška NOU brigada. Nalazila se u sastavu 10. krajiške udarne divizije.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Ne ponavljajte ništa što je od VI korpusa. S njim imamo direktnu [radio-] vezu.

Dajte nam jasnu sliku situacije na vašem području s ocjenom i namjerama neprijatelja.¹⁴³

15. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 119/4,
reg. br. 1-1/1.*

[ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]

Ne smatramo za potrebno da dolaze kod nas poljski oficiri ili vojnici.¹⁴⁴ Kad će biti potrebno, mi ćemo javiti.

15. maj 1944.

[Drvar]

A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-14/10.

[ŠTABU MORNARICE NOVJ]

IV Avion dobro osigurajte.¹⁴⁵ Avijatičari neka čekaju dalja naređenja.*

Zašto ste bez našeg odobrenja poslali grupu avijatičara u Italiju?¹⁴⁶

15. maj 1944.
[Drvar]

A-VII, k. 523,
reg. br. 21-48/1.

* Odnosi se na pilota Janka Vujakliju i izviđača Branka Kobela. Oni su se po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ ujutro 14. maja avionom prebacili na viški aerodrom.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Ranjenike možemo prihvatiti. Dali smo naređenje VI
div[iziji].¹⁴⁷

16. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 119/4,
reg. br. 1-1/1*

[POHVALA 1. i 3. BATALJONU
1. DALMATINSKE BRIGADE]

Izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima Prvog i Trećeg bataljona Prve dalmatinske NOU brigade, koji su za vrijeme bojeva na otoku Šolti pokazali izvanrednu hrabrost i požrtvovanost i zadali neprijatelju velike gubitke.¹⁴⁸

[16.] maj 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant
NOV i POJ
maršal Tito

*A-CKSKJ, Fond RS »Sl. Jugoslavija«,
mf. 17, tr. 45, sn. 586, emisija br. 158
od 18. maja 1944.*

[POHVALA 4. BATALJONU
5. CRNOGORSKE BRIGADE]

Izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima 4. bataljona 5. crnogorske NOU brigade, koji su u posljednjim borbama pokazali primjer odvažnosti i junaštva u borbi protiv Nijemaca i četnika na sektoru Sjenica – Prijepolje.¹⁴⁹

[16.] maj 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant
NOV i POJ
maršal Tito

A-CKSKJ, Fond RS »Sl. Jugoslavija«,
mf. 17, tr. 45, sn. 578, emisija 159 od
18. maja 1944.

[ŠTABU BAZE NOVJ U ITALIJI]

1. Ljudstvo predviđeno za vazduhoplovstvo uputite u našu vazduhoplovnu školu, kao dopunu letećeg* osoblja i za formiranje novih vazduhoplovnih jedinica.¹⁵⁰

2. Od tenkista i šofera formirajte treći, a po mogućnosti i četvrti tenkovski bataljon u Italiji.¹⁵¹

17. maj 1944.
[Drvar]

A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-15/10.

*U primljenom radiogramu tako piše. Misli se na letачko osoblje, tj. avijatičare.

ZA PEKA [DAPČEVIĆA, KOMANDANTA 2. KORPUSA]

Mi ne mislimo da se sada kreće u Markovu postojbinu.¹⁵² Treba najprije odmoriti i snabdjeti Moračine jedinice.* Isti je slučaj i s Lekićem**, koji dolazi do vas.¹⁵³ Njegovi su ljudi skoro bosi i goli. Tražićemo da se hitno pošalje materijal da ih se snabdije.

Morači smo naredili gdje će se povezati s vama.

17. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-9/2.*

* Odnosi se na Udarnu grupu divizija NOVJ, čiji je komandant bio pukovnik Milutin Morača.

** Misli se na Operativnu grupu 16. vojvodanske i 17. istočnobosanske NOU divizije, čiji je komandant bio general-major Danilo Lekić.

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

1. Za ruske i engleske avione isti su znaci, utvrđeni za mjesec dana unaprijed. Jedino tako možemo zasad tražiti istovremeno pomoć i od Rusa i od Engleza. Promjena mjesta ne utiče na promjenu znakova. Predviđeno mjesto za Ruse mora imati obavezno radio-vezu s nama. Englezi ne moraju znati šta Rusi šalju.

Radi tajnosti utvrđeno je da vam Englezi saopštavaju znake.¹⁵⁴ Obavezno morate izvijestiti o prijemu i razumijevanju znakova.

2. Rusi bacaju s visine, pa se paketi često rasture i do 10 km od mjesta vatri. Zato morate izabrati izdignuta i pregledna mjesta sa širokim trupnim obezbjeđenjem i velikim brojem osmatrača. Švakodnevno javljati vrijeme. Tek kad dobijemo stanje vremena tražimo ruske avione. Kada najavimo avione, svako veče čekati dok ne dodu.

3. Prema izloženom, javite nam obavezno takvo mjesto.¹⁵⁵ Bolje je kad je mjesto što duže stalno. O promjeni mjesta hitno izvještavati.

17. maj 1944.
[Drvar]

A-VII, k. 394,
reg. br. 21-10/2.

[ŠTABU UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVI]

Jedinice Drugog korpusa vode borbu na komunikaciji Prijepolje – Sjenica.¹⁵⁶ Povežite se s njima.¹⁵⁷

18.* maj 1944.

[Drvar]

A-VII, k. 184,

reg. br. 9-12/1.

* Tito je ovo naređenje napisao 17. maja (vid. posljednju rečenicu Titovog teksta na str. 108), pa se pod tim datumom i objavljuje, iako je pronađen samo primljeni radiogram s datumom od 18. maja.

GENERAL-LAJTNANTU TERZIĆU I GENERAL-LAJTNANTU ĐILASU¹⁵⁸

1. Nije nam jasno zašto redovno ne izvještavate o vašem radu preko Sovjetske [vojne] misije.¹⁵⁹ Koliko vremena treba da ostanu tamo Đilas i Danilović?¹⁶⁰ Kako kod Augustinčića stoje stvari s ordenima?¹⁶¹ Potrebno je vrlo hitno napraviti lente za ordene i poslati ih nama.¹⁶² Ne treba slati šajkače, već kape prema našem uzorku.

Đido treba da porazgovara sa Žarkom [Brozom] i da mu kaže, u moje ime, da on mora obavezno da se školuje tamo gdje sam mu ja odredio i da se ponaša kako dolikuje.¹⁶³

2. Sada su nam u Bosni, Lici i Crnoj Gori najpotrebnije namirnice (po mogućnosti mast i koncentрати).

U Srbiji i Sloveniji potrebno je prije svega oružje, naročito su potrebni automati i municija.

U Srbiji i istočnoj Bosni takođe je neophodna još i odjeća za vojsku.¹⁶⁴

U centar za odašiljanje pošiljki pošaljite jednog ili dvojicu naših drugova.¹⁶⁵

Đilas i ostali, zajedno s Maslarićem¹⁶⁶ treba da putuju preko Teherana.¹⁶⁷

18. maj 1944.
[Drvar]

Tito

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Neka hercegovački bataljon čeka na sektoru Glavatičeva od 26.
pa dalje.*

18. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-10/2.*

* Bataljon iz sastava 29. hercegovačke udarne divizije je na tom sektoru imao zadatak da prihvati omladinsku delegaciju Crne Gore i Boke koja se poslije učešća na II kongresu USAOJ-a vraćala za Crnu Goru.

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Zašto Englezi nisu dali Lekiću signale za primanje materijala?¹⁶⁸

Javite da li Gligo [Mandić]* ide kod Mitra [Bakića]**.¹⁶⁹

Javite takođe koliko aviona ste primili u aprilu, a koliko u prvoj polovini maja.¹⁷⁰

18. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-125/8-I.*

* Gligorije (Gligo) Mandić bio je tada komandant 17. istočnobosanske udarne divizije i u prenosnom smislu o toj diviziji je riječ.

** U prenosnom smislu je riječ o 2. korpusu NOVJ, čiji je politički komesar bio pukovnik Mitar Bakić.

GENERAL-LAJTNANTU ĐILASU
[OPUNOMOĆENIKU NKOJ-a U SSSR-u]

Potrebno je hitno poslati fotokopije, a bolje bi bilo originale najvažnijih četničkih dokumenata, radi korišćenja na međunarodnoj areni protiv D. Mihailovića.¹⁷¹

19. maj 1944.
[Drvar]

Tito

A-VII, k. 57,
reg. br. 12/6.

Prevod s ruskog

[POHVALA 5. CRNOGORSKOJ BRIGADI]

[Izražavam svoju zahvalnost i priznanje]* borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima 5. crnogorske brigade, koji su na odsjeku fronta Prijepolje – Sjenica još jedanput pokazali uzorak** uporstva, hrabrosti i izdržljivosti.¹⁷²

[19.] maj 1944.
[Drvar]

[Vrhovni komandant
NOV i POJ
maršal Tito]

*A-CKSKJ, Fond RS »Sl. Jugoslavija«,
mf. 17, tr. 45, sn. 627, emisija br. 162
od 21. maja 1944.*

* Redakcija Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« je kao početni dio teksta pohvale u svom tekstu za radio-emisiju napisala: »Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije maršal Tito objavio je zahvalnost«. Priređivač je umjesto toga u uglastoj zagradi dopisao ustaljen početni dio teksta Titovih pohvala jedinicama NOVJ.

** Umjesto »uzorak uporstva«, Tito je u poslatom radiogramu vjerovatno bio napisao: primjer upornosti.

**[SVIM FORUMIMA KPJ, ORGANIMA NARODNE VLASTI I
ŠTABOVIMA NOVJ]**

S obzirom na naše odnose sa Saveznicima koji se povoljno razvijaju, a naročito sada s Engleskom, tražimo da se suzdržite od svakog pisanja i komentara, bilo negativnih ili pozitivnih, povodom vijesti o formiranju nove vlade u Londonu.¹⁷³ Čekajte naš zvanični stav.

Dajte odmah slične upute svim našim vojnim i civilnim organima.

20. maj 1944.*
[Drvar]

Tito

*A-VII, k. 461/A,
reg. br. 7/5.*

* U radiogramu primljenom u Štabu 2. korpusa NOVJ nalazi se poslije datuma i Titovog imena još i slijedeća rečenica: »Ovo javite i CK Makedonije«.

PUKOVNIKU PIRCU [NAČELNIKU ODJELJENJA ZA
VOJNO VAZDUHOPLOVSTVO VRHOVNOG ŠTABA
NOV I POJ]*

Četiri stotine boraca koji su došli iz Kaira morate poslati preko
Visa u zemlju na raspolaganje V[rhovnom] š[tabu] NOV i POJ.¹⁷⁴
Pirc treba doći u zemlju¹⁷⁵ na izvještaj.**

20. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-16/10.*

* Radiogram je upućen preko Zastupništva NKOJ-a u Italiji.

** To jest: da podnese izvještaj. Milentije Popović je ovo Titovo naređenje prenio F. Pircu i o tome 25. maja obavijestio Vrhovni štab NOV i POJ.

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Mandić* treba da se poveže s Mitrom [Bakićem]** negdje oko Jakićevog rodnog mjesta ¹⁷⁶, ali više prema rijeci T[ari]. Kada bude blizu javiću mjesto.

Budite oprezni u depešama, jer Švabe otvaraju naše depeše i sve znaju.*** Škoro ćemo poslati sigurnu šifru.

20. maj 1944.
[Drvar]

A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-125/8-1.

* Gligorije (Gligo) Mandić je tada bio komandant 17. istočnobosanske NOU divizije i na tu diviziju se ovdje misli.

** Tito misli na 2. korpus NOVJ, čiji je politički komesar u to vrijeme bio Mitar Bakić.

*** O njemačkom *otvaranju* (dekriptovanju) radiograma štabova NOVJ rečeno je u nap. 134.

[POHVALA 15. SLOVENAČKOJ DIVIZIJI I
NJENOJ 5. UDARNOJ BRIGADI »IVAN CANKAR«]

Izražavam svoju zahvalnost i priznanje slovenačkim jedinicama koje su pokazale osobitu požrtvovanost i hrabrost u borbama na odsjeku fronta Trebnje – Novo Mesto na čelu sa svojim komandantom pukovnikom Perom Popivodom.¹⁷⁷

Izražavam naročito priznanje borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima 5. brigade »Ivan Cankar« koji su učestvujući u napadu na Trebnje odlično ispunili svoju zadaću.¹⁷⁸

[20.] maj 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant
NOV i POJ
maršal Tito

*A-CKSKJ, Fond RS »SI.
Jugoslavija«, mf. 17, tr. 45, sn. 637,
emisija br. 164 od 22. maja 1944.*

[VINSTONU ČERČILU,
PREDSJEDNIKU BRITANSKE VLADE]

Ekselencijo,

Primio sam Vašu poruku koja se odnosi na raspuštanje vlade ministra Purića i namjeravano formiranje nove vlade ministra Šubašića*. Mogu Vas obavijestiti da Vam mi nećemo pričinjavati nikakve teškoće u tom pogledu, štaviše raspuštanje Purićeve vlade ima pozitivnog odjeka kod nas.¹⁷⁹ Preduzeo sam *neophodne mjere da naša štampa i radio-stanica** ne daju nikakve komentare u vezi s tim sve dok ne steknemo jasniju sliku* o novostvorenoj situaciji.^{***} Siguran sam da će brigadir Maklejn moći da me detaljnije obavijesti o tome. Mislim da bi bilo vrlo korisno ako bi general Velebit, šef naše Vojne misije, mogao da Vas obavijesti o stvarima koje želite da znate.¹⁸⁰

21. maj 1944.
[Drvar]

PRO, Fond FO,
reg. br. FO 371/44290,
R. 8118/44/92.

Prevod s engleskog

* Poruka se objavljuje u *Prilozima* ovoga toma.

** Odnosi se na Radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija«, koja se nalazila u Moskvi.

*** O mjerama koje je Tito preduzeo vid. na str. 116, 121. i 123.

ĐILASU,
[OPUNOMOĆENIKU NKOJ-a I ČLANU VOJNE MISIJE
NOVJ U SSSR-u]

1. Saglasni smo da Lozić dođe sa Đilasom k nama, a takode i Žarko [Broz].¹⁸¹

2. Takode smo saglasni da se od naših jedinica formira brigada pod nazivom koji ste vi predložili.¹⁸²

3. S pilotima ćemo uputiti nekoliko komesara i zamjenika [političkih komesara].¹⁸³

4. Đilas treba obavezno da ponese kokarde* za ambleme i lente za ordene.

5. Povodom raspuštanja Purićeve vlade i pokušaja obrazovanja nove vlade, »Slobodna Jugoslavija« ne treba da daje nikakve komentare prije naše konačne odluke.

21. maj 1944.
[Drvar]

Tito

A-VII, k. 57,
reg. br. 14/6.

Prevod s ruskog

* Riječ je o crvenim petokrakim zvijezdama koje su kao amblem nosili na kapama pripadnici NOV i POJ.

GENERALIMA TERZIĆU I ĐILASU

1. Na »Medaljama za hrabrost«* natpise ispisati na slijedeći način:¹⁸⁴

1. stepena – ćirilicom;
2. stepena – latinicom;
3. stepena – slovenačkom latinicom.

2. Na Ordenu »bratstva i jedinstva« ne pisati nikakav natpis. Umjesto natpisa, to mjesto ispuniti nekim reljefom.

3. Odobravam istupanje Terzića preko radija, ali tekst treba da bude politički umjeren. Takođe odobravam [njegovo] istupanje na mitinzima Sveslovenskog komiteta.¹⁸⁵

22. maj 1944.
[Drvar]

Tito

A-VII, k. 57,
reg. br. 15/6.

Prevod s ruskog

* Omaškom je napisano: Na »Medaljama za hrabrost«, umjesto: Na »Partizanskim zvijezdama«, jer Medalje za hrabrost nisu imale stepena.

GENERALIMA TERZIĆU I ĐILASU

1. Smatramo da treba da vas upozorimo da ne dajete nikakve izjave, kako u štampi tako ni na radiju, o pokušaju obrazovanja nove jugoslovenske vlade na čelu sa Šubašićem i dr[ugima].

2. Istupanje na radiju protiv Mačeka treba da bude zasnovano na činjenicama, a ne da se samo govori o izdajstvu.¹⁸⁶

3. Na traci državnog grba* mi smo izostavili natpise, a stavili samo na sredini trake broj 29 [arapskim ciframa], 11 – rimskim i 1943. arapskim ciframa.

22. maj 1944.
[Drvar]

Maršal Tito

*A-VII, k. 57,
reg. br. 16/6.*

* Riječ je o državnom grbu nove Jugoslavije.

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Javite da li će koja jedinica Trećeg korpusa doći na sektor Foča – Kalinovik.¹⁸⁷ U tom slučaju mogli biste koordinirati rad. Situacija na tom sektoru [je] povoljna. Nalaze se samo četničke snage.¹⁸⁸

Provjerite i javite koji se pukovi 13. SS divizije nalaze u istočnoj Bosni, pošto se dijelovi ove divizije pojavljuju i na drugim sektorima.¹⁸⁹

22. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-125/8-I.*

[VINSTONU ČERČILU,
PREDSJEDNIKU BRITANSKE VLADE]

Vaša ekscelencijo,

Primio sam Vašu poruku o postupku s ratnim zarobljenicima zarobljenim u zoni zajedničkih operacija vaših i naših oružanih snaga.¹⁹⁰ Prije nego što sam primio Vašu poruku, već sam o tome bio poslao pozitivan odgovor savezničkoj Vrhovnoj komandi, odnosno generalu Vilsonu.¹⁹¹ Takođe sam izdao naredjenja svim našim vojnim vlastima u zoni takvih operacija da se više ne ubijaju ratni zarobljenici, čak iako se dokaže da među njima ima i ratnih zločinaca.* Za one koji su prema nesumnjivim dokazima ratni zločinci, odlučio sam, kao što Vi kažete i želite, da im se kasnije sudi, a do tada će takve zarobljenike čuvati pod stražom ili vaše ili naše vojne vlasti, tako da ne mogu izbjeći svoju zasluženu kaznu.

2. Uvjeravam Vas, Vaša ekscelencijo, da je od samog početka ove mukotrpne borbe s naše strane učinjeno sve da se poštuje međunarodni zakon o ratnim zarobljenicima.¹⁹² Ali, na žalost, naši neprijatelji nisu se osvrtnali na te zakone ni u slučaju ratnih zarobljenika, a ni u postupku s našim ranjenicima, od kojih je na hiljade zločinački usmrćeno bajonetima. Razumije se da su te činjenice prouzrokovale strašno ogorčenje ne samo u vojnim jedinicama već i u narodu, a naročito zbog pokolja mirnog stanovništva, pa stoga nije nikakvo čudo što su se događali i slučajevi osvete. Ali to su bili rijetki slučajevi, jer je naš narod uglavnom tražio da se prema sporazumu savezničkih velikih sila ovi zločinci kazne kako zaslužuju. U potpunosti shvatam Vaše obaveze u ovom pogledu i uvjeravam Vas da nećete imati nikakve neprijatnosti s naše strane.

Potpis: J. B. Tito, maršal Jugoslavije, vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske.

23. maj 1944.
[Drvar]

* Vid. str. 95.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Pošaljite imena i vrlo kratke karakteristike 6 najhrabrijih boraca i 10 najboljih komandira i komandanata za sovjetsko odlikovanje.¹⁹³ Navedite vrlo kratko njihova djela. Ovo važi i za drugarice i za komesare.* Ovo moram imati u toku 25. maja, inače je kasno.¹⁹⁴

23. maj 1944.
[Drvar]

Tito

A-VII, k. 119/4,
reg. br. 1-2/1.

* U radiogramima koje su primili štabovi 2, 3. i 5. korpusa NOVJ umjesto »i za komesare« piše: *i za političke komesare.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO SLOVENIJE]

Javite što određenije gdje se vrši koncentracija neprijatelja i kojima snagama.¹⁹⁵ Koje se njemačke jedinice nalaze sada u Sloveniji i Istri?¹⁹⁶

23. maj 1944.
[Drvar]

Arhiv IZDG SR Slovenije,
f. 41/II.

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]*

Spremite listu boraca, komandira, komandanata i politkomesara za odlikovanje našim ordenima. Naši ordeni neće se davati odjednom, nego postepeno.

24. maj 1944.
[Drvar]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-125/8-1.*

* Naređenje iste sadržine upućeno je i ostalim operativnim štabovima NOVJ.

[ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]

Kurir Velebitov donijeće poštu za druga Smodlaku.¹⁹⁷

Javite ko je taj potpukovnik Bjelica preko koga vi hoćete da uspostavite vezu s Drugim korpusom i zašto vam ta veza treba.¹⁹⁸

Ispitajte ko je dao žurnalisti Talbotu informacije o petoj [neprijateljskoj] ofanzivi, gdje je skroz nepravilno prikazana ta ofanziva preko londonskog radija na srpskom jeziku prije tri dana.¹⁹⁹

24. maj 1944.

[Drvar]

A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-16/10.

[ŠTABU MORNARICE NOVJ]

Zarobljenike zadržite dok mi ne dobijemo odgovor od Čerčila po tom pitanju.²⁰⁰

Nije vaša stvar da dajete objekte za bombardovanje na kopnu.²⁰¹ To je stvar V[rhovnog] š[taba NOV i POJ] i savezničkog stručnjaka ovdje.

24. maj 1944.
[Drvar]

Tito

*A-VII, k. 523,
reg. br. 21/1.*

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Javite hitno kakva je situacija kod vas.²⁰²

U zapadnoj Bosni 25. otpočela ofanziva širih razmjera.²⁰³ Na Drvar bačen iznenada veliki broj padobranaca.²⁰⁴

Hitno uzmite od Treće div[izije] šifru koju smo im poslali preko vas za vezu s nama. Radite po njoj.²⁰⁵

Kod nas je sve u redu. Održavajte stalnu vezu.

28. maj 1944.

[Lunjevača, Male Smrčine]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-11/2.*

SVIM JEDINICAMA NOV I POJ

U čitavoj Jugoslaviji Nijemci pomoću kvislingâ Nedića i Pavelića i Mihailovićevih četnika vrše posljednje napore da razbiju Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije s ciljem da podignu moralni duh kod [svojih] vojnika i kod njemačkog naroda, jer do sada oni trpe poraze.²⁰⁶ Njima je to potrebno naročito sada kada se primiče posljednji udarac sa strane Crvene armije i savezničkih angloameričkih trupa.

Naređujem svim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije na svim odsjecima gdje su Nijemci oslabili svoje garnizone da smjesta preduzmu najodlučnije akcije protiv važnijih uporišta i vojnih objekata neprijatelja. Naročito je važno uništavati željezničke pruge, komunikacije i druge važne vojne objekte.

[29.] maj 1944.
[Lunjevača, Male Smrčine]

Vrhovni komandant
NOV i POJ
maršal Tito

*A-CKSKJ, Fond RS »Sl. Jugoslavija«,
mf. 17, tr. 45, sn. 748, emisija br. 174
od 31. maja 1944.*

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Javite odmah situaciju kod vas.²⁰⁷

U zapadnoj Bosni otpočela nepr[ijateljska] ofanziva širokih razmjera.*

Držite redovno vezu s nama. Kod nas je sve u redu.

Sve depeše pišite rezervnom šifrom koju ste dali Lekiću. Ključeve upotrijebite počev od januara, ali tako da svaku grupu prepisete obrnutim redom od pete cifre k prvoj.²⁰⁸

29. maj 1944.

[Lunjevača, Male Smrčine]

*A-VII, k. 408/a,
reg. br. 2-125/8-I.*

* Vid. nap. 203. i 204.

[PEKU DAPČEVIĆU,
KOMANDANTU 2. KORPUSA NOVJ]

Čini mi se da si mi poklonio u decembru 1941. kod Rudog
fotoaparat ili dvogled.²⁰⁹

30. maj 1944.
[Crni bat, na Šator planini]

Stari

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-12/2.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO SLOVENIJE]²¹⁰

Do naše dalje upute, šalјite vaše operative izvjешaje i one koje dobijete iz [Glavnog štaba NOV i PO] Hrvatske direktno R[adio-stanici] »S[lobodna] J[ugoslavija«].

Šef naše radio-telegrafske službe zarobljen [je] od Nijemaca.*
M-tfja** se vraća [k] vama i obavijestіće vas o budućoj vezi.²¹¹

[31. maj] 1944.

[Crni bat, na Šator planini]

*A-VII, k. 119/1,
reg. br. 7-1/2.*

* Riječ je o majoru Veljku Dragićeviću. Njega su Nijemci odmah strijeljali ne znajući njegovu funkciju.

** Pogrešno je primljeno. Treba: Matija (Ivan Maček).

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Sedamnaestu [istočnobosansku], Petu [krajišku] i Drugu [proletersku] diviziju [potrebno je] odmoriti i snabdjeti potrebnim materijalom.²¹² S ostalim vašim jedinicama držite pravce koje ste vi u posljednjim depešama naveli.²¹³ Nastojte zadržati inicijativu u svojim rukama.

31. maj 1944.
[Crni bat, na Šator planini]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-12/2.*

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Vaš glavni pritisak treba biti upućen u pravcu Romanije, sa ciljem ugrožavanja saobraćaja Sarajevo – Višegrad i Sarajevo – Brod.* Po mogućnosti uništavajte garnizone na sektoru Romanija – Bratunac.²¹⁴

Ako imate jedinice na sektoru Kalinovik – Foča, dobro bi bilo očistiti taj teren od neprijatelja.²¹⁵

Vojvodanske jedinice neka čiste teren Majevice i Posavine.²¹⁶ Dublje u Bosnu ne treba ih upotrebljavati, jer su za nas ovaj dio istočne Bosn** i pravac vrlo važni.²¹⁷

[31. maj] 1944.

[Crni bat, na Šator planini]

*A-VII, k. 408/a,
reg. br. 2-125/8-1.*

* Brod na Drini (južno od Foče).

** U primljenom radiogramu piše samo »Ist-c«. Očigledno je u poslatom radiogramu (koji nije pronađen) bilo napisano: istočne Bosne.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Hitno javite imate li šifru između X korpusa i nas jer bismo mi prešli na nju. Naša sadašnja je kompromitovana.²¹⁸

Isto [tako] javite Slovencima da pređu na šifru koju smo im poslali* i s kojom smo već počeli raditi.**

3. jun 1944.

[Šuma Gorica na Vitorog planini]

*A-VII, k. 119/4,
reg. br. 1-3/1.*

* Šifra je poslata 31. maja 1944. preko Ivana Mačeka, koji je 24. maja bio došao u Drvar (vid. str. 135).

** Glavni štab NOV i PO Hrvatske je odmah (3. juna) postupio po ovom Titovom naređenju i o tome 5. juna poslao izvještaj Vrhovnom štabu NOV i POJ.

[ŠTABOVIMA 26. DIVIZIJE I MORNARICE NOVJ]²¹⁹

Preduzmite najstrože mjere za obezbjeđenje spuštanja na otok Vis sovjetskog aviona danas 3. na 4. [jun] noću.²²⁰ Svu odgovornost za organizaciju [prihvata] [s]nose Štab divizije* i Štab Mornarice [NOVJ].

5.** jun 1944.

[Šuma Gorica na Vitorog planini]

*A-VII, k. 523,
reg. br. 21-26/1.*

* Odnosi se na 26. dalmatinsku NO diviziju, koja se tada kompletna nalazila na ostrvu Visu.

** Tito je radiogram napisao 3. juna, pa je stoga ovdje hronološki raspoređen (o tome više vid. u nap. 219).

[ZA] I [PROLETERSKI] KORPUS

Stigli smo sretno na određeno mjesto.²²¹ Preduzmite najhitnije mjere za evakuaciju ranjenika s mjesta odakle smo poletjeli mi. Osigurajte to mjesto dok ranjenici ne budu evakuisani.²²²

Podgrmeč je slobodan, a sektor Ključ – [Bosanski] Petrovac [posijedaju] male [neprijateljeve] snage.

Štab [vašeg korpusa] bi se mogao približiti mjestu našeg odlaska.²²³

U Bugojnu i [Gornjem] Vakufu [su] male [neprijateljeve] garnizonske snage.

Javljajte se redovno.

4. jun 1944.
[Bari]

*A-VII, k. 26,
reg. br. 10-7/3.*

ŠTABU 1. KORPUSA [NOVJ]

Danas sam dobio obavještenje da su Nijemci zauzeli Tičevo.²²⁴ Četković* je krenuo prema zapadu.²²⁵ Članovi [tamošnjih] ruskih i engleskih misija nisu mogli biti evakuisani zbog toga. Donekle nas zabrinjava njihov položaj.²²⁶

Ne znam šta je sa VI divizijom.²²⁷ Možda se Đoko [Jovanić]** priključio Četkoviću.²²⁸ Ako imate vezu sa VI divizijom javite nam njen položaj.²²⁹ Ako slučajno uhvatite vezu sa VIII korpusom, isto tako nam javite njegovu situaciju.²³⁰

U vezi sa svim tim smatramo da biste se vi morali zadržati na sektoru Vitorog – Kupres – Vukovsko i preduzeti u prvom redu sve da se ranjenici evakušu. Saveznici će dati avione, a vaša je stvar da u blizini aerodroma dopremite najhitnije sve ranjenike.²³¹

Drugo. Trebate nastojati da što prije dođe u vaš sastav i VI divizija.²³²

Dajte nam stalno koordinate za spuštanje materijala kako za Prvu tako i za Šestu diviziju.

Podgrmeč, Sanski Most itd. su slobodni.

Peti korpus [NOVJ] javlja da je na sektoru [Bosanski] Petrovac – Ključ manja snaga neprijatelja. Imajte to u vidu.

Na otoku Braču još se vode borbe. Naše snage uništile su nekoliko neprijateljskih uporišta. Jedno od tih je Selce, gdje je garnizon potpuno uništen, tako da je poginulo 130 Nijemaca i 100 zarobljeno.²³³

Drugi korpus [NOVJ] javlja da se navodno i tamo sprema ofanziva na njegovu teritoriju. Svakako i to ćemo morati imati u vidu, da ne uletimo ni mi niti vi bez potrebe u nezgodnu situaciju.²³⁴

Vi imate potpuno slobodne ruke [u pogledu] manevrisanja i nastojte se što više rasteretiti od nepotrebnih tereta i komori.

Držite stalno vezu s nama.

4. jun 1944.
[Bari]

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Jugoslavije

A-VII, k. 15,
reg. br. 7/1.

* Riječ je o Vladimiru (Vladi) Četkoviću, komandantu 8. korpusa NOVJ.

** Tito ima u vidu 6. ličku proletersku diviziju »Nikola Tesla«, čiji je komandant bio pukovnik Đoko Jovanić.

ZA V, VIII, I [PROLETERSKI], II, III KORPUS NOVJ,
GŠ HRVATSKE, GŠ VOJVODINE, V [KRAJIŠKU NOU]
DIVIZIJU

Hitno odgovorite koje su sve neprijateljske jedinice učestvovala protiv vas u ovoj sedmoj ofanzivi. Navedite i četničke, nedićevske, ustaške i domobranske formacije.²³⁵

10.* jun 1944.
[Borovik na Visu]

*A-VII, k. 26,
reg. br. 10-7/3.*

* U poslatom radiogramu je omaškom napisan broj 10, umjesto: 9. To se vidi iz knjiga primljenih depeša štabova 3. i 5. korpusa NOVJ koji su ovo Titovo naređenje primili 9. juna 1944.

PRVOM KORPUSU

Javite da li su vaš bataljon XIII brigade i Pionirski bataljon stigli u vaš sastav.²³⁶

Bilo bi dobro da pripremite na Ravnom ili kod Vukovskog terena za spuštanje [aviona].²³⁷

Prateći bataljon [Vrhovnog štaba NOV i POJ] zadržite još kod vas, ukoliko to prilike dozvoljavaju.²³⁸

Javite situaciju na vašem sektoru.²³⁹

9. jun 1944.
[Borovik na Visu]

*A-VII, k. 26,
reg. br. 10-7/13.*

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Javite kakav [ratni] materijal vam je najviše i najprije potreban.
Javite stalno mjesto za bacanje materijala.²⁴⁰

Dajte tačnu situaciju s čitavog sektora i[stočne] Bosne.²⁴¹

9. jun 1944.

[Borovik na Visu]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-125/8-I.*

[OPERATIVNIM ŠTABOVIMA NOVJ]

Odgovorite gdje se mogu spuštati naši avioni, a gdje se mogu spuštati naši padobrancima. Mjesta moraju biti sigurna. Naznačite [njihove] koordinate.²⁴²

10. jun 1944.

[Pećina Orlovica iznad
sela Bukovika na Visu]*

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-14/2.*

* Dalje: Orlovica na Visu.

ZA SVE JEDINICE*

Očevidno je da se radi o izvjesnim pokretima i pregrupisavanju njemačkih snaga u Jugoslaviji i na jugoistoku Evrope. Dostavite konkretne podatke o pokretu, pregrupisavanju i sadašnjoj dislokaciji njemačkih i** satelitskih snaga. O svim daljim promjenama redovno izvještavati. Za tačnost ovih podataka lično mi odgovaraju štabovi. Imajte u vidu da ovi podaci utiču na naše operativne odluke i posvetiti im osobitu pažnju.

11. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

A-VII, k. 26.
reg. br. 10-6/13.

* Tekst ovog Titovog naređenja upućen je od 11. do 14. juna svim operativnim štabovima NOVJ s kojima je Vrhovni štab NOV i POJ tada bio u direktnoj radio-vezi. Nakon toga je tekst originala poslatog radiograma prepisan u Knjigu poslatih depeša Vrhovnog štaba, odakle se ovdje objavljuje.

** Prilikom unošenja teksta u Knjigu poslatih depeša Vrhovnog štaba NOV i POJ omaškom je ispušteno *njemačkih i*, jer tih riječi ima u svim primljenim radiogramima. (U radiogramu, pak, primljenom u Štabu 5. korpusa NOVJ na kraju teksta stoji potpis: Tito.)

ZA SVE JEDINICE*

Sav[eznička] vazduhopl[ovna] pomoć našim snagama od sada biće veća. Da bi se ovo ostvarilo naređujem da se sav[ezničkim] vojnim misijama i specijalno odaslatim vazd[uhoplovnim] oficirima stalno daju slijedeći detaljni podaci:

1. Sva nepr[ijateljska] kretanja, koncentracije, namjere neprijatelja, razna slagališta, aerodromi i aktivnost nepr[ijateljske] avijacije.

2. Gradovi i sela koje drže partizani, putevi koje koriste partizani i maksimalan broj naših transportnih vozila na tim putevima, granice slobodne teritorije, napredovanje naših i nepr[ijateljskih] snaga.

3. Zahtjeve za bombardovanje trenutnih taktičkih ciljeva neka postavljaju sami štabovi.

4. V[rhovni] š[tab NOV i POJ] će obezbijediti bombardovanja u skladu većih operacija naših snaga, strateg[ijska] bombardovanja, davati prvenstvo bombardovanjima na pojedinim sektorima itd.

11. jun 1944.

[Orlovica na Visu]

A-VII, k. 26,
reg. br. 10-6/13.

* Tekst ovog Titovog naređenja dostavljen je od 12. do 14. juna svim operativnim štabovima NOVJ s kojima je Vrhovni štab NOV i POJ tada bio u direktnoj radio-vezi. (U radiogramu koji je primio Glavni štab NOV i PO Hrvatske na kraju teksta je potpis: Tito.)

[OPERATIVNIM ŠTABOVIMA NOVJ]

Šaljite nam redovno vijesti o zvjerstvima neprijatelja i o saradnji četnika s okupatorom kao i sve političke, privredne i kulturne vijesti za našu propagandu u inostranstvu.

11. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-15/2.*

GENERAL-LAJTNANTU TERZIĆU,
[ŠEFU VOJNE MISIJE NOVJ U SSSR-u]

Izradujte kokarde* i bez emajla.²⁴³

Tekst na medaljama ispišite onako kako ste vi predložili.²⁴⁴
Tekst [na ordenima partizanske zvijezde]** dajte na srpskom, hrvatskom i slovenačkom jeziku, kao što je bilo predloženo. Po svim ostalim pitanjima radite onako kako ste predložili u vašim depešama.²⁴⁵

Članak koji od vas traži redakcija »Rat i radnička klasa« nemojte pisati.²⁴⁶

Ja sam se s [Vrhovnim] štabom prebacio avionom [i sada smo] na ostrvu KKP.²⁴⁷ Putovali smo preko Barija, gdje su nam Englezi dali dva minolovca.²⁴⁷ Sve je [to] ostalo u potpunoj tajnosti. Ovdje se ostaje dok se ne pripreme baze na drugoj oslobođenoj teritoriji.²⁴⁸

Javite preko radija Đilasu da iz Barija odmah dođe k nama.²⁴⁹

11. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

Tito

A-VII, K. 57/4,
reg. br. 4-1/1.

Prevod s ruskog

* Pod pojmom *kokarda* ovdje se podrazumijeva crvena petokraka zvijezda koja je bila amblem koji se nosio u NOV i POJ na kapama (titovkama).

** Poslati radiogram nije pronađen, a u primljenom radiogramu nema oznake da nedostaje dio teksta. Prilikom autorizacije teksta Tito se saglasio s dopisanim u uglastoj zagradi.

*** Šifrovana oznaka za Vis.

[ŠTABU II KORPUSA NOVJ]

Tempo [Svetozar Vukmanović] neka odmah krene avionom do nas preko Barija.²⁵⁰ Mi smo uredili za avion sa Saveznicima. Pavle Ilić može da ide za Toplicu.²⁵¹

11. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-15/2.*

[POHVALA 16. DIVIZIJI]

Izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima 26.* vojvodanske divizije, koja je u bojevima na sektoru Majevice prilikom zauzeća Lopara pokazala izvanrednu požrtvovanost i junaštvo u borbi protiv okupatora.²⁵²

Izražavam takođe zahvalnost štabu ove divizije na čelu s komandantom general-majorom Danilom Lekićem, koji je u ovom boju, kao i prilikom ranijih borbi, pokazao odlične rezultate u rukovođenju ovom slavnom divizijom.

[11.] jun 1944.

[Orlovica na Visu]

Vrhovni komandant
Narodnooslobodilačke vojske i
partizanskih odreda Jugoslavije
maršal Tito

*A-CKSKJ, Fond RS »Sl. Jugoslavija«.
mf. 17, tr. 45, sn. 903, emisija br. 188
od 13. juna 1944.*

* U tekstu radio-emisije pogrešno je napisano »26-te«, umjesto: 16.

[ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]

Smodlaka [dr Josip] neka dode večeras ovamo zajedno sa Šubašićem i ostalim.²⁵³

13. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-31/10.*

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Drugove iz Druge dalmatinske [NOU brigade] pošaljite čim to bude moguće u Dalmaciju na raspolaganje Oblasnom komitetu [KP Hrvatske za Dalmaciju].²⁵⁴ Možda će se to moći učiniti i avionima.²⁵⁵

13. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-15/2.*

[POHVALA 1. PROLETERSKOJ DIVIZIJI NOVJ]

Izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima Prve proleTERSke divizije NOVJ, a takođe i Štabu ove divizije na čelu s pukovnikom Vasom Jovanovićem, koja je za vrijeme posljednjih bojeva na sektoru Mrkonjić-Grad – Mliništa – Glamoč pokazala izvanrednu hrabrost i uporstvo* u borbi protiv nadmoćnijih neprijateljskih snaga i odlično izvršila sve zadaće koje su pred njom bile postavljene.²⁵⁶

[13.] jun 1944.
[Pećina iznad sela
Orlovice na Visu]

Vrhovni komandant
Narodnooslobodilačke vojske i
partizanskih odreda Jugoslavije
maršal Tito

*A-CKSKJ, Fond RS »Slobodna
Jugoslavija«, mf. 17, tr. 45, sn. 925,
emisija br. 190 od 15. juna 1944.*

*Tako piše u tekstu radio-emisije. Smisao je: upornost.

[POHVALA 1. DALMATINSKOJ BRIGADI 9. DIVIZIJE]

Izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima Prve brigade Devete divizije,* koja je u boju na odsjeku fronta Bosansko Grahovo – Tičevo protiv nadmoćnijih neprijateljskih snaga pokazala izvanrednu hrabrost i požrtvovanost i odlično izvršila svoju zadaću.²⁵⁷

[13.] jun 1944.
[Orlovica na Visu]

Vrhovni komandant
Narodnooslobodilačke vojske i
partizanskih odreda Jugoslavije
maršal Tito

*A-CKSKJ. Fond RS »Slobodna
Jugoslavija«, mf. 17, tr. 45, sn. 925,
emisija br. 190 od 15. juna 1944.*

* Riječ je o Trećoj dalmatinskoj udarnoj brigadi koja se privremeno nazivala: 1. NOU brigada 9. NO divizije.

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Osigurajte Negobude.²⁵⁸ Vaš prijedlog za operacije u određenom pravcu podudara se s našim gledištem.²⁵⁹ Treba najprije nagomilati dovoljno [ratnog] materijala i snabdjeti jedinice. Materijal su obećali svi saveznici. Na taj sektor će doći i Koča [Popović].²⁶⁰

14. jun 1944.

[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-15/2.*

[ŠTABU 1. PROLETERSKOG KORPUSA NOVJ]

Koča [Popović] bio [je] kod nas. Sada čeka u Bariju.²⁶¹ Javite
gdje da se spusti s avionom.²⁶²
Gdje je sada vaša 6. divizija?²⁶³
Da li dobivate [ratni] materijal?

15. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

A-VII, k. 26,
reg. br. 10-7/13.

GOSPODIN VINSTON ČERČIL MINISTAR-PREDSEDNIK VELIKE BRITANIJE

Ekselencijo,

Primio sam Vaše pismo koje je doneo g. Stivenson, britanski ambasador kod kraljevske jugoslovenske vlade.²⁶⁴ Zahvaljujem Vam na Vašem nastojanju i pomoći koja je omogućila sastanak i sporazum sa predsjednikom kraljevske jugoslovenske vlade g. dr Šubašićem.²⁶⁵ Nadam se da će ovaj sporazum mnogo doprinijeti da se ojača otpor i još efikasnije vodi borba protiv okupatora za njegovo konačno istjerivanje iz naše zemlje. Mi smo sa svoje strane učinili sve do krajnjih granica mogućnosti da dođe do takvog sporazuma, imajući pri tome u vidu u prvom redu situaciju u zemlji, tj. raspoloženje patriotskih borbenih narodnih snaga.

Kada govorim o ovom raspoloženju, to se odnosi u prvom redu na pitanje kralja Petra II. Ono je vrlo delikatno i trebalo mu je prići s puno opreza da se jednim pre nagljenim zaokretom ne bi unijela zabuna i, umjesto pojačavanja i ujedinjavanja borbenih snaga, prouzrokovalo oslabljenje dosadašnjeg borbenog otpora u zemlji protiv okupatora. Tu stvar treba prepustiti vremenu i definitivno riješiti poslije svršetka rata.

Ovaj sporazum predstavlja snažan korak naprijed, odnosno prvu veću etapu u daljem sređivanju odnosa, saradivanju sa svim onim elementima koji su voljni da se aktivno bore u jednom jedinstvenom oslobodilačkom frontu za oslobođenje Jugoslavije.

Ja mislim da će vlada g. dr Šubašića moći uspješno da vrši svoju funkciju za dobro svoje zemlje samo na taj način ako bude radila u skladu s postignutim sporazumom i ako bude imala Vašu punu podršku pri takvom radu. To govorim zato što vrlo dobro znam da u emigraciji ima ljudi koji će pokušati da ometaju rad te vlade i na taj način onemoguću ispunjavanje ovog sporazuma.

Uvjeran sam da će Vas g. ambasador Stivenson i predsjednik g. dr Šubašić informirati i još jednom potvrditi koliko je nama stalo da ujediniemo sve snage u našoj zemlji ne samo za vođenje rata nego i za buduće velike zadatke pri izgradnji nove Jugoslavije.²⁶⁶

Ja sam govorio s g. dr Šubašićem po pitanju snabdijevanja naše vojske i nekih krajeva gdje narod umire od gladi i zamolio sam ga da i on sa svoje strane učini sve da nam Saveznici stave na raspolaganje

jedan veći broj transportnih aviona, dok ovo snabdijevanje ne bude omogućeno morskim putem.

Ja bih Vas molio, Ekselencijo, da posređujete kod Vaše Vrhovne komande na Sredozemlju, kako bi nam bili što prije predati predviđeni tenkovi i avioni, a za koje je ljudstvo već potpuno izvježbano i čeka da stupi u borbu. Drugo važno pitanje o kome smo takođe govorili sa predsjednikom g. dr Šubašićem jeste da nam se stavi što prije na raspolaganje jugoslovenska mornarica, koja nam je neophodna pri osvajanju i očuvanju naših ostrva na dalmatinskoj i primorskoj obali.²⁶⁷

Zahvaljujem vam, Ekselencijo, što ste omogućili šefu naše Vojne misije g. general-majoru Velebitu dolazak u London.²⁶⁸ To je imalo znatnog uticaja na razbistravanje prilika u našoj zemlji.

Primite, Ekselencijo, izraz mog dubokog poštovanja.

17. VI 1944.
[Orlovica na Visu]

Vaš
J. B. Tito

*Public Record Office. London.
Premier, 3/512/5, str. 166.*

ZA SVE [RADIO-] VEZE [- OPERATIVNIM ŠTABOVIMA NOVJ, ZEMALJSKIM ANTIFAŠISTIČKIM VIJEĆIMA I FORUMIMA KPJ]*

Ovih dana došlo [je] do sastanka između nekoliko članova Nac[ionalnog] kom[iteta oslobođenja Jugoslavije] i Prezidijuma AV-NOJ-a na čelu s maršalom Titom, s jedne strane, i dr Šubašića, s druge strane, – po želji svih saveznika.²⁶⁹ Učinjen [je] sporazum za saradnju u borbi protiv okupatora i u obnovi zemlje. Odluke AVNOJ-a i ostale tekovine nar[odno]osl[obodilačke] borbe nisu dirane. Tačke sporazuma biće objavljene. Draža Mihailović i mnogi drugi su tim sporazumom likvidirani.

Učinite sve da se pravilno protumači ovaj sporazum, koji će, bez sumnje, ojačati naš međunarodni položaj i koristiti nar[odno]osl[obodilačkoj] borbi.

18. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

Tito

A-VII, k. 408/a,
reg. br. 2-126/8-I.

* Tekst radiograma se nalazi u Knjizi poslatih depeša Vrhovnog štaba NOV i POJ koja ima naslov: *Za sve veze*. Međutim ispod teksta nema ni potpisa ni datuma, pa se tekst objavljuje iz Knjige primljenih depeša Štaba 3. korpusa NOVJ.

[ŠTABU BAZE NOVJ U ITALIJI]

Odredite 60 poslatih naoružanih boraca za Vazduhoplovnu bazu koja je dodijeljena Sovjetima u Italiji.²⁷⁰ Prije toga, dva-tri dana održati im vojnički i polit[ički] kurs i ukazati na vojničko držanje i ponašanje [kao pripadnika naše] vojske.

18. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-31/10.*

[OPERATIVNIM ŠTABOVIMA NOVJ]

[Politički] komesari i njihovi pomoćnici, pored predviđenih zvijezda za njih, ne stavljaju zvijezde predviđene za oficire.

Na aktima komesari se potpisuju, na pr.: »Polit-komesar – major«, ali ga ljudstvo oslovljava kao i do sada: »Druže komesare«.²⁷¹

19. jun 1944.

[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-15/2.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE I
CENTRALNOM KOMITETU KP HRVATSKE]

Na želju Saveznika došlo je do pregovora* i sporazuma između predsjednika [kraljevske] jug[oslovenske] vlade Šubića i nas.**

Sporazum je povoljan po sve tekovine naše borbe, AVNOJ i Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije]. Tekst sporazuma ćemo [vam] poslati. Sastanak s kraljem [Petrom II] sam odbio.***

19. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

Maršal Tito

A-VII, k. 119/4,
reg. br. 1-9/1.

*Tranzitirano preko Štaba
Mornarice NOVJ.*

* Vid. nap. 253.

** Sporazum Tito-Šubić vid. u *Prilozima* ovoga toma.

*** Vid. nap. 269.

I[ZVRŠNOM] O[DBORU] ZAVNO SANDŽAKA

Molimo vas da hitno učinite slijedeće:

Predsjednik Sreten Vukosavljević neka preda posao svome zamjeniku i neka odmah krene u Drugi korpus [NOVJ], odakle će otputovati k nama.²⁷² Mi ćemo tu s njime razgovarati o važnom političkom zadatku u vezi sa sporazumom sa Šubašićem.²⁷³

[20. jun 1944,
Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-16/2.*

[ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]

Smodlaka [dr Josip] ulazi kao član [u sastav] Italijanske²⁷⁴ i Sredozemne komisije.²⁷⁵ Sve političke izjave u Italiji u ime Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije] može davati i za to je odgovoran.

Milentije [Popović] neka dođe ovamo da se upozna sa sporazumom.²⁷⁶

20. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-32/10.*

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Obezbijedite što hitnije [sve što je potrebno] da bi se mogao Sreten Vukosavljević prebaciti k nama avionom.²⁷⁷ Čim dode do vas, saopštite [nam] da [mu] [po]šaljemo avion.

20. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-16/2.*

[ZASTUPNIŠTVU NKOJ-a U ITALIJI]

Smodlaka [dr Josip] neka [nam] odmah pošalje kopiju svoga odgovora grofu Sforci.²⁷⁸

Saopštite [nam] odmah da li je Koča [Popović] otišao. Ako nije, neka se [avionom] spusti na Glamoč[ko polje], jer druge mogućnosti nema.²⁷⁹

Kosta Grubačić neka dođe odmah ovamo.²⁸⁰

Da li je Milentije [Popović] poslao poštu za Crnog [Sretena Žujovića] koju je dobio od Marka [Aleksandra Rankovića] u Bariju?²⁸¹

21. jun 1944.

[Pećina iznad sela Borovika]

*A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-32/10.*

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Voju Nikolića možete zamijeniti Milijom [Stanišićem], ali predložite [političkog] komesara za Treću [sandžačku] brigadu.²⁸²

Pošaljite avionom na Vis kadrove iz Druge dalm[atinske NOU] brigade*. S njima neka dođe i Mate Ujević.**

Drug Stevo Lopičić [je] pošao sa šiframa zajedno s omladinskom delegacijom.*** Javite šta je s njime.²⁸³

Vaše depeše s trojkama nismo dešifrovali. Javite za koga su i od koga su.²⁸⁴

21. jun 1944.

[Orlovica na Visu]

A-VII, k. 394,
reg. br. 21-16/2.

* Riječ je o 53 vojnička i politička rukovodioca iz te brigade.

** On je do tada bio politički komesar 2. dalmatinske udarne brigade.

*** Odnosi se na delegate iz Crne Gore, Boke i Sandžaka koji su učestvovali na II kongresu USAOJ-a.

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Uputite avionom 30 oficira u Bari za formiranje naših novih jedinica u Italiji. Veći dio [tih] oficira predviđen je za artiljeriju. Ljudstvo mora biti odabrano, provjereno i podesno za te nove jedinice.²⁸⁵

21. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII. k. 394,
reg. br. 21-16/2.*

[ŠTABU 6. KORPUSA NOVJ]

Možete li vi primati novomobilisane borce iz Srema? Te borce bi vi slali u centralnu Bosnu.

Kakva je vaša veza sa centralnom Bosnom?²⁸⁶

21. jun 1944.

[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 28,
reg. br. 2-1/8.*

ŠTABU MORNARICE NOV I POJ

U cilju pojačanja rada na političkom i vojničkom učvršćivanju jedinica naše Mornarice imenuje se Politodjel u slijedećem sastavu:

1. Zvonko Grahek, rukovodilac Politodjela;
2. Vojo Jauković;
3. Vladimir Perasović, za omladinski rad;
4. Mileva Benzon
5. Zvonko Raos

} pojačanje Politodjela

Štab Mornarice, odnosno politički komesar i njegov pomoćnik,²⁸⁷ dužni su upoznati Politodjel sa stanjem u jedinicama Mornarice i zajednički prodiskutovati sve probleme, kao i utvrditi plan budućeg rada.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

22. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Jugoslavije

A-VII, k. 15/A,
reg. br. 23/I-I.

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Uputite [nam], ako je moguće, Pjera Križanića, a ako nije [to] moguće, uzmite ga u vaš Štab.²⁸⁸ Najljepše se odnosite prema njemu. On je došao na naš poziv.²⁸⁹

22. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-17/2.*

ZEMALJSKIM ANTIFAŠISTIČKIM VIJEĆIMA

Saopštili smo vam ukratko već radio-putem o osnovnoj suštini sporazuma koji smo ugovorili s dr Ivanom Šubašićem kao predsjednikom kraljevske vlade u inostranstvu*. Saopštavamo vam danas nekoliko podrobnosti o uzrocima koji su doveli do pregovora i o konkretnim rezultatima samog sporazuma. Prilažemo vam i tekst sporazuma. Razumije se, u duhu samog sporazuma, tekst sporazuma neka ostane u tajnosti sve do objavljivanja deklaracije dr Šubašića.²⁹⁰

Glavni razlog koji je doveo do pregovora s dr Šubašićem je vanjskopolitičke prirode. Već dugo vremena izražavana je bila sa strane jednog dijela Saveznika** želja da bi došlo do saradnje između Nacionalnog komiteta i jedne takve kraljevske vlade u inostranstvu koja bi izbacila iz svoje sredine Dražu Mihailovića i koja bi bila spremna aktivno pomagati Narodnooslobodilačku vojsku. U tom cilju bila je i stvorena – poslije pada Purićeve vlade*** – nova situacija time što je postao predsjednik vlade dr Ivan Šubašić, o kome je poznato da nije bio pristalica starih vlada u inostranstvu i da je dao nekoliko prijateljskih izjava prema narodnooslobodilačkom pokretu. Dr Šubašić primio je mandat uz uslov da će postići sporazum s narodnooslobodilačkim pokretom u zemlji. Promjena je bila učinjena u prvom redu po inicijativi i na pritisak premijera-ministra Velike Britanije Vinstona Čerčila.²⁹¹ Prirodno je da je bilo potrebno uzeti predlog za sporazum s dr Ivanom Šubašićem, upravo zbog toga jer je to bio predlog jednog dijela naših Saveznika, vrlo ozbiljno u pretres. Razumjećete da u takvoj situaciji nije bilo izgleda na priznanje Nacionalnog komiteta i da bi odbijanje takvog predloga negativno uticalo na razvitak simpatija prema našoj zemlji u svijetu. Mi smo dali još jedan dokaz više naše volje za zajednički front sa svima koji zaista hoće da se bore protiv neprijatelja.

S time je, razumije se, vezan i čitav niz drugih pitanja. Mi smo danas u takvom stepenu razvitka naše Narodnooslobodilačke vojske kada razvitak njene dalje snage u prvom redu zavisi od toga da li

* Tekst toga Titovog saopštenja o sporazumu s dr Šubašićem vid. na str. 160.

** Riječi »jednog dijela Saveznika« se odnose na vladu Velike Britanije. Više o tome vid. u nap. 253.

*** Vlada Božidara Purića je podnijela ostavku 25. maja 1944.

ćemo toj vojsci moći da damo dovoljno nove ratne tehnike. U sadašnjoj vanjskopolitičkoj konstelaciji to pitanje zavisi u prvom redu od naših povoljnih odnosa sa Saveznicima. Nema sumnje da će nam sporazum s dr Ivanom Šubašićem olakšati nabavku svih sredstava koja su nam za našu vojsku potrebna.

Konačno je govorio za sporazum još jedan unutarnjepolitički moment. Vlada dr Ivana Šubašića bit će sastavljena od ljudi koji se nisu kompromitirali neprijateljskim stavom prema narodnooslobodilačkom pokretu.²⁹² Pored toga će u toj vladi biti i neki iskreni prijatelji narodnooslobodilačkog pokreta.* Tako će vlada nesumnjivo unijeti dezorijentaciju i raspadanje u redove profašističkih reakcionera i svih neprijatelja oslobodilačke borbe naših naroda. Pomoću zvaničnih mjera te vlade bit će moguće razbiti i reakcionaran diplomatski aparat stare Jugoslavije koji je u najvećoj mjeri neprijateljski djelovao u savezničkim krugovima protiv narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji.²⁹³ Nema sumnje da će i u samoj zemlji stav nove vlade ubrzati krah izdajničkih grupa koje su se do sada oslanjale na nade da će pomoću vlade u inostranstvu obmanjivati Saveznike.

To su, dakle, bili glavni razlozi koji su doveli do naše odluke da će Nacionalni komitet podupirati vladu dr Ivana Šubašića u inostranstvu i da će o tome poslije obrazovanja Šubašićeve vlade obavijestiti i narod. Pošto prilažemo tekst sporazuma, nećemo se upuštati u njegovu podrobniju analizu. Jasno je iz teksta da se nismo odrekli nijedne od odluka II zasijedanja AVNOJ-a. Ustupak je u stvari uglavnom samo u tome da je za sada praktički skinuto s dnevnog reda pitanje priznanja NKOJ-a, a otvorena perspektiva za spajanje NKOJ-a i vlade u inostranstvu, ukoliko će vlada u inostranstvu pravilno i iskreno primjenjivati taj sporazum. Ponavljamo, to nije [naša] obaveza, nego samo perspektiva koja je zavisna od iskrenosti u ispunjavanju sporazuma.

Prema našem usmenom sporazumu vlada bi trebala biti malena, najviše 6 ministara. Sporazumjeli smo se u opštim crtama i o ličnom sastavu, no pošto je to zavisno od mogućnosti koje će se pokazati u toku sastavljanja vlade, nećemo se tu upuštati u podrobnosti. Kako vam je poznato, dr Šubašić je već penzionirao dr Fotića, ambasadora u Vašingtonu, kao najvažnije uporište mihailovičevskih izdajnika u inostranstvu. Biće učinjene bitne promjene i na drugim diplomatskim mjestima i u svim međunarodnim institucijama gdje rade sada neprijatelji narodnooslobodilačkog pokreta koje su postavile predašnje jugoslovenske vlade u inostranstvu.

Zaključene su i konkretne mjere za naoružavanje NOVJ i pomoć stanovništvu u Jugoslaviji.

* Tito ovdje misli na dr Sretena Vukosavljevića, dr Draga Marušića i dr Savu Kosanovića.

Molimo vas da obavijestite o gornjim činjenicama sve članove Prezidijuma AVNOJ-a i članove NKOJ-a koji se nalaze na vašoj teritoriji. Saopštite im ujedno da su do objave sporazuma ta obavještenja potpuno internog značaja i da ne smiju ići u javnost.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

23. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

S drugarskim pozdravom
predsjednik NKOJ-a
maršal Jugoslavije

T[ito]

A-CKSKJ, Fond NKOJ, br. 1944/34.

[OPERATIVNIM ŠTABOVIMA NOVJ]

Uputite* u Italiju na trajni rad iznemogle ljekare i bolničarke koji su stari partizani, a na jednomjesečni kurs [uputite] medicinare, mlade hirurge i bolničarke.

23. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-126/8-I.*

* U radiogramima primljenim u štabovima 2. i 5. korpusa NOVJ piše:
Uputite hitno.

[GOVOR ODRŽAN NA PLIŠKOM POLJU NA VISU 23. JUNA 1944. BRITANSKIM I AMERIČKIM OFICIRIMA I VOJNICIMA]²⁹⁴

Braćo po oružju, oficiri i vojnici savezničke Engleske i Amerike.

Osjećam veliko zadovoljstvo što se nalazim u vašoj sredini i što vas mogu pozdraviti kao ratne drugove u borbi za zajednički nam cilj, a to je pobjeda nad najvećim neprijateljem progresivnog čovječanstva – njemačkim osvajačem i njegovim satelitima.

Ovom prilikom ja vam izražavam svoju zahvalnost i zahvalnost našeg naroda za žrtve i napore koje ste dali daleko od svoje domovine, ovdje na tlu Jugoslavije, za zajedničke nam ciljeve, za oslobođenje naroda Evrope od morskog njemačkog fašističkog okupatora. Vaše junaštvo i požrtvovanost u dosadašnjim borbama na otocima Braču, Korčuli, Šolti i drugima, poznato je i visoko se cijeni.²⁹⁵ Prolivena krv vaših hrabrih oficira i vojnika u toj borbi još je više učvrstila veze i zbližila narode Jugoslavije s narodima Engleske i Amerike.

Raduje me što sam se mogao lično uvjeriti da ovdje, na ovom otoku, vlada potpuna sloboda [ophođenja] i puno ratno drugarstvo između vas i naše Narodnooslobodilačke vojske.²⁹⁶ Ovaj otok simbolički prikazuje to prijateljstvo i ratno drugarstvo koje vlada među svim saveznicima. U tome i leži u prvom redu moć saveznika, i u tome je залог pobjede nad neprijateljem za koga se prije tri godine mislilo da je nepobjediv i koji je sam u to vjerovao.

Mi još imamo pred sobom teške i krvave borbe, ali u te borbe mi ulazimo s punim uvjerenjem da ćemo pobijediti. Junačke savezničke armije u Italiji brzo gone Nijemce prema sjeveru, u Francuskoj je srušen jedan dio evropskog bedema i savezničke armije prodiru u tu tzv. »neosvojivu tvrđavu«.²⁹⁷ Na dalekom sjeveru Crvena armija zadaje posljednje udarce Finskoj i pitanje je samo kratkog vremena kad će taj satelit ispasti iz stroja.²⁹⁸ Narodi porobljene Evrope dižu se da doprinesu svoj dio u toj velikoj borbi za oslobođenje evropskih naroda i za brzi svršetak ovog strašnog rata koji su svijetu nametnuli fašistički osvajači.

Želim vam mnogo uspjeha u vašoj daljoj borbi i lično sam uvjeren da će ovaj rat biti uskoro završen.

Neka žive naše bratske pobjedničke armije Velike Britanije, SAD i Sovjetskog Saveza!

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

[ŠTABU 5. KORPUSA NOVJ]

Pošaljite avionima 15 oficira u Bari za formiranje naših novih jedinica u Italiji. Ljudstvo mora biti odabrano, provjereno i podesno za te jedinice.

Osposobite piste za noćno letenje.²⁹⁹

Da li je siguran aerodrom u Blagaju?³⁰⁰

Pošaljite u Glamoč jenog engleskog oficira.³⁰¹

23. jun 1944.

[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 461/A,
reg. br. 7-11/5.*

[ŠTABU 6. KORPUSA NOVJ]

Možete li primiti novomobilisane borce iz Srema? Te borce biste poslali u centralnu Bosnu. Kakva je vaša veza sa centralnom Bosnom?³⁰²

Kuriri treba da ponesu šifru iz Vojvodine za vašu međusobnu vezu.³⁰³ To važi za Gl[avni] š[tab NOV i PO] Vojvodine.*

23. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

A-VII, k. 483,
reg. br. 13-4/9.

* Nije pronađen poslati radiogram, a u primljenom radiogramu smisao ove rečenice nije dovoljno jasan. Tito je vjerovatno bio napisao: Ista šifra važi i za Glavni štab Vojvodine.

[ŠTABU 3. KORPUSA NOVJ]

Gligo [Gligorije Mandić]* ne može da se angažuje na Sokolcu.³⁰⁴

Sokolac ne bi bio pogodan za evakuaciju ranjenika, jer bi nepr[ijatelj] brzo reagirao i sve bi to stajalo više žrtava nego što bi se moglo evakuisati.

Ranjenike treba evakuisati, ali morate naći jedno pogodno mjesto za spuštanje aviona, kojih ima u ist[očnoj] Bosni dovoljno. To može biti i [zaravan] negdje na brdu.³⁰⁵ I u zap[adnoj] Bosni mi smo našli više takvih aerodroma, tako da smo čak evakuisali ranjenike s Tičeva.³⁰⁶

24. jun 1944.

[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 408/A,
reg. br. 2-126/8-1.*

* Tito ovdje u prenosnom smislu misli na 17. istočnobosansku NOU diviziju, čiji je komandant bio pukovnik Gligorije Mandić Gligo, a politički komesar potpukovnik Branko Petričević. Divizija je tada djelovala na prostoru između Foče, Goražda i Pljevalja.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO VOJVODINE]

Odobravam vaš put avionom u Srem preko Italije.³⁰⁷

Grulović neka se operiše u Italiji.³⁰⁸ Pitali smo VI korpus o mogućnosti izvlačenja boraca iz Srema i prebacivanja u centralnu Bosnu.* To je dalek put. U centralnoj Bosni mogli biste u povoljnom slučaju imati samo manju jedinicu. Vaš Štab iz ist[očne] Bosne mora stvarati kanale za Srem.

25. jun 1944.

[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 589/B,
rcg. br. 4-34/10.*

* Vid. str. 170. i nap. 286.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Šta je preduzeto za evakuisanje ranjenika u Italiju?³⁰⁹

Koji aerodrom dolazi u obzir?³¹⁰

Neka Magovac također dođe do nas u Nacionalni komitet
[oslobodenja Jugoslavije].³¹¹

26. jun 1944.

[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 119/4,
reg. br. 1-9/1.*

ŠTABU V [KRAJIŠKE NOU] DIVIZIJE I [PROLETERSKOG] KORPUSA

I

Iz dosadašnjih brigadnih politodjela Druge [proleterske] i Pete [krajiške NOU] divizije formiraju se dva ojačana politodjela. Prvi će raditi u okviru Druge divizije, a drugi u okviru Pete divizije.

Politodjel Druge divizije sačinjavaju:

1. Mirko Kalezić, rukovodilac Politodjela;
2. Todor Vojvodić, za političko-kul[turni] i pros[vjetni] rad;
3. Sulejman Mehmedbašić, za oml[adinski] rad;
4. Tihomir Janić
5. Radoje Ljubičić } pojačanje Politodjela

Politodjel Pete divizije sačinjavaju:

1. Pera Đurić, rukovodilac Politodjela;
2. Vuksan Ljumović, za političko-kul[turni] i pros[vjetni] rad;
3. Marija Jagodić, za oml[adinski] rad;
4. Dušan Ristić
5. Veljko Ražnjatović } pojačanje Politodjela

Politički komesari pomenutih divizija neka saopšte gore imenovanim drugovima i neka novoformirane politodjele na zajedničkoj sjednici upoznaju sa čitavim stanjem u divizijama kako bi što pravilnije i planski mogli pristupiti radu.

II

Drug Milinko Đurović, dosadašnji rukovodilac Politodjela [Druge proleterske divizije], postavlja se za politkomesara II proleterske divizije, a drugarica Zaga Stojilović, treći član Politodjela, upućuje se u Srbiju na rad, dok se Dragoljub Milenković i Vojo Poček imaju po ozdravljenju javiti Personalnom odjeljenju Povjereništva za narodnu odbranu.

III

Drug Radovan Papić, dosadašnji rukovodilac Politodjela Pete divizije, upućuje se na rad u Hercegovinu, gdje će se preko Štaba XXIX divizije javiti drugu Vasi Miskinu – Crnomu.

IV

Drug Mirko Milojković, pomoćnik komesara III srpske brigade, stavlja se na raspolaganje Glavnom štabu Srbije, a na dužnost pomoćnika [komesara] iste brigade postavlja se drug Uroš Bajić, dosadašnji član Politodjela VI [ličke proleterske] divizije [»Nikola Tesla«] I korpusa.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

26. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Jugoslavije

J. B. Tito

*A-VII, k. 782/A,
reg. br. 32/5.*

[PRIZNANJE JEDINICAMA TREĆE NOU DIVIZIJE
I PRVOJ BRIGADI ITALIJANSKE PARTIZANSKE
DIVIZIJE »GARIBALDI«]

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije izražava priznanje jedinicama Treće (crnogorske) NOU divizije, koja je na desnoj obali Lima zadala neprijatelju osjetne gubitke. Tom prilikom se takode istakla i Prva brigada [italijanske partizanske] divizije »Garibaldi« pod komandom majora Ravnića.³¹²

[26.] jun 1944.

[Pećina iznad sela Borovika]

A-CKSKJ, Fond RS »Sl. Jugoslavija«,
mf. 17, tr. 45, sn. 1099, emisija br. 205
od 28. juna 1944.

ZA MORAČU [MILUTINA,
KOMANDANTA UDARNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ]

Naređujem vam da smjesta povučete Ljubu Đurića iz jedinice u vaš Štab*, gdje treba da čeka naše naređenje za nove dužnosti u Srbiji.³¹³

26. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 184,
rcg. br. 9-13/1.*

* Riječ je o Štabu Udarne grupe divizija NOVJ.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO VOJVODINE]

Lekić* mora imati direktnu radio-vezu s nama.³¹⁴

Odobravam da dio Engleske [vojne] misije ostane kod Lekića za primanje [ratnog] materijala.³¹⁵

28. jun 1944.

[Orlovica na Visu]

*A-VII. k. 589/B.
reg. br. 4-34/10.*

* General-major Danilo Lekić je tada bio komandant 16. vojvodanske udarne divizije.

GENERAL-LAJTNANTU TERZIĆU
[ŠEFU VOJNE MISIJE NOVJ U SSSR-u]

Nekoliko stotina naših pitomaca za vazduhoplovstvo čeka u Italiji,³¹⁶ ali nema transportnih sredstava za njihovo prebacivanje u SSSR. Ja sam u vezi s tim razgovarao sa šefom Sovjetske vojne misije* i ovih dana to će pitanje biti rešeno.³¹⁷

28. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

Maršal Tito

A-VII, k. 57/4,
f. I, reg. br. 4-3/1.

Prevod s ruskog

* Odnosi se na general-lajtnanta Nikolaja Vasiljeviča Kornjejeva.

GENERAL-LAJTNANTU TERZIĆU
[ŠEFU VOJNE MISIJE NOVJ U SSSR-u]

Avioni treba da bacaju materijal prvenstveno tamo gdje smo mi odredili.³¹⁸ Potrebno je hitno baciti materijal za Šestu diviziju na Glamoču. Za Petu diviziju u Sandžaku i za Treći korpus, a takode i za Prvu diviziju, koja je prešla željezničku prugu Koršu* – Sarajevo i nastupa u pravcu Sandžaka.³¹⁹ Njoj su potrebni minobacači, municija, hrana i protivtenkovski topovi.

28. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

Maršal Tito

A-VII, k. 57/4,
reg. br. 4-8/1.

Prevod s ruskog

* Omaška. Trebalo bi da piše: Konjic.

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Prota Karamatijević* da dođe u Italiju da bi išao u Egipat da svrši vjerske potrebe kod našeg zbjega.** Tamo će biti oko mjesec dana. Upozorite ga na veliku vrućinu. Neka ponese potrebne odežde i knjige. Ova dužnost je važna. Zato [neka požuri].

28. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-18/2.*

* Prota Jevstatije Karamatijević je bio član AVNOJ-a i ZAVNO-a Sandžaka. Nalazio se tada na slobodnoj teritoriji Sandžaka.

** Odnosi se na zbjeg u El Šatu, u Sinajskoj pustinji.

UČESNICI PREGOVORA NKOJ I KRALJEVSKE JUGOSLOVENSKE IZBEGLIČKE VLADE. SLEVA SEDE: DR IVAN ŠUBAŠIĆ, JOSIP BROZ TITO, DR JOSIP SMODLAKA. VIS 16. JUNA 1944.

TITO I ŠUBAŠIĆ POSLE POTPISIVANJA SPORAZUMA NA OSTRVU VISU 17. JUNA 1944.

TITO POKAZUJE ŠUBAŠIĆU SABLJU KOJU JE DOBIO OD SOVJETSKE VOJNE MISIJE KAO POKLON CRVENE ARMIJE. VIS 18. JUNA 1944.

TITO U PRATNJI ARSA JOVANOVIĆA I BRIGADIRA FICROJA MAKLEJNA NA SMOTRI BRITANSKIH KOMANDOSA NA VIŠKOM AERODROMU 23. JUNA 1944.

TITO NA SMOTRI BRITANSKIH KOMANDOSA NA VIŠKOM AERODROMU 23. JUNA 1944.

TITO SA SAVEZNIČKIM PILOTIMA NA VIŠKOM AERODROMU KOJE JE U PRATNJI BRIGADIRA FICROJA MAKLEJNA POSETIO 23. JUNA 1944.

NA VISU 28. JUNA 1944. SLEVA UČESNO — SEDE: BLAGOJE NEŠKOVIĆ, JOSIP BROZ TITO, MOMA MARKOVIĆ — STOJE: ARSO JOVANOVIĆ, MILOVAN ĐILAS, MIODRAG LOZIĆ, SLOBODAN PENEZIĆ I ALEKSANDAR RANKOVIĆ.

TITO SA ČLANOVIMA SOVJETSKE VOJNE MISIJE PRI VRHOVNOM ŠTABU U PEĆINI NA OSTRVU VISU, JUNA 1944.

TITO U PRATNJI ADMIRALA MORGANA I VLADIMIRA VELEBITA POLAZI BRODOM IZ KOMIŽE
NA OSTRVO SV. ANDREJA DA POSMATRA GAĐANJE PRIPADNIKA ENGESKE FLOTE, JUN 1944.

TITO SA ČLANOVIMA VRHOVNOG ŠTABA I KOMANDNIM KADROM ENGLJSKE JADRANSKE
FLOTE NA ČELU SA KOMANDANTOM ADMIRALOM MORGANOM POSMATRA VEŽBE — GAĐANJE
NA OSTRVO S. ANDREJA, JUNA 1944.

od kapitulacije Jugo Lavije pa do stupanja u NOV i POJ, objasniti gde je to vreme proveo i kakvim se poslom bavio. Ako je bio u ropstvu navesti mesto i naziv logora u kome je bio. Zatim, po stupanju u NOV i POJ navesti u kojim je jedinicama bio i kakve je funkcije vršio.

19. Pod izvođenjem treba podrazumevati prvi čin koji je dobio ili mu je priznat u NOV i POJ., a zatim treba navesti sve činove u koje je uapredjen, sa tačnom krz oznakom broja i stranice "Biltena", kao i datuma i rednog broja ukaza.

18. Staviti zvanje koje vrši vreme ispunjavanja upitnika, a kasnije umositi i dostavljati i sve promene /premeštaji i nova zvanja/.

Druge grupa pitanja:

1. Ako je ranjen, navesti deo tela gde je ranjen, mesta i vreme kad je ranjen. Ako je onesposobljen za dalje vršenje službe u vojsci, obavestiti.

2. Pohvale i odlikovanja. Kod pohvala navesti od koga je pohvaljen i zašto sa kraćim opisom.

3. Samo vojne kazne sa kraćim opisom zašto je kažnjen i od koga. Kazne koje su skinute takođe navesti.

4. Kratka opšta karakteristika koja treba da obuhvati: hrabrost, odanost, karakterne osobine, očno prema drugovima, disciplinovanost, očno za dalje uzdizanje.

5. Ču rubriku još ne ispunjavati. Ona je predviđena za kasnije.

6. Tačna adresa najbližih rođaka koje treba izvestiti na slučaj smrti.

Čvrsto ispunjene upitnike, sa potpisom lica čiji su podaci i poverljivi personalnog oteka, koji je podatke prikupio i dao karakteristike, treba dostaviti po jedinicama i dostaviti personalnom odeljenju Glavnog štaba ili štaba korpusa, koje će ih dostaviti Personalnom odeljenju Poverenistva sa Narodnu odbranu.

Isto tako sve promene, po formiranju kartoteke, osnovne jedinice dužne su preko nadležnih personalnih odeljenja dostavljaju blagovremeno sa svim potrebnim podacima.

Ovaj uput za ispunjavanje upitnika treba sačuvati i po njemu se upravljati i kasnije prilikom slanja promena.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu !

Vrhovni Komandant NOV i POJ
Povernik sa Narodnu odbranu
Maršal Jugo Lavije,

TREĆI LIST TITOVE NAREDBE OD
11. MAJA 1944. O FORMIRANJU
PERSONALNIH ODELJENJA I
ODSJEKA, UPUĆEN OPERATIVNIM
ŠTABOVIMA NOVJ.

4/70

Ima li se ga u vojsci
4. decembru 1941 kod Ruzg Ofici.
Sveta Marina /imn gajezg
30. V - 1944 izd
Ruzg Ofici

TITOV ODGOVOR PEKU
DAPČEVIĆU, PRIMLJEN 30. MAJA
1944. U ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ.

b/ dati puno priznanje borbenih narodnih snaga organizovanih u Narodno-oslobodilačkoj vojsci pod komandom Maršala Jugoslavije Josipa Broza-Tita i osudi svih izdajnika naroda koji su javno ili prikriveno saradivali s neprijateljem;

c/ uputiti poziv celom narodu da se sve borbene snage ujedinia u Narodno-oslobodilačko vojasku u jedan jedinstveni front.

5. Sa svoje strane pak Kraljevina Jugoslavije Josip Broz Tito, kao Predsednik Nacionalnog Komiteta oslobodjenja Jugoslavije, objaviše izjavu o saradnji s Vladom g. Dr Šubasića i ponovo će najglasiti da nacionalni komitet oslobodjenja Jugoslavije za vreme traganja ruku neće pokretiti pitanje konačnog državnog uređenja.

Sadržaj ovog sporazuma objaviše se kad g. Dr Šubasić obratio vladi.

Na oslobođenim teritorijama Jugoslavije 16.VI.1944

Predsednik Za Nacionalni komitet oslobodjenja
Kraljevske Jugoslovenske vlade: Jugoslavije, Predsednik:

Kraljevina Jugoslavije

Vaša Ekscelencija,
Priznao sam Vašu listu koje je došao g. Stevenson, britanski ambasador kod Kraljevske Jugoslovenske vlade. Zahvaljujući Vam da sam Vašim nastojanjima i pomoći koje je omogućila ambasada u Beogradu sa Predsednikom Kraljevske Jugoslovenske vlade g. Dr Šubasićem. Našao se da se ovaj sporazum mnogo doprineta da se ovaj otpor i još efikasnije vodi borba protiv onih koji su njegovo konačno istertivanje iz naše zemlje. Mi smo se ovaj sporazum učinili sve doznajnih članica mogućnosti da dodje do takvog sporazuma, lažući pri tome u vidu u prvom redu situaciju u zemlji, g. Dr Šubasićem je potpisao borbenih narodnih snaga.

Kada govorio o ovom razpoloženju, to se odnosio u prvom redu na pitanje Kraljevine Petra II. Ono je vrlo delikatno i trebalo mu je priti sa puno opreza da se sa jednim pravouglavim konceptom ne bi učilo zabunu i nesrazmerno pojačavanje i ujedinjavanja borbenih snaga, prouzrokovalo oslabljenje doznajnog borbenog otpora u zemlji protiv onih koji su stvorili prepreke za stvaranje vremenog i definitivnog rešenja naše zemlje.

Ovaj sporazum predstavljao značajan korak napred, odnosno prvu veću etapu u daljnjem razvijanju odnosa saradljivosti sa ovom našom vlastitom vojskom koja su voljni da se aktivno bore u zajedničkom oslobodilačkom frontu za oslobodjenje Jugoslavije.

Je mišao da će vlada g. Dr Šubasić reći uspešno da vrši svoju funkciju sa dobro svoje zemlje samo on taj način ako bude radila u skladu sa uticajima sporazuma i ako bude imala Vašu punu podršku pri takvom radu. To govorio zato što vrlo dobro znam da u našoj zemlji ima ljudi koji se pokušavaju da osetuju ruku te vlade i na taj način omogućuju iznerviranje ovog sporazuma.

Otvoren sam da će Vas g. ambasador Stevenson i Predsednik g. Dr Šubasić informirati i još jednako potvrditi koliko je nam stalo da uspostavimo ovaj sporazum u našoj zemlji, ne samo sa većerom ratu nego i sa budućim velikim zadatke pri izgradnji nove Jugoslavije.

Ja sam govorio sa g. Dr Šubasićem po pitanju saradnje naše vojske i nekih krajeva naše narodne vojske od ljudi i zemlje koja se da i na sa svoje strane učini sve da nam savetnici stave na raspoloženje jedan veliki broj transportnih sredstava, dok smo omogućavanje na naše omogućeno narađati putem.

Je bio Vaš molio, Ekscelencija, da posredujete kod Vaše vrhovne komande sa Sredozemlju, kako bi nam bili što prije predani providjeniji tankovi i avioni, a sa koje je ljudstvo već potpuno izvešteno i čeka da stupi u borbu. Drugo važno pitanje, o kome smo takodje govorili sa Predsednikom g. Dr Šubasićem, jeste da nam se stavi što prije na raspoloženje Jugoslovenska pomorica, koja nam je neophodno potrebna pri osvajanju i očuvanju naših ostrva na Jadranskoj i Primorskoj obali.

Zahvaljujući Vam, Ekscelencija, što ste omogućili našu našu vojne snage, g. general-major Veljehtu, dolazak u London. To je i malo znatnog uticaja na razbistravanje prilika u našoj zemlji.

Priznao, Ekscelencija, izraz mog dubokog poštovanja.

17.VI.1944

DRUGA STRANA SPORAZUMA TITO ŠUBAŠIĆ OD 16. MAJA 1944.

PISMO JOSIPA BROZA TITA OD 17. JUNA 1944. UPUĆENO WINSTONU ČERČILU.

[ŠTABU BAZE NOVJ U ITALIJI]

Neka Koča [Popović] još danas dođe ruskim avionom na Vis.³²⁰

28. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 2125,
reg. br. 1-32/10.*

ZA JABLANICU [GLAVNI ŠTAB NOV I PO SRBIJE]*

Preko Draže [Markovića]³²¹ izvucite iz Beograda učitelja Miloša Jankovića. Preko Kriste Đorđević³²² pozovite Tomu Rosandića, vajara i sve [one] koji dolaze u obzir za ma kakav rad na slobodnoj teritoriji. Uopšte, izvlačite sve rodoljube na slobodnu teritoriju.

29. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A VII, k. 184,
reg. br. 9-14/1.*

* Radiogram je upućen preko Štaba 2. korpusa jer Vrhovni štab NOV i POJ tada još nije imao direktnu radio-vezu s Glavnim štabom NOV i PO Srbije.

Radiogram identične sadržine prenijet je 3. jula 1944. i sekretaru Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju dr Blagoju Neškoviću, koji se tada nalazio u Bariju očekujući avion da se prebaci u Srbiju.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Odobravamo formiranje samostalne vojvodanske jedinice u Slavoniji.³²³ Ta će jedinica biti samo privremeno pod komandom VI korpusa. Kadar [za nju] dajte vi. Dobro će biti da proberete starješine od Vojvodana.³²⁴

29. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 119/4,
reg. br. 1-10/1.*

GENERAL-LAJTNANTU TERZIĆU
[ŠEFU VOJNE MISIJE NOVJ U SSSR-u]

Šaljite medicinske knjige koje je pripremio Đuro [Mešterović].*

29. jun 1944.
[Orlovica na Visu]

Maršal Tito

A-VII, k. 57/4,
reg. br. 4-9/1.

Prevod s ruskog

* Pukovnik dr Đuro Mešterović nalazio se u Moskvi kao član Vojne misije NOVJ u SSSR-u. On je bio odabrao stručnu literaturu za potrebe Sanitetskog odjeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ i za hirurške ekipe NOVJ.

GENERAL-LAJTNANTU TERZIĆU
[ŠEFU VOJNE MISIJE NOVJ U SSSR-u]

U vezi s vašim [radiogramom] broj 49 od 27. juna, kredit treba raspodijeliti ovako:

London: 20 000 američkih dolara;

Kairo: 20 000 američkih dolara;

Bari: 40 000 američkih dolara. Ovdje toliko zbog toga što mi tu imamo najviše rashoda.³²⁵

Javite nam sve vaše rashode mjesečne ili, pak, na duže vrijeme.³²⁶

U raznim državama inostranstva, kao na primjer u Americi, Australiji, južnoameričkim državama i drugdje sakupljen je novac, a i dalje se sakuplja za pomoć NOVJ. U vezi s tim zamolite sovjetsku vladu da vam ona preko svojih predstavnika, ili na neki drugi način, pomogne da saopštite organizacijama i licima koja rukovode sakupljanjem novca da se taj novac deponuje u londonskoj Barklaj banci na tekući račun Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.³²⁷ Bićanić* ima punomoćje da podiže sume novca koje ćemo mi određivati.

30. jun 1944.
[Orlovia na Visu]

Maršal Tito

A-VII, k. 57/4,
reg. br. 4-10/1.

Prevod s ruskog

* Rudolf Bićanić je u to vrijeme bio zamjenik guvernera Narodne banke Jugoslavije.

[ŠTABU 2. KORPUSA NOVJ]

Saznao sam da se Viktor [Šterju Atanasov] miješa u mnoga pitanja vojna i politička.

On nema prava da se u ma šta miješa, niti ima na to nečiji mandat. On je na putu za Bugarsku i samo treba da mu se pomogne da dode do Bugarske.³²⁸

30. jun 1944.

[Orlovica na Visu]

*A-VII, k. 394,
reg. br. 21-20/2.*

PRILOZI

[POKRAJINSKOM KOMITETU KPJ ZA SRBIJU]³²⁹

Niti Politodel niti vi možete dati ocenu o vojničkoj sposobnosti jedinica. Ovo mogu dati samo viši štabovi. Javite o kojim se jedinicama radi.³³⁰

Nemojte se uopšte mešati u vojno-operativne stvari, jer time možete samo škoditi.³³¹ Mihailo [dr Blagoje Nešković] i Politodel neka se brinu o partijskom radu. Komandante mogu povlačiti samo viši štabovi. Javite o kome se radi.³³²

16. april 1944.
[Drvar]

A-CKSKJ, Zbirka Srbija II/179.

INTERVJU MARŠALA TITA AGENCIJI ASOŠIJETED PRES³³³

Maršal Tito (Josip Broz), u svom prvom intervjuu za štampu, izjavio je danas da jugoslovenski narodi i njegova Narodnooslobodilačka vojska traže ne samo materijalnu pomoć od Saveznika da nastave svoju borbu protiv Nijemaca već i priznavanje Nacionalnog komiteta oslobođenja kao jugoslovenske vlade.

Maršal je rekao da Komitet nije zvanično zatražio takvo priznavanje od SAD, Velike Britanije i Rusije, ali da bi to priznavanje »učvrstilo zajedničku borbu« i da se razlozi protiv toga »smanjuju svakim danom«.

Maršal Tito izrazio je svoja gledišta u odgovoru na niz pitanja koja mu je podnio Asošijeted pres. On je napisao odgovore na svom maternjem jeziku, hrvatskom, i potpisao je dokument: »J. B. Tito, maršal Jugoslavije«.*

U odgovoru na pitanje: »Kolika je snaga neprijateljske vojske u Jugoslaviji«, maršal Tito je ubrojao među njih i Mihailovićeve četnike, izjavljujući da general Draža Mihailović (bivši ministar rata jugoslovenske vlade u izbjeglištvu i vođa svoje vojske unutar Jugoslavije) ima svega 16 000 ljudi.³³⁴

Njegov odgovor glasi:

»U Jugoslaviji još uvijek ima oko 14 njemačkih divizija,³³⁵ četiri bugarske divizije,³³⁶ oko 120 do 130 000 hrvatskih domobrana, legionara i ustaša,³³⁷ oko 15 000 Nedićevih pristalica³³⁸ (armijski general Milan Nedić, bivši premijer, pronacista), 16 000 četnika pod Mihailovićem**, tri puka belogardejskog korpusa u Srbiji,³³⁹ oko 12 000 slovenačkih domobranaca pod kvislingom Rupnikom i oko 10 000 Albanaca.³⁴⁰ Pored toga, postoje razne policijske trupe.«

Maršal Tito je rekao da Nacionalni komitet oslobođenja nije zvanično zatražio priznanje od SAD, Britanije i Rusije kao »jedine zakonite vlade Jugoslavije«, jer je njegova osnovna djelatnost usmjerena ka jačanju »naše borbe protiv okupatora«.

* Titov intervju na srpskohrvatskom jeziku nije pronađen.

** Početkom ove nedjelje Asošijeted pres je bio obaviješten da je jedan pasus u kome se govorilo o generalu Mihailoviću bio glavni razlog zadržavanja na cenzuri. Možda je ovo bio taj pasus. (Primjedba je Redakcije »Njujork tajmsa«.)

»Razvoj događaja zahtijeva da mi češće iznosimo pred Saveznike probleme s kojima se susreće naša narodna vlada u interesu naroda i naših oružanih snaga. Razlozi za to jesu, s jedne strane, sve štetniji rad izbjegličke vlade, a s druge strane, pitanja poslijeratne obnove i svjetskog poretka, za koje Saveznici već vrše pripreme.«

»Tako smo mi, na primjer, intervenisali kod Saveznika u vezi s blokiranjem zlata Narodne banke Jugoslavije, koje vlada u izbjeglištvu želi da nezakonito prisvoji, i tražili da budemo uključeni u članstvo UNRR-e.«

»Mi smo tražili da nam se vrte ratni brodovi koje su Italijani konfiskovali prilikom okupacije Jugoslavije. Ovi brodovi bili su dati jugoslovenskoj vladi u izbjeglištvu umjesto da ih mi koristimo za odbranu naših ostrva. Da smo imali te brodove, ne bismo izgubili dalmatinska ostrva na koja su Nijemci uspjeli da se iskrecaju, jer su imali nekoliko ratnih brodova.«

Maršal Tito je rekao da je Komitet takođe zatražio od Saveznika kontrolu jugoslovenske trgovačke mornarice, koja se sada nalazi u rukama izbjegličke vlade, koju je on optužio da »rasipa za svoje lične ciljeve« novac koji je plaćen za upotrebu tih brodova. On je zatražio taj novac, kako bi Nacionalni komitet mogao da obnovi trgovačku mornaricu i da poboljša platu mornara, i izjavio:

»Inače, Nacionalni komitet ne bi dirao u privatne interese brodovlasnika.«

U odgovoru na pitanje o veličini Narodnooslobodilačke vojske, maršal Tito je izjavio da su »od posljednjeg saopštenja prošlog novembra da Narodnooslobodilačka vojska broji 250 000 ljudi«, koliko je njemu poznato »obrazovane i neke nove formacije, od kojih se svaka sastoji od po nekoliko divizija.«¹⁴¹

U odgovoru na pitanje kako bi Saveznici mogli najefikasnije da pomognu Jugoslaviji, maršal Tito je rekao da Nacionalni komitet nastoji da prije svega dobije oružje, municiju, sanitetski materijal i hranu za Narodnooslobodilačku vojsku.

»Mi dobijamo ovu pomoć redovno«, rekao je on. »S obzirom na broj i potrebe naše armije, ova pomoć ni izdaleka nije dovoljna. Naravno, razlog za to je prije svega tehnička teškoća oko transporta.«

»Da bi se naša armija opremila oružjem, koje bi joj omogućilo da se na ravnoj nozi bori protiv mnogo jačeg neprijatelja, nama su potrebni, prije svega, tenkovi i protivavionski topovi. Naša druga potreba jeste naše sopstveno vazduhoplovstvo, koje bi bilo u stanju da obavlja naše specijalne taktičke zadatke. Naša vojska ima dovoljno osoblja za tenkove, kao i letачe, pa se stoga ne postavlja problem ljudstva.«

»Koristim ovu priliku da naglasim da je djelatnost savezničkog vazduhoplovstva u Jugoslaviji bila od znatne pomoći u borbi protiv neprijatelja.«

Govoreći o pomoći civilnom stanovništvu, maršal Tito je rekao da postoji glad u mnogim teško opustošenim dijelovima zemlje. Uloženi su naponi, rekao je on, da ovogodišnji prinos bude što bolji, ali u nekim slučajevima, ovo je bilo ometeno nestašicom sjemena, stoke i poljoprivrednih mašina, pa zato ni predstojeća žetva neće potpuno riješiti problem ishrane.

»Narodi Jugoslavije imaju puno pravo da očekuju neposrednu pomoć UNRR-e,« rekao je on. »U Povelji UNRR-e kaže se da će pomoć biti pružena odmah poslije oslobođenja. Mi imamo ovdje 130 000 kvadratnih kilometara (25 170 kvadratnih milja) oslobođene teritorije na kojoj živi preko 5 miliona ljudi.«

»Ti ljudi su se svojim sopstvenim snagama i ogromnim žrtvama oslobodili od neprijatelja, stvorili armiju koja sada uspješno brani ovu oslobođenu teritoriju, obrazovali svoju nacionalnu demokratsku vladu. Tom narodu je hitno potrebna pomoć. Ali oni nemaju čak ni svoga predstavnika u UNRR-i, jer Nacionalni komitet oslobođenja nije pravno priznat. Ova situacija ide samo na štetu zajedničke savezničke stvari u borbi protiv neprijatelja.«

»Ovo je samo jedan od mnogih razloga za priznavanje Nacionalnog komiteta. Ne samo materijalna pomoć već i priznanje Komiteta od strane Saveznika, predstavlja pomoć koju očekuju narodi Jugoslavije i Narodnooslobodilačka vojska.«

Zapitan da li ima izgleda da će (Jugoslavija) pasti u sferu uticaja neke velike sile ili kombinacije sila poslije rata, maršal Tito je odgovorio da će doprinos Jugoslavije u ratu dati Jugoslovenima pravo »da sami uredе svoju unutrašnju organizaciju i svoje spoljne odnose – pravo zagarantovano Atlantskom poveljom³⁴² i konferencijama u Moskvi³⁴³ i Teheranu³⁴⁴.«

»Iskustvo iz prošlosti pokazuje koliko je mnogo i kako je skupo narod Jugoslavije plaćao zato što su se strane sile miješale u stvari njegove spoljne i unutrašnje politike. To je dovelo do međunarodnih komplikacija, sukoba i, konačno, rata.«

Naučivši ovu lekciju – rekao je on – narodnooslobodilački pokret »boriće se svim svojim silama protiv intervencije stranih sila u unutrašnju ili spoljnu politiku Jugoslavije.«

»Naše iskustvo i uspjeh u sadašnjoj borbi daju nam pravo da kažemo da će narodi Jugoslavije uspjeti u ovome. Ova izjava takođe je opravdana činjenicom da Saveznici već predviđaju demokratsku federativnu Jugoslaviju ne samo kao važnog faktora u borbi za konačno uništenje njemačkog fašizma već i u poslijeratnoj organizaciji jugoistočne Evrope na zdravoj osnovi uzajamnog poštovanja naroda i prijateljske saradnje u obnovi ratom opustošene Evrope. Povezana prijateljskim vezama sa svojim Saveznicima sada, kao i poslije rata, demokratska federativna Jugoslavija će, ja vjerujem, časno ispuniti svoju poslijeratnu ulogu.«

On je rekao da će »spoljna politika Jugoslavije nastojati da održava najbolje moguće odnose sa svoja tri velika saveznika – Britanijom, SAD i SSSR-om, i da će joj podrška sve tri ove sile biti isto tako potrebna u miru kao i u ovom ratu.«

Maršal Tito je iznio cifre o veličini njemačke pljačke učinjene u Lici, jednom od najsiriromašnijih krajeva Jugoslavije i prvom koje će biti oslobođeno – hiljade konja, govedi, ovaca i svinja su oteti, oduzeta stočna hrana i bezbroj kuća spaljeno.

Od gradova potpuno uništenih, on je nabrojao Udbinu, Korenicu, Rogaticu, Glamoč, Prozor, Konjic, Ključ i Vlasenicu; željezničke pruge su razrušene, rudnici zatvoreni. Sva ova pustoš iziskivaće obiman poslijeratni plan za obnovu, rekao je on. »Za tu obnovu nama će trebati pomoć stranog kapitala, jer će naši sopstveni izvori biti nedovoljni.«

[Krajem aprila 1944.
Drvar]

A-VII, k. 17.
reg. br. 2/36.

Prevod s engleskog

NARODIMA JUGOSLAVIJE³⁴⁵*Radnici, seljaci, radni narode! Rodoljubi naše zemlje!*

U jeku krvavog oslobodilačkog rata protiv fašističkog osvajača, radnici cijeloga svijeta, a zajedno s njima i sve slobodoljubive snage, praznuju još jedan Prvi maj.

Za nama je godina veličanstvenih pobjeda Crvene armije na Istočnom frontu, pobjeda koje su dovele Hitlerovu ratnu mašinu na prag katastrofe. Ogromna je zahvalnost ugnjetenih naroda slavnoj Crvenoj armiji i sovjetskim narodima što su svojom herojskom borbom približili dan njihovog oslobođenja. Za nama je godina velikog porasta snaga savezničke engleske i američke vojske, koji se manifestovao u pobjedama u sjevernoj Africi i Italiji, a naročito u velikoj vazdušnoj ofanzivi engleske i američke avijacije protiv Hitlerove Njemačke i njezinih vazala, ofanzivi koja razara neprijateljsku industriju i njegove životne centre. U toj godini konačno su propali svi Hitlerovi planovi da raspiri suprotnosti u savezničkom bloku. Savez slobodoljubivih naroda, dobivši na konferencijama u Moskvi* i Teheranu** čvrstu podlogu, postao je nesalomiv i uskoro će se sva njegova strašna snaga sručiti na nacističku Njemačku i njezine pomagače. Stvoreni su svi uslovi za konačni obračun s Hitlerovim varvarskim hordama. Na pragu je sveopšti napad na Hitlerovu ratnu mašinu, napad sa istoka, zapada i juga. Brzim se koracima približava konačni slom Hitlerove vojske, njegove države i njegovog »novog poretka« u Evropi.

Pred odlučujućim bitkama stoje i narodi Jugoslavije. U trogodišnjoj teškoj borbi protiv okupatora i njihovih pomagača, naša slavna Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije postala je snažan, nesalomiv vojni faktor koji zadaje okupatoru sve teže udarce. Pobjede naše Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i jedinstvo narodnih masa u herojskoj borbi na život i smrt omogućili su našim narodima da njihovi predstavnici na Drugom zasijedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Jajcu donesu istorijske odluke, kojima su zauvijek skinuli s vlasti protivnarodne reakcionarne izdajničke klike i obezbijedili narodnim masama Jugoslavije sva nacionalna i demokratska prava. Emigrantska tzv. »vlada« u Kairu

* Vid. nap. 343.

** Vid. nap. 344.

raskrinkana je pred čitavim svijetom kao grupa izdajnika i neprijatelja svojih sopstvenih naroda. Njen »ministar« Draža Mihailović, kao okupatorov pomagač, prezren je od čitavog slobodoljubivog svijeta. Oni kolebljivci koji su do sada pasivno stajali po strani veličanstvene oslobodilačke borbe osnovnih masa svojih naroda ili su bili zavedeni lažima neprijatelja naših naroda, sve više uviđaju na čijoj su strani istina, pravda i budućnost i sve više prilaze narodnooslobodilačkom pokretu.

Velike pobjede narodnooslobodilačkog pokreta u našoj zemlji izazvale su simpatije i potporu svih slobodoljubivih snaga prema našim narodima. Još čvršća je postala veza našeg narodnooslobodilačkog pokreta s anglo-sovjetsko-američkim saveznicima, veza koja je našim narodima – a naročito njihovoj Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije – donijela i materijalne pomoći.

Pred nama su sada još teške bitke, bitke za konačnu pobjedu u narodnooslobodilačkom ratu. Moramo mobilisati sve snage našeg naroda kako bi, istovremeno s našim saveznicima koji prelaze u opštu ofanzivu, i mi – na našem sektoru fronta – zadali okupatorima i njihovim pomagačima što jače udarce. Oslobođenje je blizu. Mi moramo da ga približimo time što ćemo udvostručiti udarac protiv okupatora i njihovih pomagača.

Radnici!

Prvi maj je dan borbene smotre snaga radničke klase. U predvečerje odlučujućih bojeva naših naroda za slobodu i demokratska prava, učinite tu smotru i vi, radnici Jugoslavije. Mnogi od vas bore se od prvog dana u prvim redovima narodnooslobodilačkog pokreta. Mnogi junački sinovi radničke klase dali su svoje živote za slobodu i ljepšu budućnost svoga naroda. Mnogi od vas danas se nalaze na rukovodećim položajima naše Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije ili naše narodne vlasti. Zahvaljujući tim borcima i svima ostalima koji se s njima bore rame uz rame, naši narodi postigli su krupne pobjede, koje im obezbjeđuju srećniju budućnost. I vama, radnici Jugoslavije, te su pobjede donijele sva demokratska prava, koja vam u budućnosti obezbjeđuju ulogu i položaj kakav zaslužujete, obezbjeđujući vam srećniju budućnost. Branite krvlju stečene tekovine! Vaša je dužnost da stojite u prvim redovima oslobodilačke borbe.

Na žalost, mnogi od vas još služe okupatoru i njegovim pomagačima time što rade za njega u fabrikama, radionicama i po poljima ili se čak nalaze u njegovim raznim vojnim formacijama.

Radnici koji radite za okupatore po fabrikama i radionicama!

Zar ne znate da kujete oružje protiv svoje sopstvene braće, protiv svojih sopstvenih interesa, protiv samih sebe? Vi naoružavate, oblačite i hranite najvećeg neprijatelja radničke klase i naših naroda.

Operite tu ljagu sramote s radničke klase i stupite bar sada, u posljednjem času, u redove narodnooslobodilačkih boraca! Rušite tvornice i radionice u kojima radite za okupatore! Uništavajte strojeve i skladišta! Prilazite redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije! Pomognite u radu na obnovi naše opustošene otadžbine, obnovi naših oslobođenih teritorija! Dodite na oslobođenu teritoriju! Mnoge žrtve koje je dala radnička klasa u ovom svetom ratu protiv okupatora i njihovih pomagača traže odlučno od vas da to odmah učinite.

Radnici na radu u Njemačkoj!

Vi ste učinili najveći grijeh prema radničkoj klasi, prema svome narodu i prema našim velikim saveznicima, u prvom redu prema SSSR-u. Vi kujete oružje koje ubija junačke borce za oslobođenje vaših naroda – našu sovjetsku braću na Istočnom frontu, engleske, američke i druge savezničke borce u Italiji i na drugim frontovima. Vi ste zamijenili njemačke radnike da bi ih Hitler mogao poslati na front. Zar niste svjesni da je svaki od vas poslao po jednog njemačkog vojnika protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, protiv Crvene armije, protiv engleske i američke armije? Dvanaesti je čas da popravite taj vaš sramotni postupak! Rušite strojeve i skladišta, vraćajte se odmah u otadžbinu! Stupajte u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije i na rad na obnovi naše zemlje!

Željezničari okupatorskih željeznica!

Vi svakodnevno dovozite na naše i savezničke frontove neprijateljske trupe, oružje i municiju, kojom neprijatelj ubija vašu braću, junačke borce Narodnooslobodilačke vojske i civilno stanovništvo, te savezničke vojnike na svim frontovima. Kad vi to ne biste činili mnogi okupatorski garnizoni u našoj zemlji ostali bi bez pomoći u času kada ih napada naša Narodnooslobodilačka vojska, ostali bi bez hrane i municije. Prestanite bar sada, u predvečerje opšteg savezničkog juriša na Hitlerove položaje, pomagati neprijatelje! Uništavajte pruge, lokomotive, vagone, željezničke naprave, stanice! Stupajte u Narodnooslobodilačku vojsku i na rad na oslobođenoj teritoriji!

Rudari u okupatorskim rudnicima!

Vi dajete Hitleru sirovine za izgrađivanje oružja protiv vaše braće i naših saveznika. Vi, koji ste u prošlosti tako često stajali u prvim redovima herojske borbe za prava radničke klase i prava

radnog naroda uopšte, danas svojim radom za okupatore sramotite svijetlu prošlost našeg rudarskog radništva. Uništavajte rudnike i skladišta! Stupajte u Narodnooslobodilačku vojsku i dodite na oslobođenu teritoriju!

Seljacima, radni narode na okupiranoj teritoriji!

Svako zrno žita, svaki sat rada koji dajete okupatoru produžuje rat, produžuje vaše ropstvo tuđim ugnjetačima. Ne dajte više ni zrna žita okupatorima i njihovim pomagačima! Sabotirajte i onemogućavajte svaki rad koji koristi okupatorima i njihovim slugama!

Gradani!

Rat zahvata svu našu zemlju. Sada, kada prelaze slobodoljubive snage u opšti napad protiv neprijatelja, ratna dejstva će sve više zahvatati i našu teritoriju koju drži okupator. Saveznička bombardiranja svih vojničkih baza okupatora u našoj zemlji postaće sve žešća. Ne čekajte u gradovima savezničke bombardere! Ne ostajte u fabrikama, radionicama i uredima! Ne ginite za okupatora! Bježite iz gradova i centara gdje se nalaze okupatorske vojne baze!

Radnici na frontu narodnooslobodilačkog rata!

Vi ste bili prvi koji ste – na čelu sa svojom slavnom Komunističkom partijom Jugoslavije – podigli zastavu oružane oslobodilačke borbe protiv fašističkih ugnjetača naše zemlje. Vi ste pokazali svim rodoljubima naše zemlje put ka slobodi. Vi ste u toj borbi dali velike žrtve. One nisu bile uzaludne. Vama su se pridružili herojski saveznici: seljaci, narodna inteligencija, svi slobodoljubivi i demokratski ljudi naše zemlje. Vi ste oživotvorili savez radničke klase sa seljacima i ostalim demokratskim masama naših naroda, savez koji više niko ne može da razbije i koji je najčvršća garancija demokratske budućnosti naših naroda. Na dan borbene prvomajske smotre snaga radničke klase vi možete uzdignuta čela i s ponosom reći radnicima čitavog svijeta: ispunili smo svoju proletersku dužnost!

Napregnite sve svoje snage u odlučujućim bitkama koje dolaze! Na čelu opštenarodnog oslobodilačkog fronta nanosite uništavajuće udarce okupatoru i njegovim pomagačima!

Seljacima!

Vi ste dali ogromne žrtve za slobodu domovine. Vaši sinovi sačinjavaju većinu boraca naše Narodnooslobodilačke vojske. Od

Devdelije do Celovca oni nanose uništavajuće udarce okupatoru i njegovim slugama. Pošto nije u stanju da uništi narodnu vojsku, neprijatelj ubija i pljačka civilno stanovništvo, u prvom redu seljaštvo. Sve te žrtve koje dajete vi u borbi protiv okupatora nisu uzaludne. One će donijeti srećnu sjutrašnjicu i našem seljaštvu. Dajte i u posljednjoj etapi naše borbe sve od sebe da bi naša otadžbina bila što prije slobodna! Pomažite našu Narodnooslobodilačku vojsku svim sredstvima! Obradite svaki komadić plodne zemlje da biste naš narod spasli od gladi! Učestvujte najaktivnije u izgradnji narodne vlasti, to jest vaše vlasti!

Omladino Jugoslavije!

Ti si uvijek bila primjer ljubavi prema domovini i spremnosti na žrtve u borbi za njezinu srećniju budućnost. Drži u idućim bojevima visoko svoj slavni barjak! Učvrsti i proširi jedinstvo sve rodoljubive omladine! Budi prva na frontu oslobodilačkog rata kao i do sada, budi prva u izgradnji naše opustošene otadžbine!

Rodoljubi naše zemlje!

Velike pobjede u našoj oslobodilačkoj borbi postigli smo u prvom redu zahvaljujući jedinstvu našeg oslobodilačkog pokreta. Da bismo u odlučujućim bitkama konačno slomili otpor okupatora, da bismo što brže izgradili našu zajedničku novu Jugoslaviju na principima demokratije i federacije kako ih je formiralo Drugo zasijedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i da bismo obnovili našu opustošenu zemlju, potrebno je to jedinstvo još više učvrstiti, još više proširiti. Svi koji su se do sada još kolebali i svi koji su bili zavedeni lažima raznih izdajničkih i protivnarodnih grupa – a nisu učestvovali u bezbrojnim zločinima okupatora i njihovih pomagača – imaju još mogućnosti da, u posljednji čas, pristupe opštem narodnooslobodilačkom pokretu i da pomognu ubrzati čas oslobođenja. Rodoljubi, bez obzira na političku i vjersku pripadnost, pojačajmo jedinstveni Narodnooslobodilački front za oslobođenje naših naroda i za izgradnju demokratske, federativne Jugoslavije!

Narodima Jugoslavije!

Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Crnogorci i Muslimani!

Drugo zasijedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije donijelo je odluke koje obezbjeđuju svim narodima Jugoslavije ravnopravnost i nesmetan razvitak u slobodi. Branite tu

najveću tekovinu naše borbe! Učvršćujte svoje jedinstvo, koje vam je i do sada donosilo pobjede! Mobilizirajte sve ljudske i materijalne snage za odlučujuću borbu protiv zakletih neprijatelja naših naroda! Samo velika i jaka nova Jugoslavija, koja će objединiti sve teritorije naseljene našim narodima, biće istinski zaštitnik slobode svakog od njih. Naprijed za slobodnu Srbiju, slobodnu Hrvatsku, slobodnu Sloveniju, slobodnu Makedoniju, slobodnu Crnu Goru i slobodnu Bosnu i Hercegovinu u slobodnoj Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji!

Dan Prvog maja neka postane dan borbene smotre svih rodoljubivih snaga naše zemlje u ratu protiv fašističkih ugnjetača. Neka bude ovogodišnji Prvi maj poziv ka sveopćem rasplamsavanju svetog narodnooslobodilačkog rata protiv smrtnog neprijatelja naših naroda!

Živio Prvi maj, borbena smotra radničke klase i svih slobodoljubivih snaga u borbi protiv fašizma!

Smrt njemačkim okupatorima i njegovim pomagačima!

Živjela slobodna Demokratska Federativna Jugoslavija!

Živjeli nepobjedivi borci naše slavne Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije!

Živio Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije na čelu sa vrhovnim komandantom, maršalom Jugoslavije – drugom Titom!

Živio jedinstveni Narodnooslobodilački front naroda Jugoslavije!

Živio Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije – jedina istinska narodna vlada Jugoslavije!

Živjelo Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije – jedino istinsko predstavništvo naroda Jugoslavije!

Živio nesalomivi saveznički anglo-sovjetsko-američki blok!

Živjela pobjednička Crvena armija na čelu sa genijalnim Staljinom, velikim organizatorom oslobodilačkog rata protiv fašističkih varvara!

Živjelo jedinstvo slovenskih naroda u borbi protiv zakletog neprijatelja Slovenstva – Hitlerove Njemačke!

Živjela Komunistička partija Jugoslavije, ujedinitelj oslobodilačkih snaga naših naroda!

Prvi maj 1944.

Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije

JUGOSLAVIJA³⁴⁶

U saglasnosti za zabilješkom predsjednika vlade od 30. aprila broj M 477/4 (prilog »A«)³⁴⁷ održan je sastanak u sobi gospodina Orma Sardženta 2. maja radi razmatranja situacije u Jugoslaviji. Sastanku su prisustvovali gospodin Stivenson, brigadir Maklejn, pukovnik Bejli, pukovnik Hadson, pukovnik Prais iz Ureda ratnog kabineta i gospodin Mejkins.

Brigadir Maklejn je rekao da je Tito zauzeo stav da neće raspravljati ni s jednom vladom izvan zemlje niti da želi da ima bilo šta s kraljem sve dok je ovaj vezan za Mihailovića. Ako kralj napusti Mihailovića i ako prizna Titov Komitet oslobođenja kao privremenu vladu Jugoslavije Tito će s njim uspostaviti odnose ne kao s kraljem, već na čisto ličnoj osnovi, i bio bi spreman da ga prihvati kao člana svog ratnog vazduhoplovstva van Jugoslavije. Koliko god ova ponuda nama mogla izgledati neprivlačna, Tito je sklon da na nju gleda kao na ustupak sa svoje strane, pošto njegove pristalice smatraju da se kralj teško kompromitovao zbog svog podržavanja Mihailovića i on smatra da bi svako povezivanje s kraljem vodilo više otuđivanju većeg broja njegovih postojećih pristalica nego što bi mu obezbijedilo nove pristalice. Izgledi kralja Petra da ponovo dođe na prijesto još više su se smanjili u toku posljednjih mjeseci zbog njegovog stalnog javnog podržavanja Mihailovića. Izgleda vjerovatno da će partizani biti poslije rata odlučujući faktor u Jugoslaviji i da zbog toga nije vjerovatno da će se kralj vratiti ako ga oni ne prihvate. Međutim, postoji samo krajnje mala šansa da bi oni stvarno pristali na ponovno uspostavljanje monarhije. U međuvremenu kralj bi, čak i samo da dođe u kontakt s Titom, morao da podnese žrtve za koje bi nama bilo teško da od njega zahtijevamo.

Pukovnik Bejli, s druge strane, smatra da su kraljeve šanse u staroj Srbiji definitivno dobre, a da Titov položaj nije neranjiv u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini. Mihailović još uvijek raspolaze jednom velikom armijom (20000 ljudi pod oružjem i mogućnošću da mobilise barem još 45000). U posljednjih devet mjeseci vodi se građanski rat na Mihailovićevoj teritoriji, ali je Tito do sada imao veoma malo uspjeha. Upravo onako kako je Mihailović potcjenjivao snagu partizana, tako je i Tito vjerovatno precjenjivao sopstvene snage u Srbiji. Mihailović je uspio da ubijedi Srbe da je partizanski

pokret u suštini agresivna komunistička i hrvatska nacionalistička organizacija. Ako bi kralj prihvatio Titove uslove, naročito one koji od njega traže da se priključi njegovim snagama kao privatna ličnost, to bi bilo isto što i abdikacija i ne bi bilo vjerovatno da bi on povukao sa sobom Srbe na Titovu stranu.

Gospodin Orm Sardžent je rekao da prema onome što je Tito odgovorio predsjedniku vlade* i prema onome što je danas saopštio brigadir Maklejn, izgleda da nema perspektive da mi dovedemo do jedinstvenog ratnog napora u Jugoslaviji time što bismo naveli kralja i Tita da sarađuju i da udruže snage, kako smo se nadali. Ako je tako, jedina sugestija koja je nudila bilo kakvu mogućnost jeste ona koju je iznio pukovnik Hadson, naime da bi trebalo da mi kažemo Titu da je u ovoj fazi rata postala vojna potreba da se sadašnje inertne mase srpskog stanovništva stare Srbije mobiliju i upotrijebe u ratnom naporu i da bi on bio u stanju da ovo ostvari ako bi samo odbacio svoj komunizam i na taj način obezbijedio povjerenje Srba, koji na njega i njegovu organizaciju u ovom trenutku gledaju sa sumnjom. Sastanak je imao na raspolaganju skraćeni izvod izvještaja pukovnika Hadsona, na bazi kojega je ovaj predlog podnesen.

Brigadir Maklejn je rekao da Tito sada čini snažne napore da poveća obim svojih vojnih operacija i razmjere svog pokreta u Srbiji. Ovo je relativno skorašnja pojava, pošto je njemačka šesta ofanziva u izvjesnoj mjeri sputala njegove ruke, i sve donedavno naša politika je bila da se uzdržimo od slanja materijala partizanskim snagama istočno od linije Beograd – Dubrovnik radi toga da bismo smanjili vjerovatnoću sukoba između partizana i četnika u ovom spornom prostoru. Ova odluka je napuštena od strane Vrhovne komande za Bliski istok u januaru, ali zbog meteoroloških uslova mi smo bili u mogućnosti da počnemo upućivanje materijala partizanskim formacijama koje djeluju u Srbiji tek sada, a izvještaji pokazuju da je u tome postignut znatan napredak. Osim 2. i 5. partizanske divizije, koje su sada izbile na rijeku Ibar, partizani tvrde da u staroj Srbiji imaju pet odreda približne jačine od po 1000 ljudi svaki.³⁴⁸ Budući da je Tito, s kojim je brigadir Maklejn razmatrao ovaj problem, bio prvi koji je priznao značaj dobijanja podrške onih elemenata u Srbiji koji su još uvijek ostali van pokreta, jedna poruka od strane predsjednika vlade kojom bi on zahtijevao da se učine dalji napori u tom pravcu mogla bi učiniti samo dobro. Međutim, trebalo bi da imamo na umu da će Titova prva reakcija na takvu poruku biti to da zatraži da mu pošaljemo više materijala za njegove snage u Srbiji i, drugo, da će on, dok će se bez sumnje u načelu složiti u pogledu korisnosti pravljenja ustupaka disidentskim elementima, smatrati da on i mnogobrojni Srbi kojima je on okružen moraju tačno odlučiti kako da se ovaj predlog ostvari na

* Riječ je o odgovoru koji je Tito 26. marta 1944. uputio Vinstonu Čerčilu.

najbolji način. Brigadir Maklejn je dodao da je iskustvo pokazalo da je Tito bio spreman da ide dosta daleko da bi pridobio kolebljivce. On je pomenuo Husku [Miljkovića] i njegove Muslimane, koji su dobili slobodu da ne nose ni crvene zvijezde niti da imaju političke komesare.

Sastanak je tada razmotrio nacrt jedne poruke koju bi predsjednik vlade mogao uputiti Titu, a čiji se tekst daje u prilogu »B«.³⁴⁹

Postignuta je saglasnost da je od bitnog značaja da se prije upućivanja ove poruke Titu utvrdi da li smo u mogućnosti da praktično ispunimo svoje obećanje Titu da ćemo mu slati veću pomoć kao nagradu za ustupke Srbima koje bismo mi od njega zahtijevali.

Pukovnik *Bejli* je zatražio da mu se dopusti da se u zapisnik unese njegovo zasebno mišljenje. On nije smatrao da je politika izražena u nacrtu telegrama bila dovoljno smjela ili odlučna. Umjesto toga, on je podnio sopstveni predlog koji se iznosi u priloženoj noti (prilog »C«).³⁵⁰

[2. maj 1944]

PRO, Fond Prem. 3, 511/10.
str. 490-499.

Prevod s engleskog

**ZAPISNIK
SJEDNICE NACIONALNOG KOMITETA OSLOBOĐENJA
JUGOSLAVIJE ODRŽANE 6. MAJA 1944.**

Prisutni su: predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije Josip Broz Tito, maršal Jugoslavije, potpredsjednik Edvard Kardelj, potpredsjednik i povjerenik za informacije Vladimir* Ribnikar, povjerenici: Sreten Žujović, Edvard Kocbek, Sulejman Filipović, dr Vladimir Bakarić i Todor Vujasinović.

Predsjedava predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, a zapisnik vodi Radonja Golubović, šef Kabineta Predsjedništva Nacionalnog komiteta.

Sjednica je otpočela u 9 sati prije podne.

Predsjednik predlaže slijedeći dnevni red:

1. Raspravljanje po podnesenim elaboratima pojedinih povjerenika i odlučivanje po istim.

2. Naš položaj u inostranstvu i zastupstva Nacionalnog komiteta u inostranstvu.

3. Odlučivanje po pitanju imenovanja Državne komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača i donošenje pravilnika za njen rad.

Prima se predloženi dnevni red.

Ad 1) Po prvoj tački dnevnog reda povjerenik za obnovu Todor Vujasinović podnosi projekat elaborata za rad Povjereništva za obnovu i njegovu organizaciju. Raspravlja se po podnetom projektu pa se projekat usvaja s dopunom da povjerenik za obnovu razradi detaljan plan o organizaciji Povjereništva i funkcijama njegovih organa, zatim, da razradi plan raspodjele artikala nužnih za obnovu kao i način organizovanja statističkih odsjeka. Konstatuje se da ostali povjerenici nisu podnijeli elaborate za svoja povjereništva, pa se odlučuje da to urade na slijedećoj sjednici.

Ad 2) Prelazi se na rad po drugoj tački dnevnog reda. Predsjednik podnosi izvještaj o našem položaju u inostranstvu i o našim zastupstvima u inostranstvu.³⁵¹ Dalje izvještava o obrazovanju naše avijatičarske grupe kod R. A. F.-a i o sadržini ugovora sklopljenog s R. A. F.-om,³⁵² kao i o obrazovanju naših tenkovskih bataljona uvijekbanih kod savezničke vojske na Srednjem istoku.

* Zapisničar je pogrešno napisao ime; treba: Vladislav.

Izvještaji se primaju jednoglasno i odobrava rad preduzet od strane predsjednika po ovim pitanjima.

Predsjednik podnosi izvještaj o radu dr Bićanića, punomoćnika Nacionalnog komiteta, koji je preduzeo po pitanju zaštite zlata Narodne banke.³⁵³ Odobrava se rad dr Bićanića.

Povjerenik za saobraćaj i zamjenik povjerenika za građevine Sreten Žujović, podnosi izvještaj o radu i stanju kod našeg Zastupništva u Italiji – Barima.* Izvještaj se prima.

Odobravaju se organizacija i rad naših baza u inostranstvu.

Predsjednik podnosi na pročitavanje izvještaj šefa Vojne misije u Engleskoj.³⁵⁴ Izvještaj je primljen k znanju.

Time je rad po drugoj tački završen, pa je sjednica prekinula u 13 časova.

U 14,40 časova istoga dana sjednica je nastavljena prelaskom na slijedeću tačku dnevnog reda.

Ad 3) Po trećoj tački dnevnog reda donesen je Pravilnik o radu Državne komisije za ispitivanje zločina³⁵⁵ koji će u ime Nacionalnog komiteta potpisati predsjednik, dok će se imenovanje članova Komisije izvršiti naknadno.

Sjednica je završena u 17 časova.

Ovjeravaju:

Zapisničar
Radonja Golubović

Predsjednik
Nacionalnog komiteta
oslobođenja Jugoslavije
maršal Jugoslavije
J. B. Tito

*A-CKSKJ, Zbirka NKOJ,
br. 68, str. 12-14.*

* Trebalo bi da piše: Bariju. Tu je bilo sjedište Zastupništva NKOJ-a u Italiji.

IZVJEŠTAJ ZAMJENIKA ŠEFA ANGLO-AMERIČKE VOJNE
MISIJE PRI VRHOVNOM ŠTABU NOV I POJ
POTPUKOVNIKA VIVIJANA STRITA O STAVU MARŠALA
TITA PREMA RATNIM ZAROBLJENICIMA U JUGOSLAVIJI

Vidio sam prošle noći marša Tita i razgovarao s njim o ratnim zarobljenicima koje su zarobili Saveznici i partizani na području Dalmacije. On je izjavio da nijedan zarobljenik neće biti strijeljan na ovom području, ali da on zadržava pravo da preveze u svoj Štab samo zarobljenike koje su njegove trupe zarobile, a za koje se sumnja da su ratni zločinci i da im se sudi prema međunarodnom zakonu. Ako se utvrdi da su krivi, biće strijeljani, jer je nemoguće odgađati takve stvari do poslije rata, s obzirom na zvjerstva i strašne svireposti koje su počinili Nijemci njegovoj vojsci, a naročito njegovim ranjenicima. Dodao je da mu je poseban karakter rata u Jugoslaviji potpuno onemogućio da odlaže sva kažnjavanja do poslije rata. Rekao je da potpuno shvata naš stav po toj stvari i želio je da se što više približi našem gledištu, ali se nada da ćemo i mi razumjeti njegove teškoće. Zaključio je razgovor riječima da je izdao najstroža naređenja da se nijedan zarobljenik ne strijelja na području Dalmacije* i da mi možemo biti sigurni da će se ova naređenja slušati.

[10.] maj 1944.
[Drvar]

A-VII, k. 17,
reg. br. 42-1/3a

Prevod s engleskog

* To naređenje je Tito maja 1944. uputio Štabu Mornarice NOVJ i Štabu 26. dalmatinske NO divizije (vid. str. 81). Ponovo je istim štabovima slično naređenje izdao 13. maja 1944 (vid. str. 95).

FORMIRANJE PERSONALNIH ODELJENJA³⁵⁶

11. maja 1944. godine

1. Da bi se imao pregled nad čitavim starešinskim kadrom u NOV i POJ, pri Povereništvu za narodnu odbranu formira se Personalno odeljenje, koje će imati zadatak da vodi evidenciju svih vojnih i političkih rukovodilaca u vojsci. U tu svrhu izrađeni su formulari za kartoteku i upitnik, a isto tako daje se i sledeći uput o organizaciji istih ili sličnih ustanova u ostalim štabovima naše vojske.

2. Pri glavnim štabovima (Slovenije, Hrvatske itd.) pristupiti što pre formiranju personalnih odeljenja koja će zameniti sve ustanove koje su se do sada bavile istim, ili sličnim poslovima (»Odsek za kadre« u Sloveniji, »Odsek za kadrove« u Hrvatskoj itd.). Personalna odeljenja glavnih štabova imaće odseke koje ima i Personalno odeljenje Povereništva za narodnu odbranu, a to su:

A. Odsek za vojne rukovodioce, koji vodi kartoteku-evidenciju, posebno za oficire, a posebno za podoficire;

B. Odsek za političke rukovodioce, koji vodi kartoteku – evidenciju svih političkih rukovodilaca (politkomesara, njihovih pomoćnika i političkih delegata);

C. Odsek za invalide. Ovaj odsek će prikupljati podatke o poginulim drugovima, o njihovim porodicama – radi obezbeđenja istih. Isto tako ovaj će odsek voditi evidenciju onesposobljenih drugova, rešavati utvrđivanje njihovog vojničkog stanja, starati se o njihovom proizvođenju i unapređenju te o ekonomskom zbrinjavanju.

Radom personalnog odeljenja rukovodi načelnik odeljenja koga postavlja dotični štab. Njemu su potčinjeni referenti pojedinih odseka.

Personalna odeljenja glavnih štabova vode kartoteke prema priloženom formularu.* Isto tako dostavljaju ispunjene upitnike, izveštavaju o svim promenama Personalno odeljenje Povereništva za narodnu odbranu.

3. Štabovi korpusa pristupiće takođe formiranju personalnih odseka, čijim će radom rukovoditi šef personalnog odseka, koga postavlja štab korpusa. Personalni odseci korpusa neće za evidenciju kadrova imati sistem kartoteke, već će voditi jedinične spiskove u kojima će biti sadržane sve one rubrike koje su sadržane i u priloženom kartonu.** Isto tako personalni odseci neće se deliti na

* Odnosi se na formular br. 1 i br. 2. uz ovaj dokument.

** Karton je sadržao iste rubrike koje se nalaze u formularima br. 1 i br. 2.

pododseke, već će voditi sve one poslove koje vode personalna odeljenja.

4. Personalne poslove u divizijama obavljaće poverenici personalnih odseka, koji će biti politički komesari divizija. Poverenici personalnih odseka (u divizijama, brigadama itd.) vodiće evidenciju rukovodilaca samo s najpotrebnijim i najnužnijim podacima. Poverenici personalnih odseka u brigadama, bataljonima i četama jesu pomoćnici političkih komesara.

Organizacija kartoteke. Za ostvarenje kartoteke potrebno je ispuniti priloženi upitnik. Pitanju ispunjavanja upitnika treba pokloniti punu pažnju i na sva pitanja dati pune i iscrpne odgovore. Samo na taj način uspeće se da se ostvari dobra kartoteka, o čijoj potrebi, s obzirom na porast naše vojske i razvitak naše borbe, nije potrebno posebno govoriti. Odgovore treba po mogućstvu ispisati pisačom mašinom, čime će se izbeći dosadašnja praksa da svako za sebe ispisuje odgovore za upitnik.

Pošto će se u Personalnom odeljenju Povereništva za narodnu odbranu voditi samo kartoteka za oficire i političke rukovodioce, to dostavljati podatke samo za te kadrove. Potrebno je podatke proveravati i samo sređene dostaviti, posebno za vojne, a posebno za političke rukovodioce. Tom poslu, kao i organizaciji personalnih odeljenja i odseka treba pristupiti odmah.

Pored zbirke kartona uređenih po azbučnom redu, svaka kartoteka treba da ima i registar kartona, u koji se unosi olovkom samo broj kartona koji pripada jednoj određenoj jedinici. Na taj način se uvek ima pregled o tome da li je koji karton izgubljen. Na slučaj premeštaja, ili kakve druge promene, potrebno je samo precrtati odnosni broj kartona.

Ispunjavanje upitnika. Upitnik ima dve grupe pitanja. Prilikom ispunjavanja upitnika ne treba tekstualno ispisivati i celu rubriku, dovoljno je staviti samo redni broj. Za pojedine rubrike treba dati i sledeće podatke:

1. Prezime, celo očevo ime i ime (npr.: Stefanović Petra Milan).
2. Tačan datum rođenja. Pod »mesto« treba podrazumevati selo i opštinu, a ako je rođen u gradu, dovoljno je staviti samo dotično mesto.
3. Narodnost i veroispovest (Slovenac, Hrvat, Srbin, Crnogorac, Makedonac, itd.; katolik, pravoslavni itd.).
4. U ovoj rubrici treba dati podatke o tome da li je lice za koje se daju podaci oženjeno ili ne, da li ima dece, roditelje, braću. Za sve njih navesti imena i godine starosti.
5. U ovoj rubrici navesti zanimanje svakog člana porodice posebno, gde i šta radi sada. Od čega živi čitava porodica. Ukoliko

ima nekoga u službi neprijatelja, potrebno je navesti njegovo ime i tačne podatke o tome u čijoj se službi nalazi, od kada, šta i gde radi.

7. * Staviti koje je škole završio. Za vojničke škole navesti i klasu, kao i vrstu vojne škole (podoficirska škola, vojna akademija itd.). Zatim kurseve koje je završio u toku NOB-a. Za oficirsku školu navesti i redni broj kursa i uspeh (oficirska škola VŠ, glavnih štabova, štabova korpusa i škola ravnih njoj). Kod onih škola koje nije iz ma kojih razloga završio, navesti vreme provedeno u toj školi i razloge prekida školovanja.

8. Navesti poslednji čin koji je imao u jugoslovenskoj ili kojoj drugoj vojsci. Pod službom treba podrazumevati vreme koje je proveo u aktivnoj vojnoj službi i zvanja koja je obavljao, sve to do kapitulacije Jugoslavije. Ako je po kapitulaciji prešao u koju drugu vojsku, navesti u koju je i kada prešao, kao i zvanja koja je obavljao u toj vojsci. Isto tako i unapređenja koja je dobio u toj vojsci.

9. Tačan datum kada je stupio u NOV i POJ i naziv jedinice kojoj je pristupio. Objasniti da li je pristupio dobrovoljno ili je mobilisan, ili je zarobljen pa ostao u NOV i POJ. Ako je proveo izvesno vreme van vojske od kapitulacije Jugoslavije pa do stupanja u NOV i POJ, objasniti gde je to vreme proveo i kakvim se poslom bavio. Ako je bio u ropstvu, navesti mesto i naziv logora u kome je bio. Zatim, po stupanju u NOV i POJ, navesti u kojim je jedinicama bio i kakve je funkcije vršio.

10. Pod proizvođenjem treba podrazumevati prvi čin koji je dobio ili mu je priznat u NOV i POJ, a zatim treba navesti sve činove u koje je unapređen, s tačnom naznakom broja i stranice »Biltena«, kao i datuma i rednog broja ukaza.

11. Staviti zvanje koje vrši, vreme ispunjavanja upitnika, a kasnije unositi i dostavljati i sve promene (premeštaji i nova zvanja).

Druga grupa pitanja:

1. Ako je ranjen, navesti deo tela gde je ranjen, mesto i vreme kad je ranjen. Ako je onesposobljen za dalje vršenje službe u vojsci, obavestiti.

2. Pohvale i odlikovanja. Kod pohvala navesti od koga je pohvaljen i zašto, s kraćim opisom.

3. Samo vojne kazne [navesti] s kraćim opisom zašto je kažnjen i od koga. Kazne koje su skinute takode navesti.

4. Kratka opšta karakteristika, koja treba da obuhvati: hrabrost, odanost, karakterne osobine, odnos prema drugovima, disciplinovanost, smisao za dalje uzdizanje.

5. Ovu rubriku još ne ispunjavati. Ona je predviđena za kasnije.

6. Tačna adresa najbližih rođaka koje treba izvestiti u slučaju smrti.

* Tačke 6 nema u originalu.

Ovako ispunjene upitnike, s potpisom lica čiji su podaci i poverenika personalnog odseka koji je podatke prikupio i dao karakteristike, treba srediti po jedinicama i dostaviti personalnom odeljenju glavnog štaba ili štaba korpusa, koje će ih dostaviti Personalnom odeljenju Povereništva za narodnu odbranu.

Isto tako sve promene po formiranju kartoteka osnovne jedinice dužne su, preko nadležnih personalnih odeljenja, da dostavljaju blagovremeno sa svim potrebnim podacima.

Ovaj uput za ispunjavanje upitnika treba sačuvati i po njemu se upravljati i kasnije prilikom slanja promena.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

A-VII, k. 15/A,
reg. br. 7/1.

Vrhovni komandant NOV i POJ
poverenik za narodnu odbranu
maršal Jugoslavije

J.B.Tito

[Formular br.1]

1.	Prezime, očevo ime i ime
2.	Dan, mesec, godina, mesto i srez rođenja
3.	Narodnost i veroispovest
4.	Porodično stanje
5.	Zanimanje članova porodice, gde i šta rade. Ima li ne- koga u službi neprijatelja, gde i šta radi
6.	Zanimanje u građanstvu
7.	Školska sprema – vojnička i građanska
8.	Čin i služba u bivšoj ju- goslovenskoj vojsci ili kojoj drugoj

-
9. Stupanje u NOV i POJ (kada je stupio i kako: dobrovoljno, mobilisan ili zarobljen – u koju je jedinicu stupio, kakve je funkcije vršio i u kojim je jedinicama bio)
-
10. Proizvođenje i unapređenja u NOV i POJ (broj »Biltena«, datum i redni broj ukaza)
-
11. Promene položaja u NOV i POJ (postavljenja i premeštaji)
-

[Formular br. 2]

-
1. Da li je ranjavan, gde i kojom prilikom
-
2. Da li je pohvaljen ili odlikovan
-
3. Da li je kažnjavao
-
4. Opšta karakteristika
-
5. Polugodišnja ili godišnja ocena
-
6. Ime i adresa najbližih rodaka koje treba obavestiti u slučaju smrti
-

_____ 194____ god.

**ZAPISNIK
SJEDNICE NACIONALNOG KOMITETA OSLOBOĐENJA
JUGOSLAVIJE OD 13. MAJA 1944. GODINE**

Prisutni su: predsjednik Nacionalnog komiteta maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, potpredsjednik Edvard Kardelj, potpredsjednik i povjerenik za informacije Vladimir* Ribnikar, povjerenici: Sreten Žujović Crni, dr. Vladimir Bakarić, Edvard Kochek, Sulejman Filipović, Todor Vujašinović.

Predsjedava predsjednik Nacionalnog komiteta maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, a zapisnik vodi Radonja Golubović, šef Kabineta Predsjedništva Nacionalnog komiteta.

Sjednica je otpočela u 9,45 časova.

Predsjednik predlaže slijedeći dnevni red:

- 1) Raspravljanje po radu i projektima uputa pojedinih povjereništava.
- 2) Raspravljanje i odlučivanje po pitanjima organizacije sudstva.
- 3) Raspravljanje po pitanju odobravanja rada Društva crvenog krsta.

Prima se predloženi dnevni red.

Ad 1) Pristupa se radu po prvoj tački dnevnog reda.

A) Raspravlja se o radu povjerenika za šume i rude, koji podnosi projekat uputa koje treba dostaviti pojedinim izvršnim odborima zemaljskih vijeća kao osnovicu za rad na poslovima koji spadaju pod ovo povjereništvo.

Projekat je usvojen s dopunama po pojedinim tačkama.

B) Prelazi se na raspravljanje po referatu povjerenika za prosvjetu. Povjerenik predlaže projekat uputa koje treba dostaviti izvršnim odborima zemaljskih vijeća kao osnovicu rada po pitanjima prosvjete.

Prima se predloženi projekat uputa s dopunama da se daju uputi o preradi starih udžbenika i zavođenje obaveznog vaspitanja.

C) Raspravlja se zatim po pitanju poslovanja povjerenika za informacije. Povjerenik podnosi projekat uputa za rad koji treba dostaviti izvršnim odborima zemaljskih vijeća. Primljen je projekat s dopunama da se bolje obradi pitanje podizanja kadrova, pitanje razvijanja propagande i nabavke tehničkih sredstava.

* Zapisničar je pogrešno zapisao ime; treba: Vladislav.

Pošto je rad po prvoj tački dnevnog reda iscrpljen, prelazi se na drugu tačku dnevnog reda.

Ad 2) Po drugoj tački dnevnog reda odlučeno je da povjerenik dr Bakarić izradi upute o organizaciji i radu sudstva koje treba dostaviti izvršnim odborima zemaljskih vijeća.

Ad 3) Po trećoj tački dnevnog reda odlučeno je da se donese odluka kojom se odobravaju pravila i rad Društva crvenog krsta.

Nakon iscrpljenja dnevnog reda sjednica je zaključena u 14 časova.

Ovjeravaju:

Zapisničar
Radonja Golubović

Predsjednik
Nacionalnog komiteta
maršal Jugoslavije
J. B. Tito

*A-CKSKJ, Zbirka NKOJ,
br. 68, str. 14-16.*

DIVIZIJSKOM KOMITETU I POLITODJELU ... DIVIZIJE³⁵⁷

Dragi drugovi,

Primili smo nekoliko vaših izvještaja. S obzirom na to da se pitanja na koja želimo da ukažemo pojavljuju kroz sve izvještaje politodjelâ i zamjenika politkomâ brigada, pišemo vam skupno.

Partijska organizacija XVI divizije postigla je velike uspjehe zadnjih mjeseci. Uspjela je da organizaciono očvrstne i od svojih brigada stvori udarne vojne jedinice. Ona je dala kadrove i omogućila stvaranje XXXVI divizije.³⁵⁸ Iz vaših izvještaja vidi se da vladate organizacionim pitanjima, da uočavate probleme i nedostatke u jedinicama. Pored krupnih uspjeha koje ste postigli, ima još uvijek izvjesnih nedostataka koje treba što prije otkloniti, i u tom cilju ukazaćemo vam na postavljanje nekih problema.

1. U izvještaju zamjenika politkoma V brigade od 15. februara o.g. kaže se: »Naša partijska organizacija u brigadi još nije rukovodeća snaga«. Po našem mišljenju, nepravilno je i netačno, uprkos nedostacima koji postoje u organizaciji, reći za partijsku organizaciju koja broji preko 200 članova Partije i oko 50 kandidata da ne predstavlja rukovodeću snagu. Tako isto kaže se za SKOJ u toj brigadi »da nije borbena organizacija«. To što ste vi snizili nivo skojevske organizacije smatrajući automatski svakog omladinca skojevcem, nikako ne znači da skojevska organizacija nije borbena organizacija. Stvorite skojevske bataljonske komitete po svim brigadama i pomognite skojevskoj organizaciji da pravilno vaspitava omladince, da kroz borbu i rad postigne to da svi mladi borci u jedinicama postanu članovi SKOJ-a.

2. U izvještajima se kaže da su brigade za vrijeme VI ofanzive pokazale slabosti, da neke nisu došle do izražaja (recimo II), i da kod ljudstva vladaju »psihička potištenost, ravnodušnost, gubljenje perspektive – političko mrtvilo«. To govori da vaše partijske organizacije nisu bile dovoljno aktivne i budne, već da se to stanje odrazilo i na komuniste. Za te pojave, uprkos objektivnim teškoćama, u prvom redu snosi odgovornost partijska organizacija. Ako u takvim situacijama nije mobilna partijska organizacija, ako se ne održavaju sastanci, pa makar i kraći, na kojima se pretresaju problemi [datog] momenta, rukovođenje vojnim jedinicama svodi se na čisto vojničku komandu i vojničku disciplinu, a to je nedovoljno. Za vrijeme ofanzive izbile su

na vidjelo sve slabosti partijske organizacije kao cjeline i svakog komuniste pojedinačno. To je bogato iskustvo koje treba iskoristiti. Iz izvještaja se ne vidi da ste preduzeli mjere za čišćenje Partije od svih elemenata koji su se pokazali malodušni u toj situaciji. U izvještaju Politodjela III brigade stoji da je bilo nebrige o ljudstvu i da je uslijed toga dolazilo do masovnog ostajanja – opadanja boraca od jedinica. Slučaj s bataljonom iz kojega je ostalo oko 80 boraca.³⁵⁹ I ovdje se ne vidi da li je partijska organizacija preduzela mjere po tome pitanju i da li je postavila pitanje odgovornosti drugova koji su doveli do toga svojim nepravilnim radom. Takođe se ne vidi šta je partijska organizacija preduzela po slučaju druga komandanta brigade, koji je samovoljno ubio seljaka vodiča. Rad štapskih ćelija treba uspostaviti da funkcioniše redovno i preko njih gajiti i razvijati partijnost rukovodećih drugova.

U nekoj brigadi vi ste održali brigadno savjetovanje svih partijaca.³⁶⁰ Međutim, u brigadnom opsjegu mogu se držati savjetovanja rukovodilaca, ili partijske konferencije uz učešće izabranih delegata i rukovodećih drugova, a ne savjetovanja svih partijaca.

3. U nekim izvještajima podvlači se da vojvodanske jedinice narod ne prima sa onom topline s kojom prima bosanske jedinice. To se objašnjava nepravilnim stavom pozadinskih radnika i vojno-pozadinskih vlasti, koje nasijedaju oportunizmu masa, ali se nedovoljno uočava da je jedan od glavnih razloga baš to što vaše jedinice prave izvjesne greške prema narodu i što vi partijskim organizacijama i pozadinskim vlastima na terenu ne pružate onu pomoć koju bi trebalo.

4. U izvještaju Politodjela II brigade od novembra 1943. god. kaže se u vezi s pojavom pijenja alkohola da »politički komesari vrše pripremu za prohibiciju, tj. za zabranu pijenja rakije«. Mi mislimo da bi bilo nepravilno naredbom zabraniti pijenje alkohola. Mi nismo principijelno protiv upotrebe alkohola, već protiv opijanja i pijenja u većim količinama, što škodi i zdravlju i autoritetu, tj. ugledu naše vojske. Treba strpljivo dokazivati borcima i oficirima da opijanje ponižava i krnji autoritet naših boraca i rukovodilaca i da je nespojivo s opstankom u redovima Narodnooslobodilačke vojske. Treba u prvom redu djelovati vaspitno, a ukoliko takve mjere nisu dovoljne, preduzeti vojnodisciplinske mjere.

5. Skoro u svim izvještajima dodiruje se pitanje nepravilnih odnosa drugova i drugarica. Htjeli bismo da vas upozorimo na jedan nepravilan način borbe protiv takvih slučajeva. U izvještaju Politodjela II brigade od novembra 1943. god. stoji: »Jedan slučaj nepravilnog odnosa bio je s jednim zamjenikom komesara čete i jednom novomobilisanom drugaricom. Ovaj zamjenik komesara smijenjen je sa dužnosti i isključen iz Partije. Ovaj slučaj polnih odnosa saopšten je svim partijskim jedinicama, zatim na četnim i bataljonskim konferencijama«. Pravilno je što ste preduzeli mjere protiv ovakvih

pojava, ali treba voditi računa pri odmjeravanju kazni; možda je isključenje preoštra kazna u ovom slučaju. Treba voditi računa o tome da li je drug prvi put učinio grešku, ili se to ponavlja. Vi ste otišli suviše daleko i počeli ste ga raskrinkavati, iznoseći slučaj pred čitavom organizacijom i na četnim i bataljonskim konferencijama, dakle pred čitavom brigadom. Takve slučajeve treba da ispita sekretar ćelije, odnosno sekretar bataljonskog biroa, ukoliko se radi o lakšim greškama da to sami rasprave, a u težim slučajevima iznese se stvar pred partijskom jedinicom, koja donosi odluku, i nema nikakve potrebe da se to saopštava čitavoj partijskoj organizaciji, a pogotovo ne čitavoj brigadi, jer se na taj način onemogućava ponovni povratak druga u Partiju ukoliko se popravi.

6. Vi ste držali niz partijskih i vojnih kurseva po brigadama. Pominjete i neke vojno-političke kurseve. Nije nam jasno kakvi su to kursevi. (Smatramo da takve kurseve ne treba održavati.) Program za niže partijske kurseve ste primili i prema njemu organizujete niže partijske kurseve. Bilo bi dobro kada biste organizovali održavanje jednog nižeg partijskog kursa sa stalnim predavačem za obadvije divizije. Ako se kursevi drže po brigadama, gdje nema stalnih predavača koji imaju koliko-toliko iskustva i znanja da mogu voditi kurseve, teško se može izbjeći vulgarizacija marksizma-lenjinizma, i od takvih kurseva drugovi neće imati mnogo koristi. Mi ćemo vam po završetku našeg kursa, koji tek sada počinje, poslati predavača. No do tada radite sami. Potrebno je razviti teoretski rad u partijskim ćelijama, kojim bi bili obuhvaćeni svi članovi Partije, a za kurseve odabirati najbolje drugove po partijnosti i prema uslovima za dalji razvoj. Negdje u izvještaju stoji da su neke greške posljedica niskog teoretskog nivoa. Ne treba brkati partijnost sa stepenom teoretske izgradnje. Može neko da bude visoke partijnosti, a da njegov teoretski nivo nije visok, i obrnuto. Neosporno je da teoretska izgradnja utiče na povećanje partijnosti. Kada je riječ o kursevima, treba imati u vidu jednu prilično štetnu pojavu, naime da se na kurseve počinje gledati ili bar neki gledaju kao na kvalifikaciju, poslije čega treba obavezno da dobiju neku veću funkciju. Po završetku kursa treba, ukoliko je to moguće, vratiti drugove na njihove stare dužnosti, bar na kraće vrijeme, da se vidi kako primjenjuju stečeno znanje i da se ne desi da dobrom rukovodiocu radniku ili seljaku, koji se teže izražava, uzima mjesto površan i frazerski nastrojen intelektualac. To ne treba da bude neka stalna praksa. Pri uzdizanju drugova u prvom redu voditi računa o rezultatima koje drugovi pokazuju u praktičnom radu, a zatim o uspjehu pokazanom na kursevima. Na vojnim kursevima politički dio programa treba da bude kratak — svega nekoliko predavanja s diskusijom. Vi ste u tom pogledu pretjerivali što ste na kursevima, koji su trajali svega 10 do 15 dana, držali po 5 do 6 [političkih] predavanja, među kojima i iz tako teških tema kao što su: »Strategija i taktika«, »Razvitak društva«, »Organizaciono pitanje«,

»O narodnim izdajicama« (izolovanu temu) i tome slično. Na kursovima takve vrste, gdje mnoge od pomenutih tema ne spadaju, treba uzeti otprilike ove teme: »Razvoj narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji«, »Drugo zasjedanje Antifašističkog vijeća i obrazovanje Nacionalnog komiteta [oslobođenja] Jugoslavije«, »Oslobodilački rat protiv fašizma na čelu sa Sovjetskim Savezom«. Kroz ove teme može se pokazati uloga Komunističke partije, te zbog toga nije potrebno držati nikakva posebna predavanja o Partiji, da ne govorimo o organizacionim pitanjima Partije na vojnim kursovima. Program se može prema vremenu i novou kursista skratiti ili proširiti.

7. Većina vaših izvještaja je preopširna, rasplinuta i nedovoljno sredena. Mnogi izvještaji su potpisani od politodjela i zamjenika politkoma brigada. To je nepravilno. Politodjel kao instruktorski organ Centralnog komiteta šalje svoje izvještaje o stanju partijske organizacije u diviziji, izlažući ga po brigadama, kao i o vojno-političkom stanju jedinice. Ukoliko u politodjelu postoji četvrti ili peti član, oni su potpuno ravnopravni članovi politodjela i pojačavaju rad politodjela, bilo po organizacionom bilo po političko-prosvjetno-kulturnom sektoru. Ako neki od njih ima više iskustva i znanja iz organizacionih pitanja, on će organizaciono pomoći partijskim biroi-ma i jedinicama. A ukoliko neki od drugova ima više sposobnosti za političko-kulturno-prosvjetni rad, on će pojačati rad po toj liniji. Tu ne treba da postoji neka stroga podjela, pogotovu kada se radi o politodjelu u divizijskom opsjegu, gdje treba ravnomjerno pružati pomoć svim brigadama.

Pomoćnici politkoma brigada šalju izvještaje o svojim brigadama i sami ih potpisuju. Divizijski komiteti kao partijsko rukovodstvo u divizijskom opsjegu šalju svoje izvještaje.

U izvještajima treba obuhvatiti najvažnije probleme koje rješava partijska organizacija u periodu od slanja jednog izvještaja do drugog. Izložiti pitanje, njegovu suštinu, način rješavanja, svoje mišljenje i, ukoliko se nije sigurno u [svojem] stavu, tražiti objašnjenje [od nas]. Kada se radi o ljudima, navesti njihova imena. Izbjegavati suvišne fraze koje ništa ne objašnjavaju, kao na primjer: »Ima puno nedostataka, ali se oni ispravljaju«, i tome slično. Treba reći u čemu su ti nedostaci i da li je partijska organizacija sposobna da ih otkloni. Jednom riječju, u što sažetijem obliku pregledno ocrtati stanje partijske organizacije i vojno-političko stanje brigade, odnosno divizije.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

14. maj 1944.
[Drvar]

S drugarskim pozdravom
za Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije

MARŠALU TITU*

1. Jutros je kralj Petar II po britanskom savjetu otpustio vladu gospodina Purića, što uključuje i generala Mihailovića kao ministra vojnog. On će sada sastaviti vladu ili oformiti državno vijeće pod hrvatskim banom**. Taj kurs ima potpunu podršku vlade Njegovog britanskog Veličanstva.

2. Ne znamo šta će se dogoditi u spskom dijelu Jugoslavije. Mihailović očitio ima u tom dijelu jak položaj kao glavni komandant, te ne slijedi iz toga što je prestao biti ministar vojske da će izgubiti svoj utjecaj. Ne možemo pretskazati šta će učiniti. Postoji takođe veliko mnoštvo, koje možda čini 200 000 srpskih seljaka vlasnika koji su protiv Nijemaca, ali imaju jak srpski nacionalni osjećaj i koji, naravno, imaju stajalište seljačke vlasničke mase. Moj cilj je da se te snage potaknu na suradnju s Vama za stvaranje jedinstvene nezavisne Jugoslavije koja će s jugoslovenskog tla istjerati prljave Hitlerove ubojice i zavojevače — do posljednjega.

3. Važno je za zajedničku stvar i za naše odnose s Vama da te promjene dobiju priliku da se razviju u povoljnom smjeru koji odgovara glavnom cilju. Mnogo bih žalio kad biste požurili i javno ih žigosali. Evropi predstoje presudni događaji. Bitka u Italiji se razvija povoljno po nas. General Vilson me uvjerava u svoju odlučnost da Vam pomogne do krajnjih granica. Stoga mislim da imam pravo od Vas tražiti da se uzdržite od bilo kakve izjave koja bi bila protivna ovom novom događaju, bar nekoliko tjedana dok budemo mogli razmijeniti telegrame o tome.

4. Brigadir Maklejn, koji je sada kod mene, za manje od tri tjedna bit će s Vama sa svim gledištima koja je ovdje prikupio i nadam se da ćete u najmanju ruku pričekati njegov povratak.

5. U međuvremenu Vam još jedanput čestitam na broju neprijateljskih divizija koje čvrsto držite na svojim raznim frontovima. Vi shvaćate, maršale Tito, da će rat uskoro doći do vrhunca intenziteta i da će se britanske, američke i ruske snage baciti na

* Ova Čerčilova poruka, prevedena na hrvatskosrpski jezik, preštampana se iz knjige: dr Dušan Biber, *Tito – Churchill, strogo tajno*, Arhiv Jugoslavije (Beograd), Globus (Zagreb), 1981, str. 150-151.

** Odnosi se na dr Ivana Šubašića.

zajedničkog neprijatelja. Vi morate biti u najjačoj snazi za vrijeme tog vrhunca. Iako ne mogu garantirati da će se snaga neprijatelja uskoro slomiti, postoji stvarna šansa za to.

V[inston] S[penser] Č[erčil], 17.5.1944.

PRO, Prem. 3/511/10, str. 46.

Prevod s engleskog

DIVIZIJSKOM KOMITETU XVII DIVIZIJE NOV³⁶¹

Dragi drugovi,

Primili smo izvještaje Divizijskog komiteta, izvještaj pomoćnika komesara VI brigade i izvještaje politkoma divizije druga Kade [Branka Petričevića] od februara i marta o[ve] g[odine]. Iako ne raspolažemo i izvještajima pomoćnika komesara ostalih brigada vaše divizije,³⁶² niti izvještajima politodjelâ, mi ćemo, ipak, na osnovu ovih izvještaja ukazati na postavljanje nekih problema u vašoj organizaciji, koji su karakteristični za čitavu diviziju.

Partijska organizacija vaše divizije prilično je učinila na učvršćivanju vojnih jedinica i podizanju vojnih i političkih kadrova. Ali uprkos tom uspjehu, u toku VI neprijateljske ofanzive i poslije nje sve vaše partijske organizacije pokazale su niz slabosti. I pored neosporno teške situacije u kojoj se nalazila vaša divizija, trebali ste razviti više budnosti prema greškama rukovodilaca, više budnosti i brige o ljudima. Veliki gubici u ljudstvu koje je pretrpjela XVI muslimanska brigada;³⁶³ osipanje, skoro raspadanje XVIII hrvatske brigade; smrzavanje velikog broja ranjenika i bolesnika;³⁶⁴ gubljenje 25 tovara prilikom transporta s Majevice za Šekoviće;³⁶⁵ nepravilne konfiskacije u Paprači i drugi slučajevi – najrječitije govore o ozbiljnim nedostacima kod rukovodećeg kadra i čitave partijske organizacije. Ovi primjeri pokazuju da vaša partijska organizacija, odozdo do gore, nije dobro funkcionisala.

1. Divizijski komitet, koji se sastao poslije tri mjeseca, nije dao temeljitu analizu svih grešaka i nedostataka partijske organizacije niti je postavio pitanje odgovornosti za počinjene greške. Nije izvukao pouke iz skupo plaćenog iskustva stečenog u toku VI ofanzive, već se bavio manje bitnim pitanjima. Familijarnost i slučajevi nepravilnog odnosa drugova i drugarica uglavnom su posljedice opštih slabosti partijskih ćelija, u prvom redu štapskih, nedovoljne kontrole i pomoći sa strane partijskih rukovodilaca. Vi, umjesto da uzmete nekoliko glavnih pitanja na kojima su se ispoljile slabosti partijske organizacije, kao što je pitanje rukovođenja, discipline, držanja prema narodu, budnosti, problem dezerterstva itd., pa u tom sklopu, kao jedno od pitanja, da proanalizirate i pitanje odnosa drugova i drugarica, izvukli ste ovo poslednje pitanje i njemu posvetili cio vanredni sastanak Divizijskog komiteta, pa čak i napisali cirkularno pismo samo o ovom

problemu. Vi ste, po našem mišljenju, i u postavljanju ovog problema stvar postavili nepravilno. U pismu kažete: »U vezi s greškama koje su činjene u ovom pogledu i otkrivanjem slučajeva koji faktički predstavljaju pravu moralnu trulež i nose u sebi ozbiljnu opasnost.« Iz ovoga se dobija utisak da je u vašim jedinicama zavladao nemoral, a uglavnom se vrtite oko slučaja X* komesara I bataljona VI brigade i Y. Ovakvim postupkom vi ste skrenuli pažnju cijele partijske organizacije s mase drugih pitanja, za čije je rješavanje potrebno zaista povesti pravu kampanju. Razmatrajući slučaj X i Y vi ste postupili nepravilno i neobjektivno. Druga X ste isključili iz Partije, smijenili s dužnosti, a za drugaricu Y predlažete ukor s predupređenjem i smjenu s funkcije. Drugarica Y, kao odgovorni partijski radnik, snosi veću odgovornost nego drug X. Slažemo se s vašim predlogom o kazni drugarice Y, (tu joj kaznu sopštite: strogi ukor s posljednjom opomenom). Drugu X kaznu isključenja zamijeniti strogim ukorom. Nepravilno je što ste ga raskrinkavali pred partijskom organizacijom u diviziji, dakle pred čitavom divizijom.

2. U izvještaju druga Kade stoji na jednom mjestu da »pozdinska partijska organizacija nije dovoljno iskoristila prisustvo divizije«. Ali se ništa ne govori o tome šta je partijska organizacija u vojsci učinila da zaista pruži pomoć mladim partijskim organizacijama na terenu. U tom pogledu treba daleko više da učinite nego što ste do sada [uradili].

3. Vi ste održali niz partijskih i vojnih kurseva po brigadama, što je neosporno mnogo doprinijelo za podizanje kadrova, ali ne treba gubiti iz vida činjenicu da se pitanje kadra ne može riješiti samo kursovima. Vi ste na partijske kurseve slali ne samo skoro primljene partije već i kandidate, iz čega se vidi da kod vas postoji tendencija da pitanje kadrova rješavate naprečac i putem kursa. Kursevi s takvim nivoom ne mogu savladati naš predviđeni program za niže kurseve, a pogotovu ne s tako neiskusnim predavačima kakvim vi raspolazete. Uspostavite sistematski teoretski rad po svim ćelijama, podešavajući program prema nivou drugova u jedinicama. U štapskim jedinicama mogu se prorađivati teže teme i obimnije. Na partijski kurs koji se održava pri III korpusu NOV treba redovno iz svih vaših jedinica da šaljete izvjestan broj rukovodilaca koji su se pokazali na praktičnom radu i [s] interesovanjem za teoretska pitanja. Nastojte da odabiranje za kurseve vršite u duhu naše opšte politke uzdizanja kadrova, jer ćete na taj način spriječiti tendenciju da se na kurs gleda kao na kvalifikaciju, koja svakom [drugu] daje pravo da odmah dobije neku veću funkciju. Poželjno je, ukoliko je to ostvarivo s obzirom na oskudicu kadrova, da drugove po završenom kursu vratite bar izvjesno vrijeme na njihove stare dužnosti da bi se vidjelo kako primjenjuju

* Lična imena koja su navedena u tekstu 1. tačke zamijenjena su slovima X i Y.

stečeno znanje i kako se dalje razvijaju. To, naravna stvar, ne treba da bude neko pravilo.

Što se tiče političkog dijela programa na vojnim kursovima, obavezno ga treba izmijeniti, zbog toga što je preobiman i što mnoge teme ne spadaju u ovaj kurs. Na vojnim kursovima može se održati svega nekoliko popularnih predavanja s diskusijom. Mogu doći, otprilike, ove teme: »Razvoj NO borbe u Jugoslaviji« (članci i govori druga Tita); »Oslobodilački rat, na čelu sa SSSR-om«; »Drugo zasijedanje AVNOJ-a i obrazovanje Nacionalnog komiteta«. Kroz ove teme može se dodirnuti pitanje uloge Komunističke partije i ostalih organizacija. Nije potrebno držati na kursovima ove vrste posebna predavanja o Partiji, SKOJ-u, USAOJ-u, AFŽ-u itd.

4. Iz izvještaja Divizijskog komiteta vidi se da sekretar štapske ćelije vaše divizije ima neke partijske dužnosti koje mu organizaciono ne pripadaju. »On kontroliše i pomaže rad partijske ćelije u Pratećoj četi, Divizijskoj bolnici, Kulturnoj ekipi i održava vezu sa sekretarom divizijskog komiteta«. Stvar treba postaviti ovako: ako na radu u Štabu divizije ima još partijaca sem onih koji su predviđeni za štapsku ćeliju (komandant, komesar, zamjenik komandanta, pomoćnik komesara, načelnik intendature, referent saniteta i šef obavještajne službe), onda treba od tih drugova formirati jedno ili dva (to zavisi od broja i od prirode posla) ćelijska odjeljenja, koja će zajedno s odjeljenjem štaba divizije činiti jednu partijsku ćeliju – jednu partijsku organizaciju, na čelu s biroom u koji ulaze sva tri sekretara odjeljenja. Sekretar biroa održava vezu s politkomesarom divizije, ukoliko to nije sam komesar divizije. Komesar divizije na sjednicama Divizijskog komiteta podnosi izvještaj o radu ove ćelije. U divizijskoj bolnici, u kulturnoj ekipi, u intendanturi, u zaštitnici Štaba divizije, postoje posebne partijske ćelije, čiji sekretari održavaju takode vezu s politkomom divizije, koji ima najbolji uvid u njihov rad i može im pružiti najefikasniju pomoć.

5. U svom izvještaju drug Kada kaže da ste ukinuli bataljonske listove shodno direktivi druga Tita o ukidanju okružnih listića. Takva direktiva uopšte ne postoji. Ukoliko vam tehničke mogućnosti dozvoljavaju produžite s izdavanjem četnih i bataljonskih listova. Bilo bi dobro da već jedanput otpočnete i s izdavanjem divizijskog lista, koji bi na jednostavan, jasan i popularan način tretirao sva pitanja divizije. Na saradnju obavezno treba privući drugove niže rukovodioce i borce, ako se želi da list piše za njih i o njima i da rasvjetljava ona pitanja za koja se interesuju borci i rukovodioci.

6. U jednom od izvještaja Divizijskog komiteta kaže se da je donesena odluka da drugovi Kada i Milojica [Pantelić]³⁶⁶ napišu referat o narodnooslobodilačkom ratu. O tom pitanju postoje toliki autoritativni materijali i treba samo organizovati proučavanje govora druga Staljina, zatim članke i govore druga Tita, kao i ostale publikacije naše štampe.

7. Većina vaših izvještaja, to naročito važi za izvještaj druga Milojice, preopširni su, rasplinuti, nedovoljno pregledni. Izvještaji treba da budu kraći i precizniji. U njima treba obuhvatiti najvažnije probleme koje rješava partijska organizacija u periodu od slanja jednog izvještaja do drugog. Na jednostavan način [treba] izložiti problem, njegovu suštinu, način rješavanja, svoje mišljenje o tome, i, ukoliko se nije sigurno u stavu, zatražiti objašnjenje. Kada se radi o ljudima, navesti njihova imena. Izbjegavati nepotrebne fraze koje ništa ne objašnjavaju, kao na primjer: »Pokazalo se da nije bilo pravilnog rada s kandidatima, dovoljno budnosti pri prijemu«, »ima puno nedostataka, ali se oni ispravljaju«, »desetine partijskih rukovodilaca izbačeno je iz stroja«, »komesari nemaju brzine i kombinatorskih sposobnosti« i t[ome] sl. Treba reći u čemu su nedostaci, u čemu [se sastoji] nepravilan rad s kandidatima, u kojoj brigadi i zbog čega su bile velike žrtve, koji komesar ne radi dobro i tako dalje. Jednom riječju, u što sažetijem obliku ocrtati stanje partijske organizacije i iznijeti vojničku sposobnost brigade, odnosno divizije o kojoj se piše.

Nastojaćemo da vam što prije pružimo izvjesnu pomoć u kadrovima u cilju pojačanja Politodjela i tom prilikom ćemo izvršiti i reorganizaciju istog. Politodjel i pomoćnici [političkih komesara] brigada treba da nam pošalju što prije izvještaje.

S ovim pismom upoznati politkomesara III korpusa i Oblasni komitet [KPJ] za istočnu Bosnu.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

19. maj 1944.

Drugarski pozdrav
Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije

Dostavljeno: Divizijskom komitetu XVII divizije;
Divizijskom komitetu XXVII divizije;
Pokrajinskom komitetu KPJ za
Bosnu i Hercegovinu.

UREDBA O VOJNIM SUDOVIMA³⁶⁷I
USTROJSTVO I NADLEŽNOST VOJNIH SUDOVA

Čl. 1

U vezi s naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 8. II 1944. g. o formaciji štaba korpusa i korpusne vojne oblasti ukidaju se dosadnji vojni sudovi komandi područja i narodnooslobodilačkih brigada i odreda. Vojnosudsku vlast vršiće vojni sud korpusa, vojni sud korpusne vojne oblasti i viši vojni sud.

Čl. 2

Vojni sud korpusa i korpusne vojne oblasti sude za sva dela koja su uperena protiv oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, protiv tekovina i interesa te borbe, za krivična dela vojnih lica i ratnih zarobljenika, osim za dela koja spadaju u nadležnost višeg vojnog suda.

Čl. 3

Viši vojni sud sudi po važnijim delima ratnih zločinaca i krivičnim delima viših oficira i generala Narodnooslobodilačke vojske.

Odlukom Vrhovnog štaba može viši vojni sud suditi i za svako delo za koje je nadležan vojni sud korpusa ili korpusne vojne oblasti.

Čl. 4

Vojni sud korpusa sudiće po krivičnim delima vojnika, podoficira i nižih oficira svog korpusa. Ovaj sud sudiće i za sva dela lica na teritoriji kojom se [korpus] kreće i vrši ratne operacije, a gde se brza sudska odluka pokaže potrebna.

Čl. 5

Vojni sud korpusne vojne oblasti sudiće za sva ostala [krivična] dela iz ove Uredbe, koja nisu obuhvaćena u čl. 3. i 4. Ovaj sud nadležan je i za suđenje krivičnih dela vojnika, podoficira i nižih oficira operativnih jedinica u slučaju njihovog namernog izostajanja iz jedinice ili dezertstva.

Vojni sud korpusne vojne oblasti sudi za sva dela lica počinjena na neoslobodenoj ili privremeno napuštenoj teritoriji.

Čl. 6

S vojnim licima u pogledu podsudnosti izjednačavaju se i građanska lica koja stoje u bilo kakvom službenom odnosu s vojskom, ili počine krivično delo protiv pripadnika vojske ili, u zajednici s pripadnicima vojske u vojnim prebivalištima, na štetu vojnih preduzeća, ustanova ili stvari, zatvorenici vojnih zatvora i slično.³⁶⁸

Čl. 7

Viši vojni sud formira se kod Vrhovnog štaba NOV i POJ. Viši vojni sud može imati više veća, koja mogu biti stalna (kao npr. kod glavnih štabova ili štaba kojeg korpusa) ili za pojedini slučaj. Veća postavlja Vrhovni štab na predlog predsednika suda, koji je ujedno i šef Vojnosudskog odseka Vrhovnog štaba. Svako veće Višeg vojnog suda sastoji se iz predsedatelja i dva člana. U pojedinim slučajevima može veće imati i više članova.

Čl. 8

Vojni sud korpusa sačinjavaju sudska veća, od kojih se jedno formira kod štaba korpusa, a po jedno kod svake divizije. Veće se sastoji od predsedatelja i dva člana. Vojni sud korpusa može po potrebi formirati sudska veća i kod pojedinih brigada koje su na samostalnom zadatku odeljene od divizije.

Čl. 9

Vojni sud korpusne vojne oblasti formira se kod korpusne vojne oblasti. On donosi svoje odluke u veću, koje se sastoji iz predsedatelja i dva člana. Taj sud može po potrebi obrazovati svoja veća kod komandi područja.

Čl. 10

Predsednik vojnog suda korpusa je u isto vreme predsednik vojnog suda korpusne vojne oblasti. On se stara o jednoobraznosti sudovanja.

Predsednika zamenjuje potpredsednik.

Veće vojnog suda korpusa pri štabu korpusa sačinjavaju predsednik suda kao predsedatelj, jedan oficir štaba korpusa, te jedan podoficir ili redov. Divizijsko veće vojnog suda korpusa sačinjavaju jedan oficir iz štaba divizije kao predsedatelj, te komandant ili zamenik komandanta jedne od brigada i jedan podoficir ili redov. Kad se formira veće vojnog suda korpusa u brigadi, predsedatelj mu je jedan oficir iz štaba brigade, a članovi – komandant ili zamenik komandanta jednog od bataljona, te jedan podoficir ili redov.

U veće vojnog suda korpusne vojne oblasti pri korpusnoj vojnoj oblasti ulaze predsednik suda kao predsedatelj, jedan oficir korpusne vojne oblasti i jedan podoficir ili redov. Područno veće vojnog suda korpusne vojne oblasti sačinjavaju jedan oficir iz komande područja kao predsedatelj, te jedan oficir iz oficirskog kora sa teritorije područja i jedan podoficir ili redov.

Pošto ne postoji vojnosudski odsek kod korpusa, sudsko-administrativne poslove vojnog suda korpusa vodi predsednik, a vojnog suda korpusne vojne oblasti potpredsednik. U slučaju odlaska operativnog dela štaba korpusa sa svoje teritorije, jedan od njih odlazi s operativnim delom štaba korpusa, a drugi ostaje u korpusnoj vojnoj oblasti.

Predsednika i potpredsednika vojnog suda korpusa postavlja Vrhovni štab NOV i POJ na predlog glavnog štaba.

Glavni štab ima svoj vojnosudski odsek.

Članove veća vojnog suda korpusa i njihove zamenike kao i članove veća vojnog suda korpusne vojne oblasti i njihove zamenike postavlja štab korpusa. Sastav ovih veća dostavlja se Višem vojnom sudu.

Veća sude svaki predmet samostalno.

Predsednik ili potpredsednik [suda] može predsedavati svakom sudskom veću.

Čl. 11

Svako sudsko veće ima sekretara, koji treba po mogućnosti biti stručni sudac ili svršeni pravnik. Njega imenuje, iz redova lica koja su proverena u oslobodilačkoj borbi, vojni sud u čiji sastav ulazi veće, kod koga sekretar radi.

Sekretar pomaže raditi administrativne poslove, vodi zapisnik, sastavlja nacrt sudskih odluka i ima u veću savetodavni glas.

II

KRIVIČNA DELA, KAZNE I ZAŠTITNE MERE

Čl. 12

Vojni sudovi sude za: a) ratne zločine, b) dela narodnih neprijatelja i c) krivična dela vojnih lica i ratnih zarobljenika.

Čl. 13

Ratnim zločincima, bili oni građani Jugoslavije, okupatorskih ili drugih zemalja, imaju se smatrati: pokretači, organizatori, naredbo-davci, pomagači i neposredni izvršitelji masovnih ubijanja, mučenja, prisilnog iseljavanja, odvođenja u logore i na prisilan rad stanovništva, zatim paleža, uništavanja i pljačke narodne i državne imovine; svi

pojedini posednici imanja i preduzeća u Jugoslaviji, okupatorskim i drugim zemljama koji su nečovečno eksploatirali radnu snagu na prisilan rad odvedenih ljudi; funkcioneri terorističkog aparata i terorističkih naoružanih formacija okupatora i domaćih u službi okupatora; oni koji su vršili mobilizaciju našeg naroda za neprijateljsku vojsku.

Čl. 14

Narodnim neprijateljima imaju se smatrati: svi aktivni ustaše, četnici i pripadnici ostalih oružanih formacija u službi neprijatelja i njihovi organizatori i pomagači; svi oni koji su u službi neprijatelja ma u kom vidu – kao špijuni, dostavljači, kuriri, agitatori i slično; [svi oni] koji su naterivali narod da okupatorima preda oružje; svi oni koji su izdali narodnu borbu i bili u dosluhu s okupatorima; svi oni koji su se odmetnuli od narodne vlasti i rade protiv nje; svi oni koji razaraju narodnu vojsku ili su na drugi način pomagali i pomažu okupatoru; svi oni koji izvrše teške slučajeve ubistva, pljačke i slično.

Čl. 15

U krivična dela vojnih lica, koja usled svoje teže prirode prelaze okvir disciplinskih prestupa, ubrajaju se pored ostalog: nevršenje ili nemarno vršenje vojne službe iz koga izvire veća šteta za celinu; neispunjenje naređenja; pasivni otpor koji ide na slabljenje vojne sile; napuštanje stražarske dužnosti; dezterstvo iz narodne vojske; namerno uništenje borbene sposobnosti svoje ili drugoga; kvarenje i otuđivanje vojne spreme i oruđa; ometanje snabdevanja, transporta, poljskih i ostalih radova namenjenih za vojsku i narod; zloupotreba u dužnosti; podnošenje lažnih izveštaja; povreda čuvanja važne vojničke tajne; nebrizljivo lečenje bolesnika i ranjenika; širenje lažne neprijateljske propagande; razaranje unutarnjeg jedinstva i borbenog raspoloženja među vojnicima; surovo postupanje s narodom.

Vojni sudovi sude vojnim licima i za krivična dela kao što su: lišenje života, telesna povreda, silovanje, pljačka, krađa, prevara, palež itd.

Ako ovakva i slična dela počine ratni zarobljenici, smatraće se kao dela teže prirode.

Čl. 16

Vojni sudovi izriče ove kazne i zaštitne mere: a) strogi ukor, b) imovinsku kaznu (novčanu, u naturi i delu [imovine]), c) izgon iz prebivališta, d) lišenje čina odnosno zvanja, e) uklanjanje s položaja, f) prisilan rad u trajanju od mesec dana do dve godine, g) teški prisilan rad u trajanju od mesec dana do dve godine pa i više i h) smrtnu kaznu.

Uz ove kazne sud može izreći gubitak vojničke časti, gubitak građanske časti – na određeno vreme ili zauvek – te konfiskaciju imovine.

Čl. 17

Kaznu i zaštitne mere odmerava sud nakon brižljive ocene prema težini dela i njegovim posledicama, prema stepenu krivične odgovornosti i opasnosti počinitelja, imajući u vidu njegovu prošlost i vaspitanje te uzimajući u obzir i ostale otežice i olakšice.

Više vrsta kazni i zaštitnih mera mogu se zajedno izreći prema prirodi dela i počinitelja.

Vreme provedeno u pritvoru ili istražnom zatvoru uračunava se u kaznu prisilnog rada i teškog prisilnog rada.

Kad sud izriče smrtnu kaznu, izreći će u presudi ujedno i gubitak vojničke odnosno građanske časti i konfiskaciju osuđenikove imovine u korist Narodnooslobodilačkog fonda u saglasnosti s postojećim propisima o konfiskaciji. Ove kazne primeniće sud i kada u težim slučajevima izreče kaznu prisilnog rada i teškog prisilnog rada.

Kazna prisilnog rada, teškog prisilnog rada, izgon iz prebivališta i imovinska kazna mogu se izreći uslovno za vreme od 6 meseci do dve godine, pa ako osuđenik tokom vremena na koje mu je kazna uslovljena ne bude kažnjen za novo krivično delo, smatraće se kao da kazna nije ni izrečena, što će sud posebnim rešenjem ustanoviti i po potrebi objaviti.

III

POSTUPAK I IZVRŠENJE PRESUDE

Čl. 18

Postupak vojnih sudova imade biti brz i bez suvišnih opširnosti, ali potpun.

Radi pripreme glavnog pretresa postaviće štab korpusa pri svakom sudskom veću vojnog istražitelja (islednika). Isto tako će i Vrhovni štab postaviti sudskog istražitelja pri svakom veću Višeg vojnog suda. Istražitelj vodi istragu na taj način što prikuplja dokazni materijal – kako optužbe tako i odbrane, potreban za glavni pretres – saslušanjem okrivljenoga, svedoka i prikupljanjem ostalih dokaza.

Istražitelj će povesti postupak na pismenu ili usmenu prijavu ma sa čije strane ona dolazila, ili po službenoj dužnosti.

Istražitelj će u prvom redu s predsedateljem ili najbližim članom sudskog veća rešiti pitanje da li će se osumnjičeno lice zadržati u pritvoru ili istražnom zatvoru, ili ne.

Lica se ne mogu hapsiti na osnovu neproverenih podataka, ali se mogu privesti radi saslušanja.

Prilikom vršenja istrage istražitelj ima dužnost da prikupi što tačniji materijal o krivičnom delu. Kad se u toku istrage pokaže da je u pitanju zločin špijunaže ili petokolanaštva, istražitelj će o tome odmah obavestiti organ službe za zaštitu naroda i voditi dalji postupak u sporazumu s njim.

Čl. 19

Po potrebi, štab korpusa postaviće islednika i kod pojedinih brigada, odnosno komandi mesta, i to od lica pri štabu brigade, odnosno komande mesta. Zadatak je ovih islednika da odmah, čim se u njihovoj blizini učini krivično delo ili uhvati sumnjivo lice, povedu izviđanje saslušanjem osumnjičenog, svedoka i prikupljanjem ostalog dokaznog materijala. On će, u slučaju potrebe, nad osumnjičenim licem narediti pritvor. O svemu hitno telefonskim ili pismenim putem izveštava istražitelja pri nadležnom sudskom veću, od koga će primiti dalja uputstva za rad. Istražitelj sudskog veća će u takvim slučajevima narediti da se izviđaji nadopune ili će lično doći na lice mesta da dovrši istragu, odnosno narediti da se osumnjičeni s prikupljenim materijalom sprovede nadležnom sudskom veću.

Čl. 20

Pri saslušanju okrivljenog i svedoka istražitelj ima zapisničara, kome diktira zapisnik. Zapisnik će potpisati istražitelj (islednik), zapisničar i lice koje se saslušava. Ako je lice nepismeno, staviće na zapisnik otisak palca desne ruke, a potpisaće ga zapisničar, označivši to u zapisniku.

Ako saslušavano lice ne zna narodni jezik, upotrebiće se tumač, koji će također potpisati zapisnik.

Čl. 21

Čim se završi istraga, sastaviće se pismena optužnica i podneti sa svim spisima sudskom veću. Ako istražitelj smatra da treba istragu prekinuti, prekinuće je u sporazumu s predsedateljem ili najbližim članom veća, a okrivljenoga, ako je u pritvoru ili istražnom zatvoru, pustiti na slobodu.

Čl. 22

Kad je krivična stvar dozrela za odluku, to jest onda kada je istraga završena, vojni sud će unapred odrediti ročište (dan i čas suđenja), na koje će pozvati sva potrebna lica. Svi članovi suda i zapisničar moraju biti prisutni za vreme suđenja.

Pretnes počinje čitanjem optužnice, koju čita istražitelj. On na glavnom pretresu zastupa optužbu.

Pretresom rukovodi predsednik veća.

Pretres je usmen, a najbitniji momenti uneće se u zapisnik o pretresu, koji će nakon zaključenja rasprave potpisati svi članovi sudskog veća i zapisničar. Pretres je javan, ali ga veće iz naročitih razloga može proglasiti tajnim.

Čl. 23

U slučaju da optuženi nije sposoban da se sam brani, sud će mu dozvoliti da izabere branitelja, ili će mu ga sam odrediti. Branitelj može biti svako ko nije isključen po svojoj moralnoj kvalifikaciji. Vojnim licima ne mogu biti branitelji civilna lica.

Čl. 24

Nakon zaključenja rasprave veće zaključuje o tome da li je stvar zrela za presudu ili nije. Ako nađe da je zrela, izreći će osuđujuću ili oslobađajuću presudu, a u protivnom slučaju odrediće potrebne nadopune i nakon nadopune ponovo suđenje.

Čl. 25

Ako veće vojnog suda na glavnom pretresu ustanovi da je delo za koje optuženo vojno lice odgovara disciplinske prirode, može i samo doneti odluku po propisima Naredbe o disciplinskoj odgovornosti vojnih lica.

Čl. 26

Sud će izreći presudu nakon tajnog savetovanja i objaviti je optuženom. Istražitelj neće biti prisutan tajnom savetovanju.

Čl. 27

Kod ustanovljenja istine o delu i krivnji optuženoga sud nije formalno vezan ni za kakva dokazna sredstva, već donosi svoju odluku po slobodnoj oceni.

U zapisnik o glavnom pretresu uneće se i kratka sadržina presude koju je sud izrekao s kratkim bitnim razlozima.

Svi članovi veća imaju jednako pravo glasa. U slučaju da se mišljenja ne podudaraju, važi ono što zaključi većina. U slučaju da se presuda ne donese jednoglasno, veće će sastaviti zapisnik o većanju, u koji će član veća koji je ostao u manjini uneti bitne razloge svog odvojenog mišljenja. Ovaj zapisnik o većanju priključiće se spisima u zatvorenoj koverti.

Čl. 28

Presude se izriču: »U ime naroda Jugoslavije«.

Presuda vojnog suda korpusa i korpusne vojne oblasti napismeno sastavljena mora sadržati:

1) naziv suda i imena svih članova sudskog veća, zapisničara, tužitelja ako ga ima, optuženoga, branitelja ako ga ima, mesto i vreme donošenja presude i delo za koje se optuženi optužuje;

2) dispozitivni deo presude, u kome će biti tačno navedeni lični podaci optuženoga, delo zbog kojeg ga sud proglašuje krivim, zakonska kvalifikacija dela, kao i kazna koja se dosuđuje;

3) obrazloženje presude, koje se mora izdvojiti od dispozitivnog dela presude. U obrazloženju će se tačno navesti činjenice koje je sud utvrdio, kao i dokazna sredstva koja su poslužila sudu za sticanje uverenja o istinitosti činjenica, napr. priznanje optuženoga, iskazi svedoka (poimence kojih), dokumenti, veštaci itd. Naročito valja obrazložiti koji su razlozi rukovodili sud pri oceni dokaza, te odmeri kazne i zaštitnih mera (otežica i olakšica).

Pismeno sastavljenu presudu potpisao predsednik veća i zapisničar.

Čl. 29

Kad sud izreče smrtnu kaznu, dužan je odmah presudu sa svim spisima i kratkim referatom dostaviti Višem vojnom sudu, odnosno nadležnom veću Višeg vojnog suda, koji će presudu nižeg suda odobriti, preinačiti ili ukinuti. Smrtna kazna sme se izvršiti tek nakon odobrenja od Višeg vojnog suda. U izuzetnim slučajevima, kad nema veze s Višim vojnim sudom i nema verovatnosti da će se redovna veza uskoro uspostaviti, može veće vojnog suda pri štabu korpusa, odnosno pri korpusnoj vojnoj oblasti narediti izvršenje smrtne kazne i ne čekajući odobrenje Višeg vojnog suda. U takvom slučaju će, ipak, naknadno poslati spis Višem vojnom sudu sa obrazloženjem zašto se tako postupilo.

Kazna lišenja čina, odnosno zvanja, nad oficirima također se ne može izvršiti pre nego je odobri Viši vojni sud.

Čl. 30

Smrtna kazna vrši se streljanjem, a u naročito teškim slučajevima vešanjem, odmah nakon primitka saglasnosti Višeg vojnog suda. O izvršenju kazni ima se izvestiti Viši vojni sud.

IV

ZAVRŠNE ODREDBE

Čl. 31

Vrhovni komandant NOV i POJ može svojom naredbom, na predlog Višeg vojnog suda, po vojnim sudovima osuđena lica amnestirati ako to zaslužuju, pomilovati opraštanjem kazne u celosti ili njenim sniženjem, pokrenuti postupak obustaviti, a ako nije pokrenut narediti da se i ne pokrene.

Čl. 32

U vezi s tačkom 6. Naredbe Vrhovnog štaba od 8. II 1944. god. o formaciji štaba korpusa i korpusne vojne oblasti, one divizije koje su vezane za neku teritoriju, kad uspostavljaju vojnu oblast onako kako je to predviđeno za korpus, formiraće i vojni sud divizije. Članove toga suda imenuje Vrhovni štab NOV i POJ.

Čl. 33

Danom stupanja na snagu ove Uredbe prestaju važiti Uredba Vrhovnog štaba od 29. XII 1942. god., i ostali propisi doneti na osnovu te Uredbe.

Istim danom prestaje važiti i Uredba o sudovima časti za oficire NOV i POJ.

Čl. 34

Redovne mesečne izveštaje Vojnosudskom odseku Vrhovnog štaba podnosiće Viši vojni sud neposredno, a vojni sud korpusa i korpusne vojne oblasti preko glavnog štaba.

Čl. 35

Ova Uredba stupa na snagu odmah.

M.P.

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Jugoslavije

J. B. Tito

Da je ovaj prepis veran svome originalu tvrdi i overava

24. maj 1944.

Šef Vojnosudskog odseka
Vrhovnog štaba NOV i POJ:
dr Josip Hrnčević

NAREDBA O DISCIPLINSKOJ ODGOVORNOSTI VOJNIH LICA³⁶⁹

Čl. 1

Danom stupanja na snagu ove Naredbe ukidaju se sudovi časti za oficire NOV i POJ³⁷⁰.

Po ovoj Naredbi disciplinski odgovaraju vojnici, podoficiri i oficiri NOV i POJ, građanska lica koja stoje u bilo kakvom službenom odnosu s vojskom, zatvorenici vojnih zatvora, ratni zarobljenici i slično.

Čl. 2

Vojnodisciplinski prestupi jesu takve povrede vojničkih dužnosti te službenih i drugarskih odnosa koje uslijed svoje lakše prirode ne povlače odgovornost po Uredbi o vojnim sudovima*.

Takvi prestupi jesu:

- a) Nevršenje, nemarno i netačno vršenje dužnosti.
- b) Krnjenje ugleda pretpostavljenog vojnog starješine i njegovih naredjenja i odluka.
- c) Nedrugarsko postupanje – naročito svađa, tučnjava, izazivanje na svađu, nedrugarski izrazi, uvredljive šale na račun drugova, a naročito drugarica.
- d) Vladanje i postupak koji krnje ugled zvanja narodnog vojnika.
- e) Loš postupak s narodom.
- f) Protivpravna povreda tuđih imovinskih interesa.
- g) Svaki prekršaj naredbe, zapovijesti ili propisa.
- h) Samovoljno udaljavanje iz jedinice ili njenog prebivališta.
- i) Zloupotreba u službenoj dužnosti.
- j) Nemarno čuvanje i rukovanje oružjem i vojnom spremom.
- k) Nedovoljan nadzor i nebriga za podređene i povjerene drugove.
- l) Neodržavanje higijenskih mjera i propisa.
- m) Svaka druga povreda vojničkih dužnosti te službenih i drugarskih odnosa lakše prirode.

* Uredba se objavljuje u *Prilozima* ovoga toma.

Čl. 3

Disciplinske kazne jesu:

a) za oficire i podoficire: opomena, ukor, strogi ukor, pritvor, zatvor i degradacija (lišenje čina);

b) za vojnike i ostala u čl. 1 ove Naredbe navedena lica: opomena, ukor, strogi ukor, pritvor, zatvor te prisilan rad.

Umjesto kazne mogu se za manje disciplinske prestupe izricati mjere za popravljjanje, kao što su: prekoredna služba, vršenje težih dužnosti itd.

Pritvor i zatvor mogu trajati od jednog do trideset dana, a prisilan rad od petnaest dana do tri mjeseca.

Za vrijeme izdržavanja kazne pritvora kažnjeni vrši svoje redovne dužnosti, ali se ne smije udaljavati iz određene kasarne ili prebivališta. Zatvor se izdržava u određenoj prostoriji. Za vrijeme izdržavanja kazne zatvora kažnjeni ne vrši redovne dužnosti, ali mu se mogu narediti neki određeni poslovi. Kazna prisilnog rada izdržava se u posebnim za to određenim prostorijama i ustanovama. Izdržavanje disciplinske kazne neće sprečavati da kažnjeni borac učestvuje u borbama koje vodi njegova jedinica.

Disciplinske kazne zatvora i prisilnog rada mogu se izricati i uslovno za vrijeme od jednog do šest mjeseci, pa ako kažnjeni tokom vremena na kojemu je kazna uslovljena ne bude kažnjen za novi disciplinski prestup, smatraće se kao da kazna nije ni izrečena.

Disciplinske kazne i mjere za popravljjanje odmeruju se prema težini i posljedicama djela i prema stepenu odgovornosti počinitelja, uzimajući pri tom u obzir njegovu prošlost i vaspitanje kao i ostale otežice i olakšice.

Kao otežica uzimaće se ako je lice koje počini disciplinski prestup ratni zarobljenik.

Čl. 4

Disciplinske kazne i mjere za popravljjanje izričaću, u sporazumu s političkim komesarom, komandiri i komandanti vojnih jedinica i komandi, te šefovi vojnih ustanova.

Disciplinske kazne i mjere za popravljjanje izričaću nad oficirima komandant nadležnog višeg štaba odnosno komande, a nad vojnicima, podoficirima i ostalim u čl. 1 ove Naredbe navedenim licima pretpostavljeni komandir odnosno komandant, kako slijedi:

Mjere za popravljjanje i kaznu opomene, ukora, strogog ukora, te pritvora i zatvora u trajanju od deset dana – komandir čete, baterije, eskadrona i komandant mjesta.

Kaznu pritvora i zatvora u trajanju do dvadeset dana mogu izricati komandant bataljona i tenkovske čete.

Kaznu pritvora i zatvora u trajanju od trideset dana kao i kaznu prisilnog rada u trajanju do jednog mjeseca mogu izricati komandant

brigade, odreda, tenkovskog bataljona, artiljerijskog i konjičkog diviziona, vazduhoplovne eskadrile i komande područja.

Kaznu prisilnog rada u trajanju do tri mjeseca može izricati komandant divizije i grupe odreda te komandant korpusa odnosno njegov zamjenik.

Kaznu degradacije (lišenja čina) nad oficirima i podoficirima može izricati samo onaj štab koji je nadležan za njihovo proizvođenje ili unapređenje u čin.

Načelnici (šefovi) pojedinih odjeljenja ili odsjeka Vrhovnog štaba odnosno glavnih štabova imaju pravo izricanja svih disciplinskih kazni i mjera za popravljjanje, izuzev kazne degradacije.

Pretpostavljeni vojni starješina može neposredno izreći disciplinsku kaznu i u onim slučajevima u kojima bi je bio nadležan izreći njemu podčinjeni starješina.

Čl. 5

Komandanti onih dijelova operativnih jedinica koji su na samostalnom zadatku, odijeljeni od jedinice, imaju vlast disciplinskog kažnjavanja kao komandant jedinice čiji su dio.

Čl. 6

Disciplinski postupak pokreće se po službenoj dužnosti ili po prijavi ma sa čije strane ona dolazila. On treba da bude brz i kratak. Radi utvrđenja djela treba saslušati počinitelja, ispitati njegovu odbranu, a po potrebi provesti i ostala dokazna sredstva. Saslušanje počinitelja, svjedoka i ostalih lica vršice se usmeno, ili pismeno u zapisnik. Postupak se dovršava izricanjem usmene ili pismene odluke, koja treba da utvrdi počinitelja, djelo i kaznu odnosno mjeru za popravljjanje. Odluka će se počinitelju objaviti na raportu ili pred strojem.

Kad počinitelj bude kažnjen na prisilan rad u trajanju iznad mjesec dana ili na kaznu degradacije, odluka će se sastaviti pismeno s kratkim obrazloženjem. To važi i u onom slučaju kad se izreče blaža vrsta ili mjera kazne, a kažnjeni uloži protiv odluke žalbu na višeg starješinu, čije je sjedište znatno udaljeno.

Čl. 7

Protiv svake osuđujuće disciplinske odluke kažnjeni ima pravo žalbe na neposredno višeg starješinu od onog koji je izrekao odluku u prvom stepenu. O tome treba kažnjenog poučiti. Starješina nadležan za rješavanje žalbe može prvostepenu odluku potvrditi, preinačiti ili ukinuti. Žalba se ulaže odmah prilikom objavljivanja odluke ili najkasnije 24 sata po objavljivanju, pismeno ili usmeno u zapisnik. Ona će se odmah sa spisima i kratkim izvještajem sprovesti na

nadležni postupak. Ulaganje žalbe ne odlaže izvršenje kazne, osim u slučaju kad je izrečena kazna prisilnog rada i degradacije.

Kaznu će izvršiti starješina koji je donio odluku u prvom stepenu. On može iz važnih razloga izvršenje kazne prekinuti ili odgoditi.

Čl. 8

Vojnosudskom odsjeku Vrhovnog štaba NOV i POJ podnosiće o disciplinskim stvarima redovne mjesečne izvještaje vojnosudski odsjek glavnog štaba neposredno, a sudski odsjeci i korpusne vojne oblasti preko glavnog štaba.

Čl. 9

Ova Naredba stupa odmah na snagu.

[24.] maj 1944.
[Drvar]

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Jugoslavije

J. B. Tito

*A-VII, k. 109/C,
reg. br. 11/4.*

[GOSPODINU HAROLDU MAKMILANU,
MINISTRU-REZIDENTU, ALŽIR]

1. Maršal Tito je poslao telegram u kome kaže da želi da prebaci svoj Vrhovni štab na ostrvo Vis.³⁷¹ U tom cilju je tražio da se izvrše hitne pripreme da bi se prebacili on i Štab od oko 120 ljudi.

2. Pripreme je otpočela Uprava vazduhoplovstva i očekuje se da se ta grupa noćas prebaci ovamo.³⁷² Pretpostavljam da će Maršal produžiti na Vis što je moguće prije.

3. S vojne tačke gledišta, mislim da je jasno da će Titu biti od pomoći da ima svoj štab na ostrvu, odakle bi bio u mnogo boljem položaju za usmjeravanje operacija po cijelom području koje drže partizani. U prvom redu, veze bi bile daleko lakše. S političkog stanovišta, taj premještaj bi značio da će ubuduće biti mnogo lakše doći do Tita radi razgovora.

3. jun 1944.
Bari

Brod*

PRO, Fond FO, 371/44257,
reg. br. 8746/92.

Prevod s engleskog

* Filip

[MARŠALU JOSIPU BROZU TITU,
VRHOVNOM KOMANDANTU NOV I POJ]

Dragi moj maršale Tito,

Ovo pismo ide preko ruku gosp. Stivensona, našeg ambasadora kod jugoslovenskog kralja Petra II. Gosp. Stivenson prati bana Hrvatske, koga je tražio kralj da formira vladino jezgro, što će olakšati svim partijama u Jugoslaviji da se ujedine protiv zajedničkog neprijatelja. Vi ste izrazili svoju dobru volju da se sastanete s banom ako on dode na Vis. Dao sam generalu Vilsonu, vrhovnom komandantu za Sredozemlje, najodlučnija uputstva za odbranu tog ostrva britanskom flotom i flotilama, lovačkom avijacijom i jakom posadom uz Vaše hrabre borce.

S gosp. Stivensonom i banom ide i kralj. Ozbiljno se nadam da ćete iskoristiti priliku da se sastanete s njim i pretresete na prijateljski i nezvaničan način stvari od interesa za buduću Jugoslaviju. Najpre će ban Hrvatske i gosp. Stivenson doći kod Vas i razgovarati s Vama o cijeloj situaciji i svim pripremama koje se mogu izvršiti za Vaš sastanak s kraljem.³⁷³ Izgleda da je od najvećeg značaja podići Srbiju i njen hrabri narod u borbu protiv nacizma pod uslovom da se Mihailović i neki drugi definitivno odstrane. Sasvim je razumljivo da se neće donijeti nikakva odluka u pogledu monarhije, niti pak u pogledu toga da li će biti republika ili neki drugi oblik uređenja, sve dok Vaša otadžbina Jugoslavija ne bude očišćena od poslednjih ostataka osvajača. Jedino otvoreno pitanje odnosiće se na ono što se može u međuvremenu učiniti. Jedina britanska politika jesu sloboda, nezavisnost i jedinstvo Jugoslavije. Mi nemamo nikakvih drugih interesa i ne tražimo ništa drugo.

Mislim da imam pravo da Vam se obratim iskreno i pozovem Vas da nam pružite najveću moguću pomoć u ratu, okupljajući sve snage Jugoslavije u vrijeme kada narodi koji govore engleski – Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države – ulažu krajnje i pobjedonosne napore i u Italiji i na zapadnim obalama Francuske. Baš sada sam saznao od maršala Staljina da je danas počeo svoju ofanzivu. Jedan zajednički poduhvat – i mi se možemo osloboditi agonije rata i

pretnje tiranina. Molim Vas pišite mi ili mi pošaljite poruku preko brigadira Maklejna, s ubjedenjem da svoje mišljenje saopštavate prijatelju.

10. jun 1944.

Iskreno Vaš,
V[inston] S. Č[erčil]

*PRO. Fond Prem 3,
reg. br. 512/5, str. 178-180.*

Prevod s engleskog

[MINISTARSTVU SPOLJNIH POSLOVA, LONDON]

Prošle noći sam se sastao s Titom i predao mu pismo g. Čerčila*. Tom prilikom sam naglasio značaj koji vlada Njegovog Veličanstva pridaje postizanju sporazuma između njega i kralja Jugoslavije i vlade.

2. Odgovorio je da i on takođe zaista želi da se postigne, ako je moguće, jedan takav sporazum. Dokaz za to je da je on pozvao dr Šubašića da se sastane s njim. Proveo je veći dio dana u preliminarim razgovorima sa Šubašićem s namjerom da s njim detaljno razradi [... **] onih svojih saradnika koji se nalaze s njim na Visu. On nije isključio mogućnost da se malo kasnije sastane s kraljem. Međutim, istakao je da je samo manjina njegovih saradnika s njim i da bi bilo potrebno konsultovati i ostale. To bi mogao ostvariti preko radio-veze. Kakva god bila konačna odluka u vezi s njegovim susretom s kraljem, on je ponovio svoje uvjerenje u mogućnost postizanja radnog dogovora sa Šubašićem.

3. Partizani su nas primili veoma srdačno. Tito je očigledno zadovoljan i polaskan činjenicom što smo ga (ovog mjeseca) Šubašić i ja posjetili. Večeras ću ga ponovo vidjeti, kada će mi predati odgovor na pismo g. Čerčila. Takođe se nadam da ću vidjeti Šubašića poslije njegovih današnjih razgovora. Vidio sam ga prošle noći na večeri s Titom. Izgledao je umoran, ali prilično zadovoljan.

4. Moguće je da se razgovori neće danas završiti. Nadam se da ću Vam noćas moći poslati izvještaj o ovom pitanju i o našim budućim kretanjima.

15. jun 1944.

[Ralf Skrajn Stivenson]

PRO, FO, reg. br. 371/44291,
R. 9453/44/92.

Prevod s engleskog

* Riječ je o Čerčilovom pismu od 10. juna 1944. Objavljuje se u *Prikazima* ovoga toma.

** U primljenom radiogramu nije se moglo dešifrovati nekoliko grupa. Vjerovatno je Ralf Stivenson bio napisao: *sve što je potrebno za prisustvo*.

[SPORAZUM NACIONALNOG KOMITETA OSLOBOĐENJA
JUGOSLAVIJE I PREDSEDNIKA KRALJEVSKE
JUGOSLOVENSKE VLADE]³⁷⁴

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i predsednik Kraljevske jugoslovenske vlade* sporazumeli su se u ovome:

1. Kraljevska jugoslovenska vlada morala bi biti sastavljena od narodnih demokratskih elemenata koji se nisu kompromitovali u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Glavna dužnost te vlade bila bi organizovanje pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci, kao i svima onima koji će se ubuduće jednakom odlučnošću boriti protiv zajedničkog neprijatelja naše domovine, no s tim da se sve snage ujedine u jedan narodni front. Jednaka dužnost te vlade je staranje za prehranu stanovništva Jugoslavije i dovođenje u sklad rada predstavništava u inostranstvu i rada u međusavezničkim komisijama sa zaštitom naših narodnih prava, s potrebama naroda i s narodnooslobodilačkom borbom u zemlji.

2. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i Kraljevska vlada g. dr Šubašića odrediće organe koji će koordinirati saradnju u borbi protiv neprijatelja, u radu za obnovu zemlje i u vođenju spoljne politike, te olakšati stvaranja što skorijeg jedinstvenog predstavništva države.

3. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije smatra da u ovom trenutku nije potrebno isticati i zaoštravati pitanje kralja i monarhije, jer ono danas ne predstavlja smetnju za saradnju između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vlade g. dr Šubašića, pošto je s obe strane prihvaćeno da će konačno rešenje državnog uređenja doneti narod posle oslobođenja cele zemlje.

4. Vlada g. dr Šubašića izdaće deklaraciju u kojoj će:

a) priznati nacionalne i demokratske tekovine izvojevane od naroda Jugoslavije u toku njihove trogodišnje borbe kojima su postavljeni temelji demokratskom federativnom uređenju naše državne zajednice i provedena privremena uprava zemlje posredstvom organizacije Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao njegovog izvršnog organa;

b) odati puno priznanje borbenim narodnim snagama organizovanim u Narodnooslobodilačkoj vojsci pod komandom maršala

* Riječ je o dr Ivanu Šubašiću.

Jugoslavije Josipa Broza Tita i osudu svih izdajnika naroda koji su javno ili prikriveno saradivali s neprijateljem;

c) uputiti poziv celom narodu da se sve borbene snage ujedine s Narodnooslobodilačkom vojskom u jedan jedinstveni front.

5. Sa svoje strane pak maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, kao predsednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, objaviće izjavu o saradnji s vladom g. dr Šubašića i ponovo će naglasiti da Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije za vreme trajanja rata neće pokretati pitanje konačnog državnog uređenja.

Sadržaj ovog sporazuma objaviće se kad g. dr Šubašić obrazuje vladu.

Na slobodnoj teritoriji Jugoslavije 16. VI 1944.

Predsednik
Kraljevske jugoslovenske vlade:
dr Ivan Šubašić

Za Nacionalni komitet oslobođenja
Jugoslavije, predsednik
maršal Jugoslavije

J. B. Tito

*A-VII, k. 15/A,
reg. br. 6/4.*

**ZAPISNIK
SJEDNICE NACIONALNOG KOMITETA OSLOBOĐENJA
JUGOSLAVIJE OD 24. VI 1944.**

Prisutni: predsjednik Josip Broz Tito, maršal Jugoslavije, potpredsjednici Edvard Kardelj i Vladislav Ribnikar, povjerenici: Vlada Zečević, Ivan Milutinović, Edvard Kocbek, dr Vladimir Bakarić;

Aleksandar Ranković i Milovan Đilas, članovi Prezidijuma AVNOJ-a;

članovi Inicijativnog odbora za saziv makedonskog Sobraanja: Metodije Andonov Čento, [Emanuel] Mane Čučkov i Kiril Petrušev³⁷⁵;

instruktor Vrhovnog štaba NOV i POJ u Makedoniji general-major Svetozar Vukmanović Tempo.

Sjednici predsjedava predsjednik NKOJ-a Josip Broz Tito, zapisnik vodi dr Vladimir Bakarić.

Dnevni red (primljen):

1) Referat delegacije Inicijativnog odbora za saziv Antifašističkog sobraanja narodnog oslobođenja Makedonije;

2) Diskusija po makedonskom pitanju; i

3) Razno.

Ad 1) Izvještaj počinje Mane Čučkov, koji najprije u ime makedonskog naroda pozdravlja druga Tita s nadom da će makedonski narod u toku ove borbe ostvariti svoja nacionalna prava.

Tito zahvaljuje na pozdravu i iznosi stav Nacionalnog komiteta po pojedinim aktuelnim pitanjima Makedonije.

Andonov Čento i Petrušev dopunjuju referat Čučkova. Andonov Čento čita zapisnike dviju posljednjih sjednica Inicijativnog odbora (od 30. IV 1944. i 6. V 1944.) i predaje kopije. (Prilaže se ovom zapisniku.)

Ad 2) Donosi se zaključak u pogledu opće političke linije Inicijativnog odbora i – kad bude izabran – Antifašističkog sobraanja narodnog oslobođenja Makedonije. To se formulira:

1) Makedonski narod izražava svoju historijsku težnju za ujedinjenjem svih njegovih dijelova. To je njegovo nacionalno pravo, zato ta težnja ostaje njegovim stalnim zahtjevom.

2) S obzirom na sadašnje međunarodno stanje, unutrašnji položaj u makedonskom narodu susjednim zemljama i stepen razvitka oružane borbe makedonskog naroda, bilo bi, međutim, preuranjeno

postavljanje nacionalne težnje makedonskog naroda u formi akcionog zahtjeva bilo sa strane vrhovnih predstavnika federativne Jugoslavije, bilo sa strane rukovodećih organa makedonskog naroda. Takvo postavljanje u današnje vrijeme kočilo bi jedinstvo antihitlerovskog fronta Ujedinjenih naroda, što bi dovelo u nepovoljan međunarodni položaj i Jugoslaviju u cjelini i makedonski narod napose.

3) Put k oslobođenju i samoopredjeljenju svih dijelova makedonskog naroda ide danas preko razvijanja širokog oslobodilačkog narodnog pokreta protiv fašističkih okupatora na čelu s Hitlerom, organiziranja odlučne oružane borbe protiv tog glavnog neprijatelja makedonskog naroda. U okviru tog pokreta i borbe *može* i makedonski narod van granica stare Jugoslavije postaviti zahtjev za nacionalno samoopredjeljenje i demokratska prava.

4) Makedonski narod u Jugoslaviji želi razvijanje narodnooslobodilačke borbe makedonskog naroda protiv fašističkih okupatora u svim njegovim dijelovima, svjestan da upravo tom i takvom borbom stiče pravo na oslobođenje i samoopredjeljenje na čitavoj svojoj zemlji. U saglasnosti s tom željom on će pomagati sve takve oslobodilačke pokrete ma gdje se oni pojavili.

Osim toga je zaključeno da se što prije sazove osnivačka skupština Antifašističkog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije i da se pristupi i organizacionom formiranju narodnooslobodilačkog fronta Makedonije.

Nakon zasjedanja ASNOM-a Andonov Čento treba da se vrati Nacionalnom komitetu.

Dovršeno.

Zapisničar:
dr V. Bakarić

Predsjedatelj
maršal Jugoslavije
J. B. Tito

NAPOMENE

¹ Da bi oslabio pritisak neprijateljevih snaga na jedinice 2. korpusa NOVJ, Tito je istoga dana (17. aprila) naredio Štabu 3. korpusa NOVJ da pripremi dvije udarne divizije za nastupanje u pravcu zapadne Srbije, a Udarnoj grupi divizija NOVJ da ispolji dejstva »u pravcu najosjetljivijih tačaka Srbije«. Takođe je od Vrhovne komande savezničkih snaga za Sredozemlje zatražio da saveznička avijacija dejstvuje na neprijateljeve koncentracije u Nikšiću, Podgorici, Bijelom Polju i Brodarevu.

² Štab 2. korpusa NOVJ povremeno je od 17. aprila do 9. maja 1944. slao obavještenja Vrhovnom štabu NOV i POJ da veće količine ratnog materijala i namirnica može primiti avionskim isporukama kod Kolašina, a manje količine na Negobudi, dok je 9. maja izvijestio da je i aerodrom kod Berana (sada Ivangrad) osposobljen za slijetanje aviona.

³ Riječ je o ofanzivnoj operaciji »Frilingsservahen« (Frühlingserwachen) koju su 11. aprila 1944. preduzele udružene snage Nijemaca (dijelovi 21. njemačkog brdskog armijskog korpusa), nedićevci, četnici, pripadnici muslimanske milicije i albanskih fašista. Glavnina neprijateljevih snaga (Borbeni grupa »Sever«), jačine oko 9000 vojnika, nadirala je iz Sandžaka i, potiskujući 37. sandžačku udarnu diviziju, do 17. aprila ovladala dolinom Lima i izbila u rejon Mojkovca. Imala je zadatak da proдре preko Kolašina i spoji se s njemačko-četničkim snagama (Borbenom grupom »Jug«), jačine oko 4000 vojnika – koje su od 14. aprila vodile borbe protiv dijelova 3. crnogorske udarne divizije, pokušavajući da od Podgorice prodru ka Kolašinu. Cilj njemačke operacije je bio da se u Sandžaku i istočnom dijelu Crne Gore snažnim i brzim dejstvima razbije glavnina snaga 2. korpusa i nabaci na planinske masive Sinjajevine i Durmitora i na taj način stvore povoljni uslovi da se Udarnoj grupi divizija NOVJ nanese poražavajući udarac s leđa. Međutim, neprijatelj nije u tome uspio.

⁴ Štab 3. korpusa je 13. aprila javio Vrhovnom štabu NOV i POJ da je 16. vojvodanskoj udarnoj diviziji, koja vodi neprekidne borbe, nužno što prije doturiti oružje, municiju i opremu, a dan kasnije (14. aprila) javio je da ta divizija naročito oskudijeva u automatskom oružju, municiji, odjeći i obući. U vezi s tim je uslijedilo ovo Titovo obavještenje.

⁵ Odnosi se na njemačko-kvislinško-kolaboracionističku ofanzivnu operaciju »Frilingsservahen« u kojoj su glavninu snaga sačinjavali četnici Dragoljuba Mihailovića. O toj operaciji više je rečeno u nap. 7. i 11. ovoga toma i u nap. 410. u 19. tomu.

⁶ Jedinice 2. korpusa 37. sandžačke udarne divizije i glavnina 3. crnogorske udarne divizije, nakon sedmodnevne manevarske odbrane (od 11. do 17. aprila) u južnom Sandžaku i u dolini Lima, priješle su u odsudnu odbranu na sektoru Mojkovca, kojom su do 22. aprila slomile udarnu snagu neprijatelja, pa su 23. aprila otpočele protivofanzivu, koja se uspješno završila.

⁷ Tito je preko šefova savezničkih vojnih misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ već bio uređio da se jedinicama Udarne grupe divizija NOVJ doturi avio-transportom ono što je Štab Udarne grupe molio da se kao najnužnije isporuči, pa su noću 16/17. aprila dva sovjetska i dva britanska transportna aviona doturili tim jedinicama oko 80 000 pušanih metaka, 10 gumenih čamaca i oko 100 pari odijela.

⁸ Riječ je o 16. vojvodanskoj i 17. istočnobosanskoj NOU diviziji koje su se nalazile u istočnoj Bosni.

⁹ Na ovo pitanje je odmah odgovorio tadašnji politički komesar Glavnog štaba NOV I PO Srbije Momčilo (Moma) Marković (on se sa sekretarom PK KPJ za Srbiju dr Blagojem Neškovićem nalazio uz Štab Udarne grupe divizija NOVJ) da je u Srbiji kod okupatorovih slugu, naročito četnika, nastala panika zbog nastupanja Udarne grupe divizija, napredovanja Crvene armije i savezničkog bombardovanja. Međutim, dva dana kasnije (19. aprila) delegat Vrhovnog štaba NOV i POJ Pavle Ilić i komandant Udarne grupe divizija NOVJ Milutin Morača javili su Vrhovnom štabu da iako u Šumadiji ima uslova za dejstvo dviju udarnih brigada, ne dolazi u obzir odlazak Udarne grupe divizija tamo zbog toga što s njom već ima 400 ranjenika.

¹⁰ Postupajući po ovom Titovom naređenju, Štab Udarne grupe divizija formirao je dvije napadne kolone: desna kolona (2. proleterska divizija bez 4. proleterske crnogorske brigade) prešla je u nastupanje istočno od Užica (sada Titovo Užice), a lijeva kolona (5. krajiška divizija i 4. crnogorska brigada) zapadno od Užica.

¹¹ Tito je ovakav zadatak postavio 4. korpusu NOVJ zbog toga što je Štabu 5. korpusa NOVJ naredio da iste noći (19/20. april) napadne neprijateljev garnizon u Prijedoru, pa su jedinice 4. korpusa trebale da vežu neprijatelja na komunikaciji Bosanski Novi – Dvor na Uni – Kostajnica i time olakšaju izvršenje zadatka jedinicama 5. korpusa NOVJ. Međutim, do tog sadejstva nije došlo, jer je glavnina 4. korpusa dejstvovala u Cazinskoj krajini, a dio snaga na prostoru Žumberak – Pokuplje i na sektoru Petrinja – Kostajnica, pa su diverziju na pruži Kostajnica – Bosanski Novi izvršile jedinice 4. korpusa NOVJ tek 23. aprila 1944.

¹² Ovo je Titov odgovor na ponovljenu molbu Štaba 2. korpusa NOVJ da mu se pošalje pomoć u hrani. Naime, Štab korpusa je 13. aprila 1944. poslao izvještaj Vrhovnom štabu u kome se govori o veoma lošem ekonomskom stanju Crne Gore u kojoj je glad zahvatila pojedine srezove, a cjelokupna saveznička pomoć u hrani jedva zadovoljava potrebe korpusne bolnice, pa moli da Vrhovni štab NOV i POJ interveniše kod Saveznika za spasavanje vojske i naroda od gladi. Nakon toga se 17. aprila ponovo obratio Vrhovnom štabu javljajući mu, pored ostalog, slijedeće:

»Kao što vam je poznato, većina naših jedinica i sve naše bolnice nalaze se na prostoriji koja je potpuno iscrpljena. Narod smo doveli u vrlo težak [ekonomski] položaj i više mu nemamo šta uzeti. Ni s jedne strane ne možemo pribaviti hrane. Vojska nam je uslijed slabe ishrane fizički oslabila, a uz to je i gola. Imamo oko 800 ranjenika i bolesnika, bez II divizije.

Pomoć od Saveznika je minimalna, a u hrani skoro nikakva.

Molimo vas da intervenišete kod Rusa i Saveznika da nas odmah počnu snabdijevati većim količinama hrane. [...]«. (A-VII, k. 394, reg. br. 36-42/2)

¹³ Tito je tražio te podatke stoga što je Štab 2. korpusa 18. i 19. aprila izvijestio da su 3. crnogorska i 37. sandžačka udarna divizija, koje su bile prešle u protivofanzivu i postigle vidne uspjehe, ponovo prinuđene na povlačenje, da su neprijatelju pristigla krupna pojačanja podržana tenkovima i snažnom avijacijom i da se vode žestoke borbe sjeverno od Mojkovca i na sektoru južno do Kolašina, a istovremeno da i Primorska operativna grupa vodi teške borbe na sektoru Nikšića, gdje neprijatelju takođe pristižu pojačanja. Nakon dobijanja Titovog naloga da javi koja mjesta treba bombardovati, Štab 2. korpusa je 20. aprila izvijestio da su to Sjenica, Bijelo Polje i Podgorica.

¹⁴ Tito upozorava na žrtve koje je pretrpjelo civilno stanovništvo prilikom savezničkog bombardovanja njemačkog garnizona u Nikšiću 7. i 8. aprila 1944, o čemu je Štab 2. korpusa 11. aprila poslao izvještaj Vrhovnom štabu NOV i POJ.

¹⁵ Ovaj zahtjev je Tito uputio stoga što je Štab 3. korpusa 16. aprila javio Vrhovnom štabu da se neprijateljeva ofanziva koja je bila usmjerena na Majevicu proširila na Posavinu i Trebavu, a 17. aprila je Štab korpusa izvijestio da Nijemci svojom ofanzivom zahvataju istočnu Bosnu, uslijed čega su se vojvodanske NOU divizije povukle na liniju Tuzla – Zvornik, a 27. istočnobosanska udarna divizija na

sektor gornje Neretve. Odgovarajući, pak, na ovaj Titov zahtjev, Štab 3. korpusa NOVJ je 20. aprila 1944. izvijestio da treba bombardovati Brčko i Tuzlu.

¹⁶ Delegat Vrhovnog štaba NOV i POJ Pavle Ilić i sekretar PK KPJ za Srbiju dr Blagoje Nešković, koji su se kretali sa Štabom Udarne grupe divizija NOVJ uputili su 14. aprila 1944. predlog Vrhovnom štabu da sve snage Glavnog štaba NOV i PO Srbije s prostora Toplice ovladaju Kopaonikom i izvrše pritisak na komunikaciju Kraljevo – Kosovska Mitrovica (sada Titova Mitrovica), tj. na dolinu rijeke Ibra, čime bi olakšale Udarnoj grupi divizija NOVJ da forsira tu rijeku.

¹⁷ Postupajući po ovom Titovom nalogu, Pavle Ilić i Milutin Morača su 19. aprila 1944. dostavili Vrhovnom štabu zajednički izvještaj u kome su ga obavijestili kojim pravcima će usmjeriti jedinice.

¹⁸ Andrija Hebrang, sekretar Centralnog komiteta KP Hrvatske, bio je zbog ispoljenih skretanja s opšte političke linije KPJ pozvan u Drvar, o čemu su 19. aprila u Centralnom komitetu KPJ vođeni razgovori i on je oštro kritikovan. Da bi se ubrzao njegov povratak (s njim su išli još dr Pavle Gregorić i Marko Belinić) u sjedište CK KPH, Tito je tražio auto. Više o tome je rečeno u Hronologiji ovoga toma.

¹⁹ Priredivač nije ustanovio ko je takvo obavještenje uputio Vrhovnom štabu NOV i POJ. Ono nije bilo tačno ni u pogledu broja zarobljenih ni u pogledu nacionalne pripadnosti, jer je tom prilikom od oko 80 američkih avijatičara koje su prihvatile jedinice NOVJ prilikom iskakanja avijatičara iz oštećenih aviona, samo jedan poginuo, a jedan je bio zarobljen. Glavni štab NOV i PO Hrvatske je u vezi s tim 22. aprila 1944. uputio Vrhovnom štabu slijedeći izvještaj: »Trideset šest američkih avijatičara od Mazina povuklo se na našu stranu, a po našim podacima 42 preko [Mazina], 1 poginuo i 1 zarobljen. Iznenadenje u Mazinu se dogodilo jer je cijela Treća brigada XIX divizije bez našeg znanja otišla iz Mazina na akciju, a nije na vrijeme uputila četu za osiguranje Amerikanaca, kako smo mi naredili. Pozvavimo na odgovornost onoga tko je naredio da čitava brigada ode iz Mazina«. (A–VII, k. 119/1, reg. br. 4/2)

²⁰ Ovo upozorenje je Tito uputio zato što su delegat Vrhovnog štaba NOV i POJ pri Udarnoj grupi divizija NOVJ Pavle Ilić i komandant te grupe Milutin Morača 19. aprila 1944. javili Vrhovnom štabu da će s objema divizijama (2. proleterskom i 5. krajiškom udarnom) forsirati Ibar između Raške i Kosovske Mitrovice, a zatim 5. krajiškom divizijom produžiti dejstva dolinom Ibra do linije Kruševac – Kraljevo, a 2. proleterskom divizijom sprovesti ranjenike u Toplicu i nastaviti ofanzivna dejstva. Istovremeno je ponovo zamolio da Vrhovni štab naredi južnomoravskim brigadama da počnu s dejstvom na željezničku prugu Raška – Kraljevo, dok će se iz Udarne grupe divizija, odmah po prelasku Ibra, jedna do dvije brigade uputiti u Šumadiju.

²¹ Prije nego što je primljena ova Titova direktiva, odlučeno je na zajedničkom sastanku održanom uveče 19. aprila, kome su prisustvovali štabovi obje divizije, politički komesar Glavnog štaba NOV i PO Srbije Momčilo (Moma) Marković, sekretar PK KPJ za Srbiju dr Blagoje Nešković i general-major Pavle Ilić, da se cijela Udarne grupa divizija NOVJ zabaci neprijatelju iza leđa prodorom na prostor sjeverno od Užica. O tome je 21. aprila izviješten Vrhovni štab NOV i POJ i istog dana je dobijena Titova saglasnost.

²² Odnosi se na 16. vojvodansku i 17. istočnobosansku NOU diviziju. One su dobile zadatak da se preko Drine prebace u Srbiju.

²³ To je Titov odgovor Štabu 2. korpusa NOVJ, koji je 20. aprila 1944. predložio Vrhovnom štabu NOV i POJ da se Udarne grupa divizija NOVJ iz rejonu Ivanjice hitno prebaci na prostor Pljevlja – Prijepolje da bi sadejstvovala 37. sandžačkoj udarnoj diviziji u razbijanju jake neprijateljeve grupe koja je ovladala južnim Sandžakom i limskom dolinom i koja po selima uspostavlja vlast nedićevskog tipa.

²⁴ Ovo Titovo naređenje je uslijedilo zbog toga što je Štab 2. korpusa 20. aprila javio Vrhovnom štabu NOV i POJ da neprijateljeva grupa jačine 7000–8000 vojnika ima za cilj da se probije u Kolašin i spoji s grupom koja nastupa od Podgorice i da

korpus nema na raspolaganju dovoljno snaga koje bi se toj grupi uspješno suprotstavile jer su one angažovane u odbrambenim borbama na svim sektorima. (U to vrijeme 3. crnogorska NOU divizija vodila je borbe na prostoru Mateševa, Lijeve Rijeke, Mojkovca i Bijelog Polja; Primorska operativna grupa djelovala je oko Nikšića i Danilovgrada; 29. hercegovačka NOU divizija borila se u rejonima Gacka i Trebinja, a 37. sandžačka NOU divizija oko Bijelog Polja i Pljevalja.) Spajanjem neprijateljevih grupa od Mojkovca i od Podgorice – izvještavao je dalje Štab 2. korpusa – jedinice korpusa bi bile odbačene na masive Sinjajevine i Durmitora, a onda i primorane da napuste Crnu Goru.

²⁵ Jedinice 2. korpusa NOVJ su se tada nalazile u veoma teškoj ekonomskoj situaciji (vid. nap. 12), pa se Tito obratio šefu Sovjetske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ general-lajtnantu N. Kornjejevu da se iz Sovjetske baze iz Barija doturi hrana tome korpusu.

Dva dana kasnije (23. aprila) Vrhovni štab NOV i POJ obavijestio je Štab 2. korpusa NOVJ: »Očekujte ruske avione. Bacaju s velike visine na široki prostor, pa zgodno postavite vatre. Znake uzmite od Engleza«. (A-VII, k. 394, reg. br. 21–2)

²⁶ Tito je već bio saopštio Štabu 3. korpusa NOVJ (17. aprila) da će te divizije biti 16. vojvodanska i 17. istočnobosanska, pa je Štab 3. korpusa NOVJ, kad je primio i ovo Titovo naređenje, predložio da objema divizijama komanduje general-major Danilo Lekić, komandant 16. vojvodanske NOU divizije, s čime se Tito saglasio. Međutim, do ostvarenja ovoga naređenja nije došlo jer su dvije jake njemačke divizije (7. SS dobrovoljačka brdska lovačka »Princ Eugen« i 13. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Handžare« uz pomoć ustaša, domobrana i četnika preduzele krajem aprila ofanzivna dejstva u istočnoj Bosni i spriječile prebacivanje pomenutih divizija NOVJ u Srbiju.

²⁷ Tito je ovo naredio da bi se obezbijedio Drvar, u kome je početkom maja trebalo da se održi II kongres USAOJ-a. Štab 5. korpusa je postupio po ovom Titovom naređenju i istog dana (21. aprila) javio Vrhovnom štabu NOV i POJ da je preduzeto miniranje pomenute ceste i za zatvaranje toga pravca upućena pojačanja, iako u Bihaću nije primijećeno nikakvo koncentrisanje neprijatelja.

²⁸ Pitanje strijeljanja zarobljenih ratnih zločinaca od strane jedinica NOVJ postavljali su Titu zapadni saveznici (u prvom redu Britanci) u više navrata: najprije preko Britanskog odjeljenja za vezu pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, čiji je šef bio major Vilijam Dikin, a zatim preko Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, čiji je šef bio brigadir Ficroj Maklejn. Insistiralo se na tome da Tito naredi jedinicama NOVJ da prestanu strijeljati zarobljenike, makar oni bili i ratni zločinci. Pripadnici NOP-a su se u prvim mjesecima ustanka striktno pridržavali Ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima i veoma humano postupali sa zarobljenim okupatorskim vojnicima i oficirima. Britanci su znali i to da su okupatori, pokušavajući da uguše ustanak na tlu Jugoslavije pogazili sve međunarodne norme ratnog ponašanja, pa su s nevidenim vandalizmom ne samo fizički uništavali zarobljene pripadnike NOP-a (posebno ranjenike i iznemogle borce) nego su pristupili i istrebljenju stanovništva čitavih naselja, sprovodeći pri tom nad njim grozna zločinstva. Zbog takvog ponašanja njemačkog okupatora usljedile su protivmjere – strijeljanje onih zarobljenih Nijemaca za koje je bilo utvrđeno da su lično počinili teške zločine. Nakon jedne takve egzekucije izvedene nad jednom grupom zarobljenih Nijemaca na ostrvu Korčuli kod kojih su pronađeni nepobitni dokazi o strašnim nedjelima koja su izvršili (čak su se i slikali s iznakaženim svojim žrtvama), vrhovnog komandanta savezničkih snaga za Sredozemlje Henri Majtlanda Vilsona obavijestili su saveznički oficiri koji su se nalazili pri Štabu Mornarice NOVJ, pa je Vilson 13. aprila 1944. uputio Titu radiogram sljedeće sadržine:

»Javljeno mi je da su Vaše snage stacionirane na Visu redovno strijeljale neke njemačke vojnike kao ratne zločince. Oštro protestiram protiv izvođenja takve akcije i moram zamoliti da u budućnosti poduzmete korake da biste osigurali pridržavanje međunarodnih konvencija u takvim stvarima. Smatram da je potrebno skrenuti Vašu

pozornost na činjenicu da bih ja kao komandant područja ako bi *Nijemci* pokrenuli tu stvar, morao odbiti odgovornost za takav postupak prema vojnicima koje drže Vaše snage. Nadalje bih istaknuo da takva aktivnost Vaših snaga štetno djeluje na dobre odnose, koji sada postoje između mojih i Vaših snaga na otoku Visu». (Citirano prema prevodu s engleskog objavljenom u knjizi: Dr Dušan Biber, *Tito – Churchill*, strogo tajno, Arhiv Jugoslavije [Beograd] i Globus [Zagreb], 1984, str. 136.)

²⁹ Izvještaj je poslao član Vrhovnog štaba NOV i POJ general-lajtnant Sreten Žujović, koji se tada nalazio na ostrvu Visu i u svojstvu delegata Vrhovnog štaba učestvovao u planiranju i sprovođenju desantnog prepada na ostrva Mljet i Korčulu. On je 25. aprila javio Vrhovnom štabu da među mrtvim i zarobljenim Nijemcima na Korčuli ima 11 oficira i 70 podoficira, koji pripadaju 1. i 2. bataljonu 750. puka njemačke 118. lovačke divizije s oznakama »hrastov list, koja je vršila nečuvena zverstva u Dalmaciji i Hercegovini«. Sutradan (26. aprila) Žujović je izvijestio da je na Korčuli bilo 297 mrtvih Nijemaca i 459 zarobljenih, te je ukupno s onima na Mljetu bilo 393 mrtva (u te mrtve uračunati su i oni koji su bili zarobljeni, pa pošto su otkriveni kao zločinci odmah i strijeljani) i 505 zarobljenih, ne računajući tu one koje su Nijemci uspjeli sa sobom odvući, dok su jedinice NOVJ imale 60 mrtvih i 252 ranjena.

³⁰ Prijedlog za izvođenje desantnih prepada na srednjo-dalmatinska ostrva bez učešća savezničkih komandosa vjerovatno je poslao Vrhovnom štabu NOV i POJ 19. ili 20. aprila Sreten Žujović, koji se tada nalazio na Visu kod štabova Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske NO divizije. Žujović je i ranije (3. aprila), još dok se nalazio u Bariju (Italija) poslao Vrhovnom štabu radiogram, u kome je, pored ostalog naglasio: »Mislim da je moguće očistiti otoke i aktivizirati jedinice, stalno uznemiravati neprijatelja na kopnu i bez sadejstva engleskih trupa, kojih je na Visu preko 2000 [...] Molim da mi se dozvoli da odem na Vis, proučim s drugovima na licu mesta situaciju i podnesem konkretan predlog«. (*Zbornik NOR*, tom II, knj. 12, str. 424.)

³¹ Ova Titova saglasnost je uslijedila nakon izvještaja koji su 21. aprila zajednički uputili Vrhovnom štabu NOV i POJ Milutin Morača i Pavle Ilić. Oni su istakli da se Udarnoj grupi divizija već suprotstavljaju jake neprijateljeve snage – dva bugarska puka, dva njemačka bataljona iz sastava puka »Brandenburg« i jedan bataljon iz sastava 4. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, da su na liniji Novi Pazar – Sjenica pojačani albanski kvishinski garnizoni koji se pripremaju za napad na Udarnu grupu divizija, te se u takvoj situaciji odgađa za izvjesno vrijeme forsiranje Ibra i namjerava jedinice Udarne grupe divizija pomjeriti na sektor Vranjica – Požega (Užicka) – Užice, s tim da izbiju sjeverno od linije Užice – Požega.

³² Osvobodilna fronta slovenačkog naroda obrazovana je na inicijativu CK KP Slovenije 27. aprila 1941. Na osnivačkom sastanku, pored KP Slovenije, bili su predstavnici hrišćanskih socijalista, lijevog krila »Sokola« i kulturnih radnika Slovenije. Osvobodilna fronta se razvila u snažan front slovenačkog naroda, koji je okupio sve rodoljubive elemente u borbu protiv okupatora i domaćih slugu.

³³ To je Titov odgovor zastupniku NKOJ-a u Italiji pukovniku Milentiju Popoviću, koji se 18. aprila 1944. obratio Vrhovnom štabu NOV i POJ pitajući ga kako će odgovoriti njujorškoj novinskoj agenciji »Asošijeted pres« koja pita zašto ne pošaljemo jednu vojnu misiju i za Ameriku.

³⁴ Lin Markle Fariš (Linn M. Farish) i Ričard Vajl (Richard Weil), američki majori, bili su članovi Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. Prvi je imao nadimak Slim, a drugi – Bob. Fariš je 17. septembra 1943. došao zajedno s brigadirom Ficrojem Maklejom, pa je nakon nešto više od mjesec dana boravka pošao (27. oktobra) za Kairo i predao svoj izvještaj za predsjednika SAD Franklina Ruzvelta, koji ga je koristio na Teheranskoj konferenciji. Ponovo se vratio 20. januara 1944. zajedno s Maklejom u sjedište Vrhovnog štaba NOV i POJ, odakle je 20. marta pošao u Bari, a 19. aprila 1944. prebačen je u sastav Anglo-američke vojne misije pri Glavnom štabu NOV i PO Srbije. Vajl se spustio padobranom 27.

februara 1944. na Medeno polje kod Bosanskog Petrovca, a iz sastava Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ pošao je 20. marta iste godine. Tito je preko njega uputio svoje pismo od 15. marta 1944. predsjedniku SAD Ruzveltu.

³⁵ Štab 3. korpusa NOVJ predložio je 23. aprila Vrhovnom štabu da 16. vojvodanskom i 17. istočnobosanskom NOU divizionom komanduje general-major Danilo Lekić, komandant 16. divizije. Tito je taj prijedlog prihvatio s tim da u taj Štab uđe i načelnik Štaba 3. korpusa NOVJ Jovan Vukotić.

³⁶ Vojnoupravni komandant Jugoistoka (koji je istovremeno bio i vojnoupravni komandant Srbije) general Hans Gustav Felber još početkom druge polovine marta 1944. je iz dekriptovanih radiograma Vrhovnog štaba NOV i POJ tačno saznao za pravac nastupanja Udarne grupe divizija NOVJ i za njen zadatak, pa je naredio da se za borbu protiv nje koncentrišu sve snage koje nisu bile angažovane borbama na drugim sektorima u Srbiji. U njih je uključio i sopstvenu rezervu, kojoj je naredio da se željeznicom prebaci na sektor Užice–Požega (Užicka). Kasnije je skidao snage i s manje ugroženih sektora i upućivao ih prema Udarnoj grupi divizija NOVJ. On je naredio da se na borbu protiv Udarne grupe orijentišu i one kvislinške i kolaboracionističke snage koje su se nalazile u graničnom pojasu Nedićeve Srbije prema istočnoj Bosni, pa je Glavni štab NOV i PO Vojvodine vjerovatno o tim snagama javio Vrhovnom štabu NOV i POJ.

³⁷ Odnosi se na Udaru grupu divizija NOVJ (2. proletersku i 5. krajišku), čiji je komandant bio Milutin Morača. Ona se tada nalazila na sektoru selo Katići – selo Bela Voda i vodila borbe protiv jedinica kvislinškog Nedićevog Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnika Dragoljuba Mihailovića, nastojeći da izbjie sjeverno od linije Požega (Užicka) – Užice–Krema.

³⁸ Tito je ovu direktivu dao kad se upoznao s izvještajem koji je Sreten Žujović Crni 22. aprila 1944. s ostrva Visa uputio Vrhovnom štabu NOV i POJ. Žujović je u tom svom izvještaju javio samo o uspješno završenom desantnom prepadu na ostrvo Mljet 21. aprila, a ništa nije izvijestio o tome da je bio pripremljen desantni prepad i na ostrvo Korčulu, niti da su borbena dejstva već bila u toku, pa je stoga Tito dao ovakvu direktivu.

³⁹ O tome je 24. aprila 1944. poslao izvještaj Vrhovnom štabu NOV i POJ Sreten Žujović Crni. Prvo je saopštio da je izvršen uspješan desantni prepad i na ostrvo Korčulu, a da borbe traju od jutra 22. aprila, u kojima su svi borci pokazali nevieno herojstvo, pri čemu su svi elementi borbenog poretka – »pješadija, artiljerija, sanitet, minobacači i bombaši dali sve od sebe u borbi za uništenje neprijatelja«, a potom naglasio da će se postupiti po ovoj Titovoj direktivi. (A-VII, k. 523, reg. br. 21–22/1) Dva dana kasnije (26. aprila) kad su se sve desantne snage vratile na ostrvo Vis, Žujović je javio Vrhovnom štabu NOV i POJ da treba podvući aktivno sudjelovanje Mornarice NOVJ u tim desantnim prepadima i da je moral boraca poslije njihovog završetka odličan.

⁴⁰ Njemačka 13. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Handžar« je 1. aprila 1944. uz podršku ustaško-domobranskih jedinica i četnika prešla u ofanzivu u sjeveroistočnoj Bosni s ciljem da prodre na planinu Majevicu i ovlada komunikacijom Tuzla–Brčko. Pod njenim udarom su se u prvi mah našle jedinice 16. i 36. vojvodanske NOU divizije koje su se nalazile u Posavini i Semberiji. Ali kada je ta njemačka divizija sredinom aprila prenijela borbe i na planinu Majevicu, suprotstavili su joj se 17. majevička udarna brigada, Majevički i Tuzlanski NOP odred i pod komandom Štaba 38. bosanske udarne divizije vodili veoma teške borbe. U vezi s tim borbama je Štab 3. korpusa NOVJ 22. aprila 1944. poslao Vrhovnom štabu slijedeći radiogram: »Zbog svakodnevnih teških borbi koje vodi naša 38. divizija na Majevici i u Posavini s 13. SS divizionom predlažemo za pohvalu Štab divizije i 17. majevičku brigadu) koja se uprkos svim teškoćama istakla u spasavanju naših ranjenika«. (*Zbornik NOR*, tom IV, knj. 24. str. 502.) Usvajajući prijedlog, Tito je posebno pohvalio Štab i cijelu diviziju, a posebno 17. majevičku NOU brigadu.

⁴¹ Riječ je o borbama koje je vodila 17. majevička udarna brigada (s kojom se kretao i Štab 38. bosanske udarne divizije) protiv njemačke 13. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Handžar« probijajući se iz Posavine na Majevicu, a zatim s Majevice u pravcu Donje Trnove. Brigada je naročito teške borbe vodila tokom 20. i 21. aprila štiteći divizijsku bolnicu u Donjoj Trnovi, za koje ju je Štab 3. korpusa 22. aprila predložio Vrhovnom štabu NOV i POJ za pohvalu.

⁴² Postavljeni zadatak je Štab 3. korpusa NOVJ konkretizovao na taj način što je 24. aprila 1944. naredio da 16. vojvodanska NOU divizija posjedne prostor između rijeke Drinjače i Bratunca, gdje će se užurbano pripremiti za prelazak u Srbiju i zauzeti Ljuboviju, da 17. istočnobosanska NOU divizija iz rejona Faković – Skelani – Toplica forsira Drinu i zauzme Bajinu Baštu, a 36. vojvodanska NOU divizija da iz sereg rejona Papraće izvrši napad na Zvornik i time 16. i 17. diviziji olakša forsiranje Drine. Međutim, izvršenje ovoga naređenja onemogućuje jaka neprijateljska ofanziva koja je uslijedila u istočnoj Bosni.

⁴³ To je Titov odgovor na prijedlog koji je Glavni štab NOV i PO Hrvatske 15. marta 1944. dostavio Vrhovnom štabu NOV i POJ. Naime, Glavni štab Hrvatske je smatrao da saobraćajni odsjeci neće biti u stanju da uspješno rukovode svim poslovima koji su predviđeni novom organizacionom strukturom korpusnih vojnih oblasti, pa je predloženo da tehnički odsjeci korpusnih vojnih oblasti rukovode radom i organizacijom mehaničkih radionica i građevinskom djelatnošću za potrebe vojske, dok bi saobraćajni odsjeci trebalo da se bave isključivo organizacijom saobraćaja i vojno-pozadinskom poštansko-telefonsko-telegrafskom službom.

⁴⁴ Na ostrvo Korčulu su izvršile desantni prepad glavnine 26. dalmatinske NO divizije i Mornarice NOVJ 21/22. aprila 1944. i nakon trodnevnih borbi, u kojima su potpuno razbijena dva njemačka bataljona iz 750. puka 118. lovačke divizije, jedinice 26. divizije i Mornarice NOVJ prikupile su se u Veloj Luci na Korčuli i noću 24/25. aprila vratile se na Vis. Potpunije o tom desantnom prepadu vid. u nap. 59.

⁴⁵ Štab 2. korpusa je 27. aprila u cjelini prenio ovo Titovo naređenje Štabu 29. hercegovačke NOU divizije i naredio mu da na sektor Ston – Dubrovnik uputi jednu brigadu i Južnohercegovački NOP odred. Istoga dana (27. aprila) poslao je izvještaj Vrhovnom štabu NOV i POJ da je 29. hercegovačka NOU divizija angažovana u borbama oko Gacka i Bileća; da radio-vezu s jedinicama na Visu može uspostaviti samo preko radio-veze Vrhovnog štaba NOV i POJ (tj. relejnu) i da se hrana i ratni materijal dotureni brodovima ne bi mogli preuzeti zbog toga što se ne raspolaze ni sredstvima za prenos, ni ljudstvom za obezbjeđenje transporta.

⁴⁶ Ova Titova direktiva zatekla je na okupu štabove 3. korpusa, 16. vojvodanske i 17. istočnobosanske udarne divizije, koji su se 25. aprila sastali u Vlasenici na dogovor za izvršenje ranijih Titovih naređenja i prethodnih uputstava Štaba 3. korpusa NOVJ. Na osnovu svega toga odlučeno je da 17. istočnobosanska NOU divizija (u čiji je sastav trebalo da uđe i 2. krajiška udarna brigada) forsira Drinu kod Bajine Bašte, produži dejstva k istoku i u rejonu Duba zatvori pravac koji vodi od Užica, a potom nastupa ka Kosjerićima i drumom Užice–Valjevo; da 16. vojvodanska NOU divizija forsira Drinu na odsjeku Bratunac–Drinjača, zauzme Ljuboviju i nastupa preko Pecke k putu Valjevo–Loznica, obezbjeđujući se dijelom snaga prema Krupnju; da se sve pripreme završe do 28. aprila, a da prelazak preko Drine uslijedi noću 28/29. aprila 1944; da 36. vojvodanska NOU divizija s dvije brigade poruši komunikaciju Tuzla–Zvornik sjeverno do Snagova i napadne Zvornik, a s jednom brigadom da obezbijedi prelazak 16. i 17. divizije preko Drine s položaja Gornje i Donje Djevanje–Novo Selo.

⁴⁷ Svetislav Stefanović Čeco je od jeseni 1943. bio instruktor Centralnog komiteta KPJ pri Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju. On je pozvan da se s ostrva Visa vrati u sjedište CKKPJ, koje se tada nalazilo u Drvaru.

⁴⁸ Ovim Tito odgovara članu Vrhovnog štaba NOV i POJ Sretenu Žujoviću, koji se s ostrva Visa (kuda ga je Tito uputio 6. aprila 1944.) obratio 26. aprila radiogramom slijedeće sadržine:

»Zarobljenike smo prebacili na o[st]rvo Biševo. Saslušaćemo ih pojedinačno i sve koji su učestvovali u zločinima nad stanovništvom streljati. Javite šta raditi s ostalima: čuvati [ih] ili predati Englezima.« (A-VII, k. 523, reg. br. 21–24/1.)

⁴⁹ Ovakvu direktivu je Tito dao u vezi s izvještajem Sretena Žujovića, koji je 24. aprila javio Vrhovnom štabu NOV i POJ da se na Mljetu i Korčuli neće zadržati jedinice 26. dalmatinske NO divizije sve dok se ne savladaju njemačke posade na ostalim ostrvima, ali će se na njima ostaviti partizanski odredi.

⁵⁰ Glavni štab NOV i PO Hrvatske je radiogramom od 26. aprila 1944. pored ostalog, javio Vrhovnom štabu NOV i POJ slijedeće: »[...] Lika. 25/26. aprila s 5 brigada otpočeli smo napad na Vrhovine, Zalužnicu, Crnu Vlast i Ramljane, ali zbog rđavog vremena morali smo odložiti.« (A-VII, k. 119/I, reg. br. 4/2, radiogram 1836.)

⁵¹ U vezi s Titovom zamjerkom Glavni štab NOV i PO Hrvatske 28. aprila 1944. dostavio je Vrhovnom štabu NOV i POJ potpuni obrazložjenje zbog čega je prekinut i odgođen napad na Vrhovine, Zalužnicu i Crnu Vlast, na koje je bilo upućeno pet brigada. »Zbog velike sniježne mećave i bure – ističe Glavni štab – te neobično tamne noći 3 brigade su lutale cijelu noć po šumi i nisu izbile ni na polazne položaje za napad. U samom pokretu umro je od iznemoglosti i zime 18 boraca, 16 teško promrzlo i 55 lakše. Osim toga, zbog napora neki [su] putem nestali i dezertirali. Ukupno bez borbe izbačeno [je] iz stroja 138 boraca. Zbog te situacije morali smo prekinuti i odgoditi operaciju. Bura i mećava su uslijedile kad su jedinice bile već u pokretu i nismo mogli unaprijed obustaviti operaciju.« (A-VII, k. 119/I, reg. br. 4/2, radiogram 1864.)

⁵² U to vrijeme je postojalo izvjesno previranje u Bugarskoj, ali ono ni približno nije bilo takvog intenziteta da bi dovelo do skore kapitulacije Carevine Bugarske. Naprotiv, njena armija je još uvijek bila glavna oružana sila na koju se oslanjala njemačka komanda Jugoistoka u borbi protiv jedinica NOV i POJ u Srbiji i Makedoniji. Tek poslije izbijanja jedinica 3. ukrajinskog fronta Crvene armije početkom septembra 1944. na granicu Bugarske, objave rata Sovjetskog Saveza Bugarskoj 5. septembra 1944. i prelaska jedinica Crvene armije preko rumunsko-bugarske granice 8. septembra, u Bugarskoj je, pod rukovodstvom Bugarske radničke partije, izbio 9. septembra 1944. oružani ustanak. Tom prilikom je Otečestveni front Bugarske preuzeo vlast i formirao vladu na čelu s Kimonom Georgijevim.

⁵³ Prijedlog za pohvalu Nikole Obradovića, komandira čete iz 2. krajiške udarne brigade, i za pohvalu njegove čete uputio je Štab 3. korpusa NOVJ 9. aprila Vrhovnom štabu NOV i POJ radiogramom slijedeće sadržine: »Poručnik Nikola Obradović sa svojom četom II krajiške [b]rigade borhom [je] spasao 8 američkih pilota. Predlažemo ga s četom za pohvalu.« (*Zbornik NOR*, tom IV, knj. 24. str. 497.)

⁵⁴ Desnu kolonu Udarne grupe divizija NOVJ tada su sačinjavale 4. crnogorska proleterska i 10. krajiška udarna brigada. Ta kolona je 27. aprila prešla drum i željezničku prugu Užice – Vardište, a 28. aprila o tome je Štab Udarne grupe divizija NOVJ poslao izvještaj Vrhovnom štabu NOV i POJ i obavijestio ga da su brigade 28. aprila porušile željezničku prugu između Užica i Kremne i da vode borbe na cesti Užice – Kremna.

⁵⁵ Štab Udarne grupe divizija NOVJ dobio je takvu informaciju od seljaka koji su iz istočne Bosne prebjegli u Srbiju uslijed njemačke ofanzive u istočnoj Bosni i velikog terora koji su nad stanovništvom sprovodile jedinice njemačke 13. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Handžar« i ustaše. Tu informaciju je 28. aprila prenio Vrhovnom štabu. Međutim, ona nije bila tačna, a potekla je otuda što su u to vrijeme vršene u velikoj okuci Drine intenzivne pripreme za prebacivanje 16. vojvodanske i 17. istočnobosanske NOU divizije u Srbiju, koje je trebalo da uslijedi 28/29. aprila 1944. Prebjegli seljaci su vidjeli te pripreme, a takođe i dijelove koji su

izvidali desnu obalu Drine, pa su javili da je otpočeo prelazak jedinica na desnu obalu Drine, a to nije bilo tačno.

⁵⁶ Prelazak 16. vojvodanske i 17. istočnobosanske udarne divizije na desnu obalu Drine onemogućio je njemački 5. SS brdski armijski korpus ofanzivnom operacijom »Majbaum« (»Maibaum«), koja je uslijedila 25. aprila. U njoj je 38. puk njemačke 13. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Handžar« napadao pravcem Capardi – Paprača i Prnjavor (kod Tuzle) – Brainci, 3. domobranski zdrug (brigada) nastupao je pravcem Tuzla – Šekovići, dok im je u susret išla glavnina 14. puka 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Princ Eugen«, nadirući iz Rogatice i Sokolca ka Srebrenici i Vlasenici. Istovremeno su im sadejstvovale jake snage njemačkog vojno-upravnog komandanta Srbije koje su posjele desnu obalu Drine od Bajine Bašte do Ljubovije (jedinice iz sastava okupatorske bugarske 24. pješadijske divizije, kvislinskog Srpskog dobrovoljačkog korpusa i kolaboracionistička Račanska grupa četničkih brigada). Uslijed toga postale su veoma ugrožene 16. vojvodanska, 17. istočnobosanska i 36. vojvodanska udarna divizija i 17. majevička brigada 38. bosanske udarne divizije, koje su bile koncentrisane na prostoru Skelani, Fakovići, Srebrenica. Stoga je Štab 3. korpusa bio prinuđen da izvuče te jedinice iz velike okuke Drine i preusmjeri 17. istočnobosansku udarnu diviziju ka drumu Han-Pijesak – Vlasenica, a 16. i 36. vojvodansku udarnu diviziju i 17. majevičku udarnu brigadu da preko Caparda nastupaju u pravcu planine Majevice. Nakon toga je 30. aprila radiogramom javio Vrhovnom štabu da je neprijatelj svim jedinicama 3. korpusa nametnuo teške borbe na sektoru Šekovići – Vlasenica – Han-Pijesak.

⁵⁷ Jedinice 36. vojvodanske NOU divizije i 17. majevička NOU brigada 38. bosanske NOU divizije, poslije dvodnevnih oštih borbi protiv dijelova njemačke 7. SS brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen« (u kojima je samo 36. divizija imala 45 poginulih i 67 ranjenih) prešle su preko puta Šekovići – Vlasenica na lijevu obalu rijeke Drinčaje, odakle su se sa 16. divizijom uputile prema Kladnju, koji je 16. divizija oslobodila 4. maja 1944.

⁵⁸ To je Titov odgovor na radiogram komandanta Udarne grupe divizija NOVJ Milutina Morače upućen 28. aprila 1944. Vrhovnom štabu NOV i POJ, koji glasi: »Seljaci govore o prebacivanju naših snaga kod Ljubovije i na Savi. Molimo obavestite o tome«. (A-VII, k. 372, reg. br. 37–14/1, radiogram br. 10.)

⁵⁹ Desantni prepad na ostrva Mljet i Korčulu izvela je glavnina snaga 26. dalmatinske NO divizije i Mornarice NOVJ, praćena savezničkim lakim pomorskim jedinicama. Radi privlačenja na sebe njemačke rezerve, jedan desantni odred (jačine tri ojačana pješadijska bataljona, osam leuta i jedan bolnički brod) otisnuo se s Visa 20/21. aprila i 21. aprila na Mljetu napao na ojačanu 7. četu 1. bataljona 750. puka njemačke 118. lovačke divizije, rasporedenu na središnom dijelu ostrva, iznad sela Babinog Polja. Saznavši za kritični položaj čete, komanda njemačke 118. lovačke divizije i njemački admiral Jadrana uputili su joj iz luke Doli u pomoć sve raspoložive pješadijske snage i mornarička prevozna sredstva (dvije ojačane pješadijske čete na 11 motornih jedrenjaka, tri desantna čamca i jednu dvotrupnu penišu). Kada su 22. aprila na Mljet prispjela ta njemačka pojačanja i stupila u borbu, tamošnja njemačka posada već je bila razbijena (64 Nijemca su zarobljena, a znatno više ih je bilo poginulih i ranjenih). Pošto je tako uspješno izvršio zadatak, desantni odred se noću 22/23. aprila prebacio na Lastovo, dok je na ispražnjeni Mljet prispjela još jedna njemačka četa.

U međuvremenu se noću 21/22. aprila otisnuo s Visa mnogo jači desantni odred (jačine sedam pješadijskih bataljona, dvije minobacačke čete i jedna brdska baterija topova, dva naoružana broda, jedan patrolni čamac, dva artiljerijska desantno-jurišna čamca, 14 motornih jedrenjaka, 18 leuta i jedan bolnički brod) i u zoru 22. aprila napao na Korčulu na dva ojačana bataljona 750. puka njemačke 118. lovačke divizije. Kada je komanda njemačke 118. lovačke divizije otkrila da je Korčula glavna meta desantnog prepada bilo je prekasno, jer je na Mljet uputila cjelokupnu rezervu. Stoga je noću 22/23. aprila s poluostrva Pelješca na Korčulu uputila samo jednu ojačanu četu, što je bilo sasvim nedovoljno. Desantni odred je uništio njemačke garnizone u Veloj

Luci i selu Blatu i naneo osjetan poraz njemačkim snagama kod sela Smokvice, pa se 24. aprila s padom mraka prikupio u Veloj Luci, ukrao na brodove i noću 24/25. aprila vratio na Vis s velikim plijenom i s 459 zarobljenih njemačkih vojnika i starješina.

⁶⁰ Povod za ove riječi je radiogram generala H. M. Vilsona, vrhovnog komandanta savezničkih snaga za Sredozemlje, koji glasi: »Mного cijnim rad vaše vojske u napadu na Mljet i Korčulu. Bio bih zahvalan da isporučite komandirima i borcima moju čestitku za njihovu uspješnu borbu«. Vilsonovu čestitku Tito je prenio štabovima 26. dalmatinske NO divizije i Mornarice NOVJ.

⁶¹ Drugi kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije počeo je 2. maja 1944. i trajao tri dana u Drvaru u prisustvu 816 delegata iz svih krajeva Jugoslavije, osim iz Makedonije (oni nisu mogli da dođu uslijed tamošnje neprijateljske prolijetne ofanzive). Termin za održavanje kongresa odlagan je više puta. Trebalo je da se održi u decembru 1943. u oslobođenom Jajcu i bile su izvršene pripreme, ali je njemačka 2. oklopna armija početkom decembra 1943. preduzela velike operacije širom Jugoslavije, poznate u jugoslovenskoj historiografiji kao zimske operacije 1943/1944, odnosno VI neprijateljska ofanziva. Zbog napuštanja Jajca i skoro tromjesečnog trajanja njemačkih ofanzivnih operacija, termin održavanja kongresa odgođen je za mart, ali ni tada nije bilo moguće stvoriti uslove za njegovo održavanje, pa je sazivanje kongresa odgođeno za kraj aprila, no ni tada neke delegacije nisu mogle prispijeti, te je stoga kongres počeo 2. maja.

⁶² Riječ je o NO brigadi »Jan Žižka« (pun naziv joj je bio: NO brigada Jana Žižk iz Trocnova). Brigada je formirana 26. oktobra 1943. u selu Bučju kod Pakraca od 1. čehoslovačkog i 1. posavskog udarnog bataljona, dijelova 12. slavonske udarne brigade i dijelova Zapadne i Istočne grupe NOP odreda. Kada je formirana imala je 500 boraca i rukovodilaca, svrstanih u dva bataljona. Prvi komandant brigade je bio Milan Joka (kasnije je bio Josip Ružička) a politički komesar Josip Vojaček Taras. Bila je u sastavu Zapadne grupe NOP odreda, a od 3. novembra 1943. u 12. slavonskoj NO diviziji. Brigada je krajem februara 1944. reorganizovana i stavljena pod neposrednu komandu 6. korpusa NOVJ. Tada su se u njenom sastavu nalazili isključivo Česi i Slovaci. Od juna 1944. ponovo je u sastavu 12. slavonske udarne divizije. Kroz brigadu je u toku rata prošlo oko 3000 boraca. Rasformirana je 23. aprila 1945.

⁶³ Glavni štab NOV i PO Hrvatske izvjestio je 3. maja da brigada ima oko 350 boraca s oko 15 oficira i 15 političkih komesara, da je komandant brigade kapetan Josip Ružička, a politički komesar Josip Vojaček i da u brigadi ima oko 10% Slovaka.

⁶⁴ Prijedlog za uspostavljanje Zastupništva NKOJ-a u Italiji poslao je Titu sredinom marta 1944. iz Kocane povjerenik NKOJ-a za spoljne poslove dr Josip Smodlaka. Takođe je i delegat CKKPJ pri Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju Svetislav Stefanović Čeco – nakon desetodnevnog obilaska jedinica i ustanova NOVJ u južnoj Italiji i poslije zajedničkog dogovora s instruktorom CKKPJ za te jedinice i ustanove Milentijem Popovićem i sa šefom Vojne misije NOV i POJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Srednji istok dr Vladimirom Velebitom (on je tih dana u Bariju očekivao avion za povratak u Jugoslaviju) – u svom nedatiranom izvještaju (vjerovatno od 16. marta 1944) predložio Centralnom komitetu KPJ da se objedini rad svih tih jedinica i ustanova pod jedinstvenim rukovodstvom. Sigurno je i Velebit, koji se vratio u Drvar 17. marta 1944. prilikom referisanja Titu o radu Vojne misije upoznao ga i sa stanjem i problemima jedinica i ustanova NOVJ koje su se nalazile u južnoj Italiji. Na osnovu svega toga Tito je, konsultujući se s potpredsjednicima NKOJ-a Edvardom Kardeljom i Vladislavom Ribnikarom (treći potpredsjednik – Božidar Magovac – se tada nije nalazio u Drvaru), u ime Predsjedništva NKOJ-a donio odluku da se kao političko predstavništvo nove Jugoslavije uspostavi Zastupništvo NKOJ-a u inostranstvu, sa sjedištem u Bariju. Za rukovodioca Zastupništva imenovao je Milentija Popovića, unapredio ga u čin pukovnika i istovremeno postavio za komandanta Baze NOVJ u Italiji. Pismeno punomoćje Popoviću i direktivu za rad, kao i pismo u vezi s tim dr Josipu Smodlaku, Tito je uputio preko povjerenika NKOJ-a za

saobraćaj Sretena Žujovića Crnog, koji je noću 24/25. marta 1944. avionom otputovao za Bari. Međutim, ni punomoćje ni direktiva Popoviću, niti, pak, pismo Smolaki do sada nisu pronađeni. Njih spominje Smolaka u svojoj knjizi *Partizanski dnevnik* u tekstu pod 26. martom 1944, na str. 93.

⁶⁵ Riječ je o pozdravima II kongresu USAOJ-a. Njih je Zastupništvo NKOJ-a istoga dana prenijelo radiogramima Vrhovnom štabu NOV i POJ. Bilo ih je tri. U prvom Henri Valas (Henri Wallace), potpredsjednik Sjedinjenih Država Amerike šalje svoje srdačne čestitke predstavništvu jugoslovenske omladine i izražava nadu da će uskoro doći do oslobođenja Jugoslavije, koju će njena omladina naslijediti razrušenu i popaljenu, pa će njen zadatak biti da je preobrazi »putem slobodnog demokratskog poretka i da na taj način stvori za svoju zemlju svjetliju i sretniju budućnost«. U drugom radiogramu Međunarodni omladinski savez iz Britanije šalje ratne pozdrave jugoslovenskoj omladini u ime britanske, savezničke i cjelokupne antifašističke omladine koja se zatekla u Velikoj Britaniji. U pozdravu se, pored ostalog, ističe: »Vaši veliki uspjesi za nas su nadahnuće, naš su ponos i za nas sjajan primjer. Mi bismo željeli da smo s vama na kongresu ove godine, mi bismo se radovali da možemo stajati rame uz rame s vama, kao što smo stali dušom i srcem u ovoj teškoj i nemilosrdnoj borbi. Mi vas pozdravljamo i obećavamo da ćemo učiniti svaki napor da vam se pošalje još veća pomoć, pošto svakom vašom žrtvom vi tako besprimjerno pomažete našu borbu za pobjedu«. U trećem radiogramu je prenijet pozdrav Odbora Saveza studenata Engleske i Velsa, koji je predstavljao oko 30 hiljada studenata, »koji znaju svoj put; takvih studenata kakav je bio Ivo Ribar i mnogi drugi koji su mnogo učinili za pobjedu i oslobođenje Evrope«. Odbor zatim obavještava da prikuplja novac za obnovu jugoslovenskih univerziteta, kaže da želi najveće dobro narodima Jugoslavije i završava radiogram slijedećim riječima: »Odbor Saveza studenata Engleske i Velsa šalje pozdrave divljenja vašem kongresu, koji se sastaje u velikoj opasnosti i još jednom svjedoči o hrabrosti vaše omladine«. (A-VII, k. 2125, reg. br. 1-11, 12 i 13/10.)

⁶⁶ Knjiga depeša Vrhovnog štaba NOV i POJ u kojoj su zapisana naređenja upućena Glavnom štabu NOV i PO Makedonije nalazi se u A-VII, k. 26. reg. br. 8/12, ali joj nedostaju prvi listovi. Takođe nije pronađena ni Knjiga depeša Glavnog štaba NOV i PO Makedonije u kojoj su zapisani radiogrami primljeni od Vrhovnog štaba iz tog vremena, pa stoga nedostaje to Titovo naređenje. Međutim, na rudnike hroma u Makedoniji izvedena su dva uspjela napada: prvi je izvela 2. makedonska udarna brigada 25. maja 1944. na rudnike hroma kod sela Vitolišta u rejonu Prilepa i onesposobila ga, a drugi napad su izveli 23/24. avgusta 3. makedonska udarna brigada i jedan bataljon 8. preševske NO brigade na rudnik hroma kod sela Lojane, blizu Kumanova.

⁶⁷ Nije pronađeno to Titovo naređenje. Priređivač pretpostavlja da je Tito naredio da se izvrši desantni prepad na ostrvo Brač. On to ostrvo pominje i u svom naređenju od 23. aprila 1944. nalažući Štabu Mornarice NOVJ da izvede jače demonstrativne napade radi olakšanja položaja stnovništvu koje nije bilo evakuisano s tih ostrva.

⁶⁸ Ovo je Titov odgovor na radiogram kojim se 29. aprila 1944. politički komesar 2. korpusa NOVJ Mitar Bakić obratio Vrhovnom štabu NOV i POJ pitajući ga da li bi trebalo italijansku partizansku diviziju »Garibaldi« direktno povezati preko radio-stanice s italijanskom vladom u cilju njenog samostalnog snabdijevanja ratnim materijalom i hranom i kakva bi trebalo da bude ta veza.

⁶⁹ Štab 3. korpusa NOVJ odgovorio je istog dana (3. maja) radiogramom slijedeće sadržine: »Shvatajući važnost zadataka 16. i 17. divizije], učinili smo sve za njegovo izvođenje. Kad su se izvodile posljednje pripreme za prelazak, nepr[ijatelj] nam je nametnuo tešku borbu od Rogatice, Sokolca, Tuzle, Zvornika i momentano nam oteo prebavljavanje.

Mi smo svesni da to i dalje ostaje naš glavni zadatak i daćemo sve od sebe da ga što skorije izvršimo«. (*Zbornik NOR*, tom IV, knj. 25, str. 640.)

⁷⁰ Riječ je o Udarnoj grupi divizija NOVJ. Ona je nakon višednevnih borbi vodenih krajem aprila i početkom maja 1944. izbila južno od Valjeva i na planinskom prostoru Jelova gora, Povlen, Medvednik stvorila omanju slobodnu teritoriju. U zoru 3. maja izbila je u rejon puta Kosjerić – Valjevo, ali put je bio gusto posjednut okupatorsko-kvislinškim snagama. Uporne borbe vođene su ispred prevoja Bukova i u selu Bukovima, ali Udarna grupa divizija NOVJ nije mogla prodrijeti dalje. Ona je tada imala svega oko 5000 boraca, a na nju se ustremilo blizu 30 000 naprijateljevih vojnika: njemački 4. puk »Brandenburg«, 297. izviđački bataljon i 696. bataljon feldžandarmerije; jedinice iz sastava bugarske 22. i 24. divizije; jedinice iz sastava Srpskog dobrovoljačkog korpusa i bjelogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa; deset četničkih korpusa Dragoljuba Mihailovića. Svim tim snagama lično je komandovao njemački vojnopравни komandant Jugoistoka general Hans Gustav Felber i usmjeravajući ih koncentrično u pravcu sela Varde prinudio Udaru grupu divizija da se ponovo orijentiše u pravcu Sandžaka.

⁷¹ Radio-stanicom »Rudnik« su se služili politički komesar Glavnog štaba NOV i PO Srbije Momčilo (Moma) Marković i sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju dr Blagoje Nešković, koji su se tada kretali sa Štabom Udarne grupe divizija NOVJ.

Međutim, ta njihova radio-stanica je tada bila u kvaru, pa je Štab 3. korpusa NOVJ 7. maja javio Vrhovnom štabu da nije uspio uspostaviti radio-vezu, iako to od naređenog dana (3. maja) stalno pokušava.

⁷² Huska Miljković je ubijen 27. aprila 1944. kod potoka Kladušnice, blizu Velike Kladuše. On je bio popularan u Unskoj operativnoj grupi brigada NOVJ, čiji je bio komandant, pa je njegova smrt u jedinicama te grupe izazvala previranje i, izvjesno osipanje. Stoga je Glavni štab NOV i PO Hrvatske 1. maja 1944. predložio Vrhovnom štabu NOV i POJ da se za novog komandanta Unske operativne grupe brigada NOVJ postavi Halil Šukanović, dotadašnji komandant 1. brigade iz sastava te grupe, i da se proizvedu u čin majora. Istovremeno je predložio još osam starješina muslimanske nacionalnosti iz jedinica Unske operativne grupe brigada da se proizvedu u oficirske činove s obrazloženjem da će se time spriječiti osipanje Unske operativne grupe brigada. (Na stranu neprijatelja su bili priješli jedan bataljon i jedna četa iz 2. brigade i jedan partizanski odred.)

⁷³ Takvo naređenje je Tito uputio stoga što su delegat Vrhovnog štaba NOV i POJ Pavle Ilić i komandant Udarne grupe divizija NOVJ Milutin Morača 4. maja 1944. u svom zajedničkom izvještaju Vrhovnom štabu javili da jedinice Udarne grupe divizija svakodnevno vode teške borbe i da su uslijed toga premorene, da oskudijevaju u municiji i sanitetskom materijalu i da im je potrebna hitna pomoć novih snaga NOVJ u rejonu Valjeva i južno od Užica. Oni su predložili da se jedinice 3. korpusa NOVJ prebace kod Starog Broda, gdje je »prazan prostor«, jer su iz njega povučene okupatorske i kvislinške snage i pošle u napad na Udaru grupu divizija NOVJ.

⁷⁴ Jedinice 3. korpusa NOVJ su bile zahvaćene snažnom njemačkom ofanzivom (operacija »Majbaum«) i već su bile daleko odbačene od Drine k središnjom i zapadnom dijelu istočne Bosne, pa nisu mogle izvršiti ovo Titovo naređenje. Više o toj njemačkoj ofanzivi je rečeno u nap. 56.

⁷⁵ Na ova Titova naređenja i njegovu primjedu o neshvatanju odgovornosti, Štab 3. korpusa NOVJ obratio se 6. maja Centralnom komitetu KPJ radiogramom sljedeće sadržine: »Prema jučerašnjim depešama koje smo dobili izgleda da drug Tito nije pravovremeno i pravilno upoznavan sa sadržinom naših depeša poslednjih dana. Molimo kontrolišite«. (*Zbornik NOR*, tom IV, knj. 25, str. 640.) Štab 3. korpusa je ovdje mislio na svoj radiogram od 3. maja u kome je, pored ostalog, naglasio da upućivanje dviju divizija iz istočne Bosne u Srbiju i na dalje ostaje glavni zadatak korpusa i da će dati sve od sebe da ga što skorije izvrši (vid. nap. 69).

⁷⁶ General-major Danilo Lekić, komandant 16. vojvodanske udarne divizije, bio je tada istovremeno i komandant Operativne grupe 16. i 17. NOU divizije. On još

nije bio uspostavio direktnu radio-vezu s Vrhovnim štabom NOV i POJ, pa mu je stoga Tito naređenja slao preko Štaba 3. korpusa NOVJ.

⁷⁷ Postupajući po ovom Titovom naređenju, D. Lekić, komandant Operativne grupe 16. i 17. NOU divizije, izdao je 6. maja potrebna naređenja potčinjenim jedinicama i o tome je istoga dana (6. maja) poslao slijedeći izvještaj Vrhovnom štabu: »Danas, 6. ov. m. u 20 časova, polazim sa 16. divizijom sa sektora Kladnja prema St[arom] Brodu. 17. divizija dobila naređenje da krene sa sektora s. Žunovi u istom pravcu«. (*Zbornik NOR*, tom IV, knj. 25, str. 640.)

Obje divizije su krenule u pravcu Drine: 16. iz rejona Kladnja, a 17. iz rejona Vareša. Međutim, one su se ubrzo sukobile s veoma jakim njemačkim snagama: 16. vojvodanska udarna divizija s glavninom 13. SS brdske divizije »Handžar« i dijelovima 7. SS brdske divizije »Princ Eugen«, a 17. istočnobosanska udarna divizija s dijelovima 7. SS brdske divizije »Princ Eugen«, četnicima i ustašama. Pod njemačkim udarima, podržanim snažnom avijacijom, obje divizije su bile primorane na povlačenje u svoje polazne rejdove: 16. divizija u rejon Kladnja, a 17. divizija na širi prostor Han-Pijeska (u rejon šume Radave). Tako je i ovog puta propao pokušaj 16. vojvodanske i 17. istočnobosanske udarne divizije da izvrše Titovo naređenje i da se prebace u Srbiju.

⁷⁸ Osmu hrvatsku (kordunašku) udarnu diviziju je u martu 1944. vodila borbe na prostoru Plaski, Tounj, Primišlje protiv 846. puka njemačke legionarske 392. pješadijske divizije »Plava« i 33. ustaške bojne (bataljona). Tada se njena 3. kordunaška udarna brigada istakla u borbama od 5. do 8. marta na sektoru Plasćanske doline, 2. kordunaška udarna brigada se istakla u borbama od 13. do 15. marta na sektoru sela Skradnika, a 1. kordunaška udarna brigada u borbama 14. i 15. marta na sektoru Plaskog. Krajem marta i početkom aprila glavnina 8. kordunaške udarne divizije izvodi uspješna dejstva protiv ustaških i domobranskih snaga u sjeveroistočnom dijelu Korduna, zatim od 9. do 12. aprila vodi oštre borbe na prostoru Cazinske krajine protiv jedinica njemačke legionarske 373. pješadijske divizije »Tigar« i 8. ustaške bojne. Za to vrijeme je njena 1. kordunaška udarna brigada, zbog prodira dijelova njemačke legionarske 392. pješadijske divizije i 4. ustaškog drugu od Otriča i Gospića ka slobodnoj teritoriji hitno prebačena na lički sektor i od 3. do 5. aprila vodila borbe u rejonima selâ Dobra, Zalužnice i Doljana, zatim prelazi na sektor selo Perjasica – Generalski Stol, gdje takođe vodi borbe, a potom se vraća u sastav svoje divizije i od 25. aprila do 2. maja, zajedno s 3. kordunaškom udarnom brigadom, vodi svakodnevne borbe protiv jakih dijelova njemačke legionarske 392. divizije i 19. ustaške bojne. Za sve te borbe je Glavni štab NOV i PO Hrvatske 1. maja 1944. predložio Vrhovnom štabu NOV i POJ da se preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« istaknu uspjesi koje je postigla 8. kordunaška udarna divizija.

⁷⁹ Pod *posljednjim bojevima* Tito misli na veoma oštre i iscrpljujuće borbe koje je 3. vojvodanska udarna brigada vodila 27, 28. i 29. aprila u sjeverozapadnom dijelu Birča protiv dijelova njemačke 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Princ Eugen«, kvislinškog muslimanskog tzv. »zelenog kadra« i četnika i tako štitila izvlačenje glavnine svoje 36. vojvodanske udarne divizije i jedinica 38. bosanske udarne divizije, kojom prilikom je i sama pretrpjela osjetne gubitke: 41 poginulog, 61 ranjenog i 4 nestala. O tim borbama je Štab 3. korpusa NOVJ 2. maja poslao iscrpan izvještaj Vrhovnom štabu NOV i POJ ističući da je 3. vojvodanska brigada zaslužila pohvalu, jer je danonoćno odbijala napade neprijatelja, razbila ga i nanijela mu osjetne gubitke.

⁸⁰ Američki novinar Stojan Pribičević (S. Pribichevich) i britanski novinar Džon Talbot (John Talbot) bili su još decembra 1943. određeni da budu saveznički ratni dopisnici s partizanske slobodne teritorije iz Jugoslavije. Međutim, određene britanske vlasti su im iz političkih razloga odgađale odlazak više od četiri mjeseca pod raznim izgovorima i zahtjevale da se prethodno moraju temeljno pripremiti za boravak u Jugoslaviji. Između ostalog, obojici su nametnuti treninzi napornih marševa (i do 30 km neprekidnog hoda u pustinji) i vježbe iskakanja iz aviona s padobranima. Tek početkom maja 1944. prispjeli su avionom na Medeno polje kod Bosanskog Petrovca. Nekoliko

dana kasnije primio ih je Tito, kojom prilikom su ga intervjuisali. Intervju je na srpskohrvatskom jeziku zapisao Pribićević, koji je bio američki državljaniin jugoslovenskog porijekla. Taj intervju se ovdje objavljuje.

^{#1} Prvi saveznički novinar koji je uspio da dođe na slobodnu teritoriju u Jugoslaviji bio je Amerikanac Danijel De Lus, dopisnik novinske agencije »Asosijetted pres« (Associated press). Bilo je to oktobra 1943. Međutim, prvi saveznički novinar koji je lično intervjuisao Tita bio je Valter Berštajn, dopisnik američkog vojnog lista »Jenka«. On je boravio u Drvaru u drugoj polovini aprila 1944, ali priređivač nije utvrdio šta se zbilo s tim intervjuom.

Saveznički, pak, novinar kome je Tito dao odgovore na listu pitanja bio je Džozef Morton, dopisnik »Asosijetted presa« iz Barija. Morton je svoja pitanja (koja mu je pomogao formulisati Vladimir Dedijer) avionom dostavio Titu i dobio na njih odgovore krajem aprila 1944. Taj intervju je britanski glavni vojni cenzor zadržao u Alžiru nekoliko nedjelja i tek na intervenciju najviših američkih državnika intervju je proslijeden u SAD i objavljen 21. maja 1944. u »Njujork tajmsu«. Tekst intervju se objavljuje u *Prilozima* ovoga toma.

^{#2} Od početka decembra 1943. pa do početka maja 1944. formirano je osam divizija i jedna operativna grupa ranga divizije. To su: 32. hrvatska (zagorska), 33. hrvatska, 34. hrvatska, 35. lička, 36. vojvodanska, 37. sandžačka, 38. bosanska, 39. bosanska i Primorska operativna grupa (udarnih brigada). Formirana su i tri nova korpusa NOVJ: 9. slovenački, 10. zagrebački i 11. hrvatski.

^{#3} Riječ je o ofanzivi koju je u istočnoj Makedoniji preduzela okupatorska 5. bugarska armija, koncentrično nastupajući iz Krive Palanke, Bosiligrada, Vranja, Kumanova, Mladog Nagoričana i Čifte-Hana na jedinice Operativnog štaba makedonskih, južnomoravskih i kosovskih jedinica, koje su se nalazile na slobodnoj teritoriji između Kumanova, Krive Palanke, Crne Trave i Vranja. Tom prilikom su ofanzivom zahvaćeni 3. makedonska i 6. južnomoravska NO brigada, Kumanovski i Kosovski NOP odred i bugarski Trnski partizanski odred. Borbe su počele 30. aprila 1944. i nastavljale se na raznim sektorima sve do 19. juna 1944.

^{#4} Operativni štab južnomoravske zone, koji je objedinjavao borbena dejstva pet NO brigada i dva NOP odreda u južnoj Srbiji, blagovremeno je otkrio neprijateljeve pripreme za ofanzivu, u kojoj su glavnu snagu predstavljali Rasinski i Toplički četnički korpus, koncentrisani u rejonu Arbanaske. Njima je trebalo da sudejstvuju četnički dijelovi Gorskog štaba 110, Velikomoravske i Nišavske grupe korpusa, kao i njemačke, bugarske i Nedićeve jedinice iz Prokuplja, Leskovca, Lebane i Kuršumlije. Pravilnim usmjeravanjem svojih snaga i odlučnim napadima Operativni štab južnomoravske zone je od druge polovine marta do sredine aprila 1944. razbio četničke formacije i prisilio na povlačenje angažovane bugarske, njemačke i nedićevske jedinice u svoje polazne garnizone – Lebane, Kruševac i Dunis, nanijevši im znatne gubitke, a naročito četnicima.

^{#5} Zapadni saveznici nisu *de iure* priznavali Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao legitimnu vladu, ali *de facto* jesu, jer su na njega vršili stalan pritisak da dođe do kompromisa između narodnonoslobodilačkog pokreta i kraljevske jugoslovenske vlade. Stoga je i došlo do sklapanja sporazuma Tito – Šubašić: Viškok 16. juna i Beogradskog 1. novembra 1944. Na osnovu tih sporazuma je 7. marta 1945. obrazovana privremena jedinstvena jugoslovenska vlada na čelu s Titom, koju su priznali svi saveznici.

^{#6} Šesnaestu muslimansku udarnu brigadu 27. istočnobosanske NOU divizije je Štab divizije ojačao 4. bataljonom 2. krajiške udarne brigade i uputio je sa divizijskom bolnicom (oko 150 ranjenika) na sektor Foče da bi se odmorila i sredila nakon osjetnih gubitaka pretrpljenih u rejonu Goražda 3. aprila 1944. prilikom koncentričnog iznenadnog napada na tu brigadu nadmoćnijih dijelova njemačke 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Princ Eugen«, ustaške milicije i četnika. A kada su te neprijateljeve snage sredinom aprila ovladale prostorom Rogatica, Foča, Kalinovik, 16.

muslimanska udarna brigada, da bi izbjegla neprijateljev napad, prebacila se s desne obale Drine (iz rejsa sela Čelebića) na sektor Pivske planine, s namjerom da se odatle poveže sa svojom divizijom negdje na prostoru od sela Miljevine do planine Jahorine. Međutim, ostale jedinice 27. istočnobosanske NO divizije koje su se nalazile na sektoru Kalinovik – Trnovo, pod snažnim pritiskom okupatorsko-kvislinških snaga bile su prinuđene da napuste taj sektor i da se najprije prebace u gornji tok Neretve, a odatle manevrom preko Zelengore i Jahorine na planinu Romaniju. Tako je 16. muslimanska NOU brigada izgubila vezu sa svojom matičnom divizijom, pa je o tome, preko štaba 2. korpusa NOVJ, poslala izvještaj Vrhovnom štabu NOV i POJ.

Dobivši ovo Titovo obavještenje o pravcu kretanja 16. muslimanske udarne brigade, Štab 3. korpusa je zamolio Vrhovni štab da preko Štaba 2. korpusa uputi brigadu u rejon sela Sokolovića na Romaniji.

⁸⁷ Taj prijedlog su 5. maja 1944. zajednički uputili Vrhovnom štabu NOV i POJ delegat Vrhovnog štaba Pavle Ilić i komandant Udarne grupe divizija NOVJ Milutin Morača. Njihov plan je bio da jednu manevrsku grupu, koju bi sačinjavale dvije srpske brigade (2. proleTERSka i 3. udarna) iz 2. proleTERSke divizije, upute u Šumadiju, a drugu manevarsku grupu, koju bi sačinjavala 4. crnogorska proleTERSka brigada i prištapske jedinice 2. proleTERSke divizije, da prebace na sektor planine Tare, dok bi 5. krajiška udarna divizija kao cjelina manevarski dejstvovala u zapadnoj Srbiji. Kao razlog za takvo grupisanje snaga i dodjele im odvojenih sektora dejstva, Ilić i Morača su istakli to što im neprijatelj »svakodnevno nameće borbu«, jer u »skupnom pokretu slabo smo pokretljivi«, a odvojenim manevarskim grupama i svojim »širenjem razvukli bismo neprijatelja, tukli bismo bolje četnike i nedićevce i jače bi razvili propagandu, mobilizaciju i obaveštajnu službu«. (*Zbornik NOR*, tom II, knj. 13, str. 36.)

⁸⁸ Štab Udarne grupe divizija već je bio (5. maja) izdao naredjenja divizijama i postavio im zadatke saglasno prijedlogu dostavljenom Vrhovnom štabu NOV i POJ. Međutim, Štab 2. proleTERSke divizije je procijenio da poslije žestokih borbi koje su vodile njegove jedinice prethodnih dana, njihovo opšte stanje nije takvo da bi s uspjehom mogle pristupiti ostvarenju zadataka dobijenih od Štaba Udarne grupe divizija, pa je stoga predveče 5. maja iznio svoje drukčije gledište. Istakao je da bi upućivanje u Šumadiju njegove dvije brigade, koje su malog brojnog stanja, iscrpljene i premorene, a uz to i bez teškog naoružanja, predstavljalo veliki rizik, a malo vjerovatnoće da bi one mogle na pravcu svog nastupanja savladati koncentrisane višestruko nadmoćnije neprijateljeve snage. Prihvaćena je realnost tog obrazloženja i privremeno se odustalo od upućivanja manevarske grupe brigada u Šumadiju. Nakon toga je Štab Udarne grupe divizija, iste večeri (5. maja), odlučio da se obje divizije prikupe na prostor selo Varda – planina Jelova gora, namjeravajući da ih odatle usmjeri divergentnim pravcima – 5. krajišku ka prostoru sjeverno od Požege (Užičke), a 2. proleTERSku u rejon planine Tare. Tu novu svoju odluku je Štab Udarne grupe divizija obrazložio 6. maja Vrhovnom štabu NOV i POJ, a poslije upornih borbi vođenih toga dana svoje jedinice prikupio na Jelovoj gori. Tu je preko svoje obavještajne službe doznao da su na planiranom pravcu pokreta 5. krajiške udarne divizije koncentrisane jake bugarske snage, pa je s obje divizije noću 6/7. maja pošao u pravcu planine Tare.

⁸⁹ Tito je pohvalio 15. majevičku udarnu brigadu 17. istočnobosanske NOU divizije za borbe koje je vodila u drugoj polovini aprila i početkom maja 1944. Ona je nastupajući ka velikoj okuci Drine razbila dijelove 14. puka njemačke 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Princ Eugen«, dio jedinica iz sastava istaknutog dijela četničke Vrhovne komande u istočnoj Bosni, i četnike iz sastava cersko-majevičke grupe korpusa koji su bili prešli na desnu obalu Drine. S prostora velike okuke Drine sukobljavala se s dijelovima okupacione 24. bugarske divizije koji su zaposijedali desnu obalu Drine, južno od Ljubovije. Naročito oštre borbe vodila je 15. majevička udarna brigada 28. i 29. aprila na kosi Žeženici, i u rejonima sela Karaule i visa Prijerovi, kada je izdržala sve napade jakih okupatorsko-kvislinških snaga i kao zaštitnica divizije ponijela glavni teret borbe. Brigada se istakla i u borbama vođenim 30. aprila, 1. i 2. maja protiv dijelova njemačke 7. SS dobrovoljačke

brdske divizije »Princ Eugen« i četnika na prostoru Vlasenica — Sokolac, kada je kao čelni divizijski ešelon svojim uspješnim dejstvima otvorila prolaz ostalim jedinicama 17. divizije, čime je izbjegnuto okruženje od nadmoćnijeg neprijatelja. Za te borbe je Štab 3. korpusa NOVJ 3. maja predložio Vrhovnom štabu NOV i POJ da pohvali 15. majevičku udarnu brigadu.

⁹⁰ To je bio član Direkcije (Politbiroa) Centralnog komiteta KP Italije Vinčenco Bjanko Vitorio (Vincenzo Bianco Vittorio). On je vjerovatno noću 14/15. aprila 1944. avionom prispio iz Brindizija na Medeno polje kod Bosanskog Petrovca s grupom od 17 sovjetskih oficira, koji su se priključili Sovjetskoj vojnoj misiji pri Vrhovnom štabu NOV i POJ.

⁹¹ Glavni štab NOV i PO Hrvatske je naredio Štabu 11. korpusa NOVJ da ih prihvati.

⁹² Po ovom Titovom naređenju formirana je Baza NOVJ u Italiji, čije je sjedište bilo u Bariju. Njen Štab je bio najstariji komandno-administrativni organ za sve jedinice i ustanove NOVJ u Italiji, dok je Zastupništvo NKOJ-a u Italiji (čije je sjedište takođe bilo u Bariju) i dalje ostalo kao političko predstavništvo nove Jugoslavije u Italiji.

⁹³ U luci grada Monopoli je 27. decembra 1943. po naređenju šefa delegacije NOV i POJ u Bariju dr Sergija Makieda formirana pozadinska ustanova Mornarice NOVJ pod nazivom: »Baza Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije Monopoli«. Imala je Štab, tri odsjeka (Nautički, Ekonomski i Tehnički), Radnu i Stražarsku četu i Sanitet, tj. ambulantu. Ona je u nekoliko luka i brodogradilišta južne Italije organizovala svoje nautičke i tehničke pododseke.

⁹⁴ Milentije Popović je 14. juna 1944. u svojstvu komandanta baze Baze NOVJ u Italiji naredbom preimenovao dotadašnju *Bazu NOVJ Monopoli* u *Bazu Mornarice NOVJ u Italiji*, dok je njene dotadašnje nautičke pododseke preimenovao u lučka zastupništva, a tehničke pododseke u tehničke sekcije. Istom naredbom je ustanovljeno da tako preimenovana Baza formacijski postane III odsjek Baze NOVJ u Italiji.

⁹⁵ Osnovna uputstva za organizaciju rada Informaciono-političkog odsjeka Zastupništva NKOJ-a u Italiji i za usmjeravanje njegove političke aktivnosti k ciljevima koje treba da postigne slao je direktivnim pismima potpredsjednik NKOJ-a i član Politbiroa CKKPJ Edvard Kardelj. (Potpunije u vezi s tim vid.: Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, knjiga druga, III deo, Jugoslovenska knjiga, Beograd 1950, str. 218—221.)

⁹⁶ Vladimir Dedijer je bio član Agitaciono-propagandne komisije CKKPJ i istovremeno jedan od urednika centralnih glasila NOP-a koja su izlazila na slobodnoj teritoriji. Iz sjedišta Vrhovnog štaba NOV i POJ (Jajca) prispio je krajem novembra 1943. u Kairo, odakle je, poslije liječenja, početkom marta 1944. došao u Bari. Za vrijeme tog boravka u inostranstvu angažovao se na povezivanju s novinarima zapadnih zemalja, preko čijeg pisanja je nastojao da se što potpunije informišu široki slojevi zapadnih zemalja (prvenstveno britanskog i američkog društva) o uspjesima i ciljevima NOP-a Jugoslavije, a istovremeno i o izdajničkoj ulozi Dragoljuba Mihailovića kao saradnika okupatora.

⁹⁷ Britanski potpukovnik M.R. Parker bio je član Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ i tada se nalazio u Bariju. Detalje njegovog tumačenja Titovog stava o zarobljenim zločincima priređivač nije ustanovio.

⁹⁸ Ovo je Titov odgovor zastupniku NKOJ-a i komandantu Baze NOVJ u Italiji Milentiju Popoviću, koji je 7. maja 1944. javio Vrhovnom štabu NOV i POJ da su saveznički oficiri izradili jedan projekt po kome bi Poljaci navodno htjeli da izvlače svoje vojnike iz njemačke vojske u Jugoslaviji, pa u vezi s tim pitaju da li bismo primili dva poljska oficira u tu svrhu. Popović dalje izvještava da jedan saveznički oficir nezvanično pita da li je tačna izjava dr Smodlaka data jednom poljskom diplomati »da maršal Tito nema ništa protiv dolaska stalne vojne misije poljske izbegličke vlade kod nas. Naše mišljenje je negativno«. (A—VII, k. 2125, reg. br. 1—17/10.)

⁹⁹ Štab 2. korpusa NOVJ predložio je Jovana Andrića za komandanta 11. hercegovačke udarne brigade, jer je njen raniji komandant Obren Ivković bio teško ranjen 29. decembra 1943. u borbama za Bileću i nalazio se u bolnici na liječenju bez izgleda na skoro ozdravljenje.

¹⁰⁰ Glavni štab NOV i PO Hrvatske je 5. maja 1944. javio Vrhovnom štabu da se 1. maja 1944. u aerobazu Glavnog štaba kod Korenice (sada Titova Korenica) spustio britanski kapetan i izjavio da mu je zadatak da otpremi prikupljene savezničke avijatičare koje su spasle jedinice NOVJ prilikom njihovog iskakanja iz oštećenih aviona, a takođe i da organizuje dotur ratnog materijala i prebacivanje ranjenika NOVJ za bolnice u Italiji. Glavni štab je dalje izvijestio da se Britanska vojna misija pri Glavnom štabu obratila s molbom da se odobri dolazak jednog pilota i jednog radio-telegrafiste, koji bi se priključili pomenutom britanskom kapetanu. O svemu tome je Glavni štab tražio instrukcije Vrhovnog štaba kako da postupi.

¹⁰¹ Odnosilo se na jednog britanskog ljekara i četiri njegova pomoćnika koji bi donijeli sanitetski materijal za formiranje jedne bolnice, za čiji je dolazak molila odobrenja Britanska vojna misija pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, a Glavni štab 5. maja to saopštio Vrhovnom štabu i upitao kako da postupi.

¹⁰² Riječ je o omladinskoj delegaciji iz Slovenije koja se nakon održanog 11 kongresa USAOJ-a, vraćajući se iz Drvara za Sloveniju, tada nalazila u Mazinu. Ovu Titovu poruku joj je Glavni štab NOV i PO Hrvatske uputio istoga dana (9. maja) preko Štaba 11. korpusa NOVJ.

¹⁰³ Štab 3. korpusa je ovo Titovo naređenje prenio komandantu Operativne grupe 16. i 17. NOU divizije Danilu Lekiću, kome je radi uspostavljanja direktne radio-veze s Vrhovnim štabom NOV i POJ dao svoju rezervnu šifru s njena prva četiri ključa. Međutim, ni do 15. maja u Lekićevom radio-centru nisu mogli dešifrovati radiogramе primljene od Vrhovnog štaba, pa je preko Štaba 3. korpusa javio da mu je potrebna municija 7,9 mm i da se pošiljka isporuči »na unapred određeno mjesto«, tj. u selo Čaniće blizu Šekovića.

¹⁰⁴ Odgovor je poslao prvom narednom radio-vezom istoga dana politički komesar 3. korpusa Vladimir Popović, ali ne Vrhovnom štabu NOV i POJ, već Centralnom komitetu KPJ, jer je posumnjao da se radiogrami koje šalje Štab 3. korpusa o nastaloj teškoj situaciji (uslijed njemačke ofanzive) dostavljaju Titu.

¹⁰⁵ Delegat Vrhovnog štaba NOV i POJ Pavle Ilić i komandant Udarne grupe divizija NOVJ Milutin Morača javili su 4. maja 1944. Vrhovnom štabu da se divizije iz sastava 3. korpusa NOVJ mogu prebaciti na desnu obalu Drine kod Starog Broda. U tom pravcu je (po Titovom nalogu) iz središnjeg dijela istočne Bosne 6. maja krenula Operativna grupa 16. vojvodanske i 17. istočnobosanske udarne divizije pod komandom Danila Lekića. O tome Tito ovdje obavještava Štab Udarne grupe divizija NOVJ, jer je Danilo Lekić još 6. maja javio Vrhovnom štabu da s divizijama kreće u tom pravcu, dok je Štab Udarne grupe divizija NOVJ 7. maja poslao izvještaj Vrhovnom štabu u kome javlja da su se obje divizije (2. proleterska i 5. krajiška udarna), pod pritiskom višestruko nadmoćnijeg neprijatelja, morale povući na planinu Taru, ali da će i nju morati da napuste, pa moli hitno sadejstvo 2. i 3. korpusa NOVJ, »jer se nalazimo u teškoj situaciji«.

¹⁰⁶ Milutin Morača je odmah (9. maja) odgovorio da se 5. krajiška udarna divizija, s kojom se kreću delegat Vrhovnog štaba, članovi Glavnog štaba NOV i PO Srbije i on, prebacila na planinu Zlatibor (rejon sela Semegnjeva), a da je 2. proleterska divizija, s kojom se nalazi sekretar PK KPJ za Srbiju, ostala na planini Tari.

¹⁰⁷ Tito je postavio to pitanje jer su Pavle Ilić i Milutin Morača u zajedničkom izvještaju od 5. maja javili Vrhovnom štabu da postoji mogućnost mobilizacije novih boraca na pravcu nastupanja Udarne grupe divizija NOVJ. Međutim, uslijed svakodnevnih borbi i odveć kratkog zadržavanja brigada u naseljenim mjestima nije se ostvarivao predviđeni plan mobilizacije.

¹⁰⁸ Operativna grupa sastavljena od 16. vojvodanske i 17. istočnobosanske udarne divizije nije mogla da razbije koncentrisane njemačke, ustaške i četničke snage, koje su tačno znale njen raspored i namjere, pa su je žestoko napadale i frontalno i na bokove dok je nisu prinudile da se povuče ka središnom dijelu istočne Bosne.

¹⁰⁹ Štab Operativne grupe 16. i 17. NOU divizije (Danilo Lekić i Jovan Vukotić), nemajući direktnu radio-vezu s Vrhovnim štabom NOV i POJ, slao mu je izvještaj preko Štaba 3. korpusa, a ovaj je 11. maja sumirao sve prispjele izvještaje Danila Lekića i Jovana Vukotića i javio Vrhovnom štabu da je 17. istočnobosanska udarna divizija, pod teškim oružanima dostigla prostor Žepa – Mandre – Slap, ali je izložena snažnim napadima njemačkih snaga i bombardovanju njemačkih »štuka«, dok se 16. vojvodanska udarna divizija zaustavila na prostor Živinice – Kladanj uslijed slabe ishrane i iscrpljenosti (»Ima više smrtnih slučajeva od iscrpljenosti« – javio je Lekić), kako bi se tu sredila i pripremila da nastavi nastupanje »u određenom pravcu« (ka zapadnoj Srbiji).

¹¹⁰ Ovim se Tito saglasio s prijedlogom koji su Vrhovnom štabu NOV i POJ 8. maja 1944. dostavili delegat Vrhovnog štaba Pavle Ilić i komandant Udarne grupe divizija NOVJ Milutin Morača.

¹¹¹ Tito je ovo naređenje uputio štabovima Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske NO divizije nakon razgovora vođenog vjerovatno 9. maja sa zamjenikom šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ britanskim potpukovnikom Vivijanom Stritom (Vivian Street). Strit je tada, po nalogu svoje pretpostavljene komande, tražio razjašnjenje pitanja strijeljanja zarobljenih ratnih zločinaca i svoje pretpostavljene obavijestio o Titovim stavovima. Taj izvještaj se (u prevodu s engleskog) objavljuje u *Prilogima* ovoga toma. O tom pitanju vid. i u nap. 28.

¹¹² Miloje Milojević se tada nalazio na ostrvu Visu, gdje je pomagao Štabu 26. dalmatinske NO divizije u kompletiranju artiljerijskih jedinica za odbranu Visa.

¹¹³ Riječ je o radiogramu (depeši) koji je Vladimir Popović, politički komesar 3. korpusa NOVJ, 9. maja 1944. uputio Centralnom komitetu KPJ. Naime, sve što je iz jedinica NOVJ bilo namijenjeno CKKPJ imalo je, po Titovom naređenju, adresat: Marku (pseudonom Aleksandra Rankovića, organizacionog sekretara CKKPJ). Popovićev radiogram glasi: »Marku. – Neprijateljska ofanziva s Majevice i sektora Foča – Kalinovik prenijela se i na centralni sektor [istočne] Bosne u momentu kada su se XVI i XVII divizija] spremale za prelazak u Srbiju. Pored [suprotstavljanja] 36. i dijelova 38. divizije], neprijatelj] je iz svih pravaca nastupao i direktno ugrozio XVI i XVII diviziju], koje su morale prihvatiti borbu i odložiti prebavljanje. Mi smo vas svakog dana obavještavali o situaciji. Dobili smo u međuvremenu nekoliko depeša iz kojih se da zaključiti da vi niste pravovremeno i pravilno obavještavani o situaciji kod nas. Iz nekih se može zaključiti da smo isključivo mi krivi što prebavljanje nije uspjelo. To nas boli. Svjesni smo težine povjerenog nam zadatka i spremni odgovarati za sve dosadašnje postupke, ali te molim da razmotrite situaciju kako bi se donio što potpuniji zaključak. Danas u pola 7 čas[ova] Lekić vas je obavijestio o konkretnoj situaciji«. (A-VII, k. 408-A, reg. br. 1-109/8-I.)

¹¹⁴ Kad je primio ovu Titovu zamjerku, Vladimir Popović mu je 11. maja 1944. uputio slijedeći radiogram: »Oprostite za nedozvoljeni ispad prema Vama. Želio bih da mi vjerujete da to nije bila moja namjera«. (A-CKSKJ, Fond CKKPJ 1944/634.)

¹¹⁵ U Jablanici se od sredine marta 1944. nalazio Petar Stambolić, komandant Glavnog štaba NOV i PO Srbije, a od 11. maja i Svetozar Vukmanović Tempo, član Vrhovnog štaba NOV i POJ. S njima Vrhovni štab još nije bio uspostavio direktnu radio-vezu, pa se Tito obratio sekretaru PK KPJ za Srbiju dr Blagoju Neškoviću i političkom komesaru Glavnog štaba NOV i PO Srbije Momčilu Markoviću, koji su se tada nalazili kod Štaba 2. proleterske divizije NOVJ na planini Tari. Oni su sa Stambolićem bili uspostavili radio-vezu, pa su mu najvjerovatnije istoga dana (11. maja) i prenijeli ovo Titovo obavještenje.

¹¹⁶ U vezi s ovim Titovim nalogom uslijedio je 12. maja 1944. slijedeći zajednički odgovor Svetožara Vukmanovića i Petra Stambolića: »Za Tita. Možemo raščistiti Kopaonik u najkraćem roku. Potrebno [je] da nam pošaljete rusku pomoć. Materijal baciti na kotu 543 kod sela Orane (sekcija Lebane 1: 100 000, koordinate: 43 – 30 sjeverne) širine i 21–38 istočne dužine). Značke ćemo uzeti od Engleza, koji bacaju svoj materijal na istom mjestu«. (A–VII, k. 234, reg.br.19/1, radiogram br. 22.)

¹¹⁷ Priredivač nije mogao sa sigurnošću ustanoviti ko je bio taj čovjek o kome Tito ovdje govori. Međutim, u to vrijeme se na aerodromu Medeno polje kod Bosanskog Petrovca nalazio američki pukovnik (jugoslovenskog porijekla) Džordž Krajger (George Kreigher), koji je bio rukovodilac savezničke vazduhoplovne jedinice za spasavanje savezničkih posada iz palih aviona, pa nije isključena mogućnost da je o njemu ovdje riječ. On je bio došao avionom »Auster« (mali avion dvosjed), za koji je bila dovoljna poletno-sletna staza od svega nekoliko desetina metara. Aerodrom za njega izgradile su jedinice Inženjerijske brigade Vrhovnog štaba na južnim padinama planine Gornja Struganica (na livadi zvanoj Uvala, udaljenoj oko 2 km sjeveroistočno od željezničke stanice Potoci). Kad je počeo njemački desant na Drvar, 25. maja, Krajger se s tim avionom zatekao na pomenutom aerodromu, odakle je u svanuće 28. maja odletio na Vis, s kojeg se ujutro toga dana prebacio u Bari.

¹¹⁸ Riječ je o 331 ranjeniku, među kojima je bilo 107 težih i 95 veoma teških (nepokretnih) ranjenika. Oni su se nalazili na prostoru Srednje gore i postali su ugroženi kada su jedinice njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa (dijelovi legionarske 373. pješadijske divizije »Tigar«, dijelovi legionarske 392. pješadijske divizije »Plava« i 4. stojeći djelatni ustaški drugi-brigada) u početnoj etapi ofanzivne operacije »Morgenstern« (»Morgenstern«), vodeći borbe protiv 35. ličke NO divizije uspjele da se uklone u slobodnu teritoriju između Like i Korduna. Stoga se Glavni štab NOV i PO Hrvatske 9. maja obratio Vrhovnom štabu NOV i POJ s molbom da se upute saveznički transportni avioni za evakuaciju ugroženih teških ranjenika iz Like. Međutim, kad je dobio ovo Titovo naređenje, Glavni štab je prvom narednom radio-vezom istoga dana (11. maja) izvijestio da momentalna situacija u Lici više ne dopušta spuštanje aviona.

Ranjenike su obezbijedila dva bataljona 1. brigade 35. ličke NO divizije. Oni su 107 težih ranjenika predali bataljonu »Plavi Jadran« Žadarskog NOP odreda, koji ih je preko 2. pomorskog obalskog sektora Mornarice NOVJ uputio za Vis, dok je većina pokretnih ranjenika prebačena na slobodnu teritoriju Korduna, a teški (nepokretni) ranjenici su sklonjeni po zemunicama Srednje gore.

¹¹⁹ Riječ je o lukama na ostrvu Malti. Njih je Tito uopšteno pomenao u jednom od svojih odgovora datih krajem aprila 1944. na dostavljenu mu listu pitanja dopisnika »Asošijeted presa« iz Barija Džozefa Mortona, govoreći o neaktivnosti jugoslovenskih ratnih brodova koje je 1941. zaplijenila italijanska vojska, a poslije kapitulacije Italije savezničke vlasti ih predale izbjegličkoj kraljevskoj jugoslovenskoj vladi. Taj Titov intervju je bila zadržala britanska vojna cenzura, ali ga je zbog američkih protesta i britanskih intervencija morala dostaviti »Asošijeted presu«. Za opravdanje takvog postupka iznijeti su neubjedljivi argumenti. O tome je rukovodilac Zastupništva NKOJ-a u Italiji Milentije Popović 10. maja poslao Titu slijedeći radiogram: »Posle protesta 'Asošijeted Presa' u Vašingtonu, Londonu i kod gen. Vilsona, intervju je pušten. Ali dve stvari, navodno kao vojne tajne, ne mogu da idu: luke u kojima se nalaze ratni brodovi i broj njemačkih divizija u Jugoslaviji. Privatno nas obavještavaju da je Vlatko Velebit dao drukčiji broj neprijateljskih snaga.

Odobravate li da se intervju sa ovim izmenama objavi? Hitno odgovorite«. (A–VII, k. 2125, reg. br. 1–19/10.)

Izostavljanje imenovanja Malte iz Titovog intervjua bilo je zatraženo i preko Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, pa je Tito njoj dao takvu izmjenu.

¹²⁰ Milentije Popović je odmah prenio britanskim organima u Bariju sve ove Titove stavove, koji su se odnosili na njegov intervju upućen novinaru Džozefu

Mortonu. Nakon toga se s britanske strane nisu više tražila nikakva objašnjenja. Intervju je potom objavljen u »Njujork tajmsu«, a njegov prevod se donosi u *Prilogima* ovoga toma. U vezi s tim intervjuom vid. napomene 119, 81. i 333.

¹²¹ Štab Udarne grupe divizija NOVJ prvobitno je bio naredio (8. maja) da obje divizije predu komunikaciju Užice – Višegrad između sela Mokre Gore i Kremne i pođu ka Zlatiboru. Međutim, na sugestiju sekretara PK KPJ za Srbiju dr Blagoja Neškovića, Štab je izmijenio svoju prvobitnu odluku i naredio 4. crnogorskoj proleterskoj brigadi da s bolnicom 2. proleterske divizije pođe za 5. krajiškom divizijom, a ostale dvije brigade 2. proleterske divizije da se, nakon kraćeg odmora na planini Tari, pod komandom Štaba svoje divizije vrate na planinu Povlen, a odatle da se prebace u Šumadiju. Sutradan (9. maja) Milutin Morača je javio Vrhovnom štabu NOV i POJ da se 5. krajiška udarna divizija prebacila u rejon sela Semegnjeva, dok je 2. proleterska divizija zadržana na planini Tari. U vezi s tim izvještajem uslijedilo je ovo Titovo upozorenje.

¹²² Ovo Titovo naređenje nije uspio Štab Udarne grupe divizija NOVJ da prenese Štabu 2. proleterske divizije, ali je razvoj događaja prinudio Štab te divizije da postupa baš u duhu ovog Titovog naređenja. Naime, 9. maja je predao sve ranjenike divizije svojoj 4. crnogorskoj proleterskoj brigadi i uputio je iz sela Đurića da se prebaci u Sandžak i tamo preda ranjenike jedinicama 2. korpusa na zbrinjavanje. Brigada je izvanredno teškom borbom protiv nadmoćnijih njemačkih, bugarskih i četničkih jedinica, odsudnim zalaganjem noću 9/10. maja i sutradan do podne otvorila put do sela Semegnjeva za sebe i 31 teškog ranjenika koje je nosila. Pošto je morala da vodi borbe i u rejonu Semegnjeva protiv Zlatiborskog četničkog korpusa i jednog bataljona kvislinškog 1. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, prebacila se s ranjenicima noću 10/11. maja nedaleko od sela Donje Jahlanice i tu se zadržala.

U međuvremenu su glavninu 2. proleterske divizije (2. srpsku proletersku i 3. srpsku udarnu brigadu) okružile na planini Tari jake snage njemačkog vojnoupravnog komandanta Jugoistoka i napale je 10. maja. Iako je izdržala taj napad, glavnina 2. proleterske divizije odustala je od pokušaja prodora u pravcu Šumadije, pa je noću 10/11. maja pošla da se spoji sa svojom 4. crnogorskom proleterskom brigadom i poveže se s 5. krajiškom udarnom divizijom. Ona je bez većih borbi 12. maja stigla u selo Semegnjevo i odatle istoga dana uhvatila vezu s 4. crnogorskom proleterskom brigadom u rejonu brda Vučjaka kod sela Gornje Jahlanice.

¹²³ Štab Udarne grupe divizija NOVJ nije izvršio ovaj zadatak. Polazio je od toga da jedinice 2. proleterske divizije neće naići na jače neprijateljske snage, jer na njih nisu naišle ni brigade 5. krajiške divizije. Stoga je izostalo sadejstvo 4. crnogorskoj proleterskoj brigadi prilikom njenog prelaska željezničke pruge Užice – Višegrad noću 9/10. maja uslijed čega su ta brigada i ranjenici koje je nosila bili dovedeni u krajnje tešku situaciju. Međutim, glavnina 2. proleterske divizije, oslobođena teških ranjenika, bez teškoća je izmanevisala jače neprijateljeve snage koje su se nalazile pred njom.

¹²⁴ Dan kasnije, 12. maja Štab Udarne grupe divizija NOVJ izvijestio je da pošiljke može primati u šumi Okruglici (vid. nap. 129).

¹²⁵ Sedamnaesta istočnobosanska NOU divizija krenula je iz rejona sela Vladojevića i Bjelosavića 15. maja 1944. u pravcu slobodne teritorije 2. korpusa NOVJ. Nakon višednevnih teških borbi i usiljenih marševa njene prve jedinice stigle su na slobodnu teritoriju 2. korpusa u selo Izgori 22. maja. Dan kasnije se 2. krajiška udarna brigada razmjestila u selo Orah, 6. istočnobosanska udarna brigada u selo Milošević, a Štab divizije i 15. majevička udarna brigada u selo Krstac. Odatle je 24. maja uspostavljena veza sa Štabom 2. korpusa NOVJ. Šesnaesta vojvodanska NOU divizija se, pak, u to vrijeme nalazila južno od Tuzle, na prostoru selo Đurdevik–selo Omazići–Banovići. Međutim, od ove i 36. vojvodanske NOU divizije Tito je 1. jula 1944. formirao 12. korpus NOVJ i početkom avgusta usmjerio ga ka zapadnoj Srbiji. Stoga je Tito, kad je jula iste godine formirao Operativnu grupu divizija NOVJ, u njen sastav odredio 2. proletersku, 5. krajišku i 17. istočnobosansku NOU diviziju, i naredio joj da nastupa ka jugozapadnoj Srbiji.

¹²⁶ Peko Dapčević je zadržao položaj komandanta 2. korpusa NOVJ do 27. avgusta 1944. a tada je, po Titovom naređenju, pored komande nad Operativnom grupom divizija NOVJ primio komandu nad 1. proleterskim korpusom NOVJ, dok je za komandanta 2. korpusa NOVJ postavljen general-major Radovan Vukanović, do tada komandant 3. crnogorske udarne divizije.

¹²⁷ Postupajući po ovom naređenju, Štab 2. korpusa je 15. maja poslao Vrhovnom štabu NOV i POJ radiogram sljedeće sadržine:

»U vezi Pekova odlaska, na vaše traženje, dajemo sljedeće mišljenje:

Prvo. Prema sadašnjoj situaciji Grupa je suviše mala za izvršenje zadatka. Od našeg korpusa mi ne možemo odvojiti snage za pojačanje te Grupe.

Drugo. Moguće je ući u Markov [Aleksandra Rankovića] zavičaj i postići rezultate s velikim snagama, kako ste vi to postavili u pismu od 5. decembra 1943. godine, koje je Cicmil donio.

Treće. Moraćinu grupu povući dublje, i to: jednu diviziju na lijevu obalu Lima – sj[everno] od Pljevalja, a drugu na desnu obalu Lima u oblasti Priboj–Nova Varoš, i staviti je pod našu komandu.

Četvrto. S ovim snagama mi bismo čistili desnu obalu Lima i pripremali likvidaciju ist[og]nog dijela Sandžaka, odakle bi, prema situaciji, gravitirali ka Ibru.

Peto. Smatramo da bi potreban bio jedan duži usmeni razgovor s vama radi detaljnog upoznavanja sa situacijom kod nas, te, ako postoje mogućnosti, da se neko od nas prebaci kod vas avionom«. (A-VII, k. 394, reg. br. 36/2, radiogrami br. 67 i 68.)

¹²⁸ Tito je adresatima »Srbija« i »5. divizija« označio da tekst radiograma treba prenijeti i preko radio-stanice kojom se služio politički komesar Glavnog štaba NOV i PO Srbije Momčilo Marković, koji se tada kretao sa Štabom Udarne grupe NOVJ (to je bila »Srbija«), i preko radio-stanice 5. krajiške udarne divizije, koja je bila data sekretaru PK KPJ za Srbiju dr Blagoju Neškoviću, koji se tada kretao s glavinom 2. proleterske divizije. Oni od večeri 8. maja pa dalje nisu imali međusobne veze, pa je Tito htio da prime istovjetno naređenje i jedinstveno djeluju.

¹²⁹ Štab Udarne grupe divizija NOVJ izvijestio je istoga dana (12. maja 1944) da se pošiljke odmah mogu primati u šumi Okruglici, koja se nalazi 20 km zapadno od Ivanjice. Međutim, to nije bilo stalno mjesto za prihvatanje avio-pošiljki, već privremeno odredište, jer je Štab Udarne grupe NOVJ već 14. maja javio da na tom mjestu ne može prihvatati ratni materijal.

¹³⁰ Štab Udarne grupe divizija NOVJ nije odgovorio koliko je prišlo novih boraca, jer umjesto riječi »pridošle« primljeno pogrešno: *novosti ostale*. Stoga su Milutin Morača i Momčilo Marković u radiogramima od 12. maja nastojali da ocrtaju opštu situaciju, tj. »*novosti ostale*«. Javili su da Nijemci prebacuju četnike zapadne Srbije kamionima južno od Užica u pravcu Nove Varoši, da protiv njih vode borbe kod Ljubiša i da zarobljenici izjavljuju da idu za Crnu Goru, da Nijemci sa sektora Užica prebacuju i Bugare i da im je svima cilj da spriječe spajanje 5. krajiške udarne divizije s jedinicama 2. korpusa. Budući da Morača i Marković tih dana nisu imali nikakvu vezu s jedinicama 2. proleterske divizije, o njima su javili zastarjele podatke: da su 2. srpska proleterska i 3. srpska udarna brigada oslobođene teških ranjenika i da sa Štabom 2. proleterske divizije treba da se vrate u zapadnu Srbiju, da je s njima dr Blagoje Nešković, kome je data radio-stanica 5. krajiške udarne divizije, da se 4. crnogorska proleterska brigada nalazi na Zlatiboru i da će djelovati zajedno s 5. krajiškom divizijom.

Pod utiskom da Tito traži izvještaj o opštoj situaciji, istoga dana (12. maja) i član CK Bugarske radničke partije Šterju Atanasov Viktor (on je iz Moskve došao u Vrhovni štab NOV i POJ da se odatle prebaci za Bugarsku i stalno se kretao s delegatom Vrhovnog štaba Pavlom Ilićem i sa Štabom Udarne grupe divizija NOVJ) nastojao je da Titu predstavi postojeću situaciju sljedećim radiogramom:

»Druže Tito,

Smatram neophodnim obavestiti Vas o situaciji ovde.

Protivnik nije jak, no ipak jači od nas. Raspolaže motorizacijom i dobro naoružan; nameće nam svakodnevnu borbu i prisiljava nas na stalne marševe. Rezultat

toga: borci zamoreni, ostali savršeno bosí, odelo pocepano, municija na izmaku. Naše bolnice suviše velike i rastu svakodnevno. Zbog toga jedinice postaju nesposobne za brzi marš.

Stanovništvo nije neprijateljski raspoloženo, no mi se ne zadržavamo, već prolazimo, [pa] ne ukazuje nam pomoć bojeći se četničkog terora.

Četnici su razbijeni gde god smo prošli i ne predstavljaju nikakvu važnu silu, no uz pomoć Nemaca i nedićevaca prisilno mobilisu i vrše nasilja. Gl[avna] sila protiv nas su jedna divizija Nemaca, 4 puka Ned[ićeva], Belograde[jski] korpus i 2 diviz. Bugara. Poslednji nisu tako aktivni, no pri susretu s njima uporno se tuku. Faš[istički] oficiri] bug[arske] vojske još uvek drže bugarske vojnike i teraju ih na nas.

Da bismo povratili udarnu snagu naših jedinica nužno im je dati 15 dana odmora, primiti municiju, obući i odenuti borce. Ostaviti ranjenike u C[rnoj] G[ori] i tada prodrći u dubinu Srb[ije], kada će efekat biti nekoliko puta jači nego sada. To je moguće ostvariti ako se spustimo na jug i spojimo s II korpusom. Tu je neprijatelj slabiji i neće moći da nam spreči ostvarenje te operacije.

Ovo se ne odnosi na II proletersku i III srpsku brigadu. *Viktora*. (A-VII, k 372, reg. br. 37/1, radiogram bez broja s 338 šifrovanih grupa.)

¹³¹ Štab 3. korpusa je istoga dana (13. maja) prenio ovo Titovo naređenje Štabu 17. istočnobosanske udarne divizije, koja se zatekla u rejonima selâ Gornjih Babina (2. krajiška NOU brigada), Mangurića, Kruševaca i Vukmanovića (6. istočnobosanska NOU brigada), Gurdića, Dugandžića i predjela Brda (15. majevička NOU brigada i Štab divizije). Divizija je otpočela nastupanje 15. maja, a 22. maja je došla na slobodnu teritoriju 2. korpusa NOVJ (više o tome vid u nap. 125).

¹³² Tito je ovo naglasio zato što je po izvještajima Štaba 3. korpusa od 11. maja zaključio da Štab korpusa pretpostavlja da Nijemci glavne svoje snage preusmjeravaju iz istočne Bosne ka Sarajevu, tj. ka drugim krajevima Bosne, predlažući Vrhovnom štabu NOV i POJ da se bombarduju Tuzla i pravci Vlasenica-Sokolac i Sarajevo-Višegrad i da se 17. istočnobosanskom udarnom divizijom pojača Udarne grupa divizija NOVJ pod komandom Milutina Morače, a 16. vojvodanska udarna divizija da se prebaci u Mačvu i azbukovački kraj.

¹³³ O postupku prema zarobljenicima Tito je saopštio zamjeniku šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ britanskom potpukovniku Vivijanu Stritu, o čemu je ovaj vjerovatno 10. maja (na radiogramu nema datuma) poslao izvještaj Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje. Taj Stritov izvještaj objavljuje se u *Prilozima* ovoga toma.

¹³⁴ Jedinice NOVJ su došle do većeg broja radio-stanica razoružavanjem okupatorskih italijanskih jedinica poslije kapitulacije Italije septembra 1943. Pomoću tih radio-stanica je najprije uspostavljena veza s Vrhovnim štabom NOV i POJ, a zatim i međusobna. A pošto su Nijemci imali specijalne jedinice koje su bile obučene za prislušnu službu protivničkih radio-stanica i za dekrpciju tako uhvaćenih šifrovanih radiograma, jedna od njih je bila pridana i njemačkoj Komandi Jugoistoka. Naziv joj je bio: 4. komanda za radio-izviđanje Vermahta. Imala je u svom sastavu dva radio-izviđačka bataljona i nekoliko samostalnih četa. Zbog slabih šifara kojima su se služile jedinice NOVJ, Nijemci su već do kraja septembra 1943. mogli u potpunosti da prate cjelokupnu radio-korespondenciju Vrhovnog štaba NOV i POJ s potčinjenim štabovima NOVJ i obratno. S dobijanjem boljih i jačih radio-stanica prilikom savezničkih isporuka ratnog materijala, skoro cjelokupna veza komandovanja u jedinicama NOVJ odvija se radio-saobraćajem. Sadržina, pak, dekrptovanih radiograma pružala je izvanredno značajna saznanja njemačkim operativnim komandama o svemu onome što se čuva kao najveća vojna tajna: formacijskom sastavu jedinica, jačini, naoružanju, zadacima, pravcima kretanja, posjednutim položajima itd. Te dragocjene podatke su Nijemci koristili prilikom planiranja i u toku izvođenja svojih borbenih dejstava. Neke od tih podataka su preko svojih oficira za vezu saopštavali bugarskim i kvislinškim štabovima, a takođe i četničkoj Vrhovnoj komandi kad su njihove jedinice angažovali u borbama protiv NOVJ. Do saznanja da Nijemci na neki

način otkrivaju sadržaj radiograma štabova NOVJ došao je Vrhovni štab NOV i POJ analizirajući zaplijenjene zapovijesti njemačkih komandi, pa je stoga i uslijedilo ovo Titovo upozorenje.

¹³⁵ I te nove šifre, o kojima Tito ovdje govori, Nijemci su brzo dekrptovali, pa su ponovo izradene druge (uz pomoć sovjetskih stručnjaka) i razaslate jedinicama NOVJ. Izgleda da njih Nijemci nisu uspjeli dekrptovati.

¹³⁶ Tito je dao takav nalog jer je Štab 1. proleterskog korpusa NOVJ javio Vrhovnom štabu NOV i POJ da je od Štaba 6. ličke proleterske divizije 12. maja 1944. dobio radiogram slijedeće sadržine: »Isхрана vrlo slaba. Ima ljudi koji padaju u nesvijest od gladi«. Međutim, teška je situacija bila i kod jedinica Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, a naročito kod 11. korpusa NOVJ. Taj korpus je 14. maja poslao izvještaj Glavnom štabu da hrane ima još samo za dva dana i da u postojećim uslovima Štab korpusa ne vidi nikakvu mogućnost rješenja problema ishrane jedinica na svom terenu. Stoga se Glavni štab NOV i PO Hrvatske obratio Vrhovnom štabu s molbom da interveniše kod Saveznika za isporuku hrane 11. korpusu NOVJ.

¹³⁷ Postupajući po ovom Titovom naređenju, Glavni štab NOV i PO Hrvatske je 15. maja naredio Štabu 11. korpusa NOVJ da dostavi izvještaj o hvatanju doktora »Vilotića i Štaknera«, ali odgovor nije poznat.

¹³⁸ Odnosi se na nekoliko članova Sovjetske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ koji su iz Drvara, preko Mazina, 4. maja prispjeli u Glavni štab NOV i PO Hrvatske zajedno s Ivanom Milutinovićem, članom Politbira CKKPJ i članom Vrhovnog štaba NOV i POJ. Uslijed njemačke ofanzive na jedinice 8. i 11. korpusa NOVJ nisu mogli da se istim putem vrate u sjedište Vrhovnog štaba. O tome je Ivan Milutinović u dva navrata (13. i 14. maja) javio Vrhovnom štabu i upitao ga gdje bi ih na rijeci Uni mogle prihvatiti jedinice 5. korpusa NOVJ, pa se stoga Tito brinuo o njima.

¹³⁹ U vezi s ovim Titovim naređenjem Štab 2. korpusa NOVJ odmah je javio Vrhovnom štabu NOV i POJ da 5. crnogorska udarna brigada vodi teške borbe na komunikaciji Prijepolje-Sjenica, a druge jedinice 3. crnogorske NOU divizije da nastavljaju čišćenje desne obale Lima na odsjeku Andrijevice-Prijepolje, ali da s Udarom grupom divizija NOVJ već pet dana nema radio-veze. Nakon toga je prenio Vrhovnom štabu jedan radiogram s molbom da ga tranzitira Štabu udarne grupe divizija. U njemu je Štab korpusa izložio opštu situaciju u limskoj dolini da bi olakšao orijentaciju Štaba Udarne grupe divizija NOVJ u pogledu međusobne saradnje.

¹⁴⁰ To je Vrhovnom štabu NOV i POJ javio 12. maja Momčilo Marković. Međutim, taj podatak nije bio tačan. Dragoljub (Draž) Mihaelović se tada nalazio na Ravnoj gori.

¹⁴¹ Riječ je o omladinskoj delegaciji Crne Gore i Boke koja je učestvovala na II kongresu USAOJ-a u Drvaru od 2. do 4. maja 1944, pa je trebalo da se vrati za Crnu Goru i Boku.

¹⁴² Štab 2. korpusa NOVJ odgovorio je 16. maja da će za prihvatanje omladinaca uputiti jedan bataljon 29. hercegovačke udarne divizije u selo Borci i zatražio da ih Ramska brigada doprati do toga sela.

¹⁴³ Postupajući po ovom Titovom naređenju, Glavni štab NOV i PO Hrvatske je istog dana (15. maja 1944) dostavio radio-vezom jedan opširniji izvještaj o situaciji u Gorskot kotaru, Lici, Kordunu i Zagorju, a dva dana kasnije obavijestio je o smjerovima kretanja njemačkih jedinica i neke od njih identifikovao.

¹⁴⁴ To je Titov odgovor zastupniku NKOJ-a u Italiji Milentiju Popoviću, koji je 11. maja tražio instrukciju kako da postupi u vezi s tim što jedan poljski oficir želi da razgovara s njim »o spasavanju poljskih vojnika« koji se nalaze u njemačkim jedinicama u Jugoslaviji.

¹⁴⁵ Radilo se o školskom avionu Hrvatskog zrakoplovstva koji je do 29. aprila saobraćao na relaciji Gospić-Zagreb, a toga dana je pilot Janko Vujaklija s njim prebjegao na slobodnu teritoriju i spustio se na aerodrom Krbavsko polje. Kad je slobodna teritorija u Lici postala ugrožena prodorom njemačkih snaga u ofanzivnoj operaciji »Morgenstern«, avion je 12. maja preletio na aerodrom Medeno polje, a odatle 14. maja na Vis.

¹⁴⁶ Priredivač nije pronašao odgovor Štaba Mornarice NOVJ, a o prebacivanju s Visa u Italiju grupe od 229 avijatičara, bez prethodnog naređenja Vrhovnog štaba NOV i POJ, i bez prethodne najave Bazi NOVJ u Italiji da ih prihvati. Tita je obavijestila Anglo-američka vojna misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, jer je ovu o tome radiogramom obavijestio britanski potpukovnik Piter Mur (Peter Moor) 14. maja iz Barija i zamolio da Tito odluči šta želi da se uradi s tim vazduhoplovcima. (Tito je Štabu Baze NOVJ u Italiji 17. maja naredio da ih uputi na stručno usavršavanje u vazduhoplovnu školu na Srednjem istoku.)

¹⁴⁷ Ovo je Titov odgovor na radiogram Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 14. maja 1944. kojim se obratio Vrhovnom štabu NOV i POJ izvještavajući ga da su pokretni ranjenici iz Like prebačeni u rejon Kamenskog kod Nebljusa i pitajući ga da li ih može prihvatiti 6. lička proleterska divizija »Nikola Tesla«. Međutim, Titovo naređenje 6. ličkoj proleterskoj diviziji »Nikola Tesla« nije pronađeno, ali je ona po njemu postupila i prihvatila 22 pokretna ranjenika koje su joj jedinice 11. korpusa NOVJ poslale. Ostale pokretne ranjenike (nešto više od 100) prebacile su jedinice Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske na Kordun, dok su prije toga 107 upućena preko Visa za Italiju. O tim ranjenicima je reč i u nap. 118.

¹⁴⁸ Ojačana 1. dalmatinska udarna brigada 26. dalmatinske NOU divizije izvršila je desantni prepad na ostrvo Šoltu 10. maja 1944. Pored plovniha sredstava 4. pomorskog obalskog sektora Mornarice NOVJ, u prevoženju brigade učestvovali su britanski transportni brodovi. Za izvođenje akcije je komandant savezničkih snaga na Visu britanski brigadir Tom Čerčil stavio na raspolaganje 1. dalmatinskoj udarnoj brigadi sredstva za vezu i minerska sredstva, a savezničko vazduhoplovstvo je jednim naletom izvršilo avio-pripremu, a drugim naletom avio-podršku napada. U toku borbe, koja je trajala 16 časova, skoro potpuno su uništene u rejonu sela Grohote dvije čete 892. puka njemačke 264. pješadijske divizije, a u uvali Rogać uništeno je njemačko pojačanje jačine oko 200 vojnika prispjelih iz Splita. Zarobljeno je 79 Nijemaca, a oko 250 ih je poginulo, dok je 1. dalmatinska udarna brigada, zajedno s njenim ojačanjima, imala 40 poginulih i 129 ranjenih. Prilikom povratka ka Visu 10/11. maja Nijemci su potopili bolnički brod »Mariner II« Mornarice NOVJ, na kome se nalazilo 38 ranjenika, tri bolničarke, osam članova posade i nekoliko zarobljenih ranjenih Nijemaca. U tom desantnom prepadu istakla se čitava 1. dalmatinska udarna brigada, pa ju je pohvalio Štab 8. korpusa NOVJ, a naročito su se istakli 1. i 3. bataljon koje pohvaljuje Tito (sam 3. bataljon je u toku borbe uništio i zarobio blizu 290 neprijateljskih vojnika).

¹⁴⁹ Tito je ovu pohvalu donio na prijedlog Štaba 2. korpusa NOVJ od 15. maja 1944. za uspješne borbe koje je 4. bataljon 5. crnogorske udarne brigade vodio od 12. do 14. maja 1944. na komunikaciji Prijepolje – Sjenica (u rejonu planine Jadovnika). Borbe su vodene protiv dijelova 4. puka »Brandenburg« i Muslimanske legije »fon Kremler« (po imenu njenog komandanta Standartenfirera (pukovnika) Karla fon Kremlera).

¹⁵⁰ Tito je ovu direktivu uputio Milentiju Popoviću, komandantu Baze NOVJ i rukovodiocu Zastupništva NKOJ-a u Italiji, koji se 12. maja 1944. obratio Vrhovnom štabu NOV i POJ pitajući ga da li će novopripjele avijatičare uputiti u Afriku ili u SSSR.

Riječima »u našu vazduhoplovnu školu« Tito hoće da kaže: u školu u kojoj se obučavaju vazduhoplovci NOVJ. Inače, to je bila škola britanskog Kraljevskog

vazduhoplovstva na Srednjem istoku. U nju su, na osnovu sporazuma koji su 12. marta 1944. potpisali Tito i šef Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ brigadir Ficroj Maklejn (sporazum se objavljuje pod nazivom „Protokol sastanka“ u Prilogima 19. toma), upućeni na stručno usavršavanje vazduhoplovci NOVJ. Već 22. aprila 1944. od njih je na aerodromu Benini kod Bengazija u sjevernoj Africi formirana 1. lovačka eskadrila NOVJ.

Od ljudstva, pak, koje je po ovom Titovom naredenju upućeno na školovanje, i od onog kasnije prispjelog, nakon školovanja će se, takode na aerodromu Benini, formirati 1. (jula 1944) 2. lovačko-bombarderska eskadrila NOVJ. I 1. i 2. eskadrila je na jugoslovenkom ratištu djelovala u sastavu britanskog 281. vinga (vazduhoplovnog puka).

¹⁵¹ To je Titov odgovor na izvještaj Milentija Popovića od 10. maja 1944. u kome je Popović javio Vrhovnom štabu NOV i POJ da je tenkovski *prvi polubataljon* – tako je on nazvao ljudstvo koje se obučavalo u Tenkovskoj školi NOVJ na Srednjem istoku (škola se nalazila u Katadbi, ranijem Školskom centru s poligonima za obuku tenkovskih jedinica britanske 8. armije) – završio kurs, a *drugi polubataljon* počeo s kursom, pa predlaže da se formira i *treći polubataljon* u koji bi se uključilo ljudstvo koje je sa zakašnjenjem prispjelo, s tim da se Tenkovska škola NOVJ prebaci u Italiju, „jer se mnogi u Africi razboljevaju“.

¹⁵² Riječima „u Markovu postojbinu“ Tito ovdje hoće da kaže: u Srbiju. (Aleksandar Ranković Marko rođen je u selu Draževcu kod Obrenovca.) Ovaj indirektni, u izvjesnom smislu skriveni način saopštavanja vojnih tajni pri pisanju radiograma počeo je Tito češće da primjenjuje od onog momenta kada je Vrhovni štab NOV i POJ iz zaplijenjenih njemačkih dokumenata uvidio da Nijemci dekriptuju šifrovane poruke koje štabovi jedinica NOVJ u međusobnoj korespondenciji prenose sredstvima radio-veze.

¹⁵³ Grupa divizija kojom je tada komandovao Danilo Lekić nije kao cjelina došla u Crnu Goru, već je došla (24. maja) samo 17. istočnobosanska udarna divizija (vid. nap. 140. i 141).

¹⁵⁴ Takvu odluku je Tito donio zato što je posumnjao da Nijemci dekriptuju i radiograme Vrhovnog štaba NOV i POJ.

¹⁵⁵ Štab 2. korpusa je 18. maja izvijestio da je najsigurnije mjesto za doturanje ratnog materijala i namirnica Negobude, odnosno rejon između Negobuda i Žabljaka, a zatim Kolašin.

¹⁵⁶ Na komunikaciji Prijepolje – Sjenica vodila je borbe glavnina 5. crnogorske brigade. Ona je još 14. maja 1944. presjekla tu komunikaciju na sjevernim padinama planine Jadovnika. Istovremeno su dva bataljona 7. crnogorske omladinske udarne brigade »Budo Tomović« kontrolisali prostor između Bijelog Polja i Pester. Obje brigade su imale zadatak da svojim dejstvima stvore uslove za prihvatanje Udarne grupe divizija NOVJ. Stoga je glavnina 5. crnogorske udarne brigade pet dana uzastopno vodila oštre borbe u širem rejonu planine Jadovnika i izvršila taj zadatak.

¹⁵⁷ Radio-veza između Štaba Udarne grupe divizija NOVJ i Štaba 2. korpusa NOVJ bila je uspostavljena 4. aprila 1944, ali je samo povremeno održavana. Takvom je ostala do 30. maja, kada je, shodno ovom Titovom naredenju, između njih započeta redovna radio-veza.

¹⁵⁸ Vojna misija NOVJ u SSSR-u stigla je u Moskvu 12. aprila 1944. Njen zvanični šef je bio general-lajtnant Velimir Terzić, ali je tada najodgovornije lice u njoj bio general-lajtnant Milovan Đilas, koji je bio opunomoćenik NKOJ-a i predstavnik CK KPJ. Stoga se Tito obraća njima obojici.

¹⁵⁹ Velimir Terzić i Milovan Đilas poslali su prvi zajednički izvještaj Titu 1. maja 1944, a zatim mu je Terzić 9. maja poslao radiogramom takode jedan kraći izvještaj. (Oba izvještaja objavljena su u *Zborniku NOR*, tom II, knj. 13, str. 17-18 i 66.) To je bilo sve što je Tito od njih do tada primio, jer Terzićev radiogram od 17. maja, kojim je

pitao na kojim će ordenima biti natpis ćirilicom, a na koji latinicom, Titu još nije bio uručen. Kad su primili ovo Titovo upozorenje, odgovorio je Terzić 20. maja i naveo da su razlozi što se nisu javljali to što »svi poslovi nisu bili dovršeni«, jer »sve je bilo u procesu rešavanja«, a osim toga su sva pitanja rešavana »u glavnim crtama«.

¹⁶⁰ V. Terzić je u radiogramu od 20. maja odgovorio da će Milovan Đilas i Stanko Danilović (član Vojne misije NOVJ u SSSR-u) poći za Jugoslaviju »kroz dva dana«. Međutim, oni nisu pošli »kroz dva dana«, nego skoro dvadesetak dana kasnije. Iz Moskve su pošli preko Bakua, Teherana i Kaira i prispjeli u Bari 10. juna, a dan ili dva kasnije došli su na Vis.

¹⁶¹ Antun Augustinčić, majstor skulptor, bio je član Vojne misije NOVJ u SSSR-u. On je tada radio na definitivnom oblikovanju odlivaka za izradu uzornih primjeraka odlikovanja i državnog grba nove Jugoslavije.

¹⁶² V. Terzić je odgovorio da će Đilas donijeti sa sobom lente za oznaku odlikovanja. Inače, prvo trebovanje materijala od kojeg će se one praviti Terzić je uputio 5. juna sovjetskoj Upravi za proizvodnju državnih značaka. Tražene su lente za oznaku slijedećih odlikovanja: Ordena partizanske zvijezde I, II i III reda, Ordena bratstva i jedinstva, Ordena za hrabrost, Medalje za hrabrost.

¹⁶³ Žarko Broz, Titov sin, nalazio se u SSSR-u od 1928. U vrijeme kad je Tito poslao ovu poruku Milovanu Đilas, Žarko je bio slušalac u Višoj specijalnoj školi Crvene armije.

¹⁶⁴ Listu najhitnijih potreba za jedinice NOVJ dostavio je Velimir Terzić 28. aprila 1944. Generalštabu oružanih snaga Sovjetskog Saveza. Kad je dobio ovo Titovo uputstvo o najhitnijim potrebama u pojedinim zemljama i oblastima Jugoslavije, Terzić je zamolio da se u bazi Kalinovki, odakle su sovjetski avioni doturali ratni materijal i opremu za jedinice NOVJ, saobrazi odašiljanje pošiljki saglasno ovim Titovim preporukama.

¹⁶⁵ Terzić je, postupajući po ovom Titovom nalogu, tamo uputio člana Vojne misije NOVJ u SSSR-u potpukovnika Vinka Švoha.

¹⁶⁶ Božidar Maslarić je tada bio potpredsjednik Sveslovenskog komiteta u Moskvi. Radio je na popularisanju NOP-a Jugoslavije preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«.

¹⁶⁷ Takav pravac povratka Tito je odredio stoga što su Terzić i Đilas 1. maja izvijestili Tita da Đilas ne namjerava da se vraća preko Teherana, već direktno iz Moskve za Bari.

¹⁶⁸ Štab 3. korpusa NOVJ odgovorio je 19. maja 1944. da Danilo Lekić, komandant 16. vojvodanske NOU divizije, još nema stalnog mjesta na kome bi mogao primati avionske isporuke ratnog materijala i opreme za svoju diviziju, pa stoga »još ostaje ono [mjesto] koje smo vam nedavno javili« (to je selo Čanići iznad Šekovića).

¹⁶⁹ Sedamnaesta istočnohosanska NOU divizija, čiji je komandant bio Gligorije (Gligo) Mandić, iz rejona sela Sladojević i sela Bjelosavić 15. maja 1944. poslala je k slobodnoj teritoriji 2. korpusa NOVJ, ali je njen pokret bio usporen jer je morala da vodi borbe protiv dijelova njemačke 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Prince Eugen«, potpomognute ustaškim i četničkim formacijama i često podržavane jednom eskadrilom obrušavajuće avijacije. U vezi s njom je Štab 3. korpusa NOVJ javio 19. maja 1944. slijedeće: »Gligo vodi borbu s Nijemcima, ustašama i četnicima na sektoru [sela] Jabuka – Korijen. Odredite mjesto gdje će se povezati s Mitrom«. (A-VII, k. 408-A, reg. br. 1-110/8-I.) U stvari, divizija je prethodnog dana (18. maja) tu vodila borbu, a 19. maja se prikupila na prostoru sela Mrežice, a zatim se pod borhom, u tri kolone, prebacila preko komunikacije Kalinovik — Foča i izbila na prostor između sela Rataja i sela Trebićine.

¹⁷⁰ Štab 3. korpusa je 19. maja 1944. odgovorio da su u aprilu primljene pošiljke iz 4 aviona, a u maju pošiljke iz 24 aviona, da je od njih 7 aviona doturilo

sanitetski materijal i da je sve što je primljeno raspoređeno bolnicama i jedinicama 16. i 17. i 36. divizije.

¹⁷¹ Jedan dio izvorne četničke grupe koju su zaplijenile jedinice NOVJ, iz koje se vidjela četnička saradnja s okupatorima i kvislinzima, ponio je Milovan Đilas kad je 2. aprila pošao za Moskvu, da bi je, po odluci NKOJ-a, stavio na uvid sovjetskoj vladi. Tito traži da se ta grada vrati u Jugoslaviju da bi se mogla koristiti u propagandne svrhe, a takode i staviti na uvid savezničkim ratnim dopisnicama i fotoreporterima koji su došli početkom maja 1944. u sjedište Vrhovnog štaba NOV i POJ.

¹⁷² Tito je pohvalio 5. crnogorsku udarnu brigadu 3. crnogorske NOU divizije na prijedlog Štaba 2. korpusa NOVJ za uspješne borbe koje je brigada vodila od 13. do 19. maja protiv njemačkog 4. puka divizije »Brandenburg« na komunikaciji Prijepolje – Sjenica, stvarajući uslove za prihvata i prihvatajući izmorene jedinice Udarne grupe divizija NOVJ.

¹⁷³ Predsjedniku vlade Velike Britanije Vinstonu Čerčilu je iz lične prepirke koju je od početka januara 1944. vodio s Titom postalo potpuno jasno da se ni najmanji korak ne može učiniti ka stvaranju uslova da kralj Petar II Karadorđević uspostavi bilo kakav kontakt s rukovodstvom NOP-a Jugoslavije sve dok postoji krajnje reakcionarna kraljevska jugoslovenska vlada u izbjeglištvu na čelu s Božidarom Purićem i njenim ministrom vojnim Dragoljubom Mihailovićem. Stoga je Čerčil 1. aprila 1944. dao direktivu ministru inostranih poslova Velike Britanije Antonu Ildnu da se na kralja Petra II izvrši »krajnji pritisak da se otarasi svojih dosadašnjih savjetnika koji ga sudbonosno vuku na dno poput vodeničnog kamena« i postavio Ildnu slijedeće konkretne zadatke: »sastavite kralju [Petru II] dobru deklaraciju, natjeraćete ga da razriješi dužnosti Purića i kompaniju i da prekine svaku vezu s Mihailovićem; zatim ćete ga prisiliti da obrazuje vladu za nuždu na koju Tito neće poprijeti gledati. Pošto je kralj Petar II i pored svih »preporuka« oklijevao da raskine veze s Purićem i Mihailovićem, Čerčil ga je 13. aprila 1944. pozvao na razgovor k sebi i dobio njegov pristanak da raspusti Purićevu vladu, prekine veze s Mihailovićem i povjeri mandat za sastav nove vlade dr Ivanu Šubašiću.

Ne čekajući ukaz o raspuštanju vlade, Čerčil je 17. maja 1944. poslao poruku Titu, kojom ga je obavijestio da je kralj Petar II raspustio Purićevu vladu i da će mandat za sastav nove vlade povjeriti dr Ivanu Šubašiću, pa je zamolio Tita da tu novu vladu, bar za izvjesno vrijeme, javno ne napada. (Poruka se objavljuje u *Prikozima* ovoga toma.)

Istog dana kad je Čerčil pisao pismo Titu (17. maja) i javio mu o padu Purićeve vlade, ta vlada je otpočela zasjedanje, koje je trajalo dva dana. Međutim, uprkos svim britanskim pritiscima, Purićeva vlada nije podnijela ostavku niti je iz svog Ministarskog savjeta isključila Dragoljuba Mihailovića. Naprotiv, 19. maja uputila mu je pozamašnu svotu novčanih sredstava i predložila kralju da Mihailović ostane na istoj dužnosti. Međutim, baš toga dana je Radio-London obavijestio svijet da je pala Purićeva vlada, iako je ona stvarno još postojala. Tri dana kasnije (22. maja) Radio-Njujork javio je da Dragoljub (Draža) Mihailović nije više ministar vojni kraljevske jugoslovenske vlade. Božidar Purić i kralj Petar II stavljeni su konačno pred svršen čin kad je Čerčil u svom govoru 24. maja u britanskom Donjem domu izjavio da je od kralja Petra »primio poruku da je prihvatio ostavku g. Purića i njegove vlade«, pa je sutradan – 25. maja, Purićeva vlada podnijela ostavku, a kralj Petar II, nedjelju dana kasnije (1. juna) mandat za sastav nove vlade povjerio Šubašiću.

¹⁷⁴ Nije pronađen izvještaj kojim je Tito obaviješten o dolasku tih 400 boraca iz Kaira, ali je Milentije Popović u vezi s ovim Titovim naredjenjem 25. maja 1944. uputio Vrhovnom štabu NOV i POJ slijedeći radiogram: »Ovde je stiglo oko 560 boraca iz Egipta, koji kroz par dana, formirani i naoružani, polaze za zemlju.« (A-VII, k. 2125, reg. br. 1/10.)

¹⁷⁵ Pukovnik France Pirc, načelnik Odjeljenja za vojno vazduhoplovstvo Vrhovnog štaba NOV i POJ, nalazio se tada u Kairu, gdje je, u svojstvu Titovog

opunomoćenika, vodio završne razgovore s predstavnicima britanskog Kraljevskog vazduhoplovstva za Srednji istok oko sprovođenja Protokola potpisanog između Tita i brigadira Ficroja Maklejna 12. marta 1944. u Drvaru o formiranju jugoslovenskog kontingenta za školovanje, obuku i izvođenje borbenih dejstava vazduhoplovnih jedinica NOVJ u sastavu britanskog Kraljevskog vazduhoplovstva.

¹⁷⁶ Rodno mjesto Velimira Jakića jeste Dobro Selo, kod Žabljaka. On je bio komandant Glavnog štaba NOV i PO za Sandžak do ukidanja toga štaba 8. aprila 1944. a od tada partijsko-politički radnik u Sandžaku.

¹⁷⁷ U Dolenjskoj, u zahvatu komunikacije Novo Mesto – Mirna Peč – Trebnje – Grosuplje vodile su tada borbe jedinice 7. korpusa NOVJ. Tom prilikom je na sektoru Trebnje – Novo Mesto dejstvovala 15. slovenačka NO divizija, kod koje se nalazio i komandant 7. korpusa Pero Popivoda. O tim borbama je Glavni štab NOV i PO Slovenije redovno slao izvještaje Vrhovnom štabu NOV i POJ, a 18. maja je posebno istakao te borbe i konkretno naveo postignute rezultate. Na osnovu toga je uslijedila ova Titova pohvala.

¹⁷⁸ Peta slovenačka udarna brigada »Ivan Cankar« je poslije petodnevnih borbi oslobodila Trebnje, važnu raskršnicu komunikacija sjeverozapadno od Novog Mesta, koju je neprijatelj bio pretvorio u jako uporište. Tom prilikom je uništena skoro cijela posada tog mjesta koju su sačinjavale 32. i 55. četa 3. bataljona slovenačkih domobranaca sa oko 350 ljudi. Tek neznatan dio posade uspio je da pobjegne za selo Mirnu Peč. Brigada je tom prilikom zaplijenila znatnu količinu naoružanja i druge opreme. O tom njenom uspjehu je Glavni štab NOV i PO Slovenije 18. maja obavijestio Vrhovni štab NOV i POJ.

¹⁷⁹ Vlada Božidara Purića je podnijela ostavku 25. maja 1944. nakon snažnog pritiska britanske vlade i na nju i na kralja Petra II Karadorđevića. Više o tome je rečeno u nap. 173.

¹⁸⁰ Winston Čerčil je primio dr Vladimira Velebita 22. maja u prisustvu brigadira Ficroja Maklejna. Velebit je o sadržini toga razgovora istoga dana (22. maja) poslao slijedeći izvještaj Titu:

»1. Danas sam jedan sat razgovarao s g. Čerčilom. Pokazao mi je telegrame koje je nedavno razmijenio s Vama. Obećao je da će povećati pomoć Saveznika našim snagama čim to omogući vojna situacija na drugim frontovima. Pokazao je veliko zanimanje za Slovence na Siciliji i obećao da će potstaknuti to pitanje. Potvrdio je da, dok se nada jakoj ujedinjenoj Jugoslaviji, britanska vlada ne želi nametnuti jugoslovenskom narodu nikakav oblik vlade koji narod ne želi. Odgovorio sam da to odgovara našim željama.

2. Dvadeset trećeg svibnja odlazim avionom za Alžir. Bio bih zahvalan da me ovlastite da odande krenem u Jugoslaviju da bih Vam podnio izvještaj o rezultatima svoje misije«. (Dr D. Biber, *navedeno djelo*, str. 157.)

¹⁸¹ Dolazak iz Moskve u Jugoslaviju potpukovnika Miodraga Lozića (on je 10. marta 1944. dao ostavku na položaj vojnog, pomorskog i vazduhoplovnog izaslanika Kraljevine Jugoslavije u SSSR-u i stavio se na raspolaganje vrhovnom komandantu NOV i POJ maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu) i Žarka Broza (Titovog sina) predložili su Titu 9. maja 1944. šef Vojne misije NOVJ u SSSR-u i opunomoćenik NKOG-a Milovan Đilas (vid. *Zbornik NOR*, tom II, knj. 13, str. 66).

¹⁸² Riječ je o prijedlogu šefa Vojne misije NOVJ u SSSR-u general-lajtnanta Velimira Terzića od 9. maja 1944. da se brojčano narasli dotadašnji *Samostalni jugoslovenski odred u SSSR-u* preformira u brigadu NOVJ u SSSR-u. Čim je primljeno ovo Titovo odobrenje pristupilo se preformiranju Odreda u brigadu i ova je uglavnom oformljena do 25. maja 1944. Nazvana je *Prva samostalna streljačka brigada NOVJ u SSSR-u*.

¹⁸³ S vazduhoplovcima koji su po Titovom naređenju prikupljeni iz jedinica NOVJ i upućivani u Bari da bi se odatle prebacili u Sovjetski Savez na školovanje,

upućeno je (avionom noću 22/23. avgusta 1944) 7 rukovodilaca: Ivan Romac, Đuro Lončarević, Mašan Milutinović, Gojko Žarković, Mihailo Brajović Bebo, Sulejman Mehmedbašić i Luka Božović.

¹⁸⁴ Tito je ovo uputstvo o natpisima na odlikovanju uputio kao odgovor na radiogram Šefa Vojne misije NOVJ u SSSR-u Velimira Terzića, koji mu se 17. maja obratio s pitanjima da li će natpisi na ordenju ostati onakvi kakvi su donijeti iz Jugoslavije, ili će se mijenjati, i na koje ordene natpise treba staviti ćirilicom, a na koje latinicom.

¹⁸⁵ Velimir Terzić se 17. maja obratio Titu pitajući ga da li mu odobrava da istupa na Moskovskoj radio-stanici i na mitinzima Sveslovenskog komiteta u Moskvi.

¹⁸⁶ U vezi s ovim Titovim upozorenjem Milovan Đilas je odgovorio istoga dana (22. maja) da će se preduzeti sve što je potrebno da se pitanje Vladimira (Vlatka) Mačeka pravilno postavi prilikom istupanja preko Moskovskog radija.

¹⁸⁷ Odgovarajući na ovo Titovo pitanje Štab 3. korpusa NOVJ je istoga dana (22. maja) odgovorio da se na prostoru sela Popi, Vrhbnica, Zakmur već nalaze »Gligo i Kada« (Gligorije Mandić i Branko Petričević Kada), tj. 17. istočnobosanska udarna divizija, čiji su to bili komandant i politički komesar. Dva dana kasnije (24. maja) Štab korpusa je dodao: »Momentano nemamo drugih snaga koje bismo mogli upotrebiti na sektoru Foča – Kalinovik. Prema liniji Sokolac – Rogatica možemo orijentisati deo snaga u cilju vezivanja nepriljatelja, ako je to potrebno.« (*Zbornik NOR*, tom IV, knj. 25, str. 650.)

¹⁸⁸ Štab 3. korpusa je 23. maja izvijestio da je 17. istočnobosanska udarna divizija 21. maja vodila žestoke borbe protiv Nijemaca, ustaša i četnika. U stvari, ona se nalazila u veoma teškom položaju, jer je toga dana 14. SS puk njemačke 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Princ Eugen« nadirao svojim 1. bataljonom sa sjevera od sela Rataja ka selu Ljubini, a s 2. bataljonom zaposio je lijevu obalu Sutjeske od sela Tjentišta do Popovog mosta, dok su dijelovi njemačke 369. legionarske pješadijske divizije »Vražja« nadirali sa zapada, preko Čemernog ka Sutjesci. Zajedno s Nijemcima napadali su i četnici Drinskog četničkog korpusa.

¹⁸⁹ Na ovo pitanje je Štab 3. korpusa NOVJ odgovorio 25. maja da se na prostoru Tuzla – Majevica – Posavina – Semberija i u jugoistočnom Sremu nalaze 27. i 28. puk njemačke 13. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Handžar«, da je Siptarski puk pošao prema Kosovu i Metohiji, a jedan puk preko Doboja k Sarajevu, dok se 13. artiljerijski puk nalazi na Majevici. Ovakav izvještaj Štaba 3. korpusa NOVJ nije bio tačan u pogledu »Siptarskog puka«, jer se radilo o jednom bataljonu kvislinga albanske narodnosti, koji je bio ušao u sastav 13. SS brdske divizije »Handžar« prilikom njenog formiranja, ali je taj bataljon upućen na Kosovo kad su otpočele pripreme za formiranje njemačke 21. SS brdske divizije »Skenderbeg«, čiji su borački sastav sačinjavali pripadnici albanske narodnosti, a rukovodeći kadar Nijemci.

¹⁹⁰ Riječ je o poruci Vinstona Čerčila od 11. maja 1944, koja je uručena Titu nekoliko dana kasnije. Poruka je upućena stoga što je britansko Ministarstvo inostranih poslova bilo obaviješteno da Vilsonov protest Titu povodom strijeljanja zarobljenih ratnih zločinaca nije postigao željeni efekat, pa je odlučeno da se u tom pitanju angažuje i britanska vlada. Ali da to ne bi poprimilo i neki oblik britanskog zvaničnog priznanja NKJ-a, riješeno je da dobije formu Čerčilove lične poruke Titu. Ona u cijelosti glasi:

»1. U bilo kojoj operaciji u kojoj uz Vaše snage sudjeluju i britanske jedinice, molimo Vas da se prema Nijemcima koji se predaju kao ratni zarobljenici postupaju u skladu s međunarodnim zakonima. O suđenju ratnim zločincima može biti riječ tek u kasnijoj fazi rata. Mi smo se uvijek najstrože pridržavali Ženevske konvencije ne samo zato što Nijemci drže 100 000 britanskih zarobljenika već i iz načelnih razloga. U tom pogledu ne možemo dozvoliti da se naš stav dovede u pitanje. Stoga Vas molimo da svim svojim oficirima koji su bili ili bi mogli biti angažovani u bilo kakvim operacijama s

našim snagama, u smislu gore rečenog izdate stroga i tačna naređenja. Bila bi velika šteta ukoliko se naše operacije na otocima i duž obale ne bi mogle proširiti, kao što planira general Wilson, i postati značajnim i djelotvornim jednostavno zbog toga što se ne slažemo u ovoj bitnoj stvari.

Ovdje je brigadir Maklejn s vrlo dobrim izvještajem o cjelokupnoj Vašoj borbi. Šaljem Vam svoje najbolje želje». (Citirano po navedenoj knjizi dr Dušana Bibera, str. 148–149.)

¹⁹¹ Priređivač je pronašao samo izvještaj koji je zamjenik šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ potpukovnik Vivijan Strit, nakon razgovora vođenog s Titom, uputio vjerovatno 10. maja 1944. Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje. Izvještaj se objavljuje u *Prilogima* ovoga toma.

¹⁹² Jedno takvo naređenje Tito je 8. novembra 1941. uputio svim štabovima, političkim komesarima i borcima NOP odreda Jugoslavije (vid. tom 7, str. 185).

¹⁹³ Radiograme istovjetne sadržine, s jedinom razlikom u broju boraca i starješina koje treba predložiti za odlikovanje, Tito je uputio svim operativnim štabovima NOVJ neposredno potčinjenim Vrhovnom štabu NOV i POJ. Međutim, priređivač je, osim onog upućenog Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, uspio pronaći još samo radiograme upućene štabovima 2. 3. i 5. korpusa NOVJ. Ali sudeći po odgovorima koji su u vezi s ovim Titovim naređenjem stigli u Vrhovni štab NOV i POJ vidi se da su ga primili i ostali operativni štabovi NOVJ (vid. nap. 194). U radiogramu dodata je slijedeća rečenica: »Hercegovci neku pošalju prijedlog za dva borca i tri komandanta i komesara«. (A-VII, k. 194, reg. br. 21–11/2.)

¹⁹⁴ U Knjizi primljenih depeša Vrhovnog štaba NOV i POJ, pod naslovom *Odlikovanja*, upisani su prijedlozi slijedećih štabova: 3. korpusa NOVJ od 28. maja, 2. korpusa NOVJ od 30. maja, 8. korpusa NOVJ od 31. maja, 2. proleterske divizije od 31. maja, Glavnog štaba NOV i PO Slovenije od 3. juna, Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 4. juna (djelimično), Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine od 5. juna i 5. krajiške udarne divizije takode od 5. juna.

¹⁹⁵ Glavni štab NOV i PO Slovenije javio je 24. maja Vrhovnom štabu NOV i POJ da su Nijemci s kvinslinzima, ukupne jačine oko 20 000 ljudi, počeli ofanzivu protiv jedinica 4. operativne zone NOV i PO Slovenije i da je ofanziva usmjerena od zapadne Štajerske ka istočnoj Koruškoj. Glavni štab nije identifikovao neprijateljske jedinice niti izvijetio gdje je izvršena koncentracija, a bili su angažovani 13. SS policijski puk i dijelovi 14. i 25. SS policijskog puka, zatim dijelovi 18. landesšcen i 134. brdskog lovačkog puka, kao i formacije Vermašafsta. Sve te snage bile su ojačane s nekoliko baterija iz sastava 112. artiljerijskog puka i koncentrisale se na prostoru između Savinje, Pake, Mislinje i štajersko-koruške granice. Tim neprijateljevim snagama suprotstavile su se 1. slovenačka udarna brigada »Tone Tomšič« i Koruška grupa NOP odreda. Istovremeno su na Pohorju vodile borbe glavnina 14. slovenačke NO divizije (2. slovenačka udarna brigada »Ljubo Šercer« i 13. slovenačka NO brigada »Mirko Bračić«) i 11. slovenačka NO brigada »Miloš Zidanšek«.

¹⁹⁶ Odgovor Glavnog štaba NOV i PO Slovenije nije uslijedio, jer je od jutra 25. maja, s otpočinjanjem njemačkog bombardovanja Drvara, radio-veza između Vrhovnog štaba NOV i POJ i Glavnog štaba NOV i PO Slovenije prekinuta.

¹⁹⁷ Tito je ovakvo obavještenje uputio Milentiju Popoviću stoga što mu se ovaj 24. maja obratio radiogramom slijedeće sadržine:

»Maršalu Titu,

Dobro bi bilo u jednom pismu povereniku Smoljaku pisati o zadacima i problemima naše spoljne politike. Prepis, po mogućnosti, i meni poslati. O izvesnim problemima slati i njemu telegrame njegovom šifrom. Mislim [da je] glavni razlog [njegovog] nezadovoljstva nemanje kontakta s Vama i nedobijanje instrukcija za rad. Milentije«. (A-VII, k. 2125, reg. br. 1–25/10.) Međutim, uslijed njemačkog desanta na Drvar 25. maja 1944. i njemačke ofanzivne operacije »Reselsprung« (»Rösselsprung«) koja je s desantom započela, Tito je s Vrhovnim štabom NOV i POJ skoro svakodnevno

bio u pokretu sve do odlaska avionom za Bari 3/4. juna, pa niti je *kurir Velebitov* upućen, niti je Tito u međuvremenu uputio ma kakvu pismenu poruku dr Josipu Smodlaku.

¹⁹⁸ Potpukovnika Jevrema Bjelicu (i jednog radio-telegrafistu) avionom su uputili s Medenog polja za Bari Aleksandar Ranković i Arso Jovanović da bi se odatle prebacili na teritoriju 2. korpusa NOVJ radi organizovanja aerodromske službe za urednije prihvatanje ratnog materijala. To je tražila Sovjetska vojna misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. Tito se tada nalazio na rezervnom komandnom mjestu kod Bastaškog vrela, a prilikom povratka u Pećinu kod Drvara, uveče 24. maja, prispio je radiogram kojim se Milentije Popović obratio Vrhovnom štabu pitajući ga da li dozvoljava da preko J. Bjelice uspostavi radio-vezu s 2. korpusom i da se pritom služi istom šifrom koju upotrebljava za radio-vezu s Vrhovnim štabom. Toga momenta se ni Ranković ni Jovanović nisu zatekli u sjedište Vrhovnog štaba (Pećini kod Drvara), jer su bili pošli u Drvar da provjere kako je sprovedeno pojačano obezbjeđenje grada u vezi s predstojećim Titovim rođendanom (25. maj). Stoga Tito nije bio upoznat o upućivanju J. Bjelice za Bari, pa je, umjesto odgovora na postavljeno pitanje M. Popovića, zatražio od njega ova razjašnjenja.

¹⁹⁹ Nije pronađen odgovor Zastupništva NKOJ-a na ovo Titovo pitanje. Vjerovatno nije ni upućen uslijed desanta na Drvar.

²⁰⁰ Ovim Tito odgovara na radiogram Štaba Mornarice NOVJ kojim se taj Štab 18. maja obratio Vrhovnom štabu NOV i POJ moleći ga da što hitnije odredi mjesto u kome će se smjestiti zarobljeni Nijemci. Štab Mornarice je istakao da je sasvim nepoželjno zarobljene Nijemce držati na ostrvu Visu čak i kao radnu snagu iz bezbjednosnih razloga za to ostrvo, koje je izloženo čestom njemačkom bombardovanju, a ako ih smjesti na ostrvo Biševo, postoji opasnost da ih neprijatelj oslobodi prepadom na to ostrvo. Kao moguće rješenje toga pitanja Štab Mornarice je predložio da se za njih, u sporazumu sa Saveznicima, uspostavi u južnoj Italiji ili sjevernoj Africi zarobljenički logor koji bi bio pod jugoslovenskom upravom i kontrolom.

²⁰¹ Ovo upozorenje je Tito uputio Štabu Mornarice NOVJ stoga što se taj Štab 18. maja 1944. obratio Vrhovnom štabu NOV i POJ, Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske i Štabu 8. korpusa NOVJ radiogramom, u kome, pored ostalog, saopštava i sljedeće:

»Saveznička avijacija je sada u mogućnosti da taktički sarađuje na prostoru koji je obuhvaćen linijom: [ostrvo] Rab – Otočac – Plitvice – Sarajevo – Gacko – Herceg-Novi. Molimo da nam se daju ciljevi« (A-VII, k. 523, reg. br. 21-50/1). U radiogramu se dalje precizira kakve sve podatke u vezi s traženjem bombardovanja treba dostaviti.

²⁰² Štab 2. korpusa NOVJ odgovorio je 29. maja da Nijemci koncentrišu svoje snage u Podgorici (sada Titograd) i u Sjenici, pa je u vezi s tim zatražio da saveznička avijacija hitno bombarduje Sjenicu, a po mogućnosti i Podgoricu. Za ostale garnizone je saopštio da je stanje nepromijenjeno.

²⁰³ Riječ je o njemačkoj operaciji »Reselsprung« (»Rösselsprung«), a Tito ju je nazvao: sedma neprijateljska ofanziva. Idejna odluka o njoj donijeta je 3. ili 4. februara 1944. za vrijeme konferencije održane u Hitlerovom glavnom stanu u Rastenburgu, kada je komandantu njemačkih snaga za Jugoistok Maksimilijanu fon Vajksu (Maximilian Freiherr von Weichs) postavio zadatak da se po svaku cijenu eliminiše Tito, koji ima »odlučujući značaj za cio pokret«.

Pripreme za izvođenje operacije počele su 15. februara 1944. a s projektom naredbe o njenom izvođenju upoznao je Hitlera 10. maja fon Vajks i tom prilikom dobio zadatak da u operaciju uključi i padobransko-desantnu jedinicu i upotrijebi specijalne grupe divizije »Brandenburg«.

Sredinom maja Hitler je pozvao k sebi komandanta njemačke 2. oklopne armije general-pukovnika dr Lotara Rendulica (dr Lothar Rendulitz), koji je kao neposredni rukovodilac operacije izložio Hitleru dinamiku njenog izvođenja. Tom prilikom je Hitler kategorički insistirao da se po svaku cijenu Tito mora živ uhvatiti i u najvećoj

tajnosti avionom prebaciti u njemačku Vrhovnu komandu, ističući da je to glavni zadatak čitave operacije.

Konačni tekst Renduliceve zapovijesti Hitler je odobrio 21. maja. Četiri dana kasnije, ujutro 25. maja, otpočelo je izvođenje operacije »Reselsprung« snažnim bombardovanjem Drvara, koje je otpočelo u 6,35 časova i neprekidno trajalo 25 minuta. Upotrijebljene su i bombe do 500 kg. Snažno je bio bombardovan i Bosanski Petrovac. Nakon toga je na Drvar spušten desant 500. SS padobransko-desantnog bataljona.

Istovremeno su jake snage njemačke 2. oklopne armije koncentrično nastupale k Drvaru. Ojačana Borbeņa grupa 92. grenadirskog motorizovanog puka nadirala je iz Bihaća k selu Vrtoču. Tu je imala da se spoji s Izviđačkim bataljonom njemačke 1. brdske divizije i Borbenom grupom 2. lovačkog združa koji su nastupali od Bosanske Krupe. Trebalo je da zajedničkim snagama ovladaju Bosanskim Petrovcem, a dijelom snaga da nezadrživo prodru u Drvar i tu pomognu 500. SS padobransko-desantnom bataljonu. Borbeņa grupa »Vilam« i borbeņa grupa »Lapac« nastupale su iz Lapca, preko Donjeg Srha, k selu Trubaru, težeći da do popodnevnih časova savladaju 25 km prostora i deblokiraju 500. SS padobransko-desantni bataljon. Borbeņa grupa »Brandenburg« nastupala je od Knina k Bosanskom Grahovu, da bi što prije razvijenim frontom izbila na prostor selo Prekaja – Drvar. Jedna borbeņa grupa, sastavljena od dva izviđačka bataljona i čete tenkova nastupala je iz Livna, preko Bosanskog Grahova k Drvaru. Jedna borbeņa grupa iz sastava njemačke 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Prince Eugen« nastupala je s prostora Jajce – Mrkonjić-Grad ka Janju, Mliništu i gornjem toku rijeke Sanice, sa zadatkom da ovlada selom Ribnikom i planinskim sklopom Sretica, Lisina, Struganica; druga borbeņa grupa iste divizije nastupala je od Banje Luke k selu Čadavici, težeći da ovlada Ključem, a odatle produži po potrebi – ka Drvaru, ili preko Mrkonjić-Grada ka Glamoču.

Međutim, svim tim borbenim grupama odlučno su se suprotstavile jedinice 5. 8. i 1. proletarskog korpusa, bitno im usporile tempo nastupanja, poremetile planirano izvršenje zadataka i u daljim desetodnevnim borbama dovele do potpunog neuspjeha njemačku operaciju »Reselsprung«.

²⁰⁴ Odmah nakon bombardovanja Drvara, iz formacije njemačke 1. vazdušno-desantne eskadre iskočilo je 25. maja u 7 časova 280 padobranaca (u nekim njemačkim izvorima piše da je padobranima skočilo 314 ljudi), a zatim su otkaçene 43 jedrilice s 430 ljudi (jedrilica i specijalnih grupa). Bio je to prvi talas 500. SS padobransko-desantnog bataljona, čija se glavnina prizemljila za dvadesetak minuta.

Padobranc, podijeljeni u tri borbene grupe, spušteni su na središnji dio Drvara i na raskrsnice puteva njegove periferije, a jedrilica, podijeljeni na šest borbenih grupa, pošli su na juriš k svojim objektima napada, pri čemu se borbeņa grupa »Panter« (»Panther«), – najbrojnija (imala je 110 ljudi) i po vatrenoj moći najjača, ustremila na Šobića glavicu, šifrovano nazvana »Citadela«, s ciljem da u taj »crveni komandni centar« zarobi Tita.

Prvi otpor njemačkom desantu pružili su Mitraljeska četa Pratećeg bataljona i jedan tenk njegovog Tenkovskog voda, kao i grupe pripadnika vojno-pozadinskih ustanova, komiteta KPJ i SKOJ-a i organa narodne vlasti.

Počivši mnogo zločina, taj prvi desantni talas ovladao je Drvarom, ali je prošlo dosta vremena dok su Nijemci saznali gdje se nalazi Tito s Vrhovnim štabom NOV i POJ. Usmjerali su se tamo – ka Pećini u stijeni iznad desne obale rijeke Unca, ali su naišli na čvrsto organizovan otpor dijelova Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba NOV i POJ i 127 slušalaca Oficirske škole Vrhovnog štaba NOV i POJ (ovi posljednji su prispjeli iz zaseoka Dronjci) pod neposrednim rukovodstvom članova Vrhovnog štaba – Arsa Jovanovića, Aleksandra Rankovića i Sretena Žujovića, koji su, preko kurira, bili u stalnoj vezi s Titom.

Tito je s ostalim članovima Vrhovnog štaba napustio Pećinu nešto poslije 11 časova. Na golom kršu, istočno od nje, zatekao ga je novi nalet njemačke avijacije, nakon čega je, u 11,50 časova, spušten drugi desantni talas od 171 padobranca. Ubrzo poslije toga (oko podne) stupila je u borbu protiv desantnih snaga 3. lička proletarska brigada, koja je usiljenim maršem prispjela s položaja Trubar – Vaganj i u veoma oštrog

borbi nanijela težak poraz 500. SS padbransko-desantnom bataljonu, kome su tek ujutro 26. maja pritekale u pomoć i deblokirale ga njemačke motorizovane kolone ojačane tenkovima.

²⁰⁵ Radio-odsjek Odjeljenja za veze Vrhovnog štaba NOV i POJ potpuno je uništen ujutro 25. maja u Drvaru. Načelnika Odjeljenja za veze Vrhovnog štaba NOV i POJ majora Veljka Dragičevića uhvatili su Nijemci i odmah strijeljali. On je bio glavni radio-telegrafista Vrhovnog štaba. Poginula su ostala četiri radio-telegrafista, dok je peti bio teško ranjen. Istovremeno su bile uništene svih pet radio-stanica kojima se služio Vrhovni štab. Skoro sve šifre koje su se zatekle u tekućoj upotrebi uništila je šef Šifrantskog odsjeka Vrhovnog štaba major Branka Savić da ne bi pale Nijemcima u ruke. I za one koje nisu bile uništene, Vrhovni štab je strahovao da ih Nijemci mogu dešifrovati na osnovu dokumenata koja su zaplijenili, pa se stoga moralo prijeći na šifre koje se nisu zatekle u tekućoj upotrebi. Jedna od takvih bila je ona koja je upućena 3. crnogorskoj udarnoj diviziji. Međutim, ta šifra je bila uništena u Štabu 3. divizije, pa je Štab korpusa 29. maja izvijestio da će se poslužiti svojom specijalnom šifrom dok ne pribavi šifru 29. hercegovačke udarne divizije.

²⁰⁶ Komanda njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa je tri dana prije početka operacije »Reselsprung« preduzela ofanzivnu operaciju »Šah« (»Schach«), snagama ukupne jačine oko tri divizije (svojih i kvislinških) na slobodnu teritoriju Korduna i Banije, dok je njemački 5. SS brdski armijski korpus izvodio sličnu ofanzivnu operaciju u istočnoj Bosni, a njemačke snage u Sloveniji – ofanzivnu operaciju u Stajerskoj. Sve te operacije Tito ovdje podrazumijeva i, naravno, operaciju »Reselsprung«, kojom je rukovala Komanda njemačke 2. oklopne armije.

²⁰⁷ Štab 3. korpusa NOVJ izvijestio je istog dana (29. maja) da je oslabila neprijateljeva ofanziva u istočnoj Bosni, ali da se na prostoru Posavine, Majevice i Semberije još nalaze dijelovi njemačke 13. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Handžar«, dok su se s prostora od rijeke Spreče do planine Romanije povukle neprijateljske snage, sem manjih četničkih dijelova.

²⁰⁸ Vrhovni štab se pribojavao da se Nijemci poslije desanta na Drvar i zapljene nekih dokumenata mogu domoći i šifara koje su bile u tekućoj upotrebi, pa je stoga Tito naredio da se koristi šifra koja je data komandantu Operativne grupe 16. vojvodanske i 17. istočnobosanske udarne divizije Danilu Lekiću, jer tom šifrom još nije bila uspostavljena radio-veza s Vrhovnim štabom. O uništavanju šifara bilo je riječi i u nap. 205.

²⁰⁹ Tekst ovog radiograma je u stvari bio ključ za prepoznavanje da lično dolazi od Tita i za otklanjanje sumnje u radio-telegrafistu Vrhovnog štaba NOV i POJ Nikoslava Stipišića. To je uslijedilo zbog toga što je nakon uspostavljanja radio-veze između Vrhovnog štaba NOV i POJ i 2. korpusa NOVJ 28. maja 1944, šef Odsjeka za veze toga korpusa major Pavle Bojčević bio nepovjerljiv u odnosu na primljeno Titovo naređenje, koje je poslato starim pozivnim znakom dodajući mu: »Paul hier Nik« (što je značilo: »Pavle, ovdje je Nikoslav«), pa je o tome obavijestio komandanta korpusa general-lajtnanta Peka Dapčevića. Poslije toga je otpočelo provjeravanje. Dapčević je tada zatražio da mu Stari (tako su Tita zvali u Vrhovnom štabu NOV i POJ) odgovori: gdje su se prvi put sreli, šta mu je tom prilikom Peko poklonio i kada je to bilo. Na ta njegova traženja Tito mu je ovim radiogramom odgovorio. Time je otklonjena sumnja u to da je radio-telegrafista Vrhovnog štaba NOV i POJ Nikoslav Stipišić pao u njemačko zarobljeništvo i da radi pod njihovom prinudom. Stipišić je, pak, za vrijeme desanta na Drvar bio detašovan na aerodromu Medeno polje kod Bosanskog Petrovca i jedini od radista Vrhovnog štaba NOV i POJ koji je preživio desant. Međutim, radio-karakteristike (talasna dužina i pozivni znak) za radio-vezu s 2. korpusom su bile uništene prilikom desanta, pa se stoga poslužio pozivnim znacima, koji je bio odavno izmijenjen.

²¹⁰ Direktna radio-veza između Vrhovnog štaba NOV i POJ i Glavnog štaba NOV i PO Slovenije bila je prekinuta 25. maja uništavanjem šifre kojom se služio Vrhovni štab (vid. nap. 205). Nije postojala ni direktna radio-veza s Glavnim štabom

NOV i PO Hrvatske, preko koga je u slučaju potrebe, Vrhovni štab slao radiogramе za Glavni štab NOV i PO Slovenije onda kada su veze s njim bile u prekidu. Stoga je ovaj Titov radiogram poslat preko Štaba 8. korpusa NOVJ Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da ga ovaj prenese Glavnom štabu NOV i PO Slovenije.

²¹¹ Ivan Maček Matija je bio član Politbira CK KP Slovenije i povjerenik za unutrašnje poslove pri *Slovenskem narodnoosvobodilnem svetu* (SNOS). On je po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ došao 24. maja iz Slovenije u Drvar, postavljen je za povjerenika OZN-e za Sloveniju i primio instrukcije za formiranje odjeljenja za zaštitu naroda na teritoriji Slovenije. Za Sloveniju je pošao 31. maja 1944. sa Sator planine.

²¹² Poslije teških borbi koje je Udarна grupa divizija NOVJ imala u jugozapadnoj Srbiji, a 17. istočnobosanska NOU divizija u jugoistočnoj Bosni, Tito je odlučio da se ove jedinice odmore na sjevernom i sjeveroistočnom dijelu operativnog prostora 2. korpusa NOVJ, a potom da kao Operativna grupa divizija NOVJ prenese težište svojih dejstava u jugozapadnu Srbiju.

²¹³ Nekoliko radiograma Štaba 2. korpusa NOVJ iz tog perioda, o kojima Tito ovdje govori, nije pronađeno, ali se iz ostale izvorne građe vidi da su jedinice iz sastava 2. korpusa NOVJ tada bile angažovane na nekoliko odvojenih pravaca. Tako je 29. hercegovačka udarna divizija ispoljila dejstva na sektorima Konjic-Nevesinje i Trebinje-Bileća; Primorska operativna grupa (brigada) dejstvovala je na prostoru Nikšić-Grahovo i Konavli-Krivošije; 3. crnogorska udarna divizija vodila je borbe na širim prostorima Danilovgrada, Podgorice, Prijepolja i Sjenice, a 37. sandžačka udarna divizija dejstvovala je sjeverno od komunikacije Prijepolje-Pljevlja.

²¹⁴ Ovo je Titov odgovor na izvještaj Štaba 3. korpusa NOVJ od 30. maja 1944. u kome je tražio saglasnost Vrhovnog štaba da izvede jače ofanzivne operacije radi olakšanja situacije u zapadnoj Bosni nastale uslijed izvođenja njemačke operacije »Reselšprung«. A kada je primio ovo Titovo naređenje, Štab 3. korpusa je odgovorio 1. juna 1944. da su njegove jedinice već bile ovladale Vlasnicom, Srebrenicom, Bratuncom i Drinjačom i da će odmah preduzeti dalja dejstva saobrazno ovoj Titovoj direktni radi ugrožavanja saobraćaja na pravcima Sarajevo-Višegrad i Sarajevo-Bratunac.

²¹⁵ Štab 3. korpusa NOVJ nije na tom sektoru tada imao svojih jedinica, pa je stoga 1. juna predložio Vrhovnom štabu da 17. istočnobosanska udarna divizija sa svojim brigadama (6. istočnobosanskom, 2. krajiškom i 15. majevičkom) posjedne taj sektor, ukoliko već nije primila neki drugi operativni zadatak. Ona je tada zatvarala pravce koji od Pljevalja, rijeke Čhotine i sela Čelebića izvođe ka slobodnoj teritoriji 2. korpusa i Tito joj je bio namijenio određen zadatak (vid. nap. 242).

²¹⁶ Riječ je o brigadama iz sastava 16. i 36. vojvodanske udarne divizije. U vezi s njima je Štab 3. korpusa NOVJ tražio 30. maja 1944. saglasnost Vrhovnog štaba NOV i POJ da ih upotrijebi za ofanzivna dejstva sa svojim jedinicama.

²¹⁷ Postupajući po ovom Titovom naređenju i opštoj Titovoj zapovijesti objavljenoj 29. maja preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, Štab 3. korpusa je 4. juna 1944. izdao zapovijest štabovima 16. i 36. vojvodanske i 38. srednjobosanske udarne divizije da predu u napad na njemačku 13. SS dobrovoljačku brdsku lovačku diviziju »Handžar« i ustaško-domobranske jedinice, da oslobode Majevicu, Posavinu i Semberiju i time olakšaju situaciju 1. proleterskog i 5. i 8. korpusa NOVJ koji su, poslije njemačkog vazdušnog desanta na Drvar, vodili teške borbe protiv njemačkih snaga u zapadnoj Bosni i Dalmaciji.

²¹⁸ Glavni štab NOV i PO Hrvatske je istoga dana (3. juna) odgovorio da ima šifru kojom 10. korpus NOVJ radi s Vrhovnim štabom NOV i POJ i naglasio da može odmah početi rad tom šifrom.

²¹⁹ Tito je, očigledno, ovaj radiogram napisao 3. juna i poslao ga Štabu 8. korpusa NOVJ da ga tranzitira Štabu Mornarice NOVJ, jer je desantom na Drvar (25.

maja) bila prekinuta direktna radio-veza Vrhovnog štaba NOV i POJ i Štaba Mornarice NOVJ. Taj poslati Titov radiogram nije pronađen, a Štab 8. korpusa, koji je pod pritiskom jakih njemačkih snaga 3. i 4. juna bio u stalnom povlačenju, sa zakasnjem je radiogram prosljedio Štabu Mornarice NOVJ i ovaj ga je u svojoj Knjizi primljenih depesa zapisao pod 5. junom u 13,30 časova.

²²⁰ Šef Sovjetske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ general-lajtant Nikolaj Kornjejev, koji je bio ratni vojni invalid u nogu, teško je podnosio duže marševe, a pogotovo kretanje bespućem, pa je još 1. juna zatražio od Tita da se on s jednom dijelom svoje vojne misije privremeno evakuise van domašaja njemačke ofanzivne operacije »Reselsprung«. Tito se s tim saglasio i predložio da se evakuacija izvrši na ostrvo Vis. Kornjejev se nakon toga 2. juna uveče obratio zamjeniku šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ britanskom potpukovniku Vivijanu Stritu (radio-stanica kojom je Kornjejev održavao vezu s Barijem bila je prilikom desanta onesposobljena) da pošalje poruku u Bari s nalogom da sovjetski avion dođe noću 3/4. juna na improvizovani aerodrom na Kupreško polje. Vjerovatno je bilo predviđeno da se tim avionom prebace na Vis Edvard Kardelj (koji se zbog invaliditeta noge takode teško kretao) i još neki članovi NKOJ-a. Međutim, do sada nisu pronađeni nikakvi izvorni podaci koji bi ukazivali na to da je Tito, sve do 3. juna oko podne, imao namjeru da se s Vrhovnim štabom NOV i POJ prebaci na Vis.

²²¹ Odnosi se na Bari u Italiji. Tamo se Tito, zajedno s Vrhovnim štabom NOV i POJ, većinom članova NKOJ-a, nekim članovima AVNOJ-a i većinom ljudstva savezničkih vojnih misija akreditovanih pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, prebacio noću 3/4. juna 1944. s improvizovanog aerodroma kod sela Bajramovci na Kupreškom polju radi odlaska na Vis. Odluka o tom prebacivanju donijeta je na sastanku Politbiroa CK KPJ održanom u prijedodnevni časovima 3. juna u šumi Gorica na Vitorog-planini. Nakon toga je Tito (oko 12 časova toga dana) saopštio britanskom potpukovniku Vivijanu Stritu (zamjeniku brigadira Ficroja Maklejna, koji se tada nalazio u Alžiru) da želi premjestiti Vrhovni štab NOV i POJ na ostrvo Vis i zatražio da nadležni britanski organi u tu svrhu izvrše hitne pripreme za prebacivanje s improvizovanog aerodroma na Kupreškom polju oko 120 ljudi. Strit je Titov zahtjev poslao u Bari, a odatle je duplim kanalom prenijet za Alžir vrhovnom komandantu savezničkih snaga za Sredozemlje generalu H.M. Vilsonu i britankom ministru-rezidentu pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje Haroldu Makmilanu (H. Macmillan). Vilson je o Titovom zahtjevu da preseli Vrhovni štab na Vis odmah (3. juna) obavjestio Vinstona Čerčila u Londonu i jednovremeno upoznao britanske načelnike Imperijalnog generalštaba, ističući svoje mišljenje »da bismo mu morali omogućiti da to uradi jer je to jugoslovenska teritorija« i dodao da se s tim slažu Makmilan i Maklejn. Saglasnost je od svih britanskih nivoa uslijedila, a u međuvremenu je Savezničko ratno vazduhoplovstvo za Sredozemlje uključivši i jedan sovjetski avion, izvršilo sve pripreme za prihvata. Prvo je sovjetskim avionom tipa »Dakota« (DC-3), kojim je upravljao sovjetski pilot kapetan Aleksandar Sergejevič Šornjikov, oko 21,00 časova odletio Tito s jednom grupom, zatim su prispjela dva britanska aviona, ali se zbog niske magle nisu mogla spustiti. Pred zoru se Šornjikov vratio po drugu grupu, dok su tri američka aviona u zoru i preko dana 4. juna odnijela za Bari i treću grupu. Prema britanskim podacima koje je Filip Brod (prvi sekretar u britanskom Ministarstvu inostranih poslova) iznio 4. i 8. juna 1944. u svojim izvještajima Haroldu Makmilanu (Brod je tada bio Makmilanov predstavnik za Balkan i nalazio se u Bariju) prvim avionom (sovjetskim) prebačeno je s Titom 25 rukovodilaca NOP-a, 4 Rusa i 1 Britanac, dok su tri američka aviona Savezničkog ratnog vazduhoplovstva za Sredozemlje prebacila 51 partizana, 14 Rusa i 9 Britanaca (četvorica su bila pripadnici Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu, a ostalih pet – avijatičari Britanskog ratnog vazduhoplovstva).

²²² Štab 1. proleterskog korpusa je postupio po ovom Titovom naređenju i 6. juna 1944. poslao izvještaj Vrhovnom štabu da su svi teži ranjenici prikupljeni i evakuisani avionima s Kupreškog polja noću 5/6. juna. U vezi s tom evakuacijom je Makmilanov predstavnik za Balkan Filip Brod u svom izvještaju 8. juna javio Makmilanu u Alžiru da se avioni MAAF-a (Mediterranean Allied Air Force –

Savezničko ratno vazduhoplovstvo za Sredozemlje) noću 5/6. juna »prevezli 56 članova Titova štaba i 47 ranjenih partizana«. Sem ranjenika tada je avionima prebačeno ljudstvo odjeljenja i odsjeka Vrhovnog štaba NOV i POJ.

²²³ Riječ je o improvizovanom aerodromu kod sela Bajramovci na Kupreškom polju, gdje se tada nalazio general-lajtnant Sreten Žujović Crni, član Politbiroa CKKPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ, koji je na sastanku Politbiroa održanom 3. juna 1944. u šumi Gorici na Vitorog-planini određen da u svojstvu delegata Vrhovnog štaba uskladuje dejstva jedinica NOVJ zahvaćenih njemačkom ofanzivnom operacijom »Reselsprung« dok Vrhovni štab ne uspostavi s njima radio-vezu s Visa, a zatim da s 1. proleterskim korpusom krene k teritoriji 2. korpusa NOVJ, gdje je bilo predviđeno da se i Tito s Vrhovnim štabom prebaci s Visa čim 2. korpus pripremi njegov smještaj.

²²⁴ Njemačke jedinice su zauzele Veliko Tičevo 3. juna, a obavještenje o tome je Vrhovnom štabu NOV i POJ uputio Štab 8. korpusa NOVJ 4. juna.

²²⁵ Širi rejon Tičeva, u kome su se nalazili Štab 8. korpusa NOVJ s prištapskim dijelovima i pomoćni aerodrom, uspješno je branila 9. dalmatinska NO divizija od 28. maja do noći 2/3. juna, kada se našla pred koncentričnim napadima jakih njemačkih snaga (djelova 7. SS brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen« i 373. pješadijske divizije »Tigar«, 1. puka »Brandenburg« i drugih njemačkih jedinica bataljonskog sastava) koje su prodrle do samih prilaza sela Velikog Tičeva. Tada se Štab 8. korpusa s prištapskim dijelovima i glavninom 9. dalmatinske NO divizije (3. i 13. dalmatinskog brigadom) uputio prema planini Jadovniku, dok je 4. splitsku brigadu te divizije uputio s divizijskom i korpusnom bolnicom k planini Dlnari. Kolona koja je pošla k Dinari prošla je bez većih borbi, dok su se jedinice sa Štabom korpusa našle u okruženju na planinskom prostoru Crni vrh, Jadovnik i Tisova kosa, gdje su 3. i 4. juna vođene veoma teške borbe, a zatim je Štab korpusa uspio da se vještjim manevrom sa svojim jedinicama zahaci neprijatelju za leđa i 7. juna opet izbjie u rejon Tičeva.

²²⁶ Riječ je o misijama koje su se prije desanta na Drvar nalazile pri Štabu 8. korpusa, kao i onom ljudstvu iz misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ koje je samoinicijativno 25. i 26. maja prispjelo na Tičevo ili je, pak, po Titovoj preporuci upućeno 31. maja 1944. iz rejona sela Preodac da se evakuiše avionom u Bari s pomoćnog aerodroma kod Velikog Tičeva. S tim ljudstvom su se nalazili Čerčilov sin Randolf i novinar Stojan Pribičević. Ono je većinom prebačeno za Bari 9. juna.

²²⁷ Šesta lička proleterska divizija »Nikola Tesla« tada se nalazila na prostoru sjeverozapadno i zapadno od Drvara, gdje se zadržala sve do 12. juna ugrožavajući s dvije brigade Drvar i komunikacije koje od Drvara vode za Knin i Bosanski Petrovac, dok je trećom brigadom dejstvovala na komunikaciju koja preko Srba vodi ka Kninu.

²²⁸ S Četkovićem, tj. sa Štabom 8. korpusa NOVJ kretala se samo jedna četa (ojačana jednim streljačkim vodom) iz sastava 2. bataljona 3. proleterske ličke brigade. Ona je obezbjeđivala ljudstvo iz savezničkih vojnih misija.

²²⁹ Štab 1. proleterskog korpusa NOVJ imao je redovnu radio-vezu sa 6. ličkom proleterskom divizijom »Nikola Tesla«, ali nije pronađen izvještaj kojim je Štab korpusa obavjestio Tita o toj diviziji. Tada je njena 1. brigada dejstvovala na prostoru sela Zaglavice, 2. brigada na prostoru sela Boboljuske (gdje se nalazio i Štab divizije s prištapskim dijelovima), a 3. brigada na prostoru sela Trubar.

²³⁰ Tih dana Štab 1. proleterskog korpusa nije imao radio-veze sa Štabom 8. korpusa NOVJ.

²³¹ Štab 1. proleterskog korpusa je za evakuaciju pripremio 47 ranjenika i oni su evakuisani noću 5/6. juna (vid. nap. 222).

²³² Postupajući po ovom Titovom uputstvu, Štab 1. proleterskog korpusa je naredio 6. ličkoj diviziji da se s položaja sjeverozapadno i zapadno od Drvara prebaci u sastav korpusa i ova je to izvršila 13. i 14. juna posijedajući Glamoč i selâ Rore, Vaganj, Korićna, Pribelja i Mliništa.

²³³ Desantni prepad na ostrvo Brač, koje su posijedala dva ojačana bataljona 738. puka njemačke 118. lovačke divizije, otpočelo je noću između 31. maja i 1. juna 1944. iskrcavanjem najpre manjih dijelova, a naredne noći i glavine 26. dalmatinske NO divizije i britanske 2. SS brigade (2. Specijal Service Brigade, tj. 2. brigada specijalne namjene – komandos) i jedne američke planinske čete. Napad je izveden na sva tri njemačka uporišta na Braču: Supetar, Nerežišće i Selce–Sumartin. Od 2. do kraja dana 4. juna razvile su se veoma žestoke borbe. Usljedile su njemačke pripreme za upućivanje jakih pojačanja iz Splita i Omiša za Brač, pa su se desantne jedinice NOVJ i Saveznika povukle noću 4/5. juna u svoje polazne rejone na ostrvu Visu. Prema podacima jedinica NOVJ, njemačke jedinice su imale 350 poginulih i 220 zarobljenih vojnika, dok je 26. NO divizija imala 67 mrtvih, 14 nestalih i 308 ranjenih, a Saveznici 60 poginulih, 74 ranjena i 20 nestalih vojnika.

²³⁴ Tito je imao namjeru da se s Vrhovnim štabom NOV i POJ samo kratko vrijeme zadrži na ostrvu Visu, a zatim prebaci na slobodnu teritoriju 2. korpusa NOVJ, gdje je trebalo da dođe i 1. proleterski korpus NOVJ radi odlaska u Srbiju. Međutim, Tito je odgodio prebacivanje s Visa poslije ponovnog obavještenja Štaba 2. korpusa (od 7. juna) da se neprijatelj koncentriše jakim snagama na pravcu Šenica–Prijepolje–Pljevlja i da dolazi još jedna njemačka divizija, s čijim dolaskom treba da otpočne njemačka ofanziva na slobodnu teritoriju u Crnoj Gori i Sandžaku.

²³⁵ Priredivač je uspio da pronade izvještaje samo nekih štabova, ali oni ne daju dovoljno podataka da se stekne tačan uvid o neprijateljevima snagama angažovanim u operaciji »Reselsprung«, koju je Tito nazvao *sedma ofanziva*. O tim neprijateljevim snagama vid. više u nap. 203. i 204.

²³⁶ Riječ je o 3. bataljonu 13. proleterske brigade »Rade Končar« 1. proleterske divizije i o dijelovima 1. inženjerske brigade Vrhovnog štaba NOV i POJ. Treći bataljon i jedan vod 5. bataljona 13. proleterske brigade »Rade Končar« su u borbama vođenim 29. maja 1944. kod željezničke stanice Lisina odsjekle jedinice 7. SS brdske dobrovoljačke lovačke divizije »Princ Eugen« i odbacile ih u šumski masiv Uvalu (sjeveroistočne ogranke planine Klekovače). Tu se tada nalazio Štab 5. korpusa NOVJ, pa su odsječeni bataljon i vod privremeno pod komandom toga štaba vodili borbe između Bosanskog Petrovca i Ključa sve dok nisu upućeni u sastav svoje brigade, kojoj su se priključili 7. juna u rejonu sela Vukovskog.

Dijelovi, pak, 1. inženjerske brigade Vrhovnog štaba NOV i POJ bili su iz sastava njena dva bataljona koja su se nalazila na bočnom obezbjeđenju Vrhovnog štaba. Njihova je jačina bila oko jedne čete, a ne Pionirskog bataljona – kako je pogrešno bio obavješten Vrhovni štab. Njih su odsjekle jedinice 7. SS brdske dobrovoljačke lovačke divizije »Princ Eugen« u borbama vođenim u poslijepodnevnom časovima 1. juna i noću 1/2. juna u zahvatu željezničke pruge Mlinište–Potoci i sjeverno od nje. I ti dijelovi su se priključili Štabu 5. korpusa NOVJ, pa ih je ovaj uputio u sastav njihove matične brigade.

²³⁷ Štab 1. proleterskog korpusa je postupio po ovoj Titovoj direktivi i naredio Štabu 1. proleterske divizije da to izvrši, čije su jedinice još 7. juna bile dobile zadatak da obezbijede od svih pravaca Ravno (Ravanjsko polje), Vukovsko polje i Kupreško polje.

²³⁸ Prateći bataljon Vrhovnog štaba NOV i POJ (sem njegovog Konjičkog eskadrona, koji je s Vrhovnim štabom upućen u Bari) privremeno se nalazio u sastavu 1. proleterske divizije (od 4. juna do sredine avgusta 1944.) i dobio naziv: 10. bataljon. U drugoj polovini avgusta 1944. je privremeno ušao u sastav 2. korpusa, a oktobra je upućen za Beograd.

²³⁹ Štab 1. proleterskog korpusa nije poslao pismeni izvještaj, već je komandant korpusa general-lajtnant Koča Popović, 9. juna avionom odletio za Bari i odatle pošao na Vis i podnio usmeni izvještaj Vrhovnom štabu NOV i POJ.

²⁴⁰ Štab 3. korpusa NOVJ izvijestio je 10. juna 1944. da je selo Čanići (kod Šekovića) mjesto za bacanje materijala i da u prvom planu treba doturiti odjeću, obuću,

automatsko oružje i municiju. Istovremeno je obavjestio da je za jedinice 3. korpusa u posljednje vrijeme 48 transportnih aviona doturilo ratni materijal i opremu.

²⁴¹ O vojnopoličkoj situaciji u istočnoj Bosni je Štab 3. korpusa NOVJ serijom radiograma 11. i 12. juna obavjestio Vrhovni štab NOV i POJ. Ti radiogrami su objavljeni u *Zborniku NOR*, tom IV, knj. 26, na str. 446 i 447.

²⁴² Ovo Titovo naređenje je upućeno svim operativnim štabovima NOVJ s kojima je Vrhovni štab NOV i POJ održavao direktnu radio-vezu. Podaci su traženi radi toga da bi se štabovima NOVJ kuririma dostavile nove šifre za održavanje radio-veze s Vrhovnim štabom NOV i POJ i radio-veze sa svojim neposredno potčinjenim jedinicama, jer je Vrhovni štab NOV i POJ saznao iz zaplijenjenih njemačkih borbenih zapovijesti i izvještaja da su Nijemci uspjeli dešifrovati postojeće šifre kojima se služe štabovi NOVJ, uključujući tu i Vrhovni štab NOV i POJ. Odgovori na ova Titova pitanja pronađeni su samo od štabova 2, 3, 5, i 6. korpusa NOVJ i od glavnih štabova NOV i PO Hrvatske i Srbije. (Njihova je sadržina iznijeta u *Zborniku NOR*, tom II, knj. 13, nap. 2, str. 262-263.)

²⁴³ Ovo je Titov odgovor opunomoćeniku NKOJ-a u SSSR-u Milovanu Đilasu i šefu Vojne misije NOVJ u SSSR-u general-lajtnantu Velimiru Terziću, koji su se 21. maja 1944. obratili Titu slijedećim pitanjem: »Da li se mogu izraditi kokarde za front bez emajla, onakve kakve imaju crvenoarmejci na frontu? Bez emajla nisu lepe, a izrada s emajlom zahteva mnogo vremena«. (*Zbornik NOR*, tom II, knj. 13, dok. br. 65, str. 164.)

²⁴⁴ Tekst na *Medalji za hrabrost* predložio je 22. maja Milovan Đilas u duhu ranijih Titovih uputstava datih majstoru skulptoru Antunu Augustinčiću prilikom izrade nacrtu za izradu odlivaka za odlikovanja. Đilasov tekst glasi: »Natpise imaju još 'medalja za hrabrost' i, prema Vašoj pismenoj naredbi i na crtežu, na 'ordenu za hrabrost' treba staviti: 'Smrt fašizmu-sloboda narodu', što smo i učinili.

Predlažemo da na 'ordenu za hrabrost' natpis bude latinicom, a na 'medalje [za hrabrost]' — ćirilicom. Ako se sa svim ovim slažete, hitno odgovorite, jer je rad obustavljen«. (*Zbornik NOR*, tom II, knj. 13, nap. 3, str. 166.)

²⁴⁵ Riječ je o *depešama* (radiogramima) koje su Titu uputili Milovan Đilas i Velimir Terzić 21. maja i Milovan Đilas 22. maja. U njima su, pored pitanja na koje je Tito ovdje odgovorio, izvijestili da će ubrzati posao oko izrade fotokopija četničkih dokumenata koje je M. Đilas donio u Moskvu i postarati se da što pravilnije postavi pitanje dr V. Mačeka preko moskovskog radija, a zatim su predložili da napis na *Medalji za hrabrost* bude ćirilicom, a na *Ordenu za hrabrost* da bude latinicom, dok će tekst ostati onakav kako ga je Tito odredio.

²⁴⁶ Članak je na traženje pomenute Redakcije trebalo da napiše Milovan Đilas o maršalu Titu kao čovjeku i vojniku.

²⁴⁷ Tito se s onim dijelom rukovodstva NOP-a koje je s njim došlo u Bari, kao i s članovima vojnih misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ (ukupno je bilo oko 100 ljudi), prebacio noću 6/7. juna iz Barija na ostrvo Vis s dva britanska ratna broda (Tito je bio na razaraču »Blekmur« [Blackmore]).

²⁴⁸ U vezi s Titovom namjerom da se ponovo vrati na kopno vid. nap. 234.

²⁴⁹ Milovana Đilasa je noću 4/5. juna 1944. pozvao k sebi J.V. Staljin i najprije u prisustvu Vjačeslava Mihailoviča Molotova, a zatim Lavrentija Pavloviča Berije i Anastasa Mikojana, vodio s Đilasom dug razgovor. O tome je Đilas javio Titu 5. juna, ističući, pored ostalog i slijedeće: »U vezi sa Šubašićevom vladom ovde stvar još nije jasna. Preporučuju, ako traži sastanak, da sastanak ne odbijete«. (A-VII, k. 57/4, reg. br. 3-6/1, radiogram br. 13.) Đilas je pošao iz Moskve 7. juna i preko Teherana 10. juna stigao u Bari, a Tito je već vršio konsultacije s članovima Politbiroa CKKPJ u vezi s predstojećim razgovorima s predsjednikom kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivanom Šubašićem, pa ga je interesovalo šta će Đilas izvijestiti nakon iscrpnih razgovora s

najvišim rukovodstvom Sovjetskog Saveza. Terzić je postupio po ovom Titovom nalogu i Đilasu 11. juna prenio Titovo naređenje.

²⁵⁰ Svetozar Vukmanović Tempo se od 11. maja 1944. nalazio kod Glavnog štaba NOV i PO Srbije. Tu je došao po Titovom nalogu i zajedno s komandantom Glavnog štaba NOV i PO Srbije Petrom Stambolićem radio na formiranju prvih srpskih divizija NOVJ. (Vukmanović je u svojstvu delegata Vrhovnog štaba NOV i POJ 19. maja 1944. izdao naredbu o formiranju 1. srpske divizije, a 27. maja naredbu o formiranju 2. 3. i 4. srpske divizije.) Međutim, još nije bila uspostavljena direktna radio-veza između Vrhovnog štaba i Vukmanovića (odnosno Glavnog štaba NOV i PO Srbije) već je održavana preko Štaba 2. korpusa NOVJ ili preko sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju dr Blagoja Neškovića, ali se i on od početka juna 1944. nalazio u sjedištu Štaba 2. korpusa NOVJ. Vukmanoviću je ovaj Titov radiogram proslijeđen istoga dana (11. juna), te je noću 16/17. juna pošao s pomoćnog aerodroma u Toplici za Bari, odakle se 17. juna prebacio na Vis.

²⁵¹ Pavla Ilića Veljka Tito je još u februaru 1944. imenovao za delegata Vrhovnog štaba NOV i POJ pri Glavnom štabu NOV i PO Srbije. Trebalo je da tamo dođe s Udarnom grupom divizija NOVJ, ali se ova nije mogla preko Ibra probiti, pa se iz zapadne Srbije vratila u dolinu rijeke Lima. Ilić je odatle početkom juna došao u Kolašin, gdje je bilo sjedište Štaba 2. korpusa i tu je primio ovo Titovo odobrenje. Ono je vjerovatno uslijedilo na Ilićev prijedlog, ali taj radiogram do sada nije pronađen.

²⁵² Tito je pohvalio 16. vojvodansku NOU diviziju na prijedlog Štaba 3. korpusa NOVJ za uspješne borbe koje je divizija vodila 9. i 10. juna na pravcu Lopare-Brezovača, poslije prebacivanja preko ceste Tuzla-Zvornik na područje Majevice. Ona je te borbe vodila u sadejstvu s dijelovima 38. srednjobosanske NOU divizije protiv njemačkih jedinica iz sastava 13. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Handžar« i uspjela da 9. juna oslobodi selo Lopare. Tom prilikom je neprijatelj imao više od 350 poginulih, dok je zaplijenjeno 8 topova, 15 minobacača, 13 puškomitraljeza, 14 radio-stanica, 60 vozila i više drugog ratnog materijala i druge opreme. Međutim, sutradan (10. juna) njemačke jedinice su na tom području dobile znatna pojačanja i uz podršku avijacije i tenkova uspjele da ponovo zauzmu selo Lopare.

²⁵³ Tito je pozvao dr Josipa Smoldaku, povjerenika za spoljne poslove NKOJ-a, koji je tada stalno boravio u Kocani kod Barija, da dođe na Vis radi predstojećih razgovora s predsjednikom kraljevske jugoslovenske vlade u izbjeglištvu dr Ivanom Šubašićem. Inicijative da Šubašić dođe u kontakt s Titom davao je Vinston Čerčil još dok je radio na tome da Šubašić dobije mandat za sastav vlade. Sugestije za razgovor Tito-Šubašić uputilo je najviše rukovodstvo SSSR-a noću 4/5. juna preko Milovana Đilasa koji se tada nalazio u Moskvi. Tim inicijativama se Tito nije protivio. Naprotiv. On je preko šefa Vojne misije NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje dr Vladimira Velebita, još dok je Velebit u maju 1944. boravio u Londonu dao nagovještaje da se pod određenim uslovima ne protivi mogućem kontaktu sa Šubašićem, ali ne i s kraljem Petrom II Karadorđevićem. Velebit je 2. juna u razgovoru s brigadirom Ficrojem Maklejinom u Bariju sasvim određeno rekao da se nada da će dr Šubašić ne samo doći iz Londona u Bari nego i poći da posjeti Tita. I Tito je 5. juna u Bariju izjavio Maklejnu, prema Maklejinovom izvještaju Vinstonu Čerčilu i generalu Vilsonu »da nema ništa protiv [gospodina] Šubašića i da će mu biti drago raspraviti o stvarima s njim ako dođe na Vis«. Kad je Čerčil, pak, saznao da Tito dolazi na Vis, sasvim nerealno je procijenio da se Tito nalazi u takvoj situaciji da će mu se moći naturiti saradnja s kraljem Petrom II ako se kralj i Šubašić odmah dovedu na Vis i istovremeno izvrši snažan britanski pritisak na Tita.

O takvom postupku Čerčil je od 5. do 8. juna zatražio mišljenje najboljih britanskih poznavalaca jugoslovenskih prilika, a 7. juna su i on i dr Šubašić poslali svoje lične poruke Titu, izražavajući želju da dođe do razgovora Tito-Šubašić. U međuvremenu su i britanski ambasador pri jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi Ralf Stivenson i

ministar inostranih poslova Antoni Idu, a kasnije i general Vilson, pismeno preporučili da kralj Petar II treba da pričeka dok Šubašić prethodno ne utre put kraljevom dolasku na Vis.

Nezadovoljan primljenim odgovorima, Čerčil je 8. juna u pismenoj poruci Idnu, pored ostalog, ljutito istakao da je posljednji trenutak za očuvanje »bilo kakvih nada kralja Petra II da bude vladar«, a pošto se oslobodio »mlinskog kamena Purića i Mihailovića« i za predsjednika vlade dobio bana (dr Šubašića), te time postigao »u svakom slučaju nešto«, pa je s naglašenom dozom srdžbe upitao: »Zar ćemo sve to profuškati poduzimajući sitne kičene korake sve lijepo kao po špagu«, a zatim zaključio da bi najkasnije do 10. juna uveče trebalo i kralj i ban da pođu na Vis, »da vidimo možemo li ih prisiliti (misli na Tita i njih dvojicu – prim. priređivača) da se sporazumeju i postignu nagodbu za jedinstvenu Jugoslaviju [...] Ne smijemo propustiti tu bogomdanu priliku«.

Međutim, na zajedničkom sastanku koji je Čerčil 9. juna održao u Londonu s kraljem Petrom II, dr Šubašićem, Idnom i Stivensonom odlučeno je da kralj Petar ipak pričeka na Malti ili u Bariju dok Šubašić pripremi na Visu sastanak kralja i Tita radi postizanja sporazuma. U tom smislu su 10. juna poslate instrukcije britanskim ambasadama u Vašingtonu i Moskvi s nalogom da s tim upoznaju ministre inostranih poslova dotičnih vlada. Šubašić je, pak, na Čerčilovu sugestiju dobio zadatak da u ime kralja Petra II ponudi Titu položaj vrhovnog vojnog komandanta Jugoslavije i, ako Tito to prihvati, kralj će dati broдове jugoslovenske Kraljevske mornarice i riješiti pitanje fondova Narodne banke Jugoslavije da se time pomogne NOB.

Na konferenciji koju je 11. juna u Alžiru održao general Vilson s kraljem Petrom II, dr Šubašićem, Haroldom Makmilanom i Stivensonom konkretizovan je program daljeg rada, pa se 12. juna kralj Petar, u pratnji britanskog pukovnika Vilijama Bejlja (W. Stenly Bailey) prebacio na Maltu i tu se zadržao, a dr Šubašić, u pratnji šefa svoga kabineta nastavio je put za Bari zajedno s ambasadorom Stivensonom, jer je bilo planirano da Šubašić prije odlaska kod Tita na Vis razgovara s predsjednikom četničkog Centralnog nacionalnog komiteta Kraljevine Jugoslavije dr Živkom Topalovićem i s predstavnikom Hrvatske seljačke stranke Tomom Jančikovićem. Šubašić je poslije razgovora s Topalovićem i Jančikovićem sa svojom pratnjom i Stivensonom (koji je Titu nosio Čerčilovo pismo od 10. juna) iz Barija pošao jednim britanskim razaračem na Vis uveče 13. juna bez dr Josipa Smodlake, jer je Titov radiogram sa zakašnjenjem uručen Smodlaku, pa je ovaj jednim sovjetskim avionom došao na Vis 14. juna i sastao se s Titom i Šubašićem.

²⁵⁴ Riječ je o vojnim, političkim i partijskim rukovodiocima 2. dalmatinske NOU brigade, koja je tada vodila borbe na sektoru Krivošije–Konavli. Oni su u dotadašnjim borbama i kroz ideološko-političko uzdizanje bili dorasli za znatno veće položaje i funkcije od onih na kojima su se tada nalazili. Stoga je Tito odlučio da njima ojača kadrove u jedinicama 8. korpusa NOVJ.

²⁵⁵ Postupajući po Titovom naređenju, Štab 2. korpusa NOVJ je 18. juna 1944. poslao izvještaj Vrhovnom štabu NOV i POJ da mu se iz 2. dalmatinske NOU brigade stavlja na raspolaganje 51 rukovodilac za vojne i političke funkcije i da će biti prikupljeni na pomoćnom aerodromu Negobude, o čemu će ga na vrijeme izvijestiti.

²⁵⁶ Tito je pohvalio 1. proletersku diviziju NOVJ na prijedlog Štaba 1 proleterskog korpusa NOVJ za uspješne borbe koje je divizija vodila u toku njemačke ofanzivne operacije »Reselšprunge«, a posebno od 1. do 3. juna protiv njemačke 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Princ Eugen«. Tom prilikom je 1. proleterska divizija uspjela da zadrži daleko nadmoćnije neprijateljeve snage i time omogućiti bezbjedno kretanje Tita i rukovodstva NOP-a od istočnih ogranaka planine Lunjevače (Velika Uvala) do aerodroma na Kupreškom polju.

²⁵⁷ Tito je pohvalio 1. dalmatinsku udarnu brigadu 9. dalmatinske NO divizije na prijedlog Štaba 8. korpusa NOVJ za uspješne borbe koje je ona vodila 3. i 4. juna 1944. na prostoru Crni vrh, Jadovnik, Tišova kosa protiv nadmoćnijih njemačkih snaga (vid. nap. 225).

²⁵⁸ O ugroženosti Negobude Tito je saznao iz nekoliko radiograma koje je Štab 2. korpusa NOVJ uputio 7. 8. i 9. juna Vrhovnom štabu NOV i POJ. Ugrozili su ga dijelovi njemačke 181. pješadijske divizije, koji su prešli u nastupanja 5. juna 1944. iz Pljevalja, forsirali rijeku Taru i 6. juna zauzeli Negobude, zbog čega je Štab korpusa odmah javio Vrhovnom štabu da se do daljega ne dotura materijal na tamošnji aerodrom. Poslije toga su jedinice 5. krajiške i 17. istočnobosanske udarne divizije preduzele protivnapade i u vrlo teškim borbama, naročito onima koje su vođene 7/8. juna, uspjele da odbace neprijatelja (Nijemce i četnike) prema Pljevljima, a 9. juna ponovo su oslobodile Negobude. Tito je naredio da se osigura Negobude zbog toga što se tu nalazio aerodrom na koji su Saveznici dopremali ratni materijal, hranu i drugo za 2. korpus NOVJ. Odatle se vršila i evakuacija ranjenika za bolnice u južnoj Italiji.

²⁵⁹ Riječ je o predlogu Štaba 2. korpusa NOVJ od 5. juna 1944. koji je sačinjen zajedno s delegatom Vrhovnog štaba NOV i POJ general-majorom Pavlom Ilićem Veljkom, sekretarom PK KPJ za Srbiju dr Blagojem Neškovićem, političkim komesarom Glavnog štaba NOV i PO Srbije Momčilom Markovićem i članom PK KPJ za Srbiju Ljubinkom Milosavljević. U tom predlogu je iznijeto mišljenje da je za prenošenje težišta borbenih dejstava u Srbiju potrebno pet divizija, koje bi prethodno ovladale peštorskom visoravni i planinama Golijom i Zlatiborom stvarajući tako uslove da se izbaci iz upotrebe ibarska i višegradska željeznička pruga i ostvari brzo spajanje sa svim snagama iz Srbije; da se jedinice za izvršenje toga zadatka dobro snabdiju municijom, eksplozivom i drugom opremom; da se formira jedinstvena komanda nad svim snagama Sandžaka, Hercegovine, Crne Gore i snagama koje prodiru u Srbiju; da se kod Saveznika preduzmu hitne mjere za evakuaciju 400 teških ranjenika i da je za izvođenje ovih operacija potrebno sadejstvo jedinica glavnih štabova Kosova i Metohije, Makedonije i Srbije, kao i izvođenje demonstrativnih napada jedinica Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine i 3. korpusa NOVJ na Savi, odnosno na rijeci Drini.

²⁶⁰ Ovdje je u prenosnom smislu riječ o 1. proleterskom korpusu NOVJ, čiji je tada komandant bio general-lajtnant Koča Popović. On se od 9. do 14. juna 1944. nalazio u sjedištu Vrhovnog štaba NOV i POJ na Visu, gdje ga je Tito bio pozvao da bi mu dao direktive u vezi s predstojećim prenošenjem težišta borbenih dejstava NOVJ u Srbiju.

²⁶¹ Koča Popović se prebacio 14. juna avionom s Visa u Bari, gdje je ostao do pred kraj tog mjeseca čekajući na avion kojim bi se prebacio u Štab korpusa. Međutim, krajem juna Tito ga je postavio za komandanta Glavnog štaba NOV i PO Srbije, ali je tek noću 10/11. jula pošao avionom za Srbiju.

²⁶² Nije pronađen odgovor 1. proleterskog korpusa NOVJ, ali se iz postojeće izvorne građe saznaje da se u to vrijeme na operativnom području 1. proleterskog korpusa NOVJ nije nalazio nijedan aerodrom.

²⁶³ Nije pronađena Knjiga depeša Štaba 1. proleterskog korpusa NOVJ za period od 7. do 30. juna 1944. u kojoj su se nalazili radiogrami upućeni Vrhovnom štabu NOV i POJ, niti, pak, radiogrami koje je Vrhovni štab primio u tom periodu od Štaba 1. proleterskog korpusa u vezi s ovim pitanjem. Međutim, iz druge izvorne građe saznajemo da je 6. lička proleterska divizija »Nikola Tesla« 15. juna bila raspoređena sa Štabom i prištapskim dijelovima u selu Čoslije; 1. ličkom proleterskom brigadom na prostoru selâ Vaganj, Obalj i Popovići; s 2. ličkom proleterskom brigadom na prostoru između Glamoča i sela Korična i s 3. ličkom proleterskom brigadom u rejonu selâ Pribelje i Mliništa.

²⁶⁴ Riječ je o pismu Vinstona Čerčila od 10. juna 1944. koje je Tito primio uveče 14. juna. Objavljuje se u *Prilozima* ovoga toma.

²⁶⁵ Vinston Čerčil se mnogo zalagao za to da predsjednik kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivan Šubašić povede razgovore s Titom s ciljem da se uključe u NOB i oni slojevi jugoslovenskog društva na koje ta vlada i monarhija imaju uticaja, ali kad je Tito došao na Vis, Čerčil se zalagao da dr Šubašić pripremi Titov sastanak s kraljem Petrom II, čime bi se dala šansa i za očuvanje monarhističkih interesa (vid.

nap. 253). Međutim, sporazum Tito—Šušašić, postignut 16. juna (objavljuje se u *Prilozima* ovoga toma), nije revidirao odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

²⁶⁶ Predsjednik kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivan Šušašić, britanski ambasador pri toj vladi Ralf Skrajn Stivenon i šef Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ brigadir Ficroj Maklejn otputovali su s Visa 19. juna za Bari, a odatle u Kazertu, gdje su se sastali s kraljem Petrom II i obavijestili ga o postignutom sporazumu. Dva dana kasnije, 21. juna, Šušašić je, takođe u Kazerti, informisao vrhovnog komandanta savezničkih snaga za Sredozemlje generala H.M. Vilsona o postignutom sporazumu. Poslije toga cijela Šušašićeva grupa je 24. juna otputovala iz Rima za London, i u Norholt (Čerčilovu rezidenciju) stigla 25. juna, gdje je održan sastanak s Čerčilom.

²⁶⁷ Pitanje Kraljevske jugoslovenske mornarice, koja se nalazila u vodama Malte tada ni načelno nije bilo riješeno. Ona je bila faktor u rukama i britanske vlade i kralja Petra II da bi se vršio pritisak na rukovodstvo NOP-a radi restauracije monarhije. O statusu Kraljevske jugoslovenske mornarice raspravljano je i 12. i 13. avgusta 1944. u razgovorima Tito—Čerčil u Kazerti, a i kasnije, ali je definitivno riješen tek u avgustu 1945.

²⁶⁸ Šef Vojne misije NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje dr Vladimir Velebit boravio je u Londonu od 29. aprila do 23. maja 1944. Dan prije njegovog odlaska primio ga je V. Čerčil i zadržao se s njim oko jednog časa u razgovoru.

²⁶⁹ Tito je 15. juna 1944. neposredno pred sastanak s dr Ivanom Šušašićem, sazvao sjednicu NKOJ-a, kojoj su prisustvovali svi članovi NKOJ-a i Predsjedništva AVNOJ-a koji su se tada zatekli na Visu. Bilo ih je svega jedanaest: Tito, Edvard Kardelj, dr Josip Smolaka, Ivan Milutinović, Edvard Kocbek, Vlado Zečević, inž. Dušan Serneck, Vladislav Ribnikar, dr Vladimir Bakarić, Aleksandar Ranković i Milovan Đilas. Sjednicom je rukovodio Tito. On je najprije pročitao pismo koje mu je Čerčil napisao 10. juna (objavljuje se u *Prilozima* ovoga toma), a zatim se povela diskusija i odlučeno: da se odbije sastanak s kraljem, a pregovori vode samo s dr Šušašićem i bez prisustva Stivenonovog; da se prilikom tih pregovora ni u čemu ne odstupa od odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i da se ne zaključuju nikakvi ugovori s jugoslovenskom kraljevskom vladom, već samo sporazum koji će biti u interesu NOP-a.

Istog dana (15. juna) održan je sastanak s dr Šušašićem kome su prisustvovali svi učesnici sjednice NKOJ-a. Na njemu je odbačen tekst sporazuma koji je predložio Šušašić, a takođe i njegovo obrazloženje toga teksta. Stavove NKOJ-a iznio je dr Josip Smolaka, a Edvard Kardelj je iznio razloge zbog kojih su Šušašićevi osnovni prijedlozi neprihvatljivi za NKOJ. Napokon je Šušašić, pritiješnjen realnošću pozicija NOP-a, nakon nebitnih svojih primjedbi, izrazio spremnost da prihvati stavove NKOJ-a. Tada je Tito u svojstvu predsjednika NKOJ-a ovlastio dr Smolaku, Kardelja i Ribnikara da zajedno s njim formulišu prijedlog sporazuma. Napisani prijedlog sporazuma je uručen Šušašiću i na sastanku održanom 16. juna usvojen je tekst sporazuma s neznatnim Šušašićevim dopunama. Taj tekst se objavljuje u *Prilozima* ovoga toma. Pod željom »sviju saveznika« Tito misli na vlade Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza. U vezi s tim vid. i nap. 253.

²⁷⁰ Sovjetski Savez je uspostavio tu bazu radi efikasnijeg dostavljanja vojne pomoći jedinicama NOVJ. Na nju su iz Sovjetskog Saveza upućene dvije eskadrole transportnih aviona i dvije eskadrole lovačkih aviona. Sem nje, i u Sovjetskom Savezu je (u Kalinovki) tada postojala baza za doturanje ratnog materijala jedinicama NOVJ.

²⁷¹ Povod za ovo Titovo naređenje operativnim štabovima NOVJ bio je radiogram Štaba 2. korpusa NOVJ od 15. juna, koji glasi:

»1. Da li će ostati oficirske zvijezde kod komesara, pored predviđenih zvijezda na širitima?»

2. U potpisivanju hoće li komesari stavljati čin čijeg su ranga?« (A—VII, k. 394, reg. br. 36—57/2.)

²⁷² Sreten Vukosavljević je do tada bio predsjednik Izvršnog odbora Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Sandžaka. On je postupio po ovom Titovom nalogu i s aerodroma kod Berana (sada Ivangrad) noću 21/22. juna avionom pošao za Bari.

²⁷³ Prilikom razgovora između Tita i dr Ivana Šubašića poslije potpisivanja sporazuma dogovoreno je 17. juna 1944. da se u Šubašićevu vladu (do tada je sve resore u svojim rukama držao Šubašić), uključe: dr Božidar Marković, Sreten Vukosavljević i dr Drago Marušić. Kada je 7. jula 1944. ukazom kralja Petra II obrazovana vlada, Sreten Vukosavljević je dobio resore ministra poljoprivrede, ministra snabdijevanja i ishrane i ministra šuma i rudnika.

²⁷⁴ Riječ je o Savezničkoj kontrolnoj komisiji za Italiju. O uključivanju Smolake u ovu komisiju Tito se sporazumio sa Šubašićem 17. juna 1944. na Visu.

²⁷⁵ Sredozemna (Meditranska) komisija osnovana je na osnovu tajnog protokola prve Moskovske konferencije i sačinjavali su je delegati Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država, Sovjetskog Saveza, Francuske, Jugoslavije i Grčke, koji su imali rang ambasadora. Zadatak te komisije bio je da po nevojnim pitanjima savjetuje vrhovnog komandanta savezničkih snaga za Sredozemlje, ali on nije bio obavezan da te savjete usvoji, pa su stoga odluke komisije imale samo konsultativni karakter. Delegat Kraljevine Jugoslavije u toj komisiji je do tada bio dr Miha Krek. Ova komisija je kasnije preimenovana u Savjetodavno vijeće za Italiju.

²⁷⁶ Ovo je Titov odgovor na traženje zastupnika NKOJ-a u Italiji Milentija Popovića da mu se upute detaljnije direktive u vezi sa sporazumom Tito-Šubašić od 16. juna 1944. Dva dana kasnije (22. juna) Popović je, postupajući po ovom Titovom nalogu, iz Barija pošao za Vis.

²⁷⁷ Štab 2. korpusa je postupio po ovom Titovom naređenju i Sretena Vukosavljevića uputio noću 21/22. juna 1944. avionom za Bari.

²⁷⁸ Dr Josip Smolaka je još 15. marta 1944. tražio od Tita odobrenje da odgovori na intervju grofa Karla Sforce, tadašnjeg ministra spoljnih poslova u italijanskoj vladi Pjetra Badolija, jer je Sforca pred savezničkim novinarima iznio takve prijedloge u pogledu razgraničenja između Jugoslavije i Italije koji su neprihvatljivi za Jugoslaviju. Tito tada nije dozvolio polemiku sa Sforcom, jer je bila u toku prepiska sa Čerčilom, pa nije želio da otvara još jedan front na diplomatskom polju prije nego što se riješe druga pitanja. Međutim, dr Smolaka je za vrijeme svog boravka na Visu od 14. do 18. juna imao priliku da Tita detaljnije upozna s tim problemom. Tito mu je u vezi s tim rekao da je došlo vrijeme kada se može objaviti odgovor na Sforcin prijedlog o razgraničenju. Po tom pitanju se dr Smolaka dugo dogovarao uveče 18. juna s Edvardom Kardeljom i Edvardom Kocbekom i u svojoj knjizi *Partizanski dnevnik*, na str. 140, u vezi s tim napisao: »Slažemo se da ćemo ostati kod zahtjeva da dolina Soče, Trst i Istra imaju da pripadnu Jugoslaviji i da se Trstu mora dati njegova stara municipalna autonomija sa slobodnom upotrebom talijanskog jezika. Osim toga, oni (Kardelj i Kocbek – prim. priređivača) žele da se svakako traži aneksija tzv. Mletačke Slovenije, u čemu je, po mojem mišljenju, teško uspjeti, iako je taj zahtjev s nacionalnog gledišta potpuno opravdan«.

Tekst Smolakinog odgovora trebalo je da sa sobom ponese pukovnik Milentije Popović, koga je Tito pozvao da dođe na Vis, ali Smolaka, iako je bio pripremio odgovor, nije ga dao M. Popoviću, jer mu se nalazio s ostalim prtljagom koji mu još nije bio prispio s Visa. Smolaka je kasnije napisao članak pod naslovom *O razgraničenju Jugoslavije s Italijom*, namijenjen za časopis »Nova Jugoslavija«, i poslao ga 7. jula na Vis, s obrazloženjem u pismima upućenim Titu i uredniku časopisa Milovanu Đilasu.

²⁷⁹ Koča Popović se nije vratio u Štab 1. proleterskog korpusa, već je noću 10/11. jula pošao za komandanta Glavnog štaba NOV i PO Srbije (vid. nap. 261).

²⁸⁰ Dr Kosta Grubačić je prije dolaska u Bari bio član Politodjela 10. hercegovačke udarne brigade i rukovodio kulturno-političkim sektorom rada. Po dolasku na Vis radio je u Propagandnom odjeljenju Vrhovnog štaba NOV i POJ.

²⁸¹ Milentije Popović je odgovorio istog dana (21. juna) da pošta još nije upućena, jer nije bilo aviona za 1. proleterski korpus NOVJ.

²⁸² Vojin Nikolić je do tada bio politički komesar 4. crnogorske proleterske brigade, a Milija Stanišić politički komesar 3. sandžačke proleterske brigade. Nikolića je Štab 2. korpusa NOVJ 11. juna predložio Vrhovnom štabu NOV i POJ da ga postavi na dužnost šefa Personalnog odsjeka Štaba 2. korpusa, a Stanišića za političkog komesara 4. crnogorske proleterske brigade. Umjesto M. Stanišića, Štab 2. korpusa je 29. juna predložio Vrhovnom štabu da za političkog komesara Treće sandžačke brigade postavi Danila Kneževića.

²⁸³ Štab 2. korpusa NOVJ izvijestio je prvom narednom radio-vezom (21. juna) da je Stevo Lopičić stigao u sjedište Štaba korpusa (manastir Moraču) i da se naredni radiogram upućuje Vrhovnom štabu NOV i POJ šifrom koju je on donio.

²⁸⁴ Na ovo pitanje je Štab 2. korpusa NOVJ odgovorio 22. juna da je te depeše uputio Vrhovnom štabu NOV i POJ sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju dr Blagoje Nešković i da su one radene šifrom kojom je Nešković ranije slao radiograme Vrhovnom štabu.

To su, naime, bila tri radiograma koje je dr Nešković poslao 10. juna Vrhovnom štabu preko radio-stanice Štaba 2. korpusa NOVJ. U njima je javio da je uspostavljena čvrsta radio-veza s Glavnim štabom NOV i PO Srbije; da su na prostoru Kopaonik–Jastrebac–Radan–Crna Trava–Kozjak–Svrlijske planine formirane četiri srpske divizije NOVJ; da su potučeni četnici u Oruglici, Gornjoj Jablanici i Kosanici; da je na stranu NOVJ prešao četnički komandant južne Srbije (četnički termin za teritorije južnog dijela Srbije, Kosova i Makedonije) major Radoslav Đurić s više oficira; da Svetozar Vukmanović Tempo i Petar Stambolić traže hitan odgovor od Tita da li prima Đurića u NOVJ. Na kraju, dr Nešković daje bliže podatke o Đuriću kao četničkom komandantu i predlaže da ga Tito primi u NOVJ i odredi za rad pri Glavnom štabu NOV i PO Srbije.

²⁸⁵ Politički komesar 2. korpusa NOVJ pukovnik Mitar Bakić izvijestio je 29. juna 1944. Vrhovni štab NOV i POJ da se iz jedinica 2. korpusa NOVJ može poslati samo 10 artiljerijskih oficira, a ostalih 20 će biti pješadijski oficiri.

²⁸⁶ Tito je ovakva pitanja postavio Štabu 6. korpusa NOVJ (koji se nalazio u Slavoniji) stoga što je Glavni štab NOV i PO Vojvodine, koji je sredinom juna 1944. preuzeo od Štaba 3. korpusa NOVJ vojničko i političko rukovodstvo nad 16. i 36. vojvodanskom udarnom divizijom, poslao 16. juna izvještaj Vrhovnom štabu NOV i POJ da su brigade pomenutih divizija u proteklom tromjesečnim borbama u istočnoj Bosni znatno brojčano oslabile i da im je neophodna hitna popuna. Glavni štab je zatim zamolio da Vrhovni štab upita slavonske jedinice da li mogu prihvatiti borce iz Vojvodine i slati ih preko srednje Bosne za vojvodanske divizije u istočnoj Bosni.

Pošto Štab 6. korpusa do 23. juna nije odgovorio na Titova pitanja, Tito je toga dana ponovo postavio ista pitanja i 24. juna dobio odgovor da se mogu prihvatiti novomobilisani borci iz Srema i samo po manjim grupama prebacivati preko Save u srednju Bosnu, jer su veze sa srednjom Bosnom oslabile nakon povratka otuda 12. slavonske udarne brigade.

²⁸⁷ Politički komesar Mornarice NOVJ tada je bio Milisav Raičević, a pomoćnik političkog komesara Ivan Randić Nikola.

²⁸⁸ Obavještenje da je slikar i karikaturista Pjer Križanić došao u 29. hercegovačku udarnu diviziju poslao je 21. juna Vrhovnom štabu NOV i POJ politički komesar 2. korpusa NOVJ Mitar Bakić.

²⁸⁹ Tito je uputio ovo upozorenje Štabu 2. korpusa NOVJ stoga što je Mitar Bakić, obavještavajući Vrhovni štab o Križanićevom dolasku, istovremeno izvijestio da je Križanić »ranije pripadao jednoj četničkoj propagandnoj grupi«. (A–VII, k. 394, reg. br. 36–59/2.) Primivši Titov radiogram, politički komesar 2. korpusa ga je 23. juna u cijelosti prenio Štabu 29. hercegovačke NOU divizije i na kraju dodao: »Prema tome,

dajte mu konja i uputite ga u ovaj Štab. Mitar«. (A-VII, k. 1146/I, reg.br. 5-16/2.) Pjer Krizanić je ubrzo došao u Štab 2. korpusa NOVJ, a ovaj ga je avionom poslao, preko Barija, za Vis, gdje je stigao 30. juna 1944.

²⁹⁰ Predsjednik kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivan Šubašić je objavio svoju Deklaraciju 8. avgusta 1944. u Londonu.

²⁹¹ O Čerčilovom *pritisku* na kralja Petra II da raspusti vladu Božidara Purića vid. više u nap. 173.

²⁹² Dr Ivan Šubašić dobio je od kralja Petra II mandat za sastav nove kraljevske jugoslovenske vlade 1. juna 1944, ali je tada sve resore zadržao u svojim rukama. Tek poslije postignutog sporazuma Tito-Šubašić (16. juna 1944), nova kraljevska jugoslovenska vlada imenovana je 7. jula 1944. ukazom kralja Petra II. Šubašić je tada u stvari formirao »mini-vladu« u kojoj su se, pored njega, nalazila još samo 5 ministara: dr Sava Kosanović, dr Izidor Cankar, dr Drago Marušić, dr Juraj Šutej i Sreten Vukosavljević. Oni su držali 12 ministarskih resora, a Šubašić je pored predsjedničke dužnosti, zadržao u svojim rukama ministarstvo spoljnih poslova i ministarstvo vojske, vazduhoplovstva i mornarice.

²⁹³ Tito i Šubašić su se 17. juna 1944. dogovorili i o opozivu svih onih diplomatskih predstavnika Kraljevine Jugoslavije koji su se do tada eksponirali kao protivnici NOB-a.

²⁹⁴ Tito je na molbu britanskog brigadira Toma Čerčila (Tom Churchill), komandanta svih savezničkih snaga na Visu, izvršio smotru 2. komandoa kopnene vojske iz sastava 2. SS brigade (2. Specijal Service Brigade, tj. brigade za specijalnu namjenu) 23. juna 1944. na Pliškom polju na ostrvu Visu. Poslije smotre, Tito je postrojenom komandou i prisutnim komandantima ostalih savezničkih jedinica održao govor, koji je zatim na engleskom pročitao brigadir Tom Čerčil. Inače, prve savezničke jedinice počele su pristizati na Vis u drugoj polovini decembra 1943. To su bile lake pomorske obalske jedinice. One su pojačavane tokom januara 1944. Prva, pak, jedinica kopnenih snaga prispjela je na Vis 16. januara i bila je jačine svega 30 komandosa. Zatim je do 12. februara po dijelovima na Vis prebačen čitav 2. komando (Commando) kopnene vojske pod komandom britanskog potpukovnika Džeka Čerčila (Jack M.T.F. Churchill). Taj komando (kao i svi ostali britanski komandoi) imao je 444 komandosa (vojnika) i starješina. Kasnije su prebačena još dva komandoa, a 15. marta 1944. na Vis je došao i Štab 2. SS brigade na čelu s brigadirom Tomom Čerčilom, koji je tada preuzeo komandu nad svim savezničkim jedinicama na Visu. Prije Titovog dolaska na Vis, na ostrvo je bilo prebačena i nekoliko britanskih baterija zemaljske i protivavionske artiljerije, pa su se tako savezničke snage sastojale od tri komandoa kopnene vojske, dva planinska bataljona, 111. poljskog artiljerijskog puka, dijelova pomoćnog invazionog puka, Planinske čete Američke operacijske grupe, zatim od lakih pomorskih jedinica (torpednih, patrolnih i desantno-jurišnih čamaca i motornih topovnjača) i raznih pomoćnih jedinica. Ukupna njihova jačina je bila oko 5000 vojnika i starješina, a imale su 24 artiljerijska oruđa od 94 mm, 8 oruđa od 75 mm, 54 oruđa od 40 mm i 18 oruđa od 13 mm.

²⁹⁵ Jedinice savezničkih snaga na Visu izvele su samo nekoliko diverzantskih akcija, a takođe su učestvovalе zajedno s jedinicama 26. dalmatinske NO divizije i Mornarice NOVJ u nekoliko desantnih prepada, od kojih su najznačajniji bili oni koji su izvedeni na Soltu 18. marta, na Hvar 23. marta, na Mljet 23. maja i na Brač od 2. do 4. juna. Posebno su žestoke borbe bile na Braču prilikom napada na 738. puk njemačke 118. lovačke divizije, s ciljem da se kod viših njemačkih komandi stvori utisak da se radi o oslobođenju Brača kao odskočne daske za iskrcavanje i stvaranje mostobrana na obali i time spriječi angažovanje jedinica njemačke 118. lovačke divizije u operaciji »Reselsprung«. U tome se uspjelo, ali su i gubici bili osjetni: 26. dalmatinska NO divizija imala je 67 mrtvih, 308 ranjenih i 14 nestalih; Britanci — 60 mrtvih, 73 ranjena i oko 20 zarobljenih; Amerikanci — jednog ranjenog; u isto vrijeme zarobljeno je 220 Nijemaca, imali su znatno više mrtvih (po našim podacima 350), a još više ranjenih.

Savezničke snage su počele da napuštaju Vis 15. jula 1944, kada su pošli 2. i 40. komando, nepun mjesec dana kasnije pošao je i Štab 2. SS brigade, a 13. oktobra i 43. komando. Savezničke mornaričke i artiljerijske jedinice zadržale su se još neko vrijeme na Visu, pa su i one evakuisane.

²⁹⁶ Od snaga NOVJ na Visu se tada nalazila kompletna 26. dalmatinska NO divizija s oko 5000 vojnika i snažnom artiljerijom: 5 poljskih topova od 105 mm, 12 haubica od 100 mm, 12 vučnih haubica od 75 mm, 16 protivtenkovskih topova s granatama od 2,7 kg, 55 protivtenkovskih topova »pijata« s granatama od 0,90 kg i 20 protivavionskih mitraljeza od 20 mm. U to vrijeme je saradnja savezničkih komandi na Visu sa Štabovima 26. dalmatinske NO divizije i Mornarice NOVJ bila besprekorna, a međusobni odnosi vojnika primjerni.

I savezničke snage i snage NOVJ na Visu posijedale su solidno uređene položaje u inženjerskom smislu, a postojao je i aerodrom koji je mogao primiti 2—3 eskadrole lovačkih aviona.

²⁹⁷ U to vrijeme je saveznička 15. grupa armija pod komandom generala Harolda Aleksandra (Harold Alexander), poslije zauzimanja Rima 4. juna, produžila s napredovanjem na sjever prema tzv. njemačkoj utvrđenoj Gotskoj liniji, koja se nalazila sjeverno od rijeke Arno (masiv sjevernih Apenina) i spajala Jadransko s Ligurijskim morem.

U Francuskoj se pak radilo o operaciji »Overlord« — tj. o otvaranju drugog fronta uspješnim iskrcavanjem jakih savezničkih snaga (21. grupe armija) u Normandiju (sjeverozapadna Francuska).

²⁹⁸ Crvena armija je na frontu prema Finskoj (dugom 1500 km) 9. juna 1944. otpočela viborsku operaciju angažovanjem trupa Karelijskog i Lenjingradskog fronta protiv fašističkih njemačko-finskih jedinica koje su posijedale jako utvrđene i duboko organizovane položaje na sovjetskoj teritoriji okupiranoj još 1941. Time je otpočela ljetna kampanja Crvene armije, u kojoj su sukcesivno uvedene u borbu na svojim pravcima i trupe ostalih devet frontova: 1, 2, i 3. pribaltičkog, 1, 2, i 3. bjeloruskog i 1, 2, i 3. ukrajinskog. Karelijski i Lenjingradski front su porazili finsku armiju u Finska je 25. avgusta 1944. zatražila pregovore za zaključenje mira, što je sovjetska vlada prihvatila 29. avgusta. Nakon toga je Finska 4. septembra prekinula sve odnose s Njemačkom i 19. septembra 1944. je u Moskvi potpisano primirje između Finske i Sovjetskog Saveza.

²⁹⁹ Na operativnom prostoru 5. korpusa NOVJ prije njemačke operacije »Reselprung« postojale su poletno-sletne staze (piste) za avione na Glamočkom polju, Kupreškom polju, Medenom polju i kod selâ Blagaja, Sanice i Palanke (kod Prnjavora).

³⁰⁰ Štab 5. korpusa NOVJ odgovorio je 26. juna 1944. da su neprijateljeve snage do 24. juna kontrolisale cestu Bugojno—Kupres—Livno i stoga aerodrom kod sela Blagaja nije bio slobodan za upotrebu.

³⁰¹ Na Glamočkom polju se tada nalazio jedini slobodni aerodrom preko kojega su se mogle snabdijevati jedinice 1. proleterskog i 5. korpusa NOVJ, pa je stoga tamo bilo neophodno prisustvo jednog britanskog oficira.

³⁰² Sva tri pitanja je Tito postavio Štabu 6. korpusa NOVJ 21. juna, a ponovio ih je zato što na njih nije dobijen odgovor. Dan kasnije (24. juna) uslijedio je odgovor Štaba korpusa (vid. nap. 286.).

³⁰³ Šifra se nalazila kod zamjenika komandanta Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine Srete Savića. Jedino se on od članova Glavnog štaba tada nalazio u Vojvodini (Sremu), dok su se ostali članovi toga Štaba još od 11. marta 1944. nalazili u istočnoj Bosni.

³⁰⁴ To je Titova odluka na prijedlog Štaba 3. korpusa NOVJ od 22. juna 1944, da se oslobodi Sokolac uz angažovanje 17. istočnobosanske NOU divizije, koja bi istovremeno obezbjeđivala i aerodrom kod Sokolca, s kojega bi se uspješno mogli

evakuisati za bolnice NOVJ u južnoj Italiji svi teški ranjenici prikupljeni iz korpusnih jedinica u korpusnoj bolnici.

³⁰⁵ Štab 3. korpusa je postupio po ovom Titovom naređenju. On je pripremio aerodrom u Birču i o tome 25. juna 1944. javio Vrhovnom štabu NOV i POJ. Zatim je pripremio aerodrom kod Osmaka, u dolini rijeke Spreče, koji je mogao da primi transportne avione i o tome 29. juna obavijestio Vrhovni štab. Kasnije to je postao glavni aerodrom 3. korpusa NOVJ na kome je priman ratni materijal i s kojega je vršena evakuacija ranjenika. S tog istog aerodroma poletjeli su 21. septembra 1944. za Vis komandant i politički komesar 3. korpusa NOVJ general-lajtnant Kosta Nad i pukovnik Vladimir Popović da prime zadatke na novim dužnostima.

³⁰⁶ S aerodroma kod sela Velikog Tičeva na planini Šator evakuisani su ranjenici iz 8. korpusa NOVJ.

³⁰⁷ Ovo je Titov odgovor na molbu Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine kojom se 24. juna 1944. obratio Vrhovnom štabu NOV i POJ da mu dozvoli da se iz istočne Bosne avionom vrati, preko Barija, za Srem. U istočnu Bosnu je taj Glavni štab prešao 11. marta 1944. s vojvodanskim jedinicama koje su u jugozapadnom Sremu bile zahvaćene ofanzivom koju je na taj prostor izvodila njemačka 13. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Handžar«.

Dobivši ovu Titovu saglasnost, Glavni štab se avionom prebacio u Bari 2. jula 1944. i o tome istoga dana poslao izvještaj Vrhovnom štabu NOV i POJ.

³⁰⁸ Komandant Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine pukovnik Aćim Grulović imao je teško oboljenje žučne kese. Po dolasku u Bari 2. jula, operisan je i zadržan na liječenju do 21. jula, kada se s ostalim članovima Glavnog štaba (političkim komesarom Stevanom Jovićićem i načelnikom Štaba Arturom Hribarom) avionom prebacio za Srem. Tamo se od 6. aprila 1944. već nalazio zamjenik komandanta Glavnog štaba Sreta Savić.

³⁰⁹ Glavni štab NOV i PO Hrvatske odgovorio je 27. juna 1944. da je do 26. juna avionima evakuisano u Italiju 190 ranjenika s Korduna i da je počela evakuacija ranjenika iz Like.

³¹⁰ Na to pitanje je Glavni štab NOV i PO Hrvatske odgovorio 27. juna da se avioni stalno spuštaju kod Vrginmosta (na aerodrom Ljajevi) i da se noću 26/27. juna spustio prvi avion na Krbavsko polje. Zatim je Glavni štab naglasio da će Vrhovnom štabu poslati poštom skice svih mjesta koja dolaze u obzir za spuštanje aviona.

³¹¹ Božidar Magovac je bio potpredsjednik NKOJ-a i član Predsjedništva AVNOJ-a. On je iz Hrvatske avionom prebačen u Bari, odakle je 4. jula 1944. takođe avionom, prebačen na Vis.

³¹² Tito je ovo priznanje odao jedinicama 3. crnogorske udarne divizije i 1. brigadi italijanske partizanske divizije »Garibaldi« (pod komandom Karla Ravnića) nakon nekoliko izvještaja Štaba 2. korpusa NOVJ o borbama koje su vodile te jedinice za odbranu mostobrana na desnoj obali Lima, a naročito o žestokim borbama vođenim od 19. do 23. juna 1944. protiv dijelova njemačkih 7. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Princ Eugen« i 21. SS brdske divizije »Skenderbeg«, četnika i muslimanske milicije.

³¹³ Tito je decembra 1943. smijenio čitav Štab 2. proleterske divizije, u kome je pukovnik Ljubodrag Đurić bio komandant, zbog nedovoljne budnosti i nesnalaženja prilikom iznenadnog napada njemačke 1. brdske divizije i muslimanske Legije »Fon Kremler« na 1. šumadijsku NO brigadu i dva bataljona 2. proleterske brigade u Prijepolju. Tom prilikom su obje brigade pretrpjele teške gubitke. Nakon smjene Đurić se kretao najčešće s 2. proleterskom brigadom. Odlučivši da reorganizuje Glavni štab NOV i PO Srbije, Tito je krajem juna 1944. za komandanta toga Štaba postavio general-lajtnanta Koču Popovića, a za njegovog zamjenika pukovnika Ljubodraga Đurića.

³¹⁴ Direktnu radio-vezu Vrhovnog štaba sa 16. vojvodanskom NOU divizijom, čiji je komandant bio Danilo Lekić, iziskivala je potreba komandovanja tom relativno samostalnom divizijom. Osim toga, Tito je predviđao da od te divizije i 36. vojvodanske udarne divizije formira novi korpus NOVJ i da za njegovog komandanta postavi D. Lekića, pa je stoga i dao ovakav nalog Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine, koji se pripremao za odlazak iz istočne Bosne (preko Barija) za Srem.

³¹⁵ Ovim je Tito odgovorio na molbu Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine od 26. juna 1944. da jedan britanski oficir i jedan radio-telegrafista Britanske vojne misije koja se nalazi pri Štabu 16. vojvodanske NOU divizije ostane sa Štabom te divizije kad ostali članovi misije krenu s Glavnim štabom NOV i PO Vojvodine za Srem.

³¹⁶ Bilo ih je 450, od kojih je jedna trećina ranije služila u vazduhoplovstvu, ali je bila nedovoljno obučena, a ostalo su bili mladići početnici. Oni su bili smješteni u vojnom logoru NOVJ u Gravini, u Italiji.

³¹⁷ Tito je ovu informaciju uputio general-lajtnantu Velimiru Terziću, šefu Vojne misije NOVJ u SSSR-u, koji se Titu obratio 27. juna 1944. moleći ga da javi kada će biti upućeni omladinci u školu za vazduhoplovce, ističući da bi bilo vrlo važno uputiti ih što prije kako bi se iskoristio letnji period za izvođenje praktične obuke. Terzić je zatim izvijestio da je u Krasnodaru već otpočela s radom pilotska škola, u kojoj ima 67 pitomaca pripadnika NOVJ.

³¹⁸ Tito je ovo naredio nakon dobijenih izvještaja šefa Vojne misije NOVJ u SSSR-u general-lajtnanta Velimira Terzića u kojima je 25. i 27. juna 1944. izvijestio o isporučenim količinama ratnog materijala sovjetskim avionima, kao i o tome kome su sve te pošiljke dostavljene.

³¹⁹ Prva proleterska divizija je prešla komunikaciju Konjic-Sarajevo noću 27/28. juna 1944.

³²⁰ Koča Popović je nakon podnošenja izvještaja Vrhovnom štabu NOV i POJ na Visu i dobijanja potrebnih direktiva u vezi s umsjeravanjem 1. proleterskog korpusa iz zapadne Bosne k Srbiji očekivao u Bariju avion da se prebaci u Štab 1. proleterskog korpusa, čiji je on bio komandant. Tito ga je pozvao da se vrati na Vis da bi mu dao nove zadatke, jer je odlučio da izvrši reorganizaciju Glavnog štaba NOV i PO Srbije i u vezi s tim da njega postavi za novog komandanta toga Glavnog štaba.

³²¹ Dragoslav Marković Draža bio je tada sekretar Okružnog komiteta KPJ za Mladenovac i održavao je ilegalnu vezu s organizacijom KPJ u Beogradu. Međutim, Miloša B. Jankovića nije se moglo pozvati da izađe na slobodnu teritoriju. Njega je kao plodnog i poznatog naprednog pedagoškog pisca i angažovanog političkog radnika, koji je još na Vukovarskom kongresu KPJ 1920. čvrsto prihvatio kurs KPJ i igrao značajnu ulogu između dva svjetska rata u istoriji naprednog učiteljskog pokreta u Jugoslaviji, uhapsila beogradska policija i strpala ga u koncentracijski logor na Banjici, odakle je deportovan u logor Mauthausen, gdje je ostao do završetka rata.

³²² Kristina (Krista) Đorđević se već nalazila na slobodnoj teritoriji u rejonu Lebana. Ona je tada bila predsjednica Inicijativnog odbora Crvenog krsta Srbije. Tomo Rosandić se, pak, tada nalazio u Beogradu, gdje je bio rektor Akademije likovnih umetnosti i redovni profesor. Ostao je i dalje u Beogradu, jer mu, vjerovatno, poziv za izlazak na slobodnu teritoriju nije uručen.

³²³ Ovo je Titov odgovor na izvještaj Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 26. juna 1944. u kome javlja da na teritoriji 6. korpusa NOVJ dolazi 3—4 hiljade vojvodanskih partizanskih dobrovoljaca i da Štab korpusa predlaže da od njih formira vojvodanske jedinice, koje bi djelovale u Slavoniji. Glavni štab zatim ističe da bi u tom slučaju naredio da jedna divizija iz sastava 6. korpusa stalno djeluje na operativnom prostoru 10. korpusa NOVJ i zamolio je da Vrhovni štab o svemu tome odluči.

³²⁴ Glavni štab NOV i PO Hrvatske je ovu Titovu direktivu 30. juna 1944. u cijelosti prenio Štabu 6. korpusa NOVJ. Međutim, iz Vojvodine je krajem jula 1944.

prešlo u Slavoniju (na planinu Dilj) samo oko 500 nenaoružanih boraca, zajedno sa 7. vojvodanskom NO brigadom, kojoj je Štab 6. korpusa dodijelio zadatak da obezbeđuje prebacivanje žita sa Dilja na planinu Papuk.

³²⁵ Vlada SSSR-a je dodijelila NKOJ-u beskamatni zajam (kredit) u visini od dva miliona američkih dolara i jedan milion sovjetskih rubalja za potrebe poslanstava, vojnih misija i drugih organa NOP-a Jugoslavije u inostranstvu. Ugovor o zajmu je u ime NKOJ-a s predstavnicima vlade SSSR-a potpisao 16. juna 1944. šef Vojne misije NOVJ u SSSR-u Velimir Terzić. Novac je deponovan u Gosbanci (Državnoj banci) u Moskvi, a naloge za isplatu iz nje je, po Titovim direktivama, davao Terzić. Stoga je Terzić 27. juna 1944. izvijestio Tita da će Gosbanka za potrebe NOP-a Jugoslavije u inostranstvu preko moskovskih narodnih banaka izdati iz kredita na adrese sovjetskih poslanstava u Londonu i Kairu po 30000 američkih dolara, a u Italiji (Bari) 20000 američkih dolara i da je to tako uređeno po uputstvu sovjetskih predstavnika. Kad je dobio ovaj Titov nalog, Terzić je po njemu postupio, ali je prva pošiljka uslijedila onako kako je izvijestio, dok je 14. jula 1944. javio da su se predstavnici sovjetske vlade saglasili da se od odobrenog kredita jedan milion američkih dolara stavi na raspolaganje NOP-u Jugoslavije u Napulju ili Bariju, tj. tamo gdje to Tito želi.

³²⁶ Velimir Terzić je, na prijedlog ambasadora Stanoja Simića, 17. juna pitao Tita koliko iznosi budžet za jugoslovensko poslanstvo u Moskvi, pa je u vezi s tim i uslijedio ovaj Titov nalog.

³²⁷ Velimir Terzić je postupio po ovoj Titovoj direktivi, ali su predstavnici sovjetske vlade izrazili želju da Tito preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« izda direktivu svim licima i organizacijama koje prikupljaju novčana sredstva u inostranstvu za NOVJ i NOP da ih deponuju u londonsku Barklaj banku. O tome je Terzić 3. jula 1944. izvijestio Tita. Očigledno, sovjetska vlada još nije bila spremna da NKOJ-u javno ukazuje takvu podršku, koja ne bi naišla na odobravanje vlada SAD i Velike Britanije, jer su one kao legitimnu vladu Jugoslavije priznavale samo kraljevsku jugoslovensku vladu.

³²⁸ Šterju Atanasov Viktor, član Centralnog komiteta Bugarske radničke partije, kretao se od druge polovine marta 1944. sa Štabom Udarne grupe divizija NOVJ. Ali, pošto ona nije uspjela da iz zapadne Srbije prođe u Toplicu i Jablanicu, ni Atanasov nije tada pošao za Bugarsku, već se sa Štabom Udarne grupe divizija NOVJ vratio u južni Sandžak, a odatle je pošao u sjedište Štaba 2. korpusa NOVJ, čekajući povoljnu priliku za odlazak za Bugarsku. On se uplitao u vojna i politička pitanja dok se nalazio pri Štabu Udarne grupe divizija NOVJ. Za Bugarsku je pošao tek avgusta 1944. tj. pošto je sa Štabom Operativne grupe divizija NOVJ došao s limskog mostobrana, preko Pešteri i Kopaonika, u Toplicu i Jablanicu, odakle je, uz pomoć Glavnog štaba NOV i PO Srbije, stupio u dodir s bugarskim partizanskim jedinicama u jugoistočnoj Srbiji i priključio im se.

³²⁹ Ova direktiva Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju napisana je nakon proučavanja izvještaja sekretara tog Komiteta dr Blagoja Neškovića od 8. aprila 1944. U tom izvještaju, koji je u Centralnom komitetu KPJ primljen serijom radiograma 11. 14. i 15. aprila 1944. naglašeno je, pored ostalog, da u 2. proleterskoj i 5. krajiškoj udarnoj diviziji postoji razlabavljenost jedinica u vojnom pogledu; da postoje neodlučnosti i neopravdana strepnja od dubljeg prodora u Srbiju kod jednog dijela vojnih i političkih rukovodilaca tih divizija; da je istovjetan zaključak kod oba divizijska komiteta KPJ: »Slaba vojnička podgotovljenost jedinica« itd. Tito je ocijenio da su u Neškovićevom izvještaju nepravilno tretirana pojedina pitanja iz sfere odnosa partijskog i vojnog rukovođenja jedinicama Udarne grupe divizija NOVJ, pa je u vezi s tim Aleksandar Ranković, po Titovom nalogu i na osnovu dogovora s njim, napisao ovu direktivu. Stoga je ona uvrštena u *Priloge* ovoga toma.

³³⁰ Na ovo pitanje je B. Nešković 16. aprila 1944. odgovorio da ocjena koju je on poslao Centralnom komitetu KPJ nije samo njegova (Neškovićeve), nego je to i ocjena štabova obeju divizija, jer su je na sastanku divizijskih komiteta KPJ iznijeli

politički komesari dotičnih divizija, a cilj ocjene jeste »da Partija pomogne štabovima u vojničkom usavršavanju jedinica II i V divizije«. (Vid. A-CKSKJ, Zbirka Srbija II, br. 1944/179, radiogram br. 10.)

³³¹ U vezi s ovim nalogom je dr Blagoje Nešković 16. aprila odgovorio da se ni divizijski komiteti KPJ, ni politodjeli, a ni Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju ne miješaju u vojnooperativna pitanja, već se samo na sastancima divizijskih komiteta o vojnom sektoru raspravlja kao o sektoru partijskog rada. Zatim je izvijestio da je smatrao svojom dužnošću da obavijesti CKKPJ i o stanju jedinica u vojnom pogledu. »Osećao sam se – naglašava dr Nešković – odgovornim pred vama za sudbinu II i V divizije. Ne mešam se u vojnooperativne stvari, ali preko druga Pavla [Ilića], ili kad mi se lično obrate, dajem Štabu 5. divizije svoje mišljenje«. (A-CKSKJ, Zbirka Srbija II, br. 1944/179, radiogram br. 11.)

³³² Dr Blagoje Nešković je u svom izvještaju od 8. aprila javio Centralnom komitetu KPJ sljedeće: »Uzeli smo kurs na povlačenje komandanata, komesara i zamenika komesara bataljona koji su se istakli i prerasi svoje funkcije. Sada dobijaju funkcije pri štabovima brigada i divizija, a služiće nam kao rezervni kadar za Srbiju«. (A-CKSKJ, Zbirka Srbija II, br. 1944/179, radiogram br. 7.) Na primljeno, pak, upozorenje ko može povlačiti rukovodeće kadrove iz jedinica i na traženje potpunijih podataka u vezi s tim povlačenjem kadrova, Nešković je 16. aprila odgovorio:

»Povlačenje komandanata i komesara bataljona su izvršili po svom nahođenju sami štabovi divizija na predlog štabova brigada. Mi smo im dali samo ideju, jer ima komandanata i komesara bataljona koji su na tim položajima više od godinu dana, ginu nepotrebno, jer imaju dobre zamene. Radi se o komandantima i komesarima bataljona iz II prol. i V kraj. brigade.« (A-CKSKJ, Zbirka Srbija II, br. 1944/179, radiogram br. 12.)

³³³ Tito je ovaj intervju dao pismeno krajem aprila 1944. na listu pitanja koju mu je avionom iz Barija dostavio dopisnik novinske agencije »Asošijeted pres« Džozef Morton (Joseph Morton). Tito je odgovore dao pod uslovom da se pri štampanju ne mogu ništa mijenjati. Na to je pristao tadašnji direktor »Asošijeted presa« za Sredozemlje Edvard Kenedi. Međutim, kad je Morton iz Italije pokušao da preko Alžira tekst intervjua tranzitira u Vašington, britanski glavni vojni cenzor ga je zadržao. To je Edvard Kenedi okarakterisao velikim skandalom i u znak protesta dao ostavku na svoj položaj. Tek na intervenciju generalnog direktora »Asošijeted presa« Keneta Kuperu kod generala Henri M. Vilsona i ministarstava rata Velike Britanije i SAD, pa čak i kod predsjednika SAD Franklina Ruzvelta, vojna cenzura je dala odobrenje i intervju je 21. maja 1944. objavljen u »Njujork tajmsu« pod naslovom *Tito je tražio puno priznanje*. (Potpunije o tome vid.: Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, treći deo, Beograd, Jugoslovenska knjiga, 1950, str. 105–110.)

³³⁴ Tito ovdje koristi podatke Obavještajnog odjeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ i broj se odnosi na one četnike koji su stalno živjeli vojničkim životom. Međutim, četničke komande su imale svoje mobilizacijske spiskove, po kojima su, bilo na dobrovoljnoj osnovi ili nasilno, sprovodile mobilizaciju da bi zajedno s okupatorima učestvovali u borbama protiv NOVJ. Četničke komande su na taj način mogle mobilisati na prostoru čitave Jugoslavije ne manje od 80 000 ljudi, od kojih u Srbiji oko 20 000 ljudi.

³³⁵ Podatak o broju njemačkih divizija u aprilu 1944. u Jugoslaviji nije bio potpun, jer ih je bilo više, i to: 15 potpunih i dvije nepotpune divizije. To su: 1. kozačka konjička divizija, 7. SS dobrovoljačka brdska lovačka divizija »Princ Eugen«, 13. SS dobrovoljačka brdska divizija »Handžar«, 71. pješadijska divizija, 42, 114, i 118. lovačka divizija, 162. turkmenska divizija, 188. rezervna divizija, 181, 264, 369, 373. i 392. pješadijska divizija i 438. divizija za naročitu upotrebu. Takođe su se od 1. brdske i 297. pješadijske divizije nalazili u Jugoslaviji neki dijelovi, a osim toga u Jugoslaviji je još bilo 15 njemačkih pješadijskih i policijskih pukova, više samostalnih bataljona (landesšicen, za osiguranje, feldžandarmerijskih i policijskih). Pod njemačkim komandama nalazilo se tada i 6 italijanskih fašističkih legija i jedna njemačka divizija u

formiranju (21. SS »Skenderbeg«). Sve su te jedinice bile svrstane u jednu armiju (2. oklopna), pet korpusa (5. SS, 15. i 21. brdski, 69. rezervni za naročitu upotrebu i 97. armijski) i u 18. korpusnu oblast. Najveći dio tih jedinica nalazio se pod njemačkom Komandom Jugoistoka (ujedno i pod Komandom Grupe armija »F«) ili pak pod Komandom Jugozapada (ujedno i pod komandom Grupe armija »C«). Prema pregledu Komande Jugoistoka od 24. avgusta 1944. na području Jugoslavije brojno stanje jedinica iznosilo je 561 000 vojnika u sastavu samo 2. oklopne armije.

³³⁶ Podatak o broju bugarskih divizija takođe nije bio potpun, jer se od bugarskih fašističkih jedinica u Makedoniji nalazila 5. bugarska armija s tri divizije, dvije granične brigade i jednim konjičkim pukom, dok se u Srbiji nalazio 1. bugarski okupacioni korpus s pet divizija. Prema tome, u Jugoslaviji je tada bilo 8 fašističkih bugarskih divizija. Pored toga, u ovdje citiranom Titovom tekstu nema podataka da su se u Bačkoj i Baranji nalazile četiri nepotpune divizije iz sastava mađarskog 4. i 5. korpusa.

³³⁷ Ustaško-domobranske snage Nezavisne Države Hrvatske bile su sredinom 1944. svrstane u tri domobranska korpusa i tzv. Ustašku vojnici. U njima su se nalazile oko 23 domobranske brigade, od kojih su 4 bile lovačke (s 8 pukova, nazivali su ih pukovnijama) i 4 brdske (takođe s 8 pukova), zatim 14 ustaških brigada i 17 žestrabojni (željezničko-strazarskih bataljona). Njihovo ukupno brojno stanje moglo je u aprilu 1944. biti oko 230 000 ustaša i domobrana. (Kasnije, krajem novembra 1944, od njih je formirano 16 ustaško-domobranskih divizija.)

³³⁸ U Nedićevoj Srpskoj državnoj straži nalazilo se tada oko 25 000 ljudi, a u ljutićevskom Srpskom dobrovoljačkom korpusu (pet pukova) oko 12 000 ljudi, što čini ukupno oko 37 000 vojnika.

³³⁹ U Srbiji se nalazio bjelogardejski Ruski zaštitni korpus s pet pukova, koji su imali oko 12 000 vojnika (bjelogardejaca).

³⁴⁰ Riječ je o kvislinzima albanske narodnosti. Oni su se nalazili u raznim milicijskim i drugim jedinicama koje su u narodu zvane balistima. Njihov broj se nikad nije mogao tačno ustanoviti, ali se cijeni da ih je na prostoru zapadne Makedonije, Kosova i Metohije bilo blizu 30 000. Tada se u formiranju nalazila i njemačka 21. SS brdska divizija »Skenderbeg«, čiji su borački sastav sačinjavali Albanci (oko 10 000).

³⁴¹ U aprilu 1944. dejstvovala su 34 divizije NOVJ, svrstane u 11 korpusa, od kojih su neki (na primjer, 4. 5. i 8. korpus NOVJ) imali po 4 divizije. Pored toga, postojalo je 17 brigada pod neposrednom komandom glavnih štabova (Srbije, Makedonije, Kosova i Metohije, Vojvodine). To znači da se Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije uvećala u odnosu na novembar 1943. za tri korpusa, osam divizija i više samostalnih brigada. Njeno brojno stanje je tada dostizalo do blizu 350 000 boraca.

³⁴² Atlantska povelja predstavljala je široku platformu za okupljanje svih slobodoljubivih naroda u borbi protiv fašizma. Potpisali su je 12. avgusta 1941. predsjednik SAD Franklin Delano Ruzvelt i predsjednik britanske vlade Winston Čerčil, a objavili su je 14. avgusta 1941. na palubi bojnog broda »Princ od Velsa« u zalivu Placente na ostrvu Njufaundlendu. U Povelji se, pored ostalog, priznavalo svakom narodu pravo da poslije rata sam izabere oblik vladavine u svojoj zemlji i da se u toku rata neće priznati nijedna nezakonita promjena državne teritorije bez slobodno izraženog pristanka zainteresovanog naroda.

³⁴³ Riječ je o Prvoj moskovskoj konferenciji održanoj od 19. do 30. oktobra 1943. u prisustvu ministara spoljnih poslova Sjedinjenih Američkih Država (Kordel Hal), Velike Britanije (Antoni Iden) i Sovjetskog Saveza (Vjačeslav Mihailovič Molotov). Na njoj je zaključeno da se uspostavi nezavisna Austrija, demokratizuje Italija, ukinu sve fašističke organizacije u svijetu i kazne ratni zločinci, kao i da se sporna pitanja pojedinih državnih granica riješe poslije rata na mirovnim konferencijama. Na završetku konferencije, 30. oktobra, izdato je zvanično saopštenje pod nazivom »Moskovska deklaracija«.

³⁴⁴ Odnosi se na Prvu konferenciju šefova država ili vlada SSSR-a, SAD i Velike Britanije – Staljina, Ruzvelta i Čerčila. Održana je u Teheranu od 28. novembra do 1. decembra 1943. Na konferenciji su razmatrana pitanja o daljem vođenju rata protiv nacističke Njemačke, poslijeratnom uređenju Evrope, organizaciji Ujedinjenih nacija i otvaranju drugog fronta. Za novu Jugoslaviju ova konferencija je bila od posebnog značaja jer je na njoj odlučeno da se NOVJ ukaže svojom pomoć, da Sovjetski Savez uputi svoju vojnu misiju i da se Jugoslavija kao država obnovi »u potpunom teritorijalnom integritetu i nezavisnosti s tim što će se pitanje njenih zapadnih granica i zahtjeva prema Italiji riješiti poslije rata, imajući u vidu predlog predsjednika SAD [Vudroa] Vilsona iz 1919. godine«.

³⁴⁵ Osnovni tekst prvomajskog proglašenja Centralnog komiteta KPJ napisao je Tito 16. aprila 1944. boraveći na svom rezervnom komandnom mjestu u pećini kod Bastakškog vrela. Nakon sugestija koje su narednih dana dali članovi Politbiroa i Centralnog komiteta KPJ – Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Ivan Milutinović, dr Vladimir Bakarić i Rodoljub Čolaković, a vjerovatno i Andrija Hebrang, dr Pavle Gregorić i Marko Belinić (on je bio član Politbiroa CK KPH), koji su se tih dana nalazili u Drvaru – napisan je do 23. aprila konačni tekst proglašenja. Njega su u naredna četiri dana, u određeno vrijeme, primale radio-stanice svih štabova NOVJ koji su bili u direktnoj vezi s Radio-odsjeком Vrhovnog štaba NOV i POJ. Proglas je kasnije objavljen pod datumom: 1. maj 1944. Prilikom autorizacije tekstova za ovaj tom *Sabranih djela* Tito je krajem 1978. naglasio da je ovaj proglas kolektivan rad.

³⁴⁶ Tekst koji slijedi predstavlja zapisnik sa sastanka održanog 2. maja 1944. u Londonu. Na njemu su, po nalogu predsjednika britanske vlade Vinstona Čerčila, iznijeli svoja viđenja stanja u Jugoslaviji one britanske ličnosti čija je mišljenja Čerčil uvažavao, smatrajući ih najpoučljivijim britanskim ličnostima u sagledavanju cjelovitosti Titove politike i prakse i pozicija NOP-a u okviru Jugoslavije, s jedne strane, i položaja kralja Petra II, Dragoljuba Mihailovića i četničkog pokreta, s druge strane. Na sastanku je formulisan i nacrt poruke koju bi Čerčil mogao uputiti Titu.

Razlozi da se ovaj zapisnik naslovljen s *Jugoslavija* uvrsti u *Priloge* ovoga toma *Sabranih djela* jesu u tome što se u njemu govori o Titovim političkim stavovima i pitanjima povezanim s tim stavovima onako kako su ih sagledali učesnici sastanka.

³⁴⁷ Prilog »A« predstavlja zabilješku (pismo) koju je Vinston Čerčil uputio 30. aprila 1944. ministru inostranih poslova Antoni Idu u kojoj je preporučio da Djuti Fajcerel Hadson, Ficroj Maklejn i Vilijam Bejli zajednički porazgovaraju o položaju kralja Petra II, za koga je u toj bilješci rekao: »Bojim se da je kralj sada gotov. U decembru [1943] je mogao biti spasen.« Čerčil je dalje iznio svoje mišljenje Idu da ne vidi mnogo nade za kralja Petra II, kojemu ne preostaje drugo do »da raspusti Purićevu vladu i odvoji se od Mihailovića, pošto objavi proklamaciju koju ste Vi skicirali«. Čerčil je zatim naglasio: »Čim shvatim smisao onoga što će biti rečeno u razgovorima [Maklejna, Hadsona i Bejlja] – a jednom od tih razgovora i ja sâm mogu predsjedavati – sastaviću telegram za Tita koji će biti odlučniji od svega što je dosad dobio«. (Dr Dušan Biber, *navedeno djelo*, str. 139.)

³⁴⁸ U vrijeme kada se održavao ovaj sastanak, u Srbiji je pored Operativne grupe divizija (2. proleterske i 5. krajiške udarne), dejstvovalo još i preko 12000 naoružanih boraca pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Srbije, svrstanih u 5 južnomoravskih brigada (2, 3, 4, 5. i 6. brigadi), 2. šumadijskoj i 9. srpskoj brigadi, kao i brojnim NOP odredima.

³⁴⁹ Tekst te poruke (Prilog »B«) u cijelosti glasi:

»Nacrt poruke ministra predsjednika za maršala Tita

Pratim s velikim zanimanjem napredovanje Vašeg pokreta u Srbiji, gdje vidim da se sada povećava opseg Vaših vojnih operacija. Znam da shvatate značaj napadanja i uništavanja važnih ciljeva smještenih u tom području za ratne napore Saveznika u sadašnjem trenutku, a posebno rudnika hroma i željezničke pruge Beograd-Solun. Nadam se da ćete uložiti sve napore da biste mobilizirali znatne zalihe ljudstva koje još

uvijek ostaju izvan Vašeg pokreta u Srbiji da biste neprijatelju nanijeli najveće moguće neprimike. Kako će Vam general Velebit reći, namjeravamo napraviti sve što možemo da bismo povećali svoje isporuke u ona područja o kojima se radi, kako bismo Vam omogućili time da postignete ujedinjenje napora u Srbiji protiv Nijemaca. Ne biste li, u tu svrhu, mogli donekle izaći u susret onim elementima u Srbiji koji, iako spremni da se bore protiv Nijemaca, sada još nisu voljni pridružiti se Vašim snagama iz političkih razloga? Ta bi se teškoća mogla prevladati i postići ujedinjenje protiv zajedničkog neprijatelja ako biste u njihovom slučaju ublažili propise koji postoje u Vašoj vojsci u vezi sa stvarima kao što su znakovi [amblemi] i političko usmjerenje. Siguran sam da shvatate jednako kao ja važnost uklapanja u ovom trenutku svih mogućih ljudskih i materijalnih sredstava u borbu protiv neprijatelja i da ćete u tom slučaju biti voljni poduzeti mjere koje će pridonijeti ne samo znatnim naporima Saveznika već i jedinstvu Jugoslavije kad se jednom izvojuje pobjeda.» (Citirano prema dr Dušanu Biberu, *navedeno djelo*, str. 141–142.)

³⁵⁰ Bejli je u svom prijedlogu za Čerčilovu poruku Titu (Prilog »C«) tvrdio da je položaj Dragoljuba (Draže) Mihailovića u Srbiji daleko jači nego što se obično misli; da se Tito ne može učvrstiti u Srbiji i ujediniti protivnjemački otpor u njoj ni milom ni silom a da mu se četnici ne suprotstave najozbiljnijim otporom, što bi samim tim izazvao u Srbiji težak građanski rat koji bi »eliminirao rodoljubive napore protiv neprijatelja«, a takođe i »štetno djelovao na Titovu borbu protiv Nijemaca u drugim područjima« Jugoslavije; da se sve to može izbjeći jedino ako se sve Mihailovićeve snage pripoje Titovoj armiji »en bloc«; da je radi toga od bitnog značaja ukloniti Mihailovića i njegove neposredne saradnike »koji su odgovorni za njegovu sadašnju nezadovoljavajuću politiku«; da »jedina osoba koja to može napraviti jeste kralj, kome Mihailovićeve snage, kao ostaci jugoslovenske kraljevske vojske, duguju vjernost i kome su one zapravo vrlo odane«, da se radi toga kralj Petar II mora »odmah vratiti u Srbiju da bi otpustio Mihailovića i preuzeo od njega komandu, te uspostavio saradnju s Titom protiv Nijemaca«; da bi u vezi s tim »suzbio Titove prirodne sumnje, bilo bi potrebno da mu kralj dade jemstvo, koje bi se kasnije moglo javno objaviti, da će stvarno saradivati s Titom odmah nakon dolaska u zemlju«, pri čemu bi britanska vlada garantovala Titu da će kralj saradivati s njim i obavijesti ga »da će uz kralja poslati jaku britansku misiju sastavljenu od nepokolebljivih oficira koji će ga savjetovati u vodenju njegovih vojnih operacija«.

Bejljev prijedlog je od sagovornika prokomentarisao kao »smion i konstruktivan pokušaj da se riješi sadašnja pat-pozicija u Jugoslaviji« i, ukoliko bi uspio, »ne bi samo uveliko doprinio ratnim naporima već bi takođe spasio monarhiju«. Ali, istovremeno mu je dato i nekoliko krupnih zamijerki, a posebno je Maklejn naglasio da »ne postoji ni najmanji izgled da bi se Tito složio s predlogom«, pa je zaključeno da ne bi urodile plodom ni britanske prijetnje Titu prinudom da prihvati Bejljev predlog. Čerčil je 6. maja pozvao na ručak u Čekers (Chequers) – svojoj rezidenciji van Londona – Maklejna, Bejlja i Hadsone, s njima vodio razgovor o Jugoslaviji i na kraju zaključio da ne šalje Titu nikakvu poruku dok ne vidi ishod razgovora kralja Petra II i dr Ivana Šubišića. (Citirano je iz dokumenata objavljenih u navedenoj knjizi dr Dušana Bibera, str. 142–143).

³⁵¹ Tito je podnio izvještaj prvenstveno o odnosu vodećih savezničkih sila (SSSR-a, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država) prema NKOJ-u i novoj Jugoslaviji. Taj Titov izvještaj nije pronađen, niti ima ikakvih podataka o tome šta je tom prilikom saopštio.

³⁵² Riječ je o Protokolu sastanka održanog 12. marta 1944. u Drvaru između Tita u svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ i šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ brigadira Ficroja Maklejna u svojstvu predstavnika Vrhovne komande britanskog vazduhoplovstva (Royal Air Force). Protokol je objavljen u *Prilogima* 19. toma.

³⁵³ Titov izvještaj o radu dr Rudolfa Bičanića, viceguvernera Narodne banke Kraljevine Jugoslavije (koji se nalazio u Londonu), nije pronađen.

³⁵⁴ Riječ je o dr Vladimiru Velebitu. Njega je kao šefa Vojne misije NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje 22. maja 1944. dan prije nego što je napustio London, primio Winston Čerčil u svojstvu britanskog ministra odbrane. Poslije povratka u Bari, Velebit je uputio opširan izvještaj Titu, ali priredivač nije uspio da ga pronađe.

³⁵⁵ *Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača* (takav je bio njen pun naziv) ustanovljena je Odlukom br. 10 II zasjedanja AVNOJ-a 30. novembra 1943. i istovremeno je određeno da ona bude pri Predsjedništvu AVNOJ-a. Pravilnik o kome je ovdje riječ precizirao je zadatke pomenute Državne komisije, među kojima su glavni zadaci bili da se na osnovu dokumenata i svjedočenja preživjelih očevidaca, primenjujući pravni postupak, ispituju i utvrde zločini učinjeni u Jugoslaviji za vrijeme II svjetskog rata i da se ustanove zločinci koji su počinili tih zločina ili su naredivali ili organizovali da se oni izvrše. Pravilnikom je predviđeno da se odmah pristupi formiranju zemaljskih komisija i da Državna komisija objedinjava, koordinira i kontroliše njihov rad. Pravilnik je takođe obavezivao sve organe narodne vlasti, svako vojno lice i svakog građanina da pružaju punu pomoć u radu Državnoj komisiji i zemaljskim komisijama i njihovim organima.

³⁵⁶ Tito je u prvoj dekadi maja 1944. ocijenio da dostignuti razvojni nivo NOVJ kao regularne oružane sile iziskuje uspostavljanje jedinstvene evidencije o cjelokupnom starješinskom kadru NOVJ i organizovanje sistematskog praćenja njegovog razvoja. U tom cilju je i napisano ovo uputstvo o formiranju personalnih odjeljenja koje je Tito u svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ i povjerenika NKOJ-a za narodnu odbranu potpisao. Prilikom autorizovanja tekstova za ovaj tom *Sabranih djela* Tito je rekao da je ovo uputstvo kolektivni rad. Tekst uputstva je po Titovim direktivama napisao Aleksandar Ranković, koji je tada bio imenovan za načelnika Personalnog odjeljenja Povjereništva NKOJ-a za narodnu odbranu.

³⁵⁷ Ova direktiva o radu partijskih i skojevskih organizacija i o političkom i kulturno-vaspitnom radu u jedinicama 16. i 36. vojvodanske udarne divizije napisana je nakon analize stanja u brigadama tih divizija izvršene na osnovu proučavanja izvještaja primljenih u prvoj dekadi maja 1944. u Centralnom komitetu KPJ. Tada su primljeni slijedeći izvještaji: izvještaj zamjenika političkog komesara 1. vojvodanske NOU brigade od 6. februara 1944; izvještaj Politodjela 3. vojvodanske NOU brigade od 7. februara 1944; izvještaj zamjenika političkog komesara 5. vojvodanske NOU brigade od 15. februara 1944; izvještaj zamjenika političkog komesara 2. vojvodanske NOU brigade od 3. marta 1944. Direktivu je u ime Centralnog komiteta KPJ potpisao Aleksandar Ranković, organizacioni sekretar KPJ, a pisana je uz neposrednu konsultaciju s Titom po svim pitanjima koja se u njoj tretiraju.

³⁵⁸ Štab 16. vojvodanske udarne divizije je nakon prethodnog dogovora s komandantom Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine Aćimom Grulovićem Slobodanom, po odobrenju Vrhovnog štaba NOV i POJ odredio 1. marta 1944. da se iz dotadašnjeg formacijskog sastava 16. vojvodanske udarne divizije izdvoje dvije vojvodanske udarne brigade (3. i 5.), da im se kasnije priključi 6. vojvodanska udarna brigada i da se od njih formira nova divizija – 36. vojvodanska udarna. Dva dana kasnije (3. marta) divizija je formirana u selu Bijeloj na planini Majevici. (Od 6. vojvodanske udarne brigade tu se zatekao samo njen 1. bataljon, a ostali dio brigade dejstvovao je u Sremu i diviziji se priključio tek 9. oktobra 1944). Štab novoformirane divizije su sačinjavali: major Marko Peričin Kamenjar, komandant; Stefan Mitrović, politički komesar; major Dušan Vukasović, zamjenik komandanta i kapetan Anton Kolundžić, načelnik Štaba.

Prilikom formiranja te divizije sav starješinski kadar za nju (sem načelnika Štaba divizije) uzet je iz dotadašnjeg sastava 16. vojvodanske udarne divizije.

³⁵⁹ Odnosi se na 1. bataljon 3. vojvodanske udarne brigade. Iz njega su 82 borca izostala uslijed potpunog nedostatka obuče i tople odeće prilikom vođenja borbi po dubokom snijegu i hladnoći na Trebavi kod Modriče.

³⁶⁰ Riječ je o partijskom savjetovanju održanom 15. oktobra u 2. vojvodanskoj udarnoj brigadi. O njemu je bilo riječi u izvještaju Politodjela te brigade upućenom 12. novembra 1943. Centralnom komitetu KPJ.

³⁶¹ Ovo direktivno pismo napisano je nakon analize rada ćelija i Divizijskog komiteta KPJ i rada partijskih rukovodilaca jedinica 17. istočnobosanske udarne divizije. Ta analiza je izvršena na bazi izvještaja koje su napisali politički komesar te divizije (10. februara i 1. aprila 1944), pomoćnik političkog komesara 6. istočnobosanske udarne brigade (28. marta 1944) i Divizijski komitet KPJ (31. marta 1944), a koji su u Centralni komitet KPJ prispjeli u prvoj polovini maja 1944. Pismo po nizu pitanja kritički sagledava rad organizacije KPJ i njenih organa u okviru divizije i daje direktive za dalji rad. Napisao ga je u ime Centralnog komiteta KPJ Aleksandar Ranković, konsultujući se s Titom po osnovnim pitanjima koja se u njemu tretiraju.

³⁶² Ovdje je riječ o 15. majevičkoj i 16. muslimanskoj udarnoj brigadi. Ova posljednja je u drugoj polovini marta 1944. formacijski ušla u sastav 27. istočnobosanske divizije, ali se sve do 8. jula 1944. nalazila pod komandom Štaba 17. istočnobosanske divizije.

³⁶³ Brigada je te gubitke imala za vrijeme napada jedinica 3. korpusa NOVJ na Tuzlu od 16. do 20. januara 1944 (najviše gubitaka je pretrpjela prilikom neblagovremenog izvlačenja iz Tuzle).

³⁶⁴ Odnosi se na oko 60 ranjenika i bolesnika iz divizijske bolnice 17. istočnobosanske udarne divizije.

³⁶⁵ Transportovala se hrana za bolnice: na Majeveci je 25. januara 1944. prihvaćeno 79 konja natovarenih hranom, a u Birač je, dva dana kasnije, prispjelo samo 49 natovarenih konja.

³⁶⁶ Milojica Pantelić je tada bio pomoćnik političkog komesara 6. istočnobosanske udarne brigade i istovremeno sekretar Divizijskog komiteta KPJ 17. istočnobosanske udarne divizije.

³⁶⁷ Donošenje ove Uredbe inicirao je Tito sredinom maja 1944. s ciljem da se vojnosudska vlast uzdigne na viši nivo i saobrazi postojećem razvoju NOVJ izraslom na bazi izvršene reorganizacije korpusa i formiranja korpusnih vojnih oblasti. To su uslovljavale i izgradnja društveno-pravnog sistema nove Jugoslavije i potreba da se potpunije razgraniči vojno od civilnog sudstva. Da se sve to postigne, postalo je neophodno da se preciznije formulišu materijalno-pravne odredbe iz oblasti vojnokrivičnog prava, koje u tom domenu jedinstveno regulišu život i organizaciju svih jedinica NOV i POJ, protežući pri tom vojnokrivične pravne norme na nevojna lica samo u određenim uslovima.

Na bazi sugestija koje je dao Tito projekat ove Uredbe napisao je šef Vojnosudskog odjelenja Vrhovnog štaba NOV i POJ dr Josip Hrnčević. On je dovršio i definitivni tekst Uredbe, unoseći pri tom u nju lične Titove ispravke i nadopune koje je dao na tekst projekta. Uredbu je potom 24. maja potpisao Tito u svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ.

³⁶⁸ Završni dio ovoga člana znači da se odredbe Uredbe o vojnim sudovima odnose i na sve zatvorenike dok se nalaze u vojnim zatvorima.

³⁶⁹ Prvobitni projekat ove Naredbe napisao je na bazi Titovih sugestija šef Vojnosudskog odjelenja Vrhovnog štaba NOV i POJ dr Josip Hrnčević. On je dovršio i definitivni tekst Naredbe, unoseći u nju lične Titove ispravke i nadopune, nakon čega je Tito potpisao Naredbu 24. maja 1944. u svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ.

³⁷⁰ Ti sudovi su bili uspostavljeni maja 1943.

³⁷¹ Taj Titov radiogram nije pronađen. Tito ga je dao zamjeniku šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ britanskom potpukovniku Vivijanu Stritu u šumi Gorici na planini Vitorog 3. juna 1944. oko podne.

³⁷² Tito, Vrhovni štab NOV i POJ i ostalo rukovodstvo NOP-a koje se tih dana nalazilo s Titom, prebacili su se u Bari noću 3/4. juna 1944. Više o tome vid. u nap. 221.

³⁷³ Kralj Petar II Karađorđević je zadržan na Malti dok se ne vidi ishod razgovora Tita i dr Ivana Šubašića. Međutim, Tito je odbio svaki kontakt s kraljem Petrom II.

³⁷⁴ Neposredno prije sastanka s dr Šubašićem, Tito je 15. juna 1944. sazvao sjednicu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, na kojoj su, pored Tita, prisustvovali svi članovi NKOJ-a i Predsjedništva AVNOJ-a koji su se zatekli na Visu. Bilo ih je deset: Edvard Kardelj, dr Josip Smolaka, Ivan Milutinović, dr Vladimir Bakarić, Edvard Kocbek, Vlada Zečević, inž. Dušan Sernec, Vladislav Ribnikar, Aleksandar Ranković i Milovan Đilas. Tito je tada pročitao Čerčilovu poruku od 10. juna koju je sa sobom doneo Ralf Skrajn Stivenson, britanski ambasador pri kraljevskoj jugoslovenskoj vladi, kada je u Šubašićevoj pratnji došao na Vis 14. juna 1944. Poslije toga je istog dana održan sastanak sa Šubašićem. Prisustvovali su svi učesnici sjednice NKOJ-a. Odbačen je Šubašićev prijedlog sporazuma. Tom prilikom je Smolaka iznio stavove NKOJ-a, a Kardelj obrazložio zbog čega su Šubašićevi prijedlozi neprihvatljivi za NKOJ. Pošto je Šubašić, nakon nekih nebitnih primjedbi, izrazio spremnost da prihvati stavove NKOJ-a, Tito je ovlastio Smolaku, Kardelja i Ribnikara da zajedno s njim oforme tekst prijedloga sporazuma, koji je 16. juna s neznatnim Šubašićevim dopunama usvojen. Konačni tekst sporazuma se objavljuje u *Prilozima* ovog toma.

³⁷⁵ Andonov je bio predsjednik, Čučkov potpredsjednik, a Petrušev član Inicijativnog odbora za pripremu i sazivanje ASNOM-a (Antifašiskoto sobranie na narodnoto osloboduenje na Makedonija). Izabrani su na sastanku Proširenog inicijativnog odbora za pripremu i sazivanje ASNOM-a. Sastanak toga odbora održan je krajem aprila 1944. u kumanovskom kraju, a prisustvovalo mu je 15 delegata iz cijele Makedonije. Andonov, Čučkov i Petrušev su došli na Vis po Titovom nalogu, zajedno sa Svetozarom Vukmanovićem Tempom, koji se još od proljeća 1943. nalazio u Makedoniji u svojstvu opunomoćenika Centralnog komiteta KPJ i delegata Vrhovnog štaba NOV i POJ.

HRONOLOGIJA

Tito je iz Drvara, gdje mu je bilo stalno sjedište od 28. januara 1944, počeo povremeno da odlazi na svoje rezervno komandno mjesto koje se nalazilo u Pećini kod Bastaškog vrela, udaljenog oko 6 km zapadno od Drvara. Vjerovatno je Tito prvi put tamo konačno 15/16. aprila i zadržao se 16. aprila tokom dana. Kasnije je rijetko tamo boravio noću, već bi, obično ujutro odlazio automobilom (»džipom«), a uveče se vraćao u baraku izgrađenu na ulazu Drvarske pećine, koja se nalazila u okomitoj stijeni na desnoj obali rijeke Unca. Poslednji put je boravio u Pećini kod Bastaškog vrela 24. maja. I tada se vratio uveče u baraku Drvarske pećine. Tu se nalazio ujutro 25. maja, kad su uslijedili njemačko snažno bombardovanje Drvara i spuštanje vazdušnog desanta. Odatle je bio u stalnoj kurirskoj vezi s načelnikom Vrhovnog štaba Arsom Jovanovićem i članovima Vrhovnog štaba Aleksandrom Rankovićem i Sretenom Žujovićem, koji su po Titovom nalogu, čim je prestalo bombardovanje Drvara, preuzeli rukovođenje odbranom Drvarske pećine i u duhu Titovih uputstava slali naredjenja jedinicama 1. proletarskog i 5. korpusa NOVJ. Nešto prije 11 časova toga dana Tito je napustio to svoje sjedište. Spustio se u korito presahlog potoka koji izvire iz Pećine i pošao njim pedesetak metara, pa blizu podnožja visa Gradine skrenuo istočno, prošao brisanim prostorom par stotina metara, a zatim se po besputnim kamenjarom k vrhu Gradine, tj. koti 678. Nalazio se u sredini kose kad je oko 11.30 časova uslijedio novi snažni nalet njemačke avijacije, a nakon toga spuštanje na Drvar drugog desantnog talasa (u 11.50 časova). Oko podne je Tito došao do željezničke pruge sjeverno od Drvarske pećine, odakle je pošao preko predjela Kruškovog dola i prešavši oko 2 km zaustavio se u šumici kod jedne omanje vrtache ograđene kamenom ogradom na oko 1000 m jugozapadno od kote 1119 visa Stražbenice. Pred veče se premjestio u jednu kolibu na sjevernom dijelu sela Jasikovače. Tu su prispjeli kod njega Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković i veći dio Sovjetske vojne misije s njenim šefom general-lajtnantom Nikolajem Kornjejevim. Odatle je kasno noću, zajedno sa svima koji su tu prispjeli, pošao stazom koja vodi iznad Jovetića koliba i dalje jugoistočnim padinama visa Struga, zatim, preko sjeverozapadnih padina kose Koritnjače, pa je preko katuna Materića koliba u zoru 26. maja prispio do početnog dijela Materića uvale, gdje se zadržao čitav dan. Odatle je ujutro uputio Aleksandra Rankovića na rezervno sjedište Vrhovnog štaba nedaleko od željezničke stanice Potoci i dao mu potrebna naredjenja, a nešto kasnije, kad su kod njega prispjeli Arso Jovanović i Sreten Žujović, takode ih je uputio k Rankoviću kod Potoka. Od ranog jutra pa do sumraka je rejon Materića uvale nadlijetala njemačka avijacija pa je Tito, kad se

dobro smračilo, krenuo dalje. Išao je putem preko Materića uvale i u rejonu kote 1140 (Presedline) izbio na trasu šumske željezničke pruge, njom je dalje išao sve do željezničkog »džepa«, koji počinje na oko 650 m jugoistočno od kote 1072. Tu je skrenuo s trase i preko šume, bez puta, ponovo izbio na željezničku trasu, pa njom išao sve do na oko 600 m sjeverno od kote 1064 (zapadno od Male Smrčine), gdje se zaustavio. Tu je Tita zatekla zora 27. maja, pa je s malom grupom ljudi iz rukovodstva NOP-a i šefom Sovjetske misije N. Kornjejevim skrenuo sa željezničke pruge na sjever, zašao oko 500 m u sjeverozapadni dio Velike Uvale i zaustavio se u podnožju bezimenog visa na oko 700 m jugozapadno od kote 1148. Smjestio se pod šatorom. I toga dana je čitav taj rejon često nadlijetala i mitraljirala njemačka avijacija. To se u manjem obimu ponovilo i naredna dva dana. Pošto su jači dijelovi njemačke 7. SS brdske dobrovoljačke lovačke divizije »Princ Eugen« ugrožavali širi rejon tadašnjeg razmještaja Vrhovnog štaba, Tito je naredio da se izvrše pripreme za napuštanje rejona Potoka. Uveče 29. maja Tito se sa svojom malom grupom spustio iz podnožja bezimenog visa sjeverozapadnog dijela šume Velike Uvale i došao do mjesta s kojeg je u zoru 27. maja bio skrenuo k tom visu. Tu mu se priključila kolona s drugim dijelom rukovodstva NOP-a i ljudstvom savezničkih vojnih misija prispjelim iz rejona Potoka. Međutim, vođići su zbog guste pomrčine i jako pošumljenog planinskog terena na prvoj raskrsnici staza pogriješili pravac predviđenog kretanja, pa su pošli stazom k predjelu Jančarici i izbili na izvor Muselimovac. Tu je Tito upozorio da vođići idu pogrešnim pravcem, pa je kolonu poveo služeći se busolom i geografskom kartom načelnik Vrhovnog štaba. Krećući se prema jugoistoku težio je da kolonu izvede na pravi put, ali ga je u pomrčini presjekao pa je kolonu doveo na oko 1000 m sjeverno od trigonometra 1331 do ruba strme padine visa Vršine. Dalje se tim pravcem nije moglo. Nedaleko se po zveckanju stočnog zvonca otkrio zbijeg naroda pa su dovedeni novi vođići. Skrenuvši hespućem k jugozapadu vođići su neprimjetno prešli preko traženog puta i kolona je upala u teško prohodne vrtače. Tu je Tito upozorio da i novi vođići idu pogrešnim pravcem, pa je kolonu ponovo pomoću karte i busole poveo načelnik Vrhovnog štaba usmjerivši je k jugoistoku. Ponovo je neprimjetno predeno preko traženog puta i kolona krećući se veoma sporo izbila na oko 400 m sjeveroistočno od kote 1198 na Jovanovoj kosi. U neposrednoj blizini se nalazio veći zbijeg naroda, pa je uzet iskusniji vođić. Trebalo je da kolonu dovede do predjela Plečina, pa ju je poveo k jugozapadu. Međutim, u veoma tamnoj noći i on je prešao preko pravog puta i na oko 600 m sjeverno od kote 934 u zoru 30. maja izbio na stazu koja od zaselka Marčeta vodi k Javorovoj kosi. Odatle je Tito s kolonom skrenuo na istok i ujutro toga dana izbio u šumu iznad katuna u predjelu Plečina, gdje je zastao da se iskupi kolona. Već se uveliko bilo razdanilo kad je postavio zadatak 1. proleterskom korpusu da obezbijedi prolaz kolone k Šator planini. Neočekivano za prisutne, Tito je naredio dalji pokret preko nepošumljenog kamenjara, prošaranog livadama i njivama, uprkos tome što je dan započeo. Tito je pošao na čelo kolone. Išao je putem koji vodi pravcem: zapadna ivica livade predjela Plečine — oko 200 m istočno do kote 1064 — zapadni

dio predjela Palež — zapadne padine visa Podvršina — središnji dio zaselaka Matića i Jelića — oko 600 m istočno od kote 938 (Borik). Tu je izbio na kolski put koji vodi ka Glamočkom polju i njim pošao svega oko 500 m pa skrenuo na jug putem koji vodi preko istočnog dijela visa Kamenica i nastavio tim putem dalje pravcem: oko 100 m istočno od izvora Lozinovac — kota 900 — istočno podnožje brežuljka Glavičica — sjeverozapadna padina visa označenog kotom 1009.

Odatle skreće s puta i nastavlja kretanje stazom koja vodi sjeveroistočnim i istočnim podnožjem kote 1009 i zapadnim podnožjem kose Klačina, zatim preko zaselka Ajdera i potoka Reke dolazi do zaselka Tica, odakle je pošao stazom i priješao Šatorski potok, pa nastavio kretanje stazom uzvodno pored lijeve obale toga potoka. Zaustavio se nešto prije 10 časova 30. maja na oko 300 m sjeverno od kote 962, kod koliba na ravini ispod sjeverozapadnih obronaka kose Vršić, visoke preko 1300 metara. Oko 11 časova tu je prispjelo začelje kolone i razmjestilo se za logorovanje, a on, nakon kraćeg predaha, s najužom pratnjom, pošao je stazom dalje na jug pored kote 962, pa preko sjeverozapadne i zapadne padine kose Crnog bata i zaustavio se na oko 700—800 m sjeverozapadno od kote 1588, pod liticom zvanom »Mate«, udaljenom oko 200 m od mesta koje narod zove »Počivaljka«. Tu se Tito zadržao i narednog dana, predveče 31. maja, videći da Nijemci ponovo okružuju Vrhovni štab, sišao je niz kosu Crni bat i na oko 300 m od kote 692 skrenuo na sjeveroistok do staze koja vodi zapadnom padinom Velikog i Malog Vršića i u rejonu spleta potocića koji tuda teku zastao i naredio da se izvrše pripreme za duži pokret. Kad se tu prikupilo ljudstvo savezničkih vojnih misija, Vrhovnog štaba i ostalih centralnih organa NOP-a i oformila kolona, Tito je pošao na njeno čelo. U prethodnici je bila 3. krajiška proleterska brigada, a u zaštitnici glavnina Inženjerske brigade Vrhovnog štaba. Kretao se stazom preko istočnog dijela sela Preodca i nastavljajući njom priješao najprije na lijevu obalu mlinskog potoka, a potom kod vodenice sjeverozapadno od zaselka Tice priješao je na njegovu desnu obalu i istom stazom izašao na put koji povezuje zaselke Gornje i Donje Tice. Odatle je pošao tim putem i kod vodenice koja se nalazi na južnoj periferiji zaselka Ajderi priješao na desnu obalu potoka Reke, zatim između zaselaka Tice i Ajderi do prve staze koja presijeca taj put i njom pošao preko istočnog dijela kose Klačina, prolazeći na oko 600 m zapadno od zapadne ivice zaselka Cvarići. Tu gdje se staza gubi spajajući se s putem koji vodi od zaselka Cvarići k potoku Pojilu, zbog blizine ceste koja od Drvara vodi ka Glamočkom polju i moguće borbe na njoj, pojačao je prethodnicu jednim bataljonom zaštitnice, a zatim s kolonom pošao prečicom preko polja, prolazeći na oko 300 m zapadno od kote 944 i zapadnim padinama visa Splitvine, zatim je priješao cestu i pošao seoskim putem pravcem: zapadna padina visa Debelo brdo — središnji dio zaselka Gornje Runje — jugoistočna grupa kuća zaselka Savići — zapadne i sjeverozapadne padine kose Crni vrh (trigonometar 1395) — oko 100 m južno od kote 1181 — izvor Šlevak — oko 550 m zapadno od izvora Štrbonja — oko 400 m zapadno od kote 1363 (Kosica). U svanuće 1. juna Tito je prispio u visini izvora Agića vrelo, pa je produžio još oko 500 m, dao odmor i naredio da se zaštitnica pojača jednim bataljonom 3. krajiške proleterske brigade koja je bila u

prethodnici. Nastavljajući pokret, išao je putem još oko 300 m do mjesta gdje se put utapa u »džep« trase šumske željezničke pruge na istočnom dijelu planinskog brijega Javorove kose. Tu je prešao željezničku trasu i pošao stazicom koja vodi na oko 300 m istočno od kote 1259 i njom stigao do mjesta gdje ponovo presijeca željezničku trasu kod Agića paleža. Odmah po tom novom prelasku željezničke trase, Tito se sa čitavom kolonom zaustavio. Bilo je oko 8 časova 1. juna. Smjestio se s rukovodiocima savezničkih vojnih misija u maloj uvali koja se nalazi na oko 400 m jugozapadno od kote 1204. Tu je izašao u susret želji šefa Sovjetske vojne misije N. Kornjejeva da se misija privremeno prebaci avionom na ostrvo Vis, pa je odlučio da to bude s Kupreškog polja. Stoga je pokret nastavio u 15 časova, idući i dalje stazom. Prošao je na oko 100 m zapadno od kote 1204 i na oko 500 m zapadno od kote 1266, pa prispijevši do kraja staze nastavio kretanje između vrtića u pravcu zaravni Bjeljevina. Kad je oko 16 časova prispio na oko 700 m zapadno od te zaravni, na njoj je uslijedila susretna borba između prethodnice Titove kolone i jakih dijelova njemačkog 13. SS brdskog lovačkog puka. Nakon dvoipolačasovne borbe, njemački dijelovi su odbačeni sve do željezničke stanice Lisina, ali je Tito procijenio da bi predviđeni pravac kretanja željezničkom prugom do Mliništa iziskivao znatne žrtve, pa je izmijenio pravac kretanja i dao potrebna naređenja komandantu 1. proleterskog korpusa Koči Popoviću, koji se tada nalazio kod njega. Nakon toga, Tito se prije mraka vratio s čitavom kolonom Vrhovnog štaba i vojnim misijama istim putem do onog mjesta jugozapadno od kote 1204 gdje se logorovalo tokom dana. Tu je proveo noć 1/2. juna. Nešto poslije 7 časova 2. juna Tito je sa svojom kolonom nastavio kretanje. Idući pošumljenim terenom, najprije je oko 600 m ponovo išao stazom pored kote 1204, pa nastavio kretanje bespućem, skrećući na istok južnom padinom visa označenog kao kota 1266 (prolazeći na oko 200 m južno od te kote), potom južnom padinom visa označenog kao kota 1288 (prolazeći na oko 250 m južno od te kote), dalje ide južnim dijelom prevoja Samograd i nastavlja kretanje blagom kosom središnjeg dijela predjela Crna gora (prolazeći na oko 850 m južno od kote 1322). Presijecajući stazu koja se spušta zapadno od visa Krš na oko 900 m jugozapadno od kote 1488 nastavlja penjanje zapadnim grebenom Gola kosa do 1560 horizontale, od koje silazi malim grebenom na sjeverozapadne padine visa Kutjerovac, a odatle oko 2,5 km ide kosama pravo na jug, pa nastavlja zapadnom ivicom Roguline doline i izbija na sjeveroistočne padine uzvišenja Veliko brdo, odakle skreće blago na jugoistok i na oko 250 m južno od kote 1385 počinje da se penje grebenom uzduž kose Jančare vrh do kote 1495, gdje je s čelom kolone prispio u popodnevni časovima i dao jednočasovni odmor. Odatle se spušta grebenom do jugozapadne ivice Jokića poljane i presijecajući put Vrbljane–Štekerovci na oko 1000 m južno od kote 1525, prolazi istočnim dijelom Vrljetina dolina, zatim prolazi na oko 300 m sjeverno od kote 1448, a potom na oko 500 m istočno od nje. Dalje Tito ide preko istočne padine Reveničkog vrha i presijeca put Oštrelevi – kota 1425 na oko 600 m sjeveroistočno od te kote, odakle skreće blago na jugoistok i presijeca trasu šumske željezničke pruge na oko 650 m sjeveroistočno od iste kote. Idući tako, Tito na oko 300 m istočno od te trase izbija na put i njim ide svega oko 500 m zapadnim padinama Tubino brdo,

a zatim njegovim južnim podnožjem izlazi na raskršće puteva 500 m južno od kote 1226. Odatle ide sjeveroistočnim pa istočnim rubom Labodere šume, prolazeći najprije na oko 300 m sjeverno, a zatim na oko 700 m istočno od kote 1264, potom ide sjevernim pa sjeveroistočnim rubom Reduša šuma, gdje, na oko 750 m sjeveroistočno od kote 1356, ponovo daje kraći odmor radi prikupljanja kolone i pripreme za prelazak otvorenog prostora preko pašnjaka južno od sela Mliništa i uspostavljanja čvršće veze s 1. i 2. bataljonom 1. proleterske brigade, koji su već vodili veoma uporne borbe protiv jakih njemačkih motorizovanih snaga koje su od Glamoča nadirale u zahvatu komunikacije s ciljem da se spoje s njemačkim snagama u rejonu sela Mliništa. Nešto prije 17 časova 2. juna Tito je s kolonom Vrhovnog štaba nastavio pokret. Išao je bez puta preko pašnjaka na istok i prošao na oko 300 m sjeverno od savijutka oštre okuke na cesti u sjevernom podnožju kose Andanuše, zatim je priješao cestu između sela Vasići i sela Savići na oko 500 m južno od mosta (kote 1156) u selu Savići, odakle je produžio do sjeveroistočne periferije sela Vasići. Tu je izbio na put i njim dalje pošao do predjela Vučje poljane, a odatle stazom pored kote 1363 do potocića Čardak, potom putem do izvora Ponore i zaustavio se predveče 2. juna u rejonu kote 1151. Tu je N. Kornjejev, koji od jutra 25. maja nije imao radio-veze sa sovjetskom bazom u Bariju, zatražio od V. Strita da pošalje upute da ruski avion dođe slijedeće noći radi evakuacije Sovjetske vojne misije s Kupreškog polja.

Prije ponoći 2. juna Tito je s malom pratnjom nastavio pokret. Išao je stalno putem: preko Čardak livade – pored izvora Torček – sjeveroistočnom padinom kose Gorice – selo Pribelja – rubom šume do na oko 500 m zapadno od kote 1531, gdje se zaustavio u zoru 3. juna. Tu je oko 9 časova, stigao i ostali dio kolone Vrhovnog štaba. Tu je održana sjednica Politbiroa CK KPJ na kojoj je odlučeno da se Tito s Vrhovnim štabom, rukovodstvom NOP-a i savezničkim vojnim misijama najprije prebaci na Vis, a zatim da pređu na slobodnu teritoriju 2. korpusa NOVJ. Oko 18 časova Tito je naredio pokret ka Kupreškom polju. Došavši putem do na oko 150 m južno od kote 1531, Tito je s kolonom skrenuo s puta i pošao preko pašnjaka na jug, ka putu koji od sela Pribelja vodi za Kupreško polje. Kiša je padala i pratila ga cijelim putem. Išao je sjeveroistočnom, pa istočnom ivicom kose Kukalište, prošavši između koliba, izbio je na put na oko 1100 m jugozapadno od kote 1541 i njim pošao dalje: sjevernom ivicom Palalinog polja – sredinom katuna Bosnića košare i Krndine košare – sjeveroistočnom padinom Slana kosa – južnom periferijom katuna Marića košare i dolazi u sjeverni dio sela Bajramovci, gdje izlazi na ivicu Kupreškog polja. Odatle skreće na sjeveroistok podnožjem predjela Klekovi, pa se, oko 21 čas, zaustavio kod dvije usamljene kuće i u prvoj od njih udaljenoj oko 1200 m istočno od kote 1191, smjestio se. Oko pola časa kasnije, na improvizovano malo letilište, južno od kote 1125 sjevernog dijela Kupreškog polja, po gustoj magli i veoma lošem vremenu, nakon skoro pola časa kruženja, spustio se avion tipa »dakota« s posadom koju je sačinjavalo pet sovjetskih avijatičara na čelu s pilotom kapetanom Crvene armije Aleksandrom Sergejevičem Šornjikovom. U avion su se ukrcali: Tito, dio Vrhovnog štaba NOV i POJ, članovi Politbiroa CKKPJ i NKOP-a, šef Sovjetske i zamjenik šefa Anglo-američke vojne

misije i dio ljudstva Konjičkog eskadrona Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba NOV i POJ. Oko 22 časa 3. juna avion je s Titom uzletio i odmah posle ponoći spustio se na aerodrom kod Barija, odakle je s Kornjejevom automobilom pošao u vilu koju su koristili sovjetski oficiri. Iz nje je ujutro 4. juna prešao i smjestio se u vilu Štaba Baze NOVJ u Italiji, koja se nalazila u Ulici Karbonara. Tu je dobio obavještenje da su tri saveznička aviona (američka) i Šornjikov prevezli i drugu grupu Vrhovnog štaba NOV i POJ s Kupreškog polja.

U Bariju se Tito zadržao tri dana, a zatim noću 6/7. juna, s najužim rukovodstvom NOP-a i šefovima savezničkih vojnih misija, pošao je iz Barija britanskim razaračem »Blekmur«. Pratio ga je britanski razarač »Edžisford«, na kome su bili ukrcani svi oni iz rukovodstva NOP-a i Titove pratnje koji su avionima došli s Kupreškog polja u Bari. Bilo ih je ukupno oko 100 ljudi. Iskrkali su se u zoru 7. juna u luku Komizu. Odatle je Tito pošao automobilom do sela Borovika, gdje se zadržao par dana, a potom se ispeo stazom do pećine zvane Orlovica na brdu Humu, gdje se smjestio.

* * *

16. april Na rezervnom komandnom mjestu u Pećini kod Bastaškog vrela napisao je koncept proglašenja Centralnog komiteta KPJ povodom praznika 1. maja 1944.
17. april Izdao je naredbu o postavljenju komandnog kadra u Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske i u štabovima 4. 6. i 11. korpusa NOVJ.
- Obavijestio je Štab 2. korpusa NOVJ o mjerama koje su preduzete da bi se olakšao položaj njegovih jedinica zahvaćenih neprijateljskom ofanzivom i dao je Štabu korpusa uputstva za dalja dejstva.
- Naredio je Štabu 3. korpusa da pripremi dvije divizije za nastupanje u pravcu zapadne Srbije.
- Obavijestio je Štab Udarne grupe divizija NOVJ o njemačkoj ofanzivi u Crnoj Gori i Sandžaku i naredio da Udarne grupa ispolji dejstva u pravcu Šumadije.
- Dao je nalog načelniku Vrhovnog štaba NOV i POJ da u njegovo ime zatraži preko zamjenika šefa Anglo-američke vojne misije od Vrhovne komande savezničkih snaga za Sredozemlje da saveznička avijacija bombarduje neprijateljeve koncentracije u Nikšiću, Podgorici, Bijelom Polju i Brodarevu.
18. april Naredio je Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da jedinice 4. korpusa NOVJ napadom na željezničku prugu Bosanski Novi–Kostajnica sadejstvuju 5. korpusu NOVJ prilikom napada jedinica toga korpusa na Prijedor.
- Naredio je Štabu 5. korpusa NOVJ da svojim snagama napadne neprijateljev garnizon u Prijedoru.
19. april Sazvao je u Drvaru sjednicu Centralnog komiteta KPJ. Prisustvovali su, pored Tita, još i Aleksandar Ranković, Edvard Kardelj, Ivan Milutinović, dr Vladimir Bakarić, Andrija Hebrang, dr Pavle Gregorić i Marko Belinić. Na dnevnom redu je bilo podnošenje

izvještaja o političkoj situaciji u Hrvatskoj i o organizacionom stanju KP Hrvatske. Tito je najprije objasnio razloge iz kojih je sazvaio sastanak. Zatim je govorio o političkoj nebudnosti koja se ispoljava u Hrvatskoj i o idejnom i političkom zastranjivanju pojedinih najodgovornijih rukovodilaca CKKP Hrvatske u odnosu na jasne stavove CKKPJ. Tito se naročito zadržavao na onim nepravilnostima koje su bile svojstvene Andriji Hebrangu, kao što su: velikohrvatsko nacionalističko zastranjivanje u praktičnom radu; sklonost k umanjivanjima doprinosa NOP-u pojedinih krajeva Hrvatske, iako su ga oni dali u najvećoj mogućoj mjeri; nedopustivo omalovažavanje nekih jugoslovenskih nacija (prvenstveno crnogorske i makedonske); karakteristične tendencije usmjerene ka slabljenju povezanosti Hrvatske s Jugoslavijom kao državnom cjelinom; potcjenjivanje uticaja KP na hrvatske narodne mase, a precjenjivanje uticaja na njih Hrvatske seljačke stranke; zapostavljanje rada na učvršćenju bratstva i jedinstva narodnih masa u Hrvatskoj; pokušaj smjenjivanja nekih viših političkih kadrova u jedinicama NOVJ zbog nebitnih propusta i slično. Uprkos očekivanju da Hebrang nakon toga, u svojstvu političkog sekretara CKKP Hrvatske, podnese izvještaj, on je odbio da to uradi, tražeći da izvještaj podnese Marko Belinić. Nakon Belinićevog izvještaja i diskusije, Tito je oštro ukorio Hebranga, a Beliniću i Gregoriću naložio da poslije povratka u Hrvatsku sazovu sjednicu CKKP Hrvatske i na dnevni red stave sva pitanja o kojima se raspravljalo i da se tom prilikom kritički ocijeni Hebrangovo političko djelovanje, kao i da se dosljedno sprovodi u djelo politika bratstva i jedinstva naroda Hrvatske i u praksi sprovodi njihovo akciono jedinstvo u borbi protiv ustaša i fašističkih okupatora.

Obavijestio je Štab 2. korpusa NOVJ da je jedinice toga korpusa uvrstio u prvi plan za snabdijevanje hranom, a zatim upozorio Štab korpusa da za savezničko bombardovanje određuje samo ona mjesta u kojima se nalaze neprijateljevi važni vojni objekti.

Skretnuo je pažnju Štabu 3. korpusa da za savezničko bombardovanje predloži ona mjesta u kojima se nalaze neprijateljevi važni vojni objekti ili grupisane neprijateljeve snage.

Upozorio je Štab Udarne grupe divizije da je nerealno očekivati da moravske NO brigade prihvate na Ibru Udaru grupu divizija i naložio tome Štabu da Ibar forsira sopstvenim snagama.

20. april

Dao je Edvardu Kardelju svoj koncept prvomajskog proglašenja Centralnog komiteta KPJ s nalogom da ga pročitaju i ostali članovi Politbiroa CKKPJ i sastave konačan tekst.

Naredio je Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da prihvati Andriju Hebranga i ostale članove CKKP Hrvatske koji se iz Drvara vraćaju za Hrvatsku i da ispita do koga je krivica što su Nijemci prilikom prodora u Bravno i Mazin zarobili 20 Engleza.

Upozorio je Štab Udarne grupe divizije NOVJ da ne donosi preuranjene odluke i da ne slabi udarnu moć svoje grupe upućivanjem pojedinih brigada u šumadiju.

Oko 9 časova pošao je zajedno sa šefom Sovjetske vojne misije general-lajtnantom N. Kornjejevom iz Drvara malom kompozicijom voza uzanim kolosjekom preko Oštrelja i željezničke stanice Potoci do prve oštre okuke u šumskom masivu Velike Uvale, gdje su se iskrcali. Nastavili su put pješice nekoliko stotina metara

blagom jarugom na sjeverozapad i obišli rezervno sjedište Vrhovnog štaba NOV i POJ koje se tu izgrađivalo. Tom prilikom je dao sugestiju da se na pogodnim mjestima izgrade i magacinski prostori za stokiranje rezervi najnužnijih namirnica i sanitetskog materijala za opskrbu jedne korpusne bolnice. Predveče Tito se, zajedno s Kornjejevom, ukrcao u voz i s padom mraka vratio se u Drvar.

21. april

Obavijestio je Štab 2. korpusa NOVJ da Udarnoj grupi divizija NOVJ neće mijenjati dodijeljeni joj zadatak i naredio da se korpus održi na svom operativnom prostoru prilagođavajući borbena dejstva novonastalim uslovima.

Zatražio je od Štaba 3. korpusa NOVJ da hitno pripremi dvije divizije za prebacivanje u Srbiju i da sektor Srebrenice osigura mostobranom.

Naredio je Štabu 5. korpusa NOVJ da svojim jedinicama minira i vojnički obezbijedi pravac koji preko klanca Ripča vodi k Bosanskom Petrovcu.

Uputio je dva radiograma Štabu Mornarice NOVJ. U jednom mu je saopštio da je britanska komanda uložila oštar protest zbog strijeljanja zarobljenih ratnih zločinaca i naredio da se to više ne događa bez odobrenja Vrhovnog štaba NOV i POJ, a u drugom radiogramu je izrazio svoje neslaganje da se izvode desantni prepadi većih razmjera na dalmatinska ostrva bez sadejstva britanskih snaga stacioniranih na Visu.

Složio se s prijedlogom Štaba Udarne grupe divizije NOVJ da svoje jedinice prebaci sjeverno od linije Požega (Užička)–Užice i za uporišta im odredio planine Suvobor i Medvednik.

22. april

Propisao je Uredbu o zvanjima političkih komesara u NOVJ i precizirao njihove rangove.

Uputio je pozdrav narodu Slovenije povodom trogodišnjice osnivanja Osvobodilne fronte.

Obavijestio je Zastupništvo NKOJ-a u Italiji o razlozima neupućivanja vojne misije NOVJ u Sjedinjene Američke Države.

Zatražio je od Štaba 3. korpusa NOVJ da predloži sastav komande za dvije divizije koje namjerava da uputi u zapadnu Srbiju.

23. april

Izdao je naredbu da se u NOVJ dotadašnje zvanje *zamjenik političkog komesara* promijeni u zvanje *pomoćnik političkog komesara*.

Naredio je Štabu 3. korpusa NOVJ da što prije uputi dvije divizije iz istočne Bosne u zapadnu Srbiju da bi svojim dejstvom olakšale nastupanje Udarne grupe divizija NOVJ.

Dao je direktivu štabovima Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske NO divizije da preduzmu jače demonstrativne napade na Hvar, Brač i druga ostrva da bi olakšali položaj tamošnjeg stanovništva.

Naredio je Štabu Udarne grupe divizija NOVJ da svojim jedinicama energično nastupaju sjeverno od Užica i obavijestio ga da će mu pri izvršenju tog zadatka sadejstvovati dvije divizije iz istočne Bosne.

Pohvalio je 38. srednjobosansku udarnu diviziju za uspješna dejstva na Majevici i u Posavini.

Pohvalio je 17. majevičku udarnu brigadu za uspješna dejstva i za zaštitu ranjenika u Donjoj Trnovi.

Saglasio se s konačnim tekstom prvomajskog proglašenja CKKPJ narodima Jugoslavije i naredio načelniku Vrhovnog štaba da se preko radio-stanica Vrhovnog štaba proglas emituje uzastopno četiri naredna dana i odmah to najavi operativnim štabovima NOVJ.

24. april Propisao je Uredbu o zvanjima pomoćnika političkih komesara u NOVJ i precizirao njihove rangove.
- Saopštio je Štabu 3. korpusa NOVJ sastav zajedničkog štaba 16. i 17. udarne divizije i naredio da te divizije ovladaju Ljubovijom i Bajinom Baštom.
25. april Propisao je nov način pozdravljanja u NOVJ.
- Izdao je naredbu o zabrani nošenja nepropisnih kapa u jedinicama NOVJ.
- Saglasio se s predlogom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske da se u korpusnoj vojnoj oblasti formira tehnički odsjek.
- Naredio je Štabu 2. korpusa NOVJ da dijelovi 29. hercegovačke udarne divizije s odsjeka Ston–Dubrovnik sadejstvuju s jedinicama NOVJ koje su oslobodile veći dio ostrva Korčule.
- Izdao je direktivu general-majoru Danilu Lekiću o pravcima nastupanja i načinu dejstva Operativne grupe 16. i 17. udarne divizije radi sadejstva Udarnoj grupi divizija orijentisanoj k planinskom masivu Maljen–Suvobor.
26. april Rano ujutro je pošao na rezervno komandno mjesto u Pećinu kod Bastaškog vrela i zadržao se do kraja dana. Vjerovatno je toga dana napisao odgovore, u formi intervju-a, na listu pitanja koju mu je iz Barija dostavio dopisnik »Asošijeted presa« Džozef Morton. Odgovore je neki dan kasnije avionskom poštom uputio preko Zastupništva NKOJ-a u Italiji, koje ih je predalo Mortonu 30. aprila.
27. april Zamjerio je Zastupništvu NKOJ-a u Italiji što se dozvolilo da Zoran Žujović objavi tačan datum održavanja II kongresa USAOJ-a.
- Dao je direktivu članu Vrhovnog štaba NOV i POJ Sretenu Žujoviću i štabovima Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske NO divizije o postupku sa zarobljenim Nijemcima i da nastoje odbraniti oslobodena ostrva.
28. april Ukorio je Glavni štab NOV i PO Hrvatske što je odgodio napad svojih jedinica na Vrhovine zbog lošeg vremena.
29. april Upozorio je Štab 3. korpusa NOVJ da stalno ima u vidu da je razvoj NOP-a u Srbiji od presudnog značaja za cijelu Jugoslaviju.
- Pohvalio je poručnika Nikolu Obradovića što je sa svojom četom oslobodio 8 američkih pilota.
30. april Obavijestio je Štab 3. korpusa NOVJ o postignutom uspjehu Udarne grupe divizija NOVJ i ponovo zatražio da se Operativna grupa sastavljena od 16. i 17. udarne divizije iz istočne Bosne prebaci u zapadnu Srbiju i istovremeno dao direktivu za dejstvo ostalih jedinica 3. korpusa NOVJ.

- Obavijestio je Štab Udarne grupe divizija NOVJ da njemačka ofanzivna dejstva u istočnoj Bosni ometaju prebacivanje dviju divizija preko Drine u Srbiju.
- Kraj aprila ili početak maja Naredio je Glavnom štabu NOV i PO Makedonije da se izade u susret molbi vrhovnog komandanta savezničkih snaga za Sredozemlje generala H.M.Vilsona i razore rudnici hroma u Makedoniji.
1. maj Pohvalio je 26. dalmatinsku NO diviziju i Mornaricu NOVJ za uspješno izvršene desantne prepade na ostrva Mljet i Korčulu.
2. maj Održao je govor na II kongresu USAOJ-a.
- Naredio je Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da u vezi s molbom izbjegličke čehoslovačke vlade dostavi podatke o NO brigadi »Jan Žižka«.
- Naložio je Zastupništvu NKOJ-a u Italiji da radiografski najhitnije prenese sve pozdrave iz inostranstva upućene II kongresu USAOJ-a.
3. maj Odgovorio je vrhovnom komandantu savezničkih snaga za Sredozemlje generalu H.M.Vilsonu da je udovoljio njegovoj molbi za razaranje rudnika hroma u Makedoniji i zahvalio na Vilsonovoj čestici jedinicama NOVJ koje su razbile njemačke garnizone na ostrvima Mljetu i Korčuli.
- Naredio je Štabu 2. korpusa NOVJ da se radi boljeg snabdijevanja italijanskih partizanskih jedinica poveže direktnom radio-vezom Štab italijanske partizanske divizije »Garibaldi« s italijanskom vladom.
- Zatražio je od Štaba 3. korpusa najhitniji odgovor o tome šta je urađeno u pogledu prebacivanja 16. i 17. udarne divizije u zapadnu Srbiju i naredio da Štab korpusa uspostavi rado-vezu s partijsko-političkim rukovodstvom Srbije koje se kreće sa Štabom Udarne grupe divizija NOVJ.
4. maj Odobrio je činove koje je predložio Glavni štab NOV i PO Hrvatske za komandni kadar Unske operativne grupe brigada NOVJ.
- Pošao je automobilom na svoje rezervno komandno mjesto u Pećini kod Bastaškog vrela i zadržao se do kraja dana, a potom se vratio u Drvar.
5. maj Upozorio je Štab 3. korpusa NOVJ da najhitnije uputi najmanje jednu diviziju preko Starog Broda na sektor planine Tare da bi udarila u bok neprijateljevim snagama koje napadaju Udarnu grupu divizija NOVJ na planinskom prostoru Medvednik-Maljen, a zatim da istim pravcem uputi još jednu diviziju.
- Preko Štaba 3. korpusa NOVJ naredio je komandantu Operativne grupe 16. i 17. udarne divizije general-majoru Danilu Lekiću da se s objema divizijama prebaci preko Drine na planinu Taru i napadima u pravcu Užica i Bajine Bašte olakša položaj Udarne grupe divizija NOVJ na Medvedniku i Maljenu, a zatim da zaposjedne prostor Bajina Bašta-Ljubovija.
- Pohvalio je 8. kordunašku udarnu diviziju za uspješne borbe koje je u martu 1944. vodila na prostoru Plaški Tounj i Primišlje i za borbe koje je u aprilu 1944. vodila u sjeveroistočnom Kordunu i Cazinskoj krajini.

- Pohvalio je 3. vojvodansku udarnu brigadu za izvanredno zalaganje u trodnevnim borbama vođenim od 27. do 29. aprila u sjeverozapadnom dijelu Birča.
6. maj
 Sazvao je u Drvaru sjednicu NKOJ-a i njom rukovodio. Na njoj je u okviru druge tačke dnevnoga reda podnio izvještaj o tome kako se u inostranstvu gleda na NOP, zatim o obrazovanju vazduhoplovne grupe NOVJ u sastavu britanskog ratnog vazduhoplovstva i o obrazovanju tenkovskih bataljona NOVJ uvježbanih na poligonima savezničke vojske na Srednjem istoku.
- Dao je intervju britanskom novinaru Džonu Talbotu i američkom novinaru Stojanu Pribićeviću kao zvaničnim predstavnicima britanske i američke štampe.
- Obavjestio je Štab 3. korpusa NOVJ kojim pravcem se kreće 16. muslimanska udarna brigada da bi ušla u sastav svoje 27. istočno-bosanske udarne divizije.
- Složio se s prijedlogom Staba Udarne grupe divizija NOVJ o formiranju manevarskih grupa za dejstva na odvojenim pravcima, naređujući da se planina Tara drži kao mostobran.
- Pohvalio je 15. majevičku udarnu brigadu za uspješne borbe koje je vodila u drugoj polovini aprila 1944. nastupajući k velikoj okuci Drine i borbama vođenim početkom maja 1944. za izvlačenje iz te okuke.
7. maj
 Naredio je Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da prihvati člana Direkcije KP Italije Vinčenca Bjanka Vitorija na njegovom putu za sjevernu Italiju.
- Pošao je automobilom na svoje rezervno komandno mjesto u Pećini kod Bastaškog vrela i zadržao se do kraja dana, a potom se vratio u Drvar.
- Oko 7. maja
 Dao je smjernice organizacionom sekretaru KPJ Aleksandru Rankoviću da napiše uputstvo o uspostavljanju jedinstvene evidencije starješinskog kadra NOVJ.
8. maj
 Saopštio je Vojnoj misiji NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje da sve službe i institucije NOVJ u Italiji sačinjavaju Bazu NOVJ u Italiji, čiji je komandant pukovnik Milentije Popović, koji istovremeno rukovodi Zastupništvom NKOJ-a u Italiji i da je ta Baza sastavni dio Vojne misije general-majora dr Vladimira Velebita.
- Naložio je Zastupništvu NKOJ-a u Italiji da se formira Informaciono-politički odsjek Zastupništva NKOJ-a u Italiji i precizirao njegove osnovne zadatke.
- Obavjestio je Štab Baze NOVJ i Zastupništvo NKOJ-a u Italiji da član Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ potpukovnik Parker nije pravilno protumačio Titov stav prema zarobljenim zločincima, kojima treba suditi odmah, a ne poslije završetka rata.
- Preko Zastupništva NKOJ-a u Italiji uputio je poruku povjereniku NKOJ-a za spoljne poslove dr Josipu Smodlaku da izbjegava davanje ma kakvih izjava u ime Tita i naglasio da nije dozvolio dolazak nikakvim poljskim misijama u Jugoslaviju.
- Saglasio se s prijedlogom Štaba 2. korpusa o postavljenjima u 29. hercegovačkoj udarnoj diviziji.

9. maj

Zatražio je od svih zemaljskih antifašističkih vijeća narodnog oslobođenja da saopšte imena trojice svojih kandidata za *Državnu komisiju za utvrđivanje ratnih zločina*.

Naredio je Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da uputi u Vrhovni štab svog šefa Šifrantskog odjeljenja, radi primanja instrukcija za rad i da saopšti slovenačkoj omladinskoj delegaciji da svoje govore na II kongresu USAOJ-a pošalju Centralnom odboru USAOJ-a.

Saopštio je Štabu 3. korpusa NOVJ uslove pod kojima će primiti ratni materijal avionskim isporukama.

Obavjestio je Štab Udarne grupe divizija da su dvije divizije ponovo orijentisane za prelazak na desnu obalu Drine i naredio mu da s njima uspostavi vezu na mostobranu.

Upozorio je komandanta Operativne grupe 16. i 17. udarne divizije general-majora Danila Lekića da je zakasnio za stvaranje mostobrana na sektoru Bajina Bašta-Ljubovija i naredio mu da prede Drinu kod sela Starog Broda ili južnije od njega.

Obavjestio je Štab Udarne grupe divizija NOVJ da su Nijemci onemogućili dolazak k njima dviju divizija iz istočne Bosne i naredio da se Udarne grupa divizija prebaci na planinu Goliju i osloni na jedinice 2. korpusa NOVJ.

Naredio je Štabu Mornarice NOVJ i Štabu 26. dalmatinske NO divizije da se svi zarobljeni ratni zločinci s potrebnim podacima upućuju u sjedište Vrhovnog štaba NOV i POJ. gdje će im suditi odgovarajući sud.

Naredio je potpukovniku Miloju Milojeviću da s Visa pođe u Bari i stavi se na raspolaganje dr Vladimiru Velebitu kao član Vojne misije NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje.

Vodio je razgovor sa zamjenikom šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ potpukovnikom Vivijanom Stritom i iznio svoje stavove u vezi s ratnim zarobljenicima koje su zarobile jedinice NOVJ i savezničke snage stacionirane na Visu u zajedničkim desantnim prepadima na dalmatinska ostrva.

10. maj

Oštro je osudio postupak političkog komesara 3. korpusa NOVJ pukovnika Vladimira Popovića, koji se obratio Centralnom komitetu KPJ radi toga što je Tito kritikovao Štab 3. korpusa za neizvršenje postavljenog mu zadatka.

Ujutro je automobilom (»džipom«) pošao na svoje rezervno komandno mjesto, gdje se zadržao do pred večer, a zatim se vratio u Drvar.

11. maj

Saglasio se sa sadržinom uputstva o formiranju personalnih odjeljenja i odsjeka, koje je prema njegovim smjernicama napisao Aleksandar Ranković.

Obavjestio je Glavni štab NOV i PO Srbije da se Udarne grupa divizija NOVJ nije uspjela prebaciti preko Ibra i preporučio Glavnom štabu da južnomoravskim jedinicama razbije četnike na planini Kopaoniku i razori željezničku prugu u dolini Ibra.

Zatražio je od Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske da odmah izvjesti može li se na aerodrom na Krbavskom polju bezbjedno avionom spustiti čovjek koji bi organizovao evakuaciju ranjenika za južnu Italiju.

Uputio je poruku Zastupništvu NKOJ-a u Italiji da u intervjuu datom »Asošijeted presu« ne dozvoljava nikakve dalje izmjene.

Upozorio je Štab Udarne grupe divizija NOVJ da je nepravilno i opasno razdvajanje 2. proleterske od 5. krajiške udarne divizije i naredio da odmah 2. proletersku diviziju prebaci s planine Tare k 5. krajiškoj diviziji u rejon Zlatibora.

12. maj

Obavjestio je Štab 2. korpusa NOVJ da se Udarne grupa divizija NOVJ morala povući k Zlatiboru i osloniti se na 2. korpus i da će na teritoriju korpusa uputiti još i 16. vojvodansku i 17. istočnobosansku udarnu diviziju radi formiranja operativne grupe, koju namjerava pod komandom Peka Dapčevića orijentisati k unutrašnjosti Srbije.

Naredio je Štabu Udarne grupe divizija NOVJ da obje svoje divizije prebaci na slobodnu teritoriju 2. korpusa NOVJ, tu ih odmori i popuni ratnim materijalom i obavijestio ga da će se Udarnoj grupi uskoro priključiti još dvije divizije koje će doći iz istočne Bosne.

Oko 12. maja

Dao je organizacionom sekretaru KPJ Aleksandru Rankoviću osnovne smjernice o pitanjima kojima će se u ime CKKPJ obratiti politodjelima i divizijskim komitetima KPJ 16. i 36. vojvodanske udarne divizije.

13. maj

Sazvao je u Drvaru sjednicu NKOJ-a i njom rukovodio. Raspravljalo se o radu pojedinih povjereništava NKOJ-a i o projektima njihovih uputstava namijenjenih izvršnim odborima zemaljskih antifašističkih vijeća.

Izdao je naredbu o obrazovanju Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-e) Povjereništva za narodnu odbranu NKOJ-a i odredio mu osnovne zadatke.

Naredio je Štabu 3. korpusa NOVJ da se 17. istočnobosanska udarna divizija priključi 2. korpusu NOVJ, a 16. vojvodanska udarna divizija da se prethodno odmori i popuni ratnim materijalom.

Naredio je štabovima Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske NO divizije da se u buduće nijedan zarobljenik ne smije strijeljati, a zarobljeni zločinci da se na iskljeđenje sprovedu u sjedište Vrhovnog štaba NOV i POJ.

14. maj

Saglasio se sa sadržinom pisma koje je u ime CKKPJ napisao Aleksandar Ranković politodjelima i divizijskim komitetima 16. i 36. vojvodanske udarne divizije i dao nalog da im se pismo uputi.

Upozorio je operativne štabove NOVJ da su nesigurne postojeće šifre kojima se služe i naložio da se pomoću njih ne saopštavaju vojne tajne, već da se važniji podaci saopštavaju »u zavijenoj formi«, tj. tako da budu razumljivi samo za štabove NOVJ.

Uputio je dva radiograma Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske. U jednom je naredio da žito koje se nalazi kod Komande 2. ličkog područja isporuči 6. ličkoj proleterskoj diviziji »Nikola Tesla«, a u drugom je zatražio od Glavnog štaba objašnjenje kako se smjelo desiti da Nijemci kod Divosela zarobe dva ljekara pripadnika NOP-a i naložio da se sve preduzme za njihovo spasavanje iz ustaškog zatvora u Zagrebu.

Naredio je Štabu 2. korpusa NOVJ da zajedno s Udarom grupom divizija razbije četničke snage Dragoljuba Mihailovića

- koje se iz jugozapadne Srbije njemačkim kamionima prebacuju k dolini rijeke Lima.
- Zatražio je od Štaba 2. korpusa NOVJ da hitno javi kojim pravcem treba iz Drvara uputiti omladinsku delegaciju Crne Gore i Boke koja je učestvovala na II kongresu USAOJ-a.
15. maj Naredio je Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da dostavi jasan pregled situacije na svojoj teritoriji, ne ponavljajući podatke koje dostavlja Štab 6. korpusa NOVJ, s kojim Vrhovni štab NOV i POJ ima direktnu radio-vezu.
- Dao je instrukciju Zastupništvu NKOJ-a u Italiji da u postojećoj situaciji smatra nepotrebnim da dolaze poljski oficiri u Jugoslaviju radi prihvatanja Poljaka koji se nalaze u njemačkim borbenim formacijama.
- Naredio je Štabu Mornarice NOVJ da se avion koji je stigao na viši aerodrom dobro maskira i zatražio obrazloženje zašto je Štab Mornarice bez odobrenja Vrhovnog štaba uputio grupu avijatičara s Visa u Italiju.
16. maj Obavijestio je Glavni štab NOV i PO Hrvatske da se pokretni ranjenici 11. korpusa iz Like mogu prihvatiti i da je naredio da to izvrši 6. lička proleterska divizija »Nikola Tesla«.
- Pohvalio je 1. i 3. bataljon 1. dalmatinske udarne brigade za izvanrednu hrabrost i požrtvovanost pokazanu prilikom izvođenja desantnog prepada na ostrvo Šoltu 10. maja 1944.
- Pohvalio je 4. bataljon 5. crnogorske udarne brigade za primjernu odvažnost i junaštvo u borbama koje je od 12. do 14. maja 1944. vodio protiv Nijemaca i četnika u zahvatu komunikacije Prijepolje-Sjenica.
- Oko 16. maja Dao je instrukcije šefu Vojnosudskog odsjeka Vrhovnog štaba NOV i POJ dr Josipu Hrnčeviću da sastavi nacrt Uredbe o vojnim sudovima NOV i POJ i nacrt Naredbe o disciplinskoj odgovornosti vojnih lica.
17. maj Dao je direktivu Štabu Baze NOVJ u Italiji da novopripjelo vazduhoplovno ljudstvo iz Jugoslavije uputi za popunu 1. jugoslovenske lovačke eskadrile ili dalje školovanje na Srednjem istoku, a od novopripjelih tenkista i šofera da se u Italiji formiraju novi tenkovski bataljoni.
- Uputio je dva radiograma Štabu 2. korpusa NOVJ. U jednom ga je obavijestio o mjerama koje će preduzeti da bi snage predviđene za odlazak u Srbiju uspješno izvršile taj zadatak, a u drugom radiogramu je skrenuo pažnju Štabu korpusa na mjere kojih se mora pridržavati radi urednog primanja avionskih isporuka za jedinice korpusa.
- Obavijestio je Štab Udarne grupe divizija NOVJ da jedinice 2. korpusa vode borbe na komunikaciji Prijepolje – Sjenica i naredio da se tu poveže s njima.
- Oko 17. maja Dao je osnovne smjernice organizacionom sekretaru KPJ Aleksandru Rankoviću za pismo koje će u ime CKKPJ napisati Divizijskom komitetu KPJ 17. istočnobosanske udarne divizije.
18. maj Postavio je pitanje rukovodstvu Vojne misije NOVJ u SSSR-u zašto ne dostavlja redovne izvještaje o svom radu i dao mu

instrukcije u vezi s ratnim potrebama NOVJ i ishranom naroda u pojedinim oblastima kojima prijeti glad.

Dao je uputstvo Štabu 2. korpusa NOVJ na kojem sektoru i od kojeg datuma treba jedan bataljon da prihvati omladinsku delegaciju Crne Gore i Boke koja se vraća nakon učešća na II kongresu USAOJ-a.

Zatražio je od Štaba 3. korpusa NOVJ da izvesti je li 17. istočnobosanska udarna divizija pošla na izvršenje dodijeljenog joj zadatka.

19. maj

Saglasio se sa sadržinom pisma koje je u ime CKKPJ napisao Aleksandar Ranković Divizijskom komitetu KPJ 17. istočnobosanske udarne divizije i dao nalog da se po jedan primjerak toga pisma, radi pouke, dostavi još i Divizijskom komitetu KPJ 27. istočnobosanske udarne divizije i Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu.

U svojstvu predsjednika NKOJ-a naložio je opunomoćeniku NKOJ-a u Vojnoj misiji NOVJ u SSSR-u Milovanu Đilasu da što prije vrati originale ili fotokopije četničkih dokumenata koje je sa sobom ponio.

Pohvalio je 5. crnogorsku udarnu brigadu za primjernu upornost, hrabrost i izdržljivost u borbama koje je vodila od 13. do 19. maja 1944. na komunikaciji Prijepolje – Sjenica.

Oko 19. maja

Primio je u Drvaru zamjenika šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ britanskog potpukovnika Vivijana Strita, koji mu je predo poruku Vinstona Čerčila od 17. maja 1944. u kojoj Čerčil obavještava Tita da je raspuštena vlada Božidara Purića, a mandat za sastav nove vlade predat dr Ivanu Subašiću. Tito je u razgovoru sa Stritom povoljno ocijenio taj događaj i naglasio da se o tome neće davati nikakav komentar dok se ne prodiskutuje u NKOJ-u. Strit je o tom susretu s Titom poslao 24. maja izvještaj svom šefu brigadiru Ficroju Makleju, koji se tada nalazio u Alžiru, i naglasio: »Imam dojam da je taj potez pružio Titu zadovoljstvo te mislim da možemo očekivati povoljne akcije«.

20. maj

Uputio je poruku svim forumima KPJ, organima narodne vlasti i štabovima NOVJ da ne komenatrišu vijesti o formiranju nove kraljevske jugoslovenske vlade u Londonu dok ne dobiju zvaničan stav NKOJ-a.

Preko Zastupništva NKOJ-a u Italiji uputio je naređenje načelniku Odjeljenja za vojno vazduhoplovstvo Vrhovnog štaba NOV i POJ pukovniku Francu Pircu da kontingent dobrovoljaca koji je došao iz Kaira uputi na raspolaganje Vrhovnom štabu NOV i POJ i da dođe u sjedište Vrhovnog štaba na referisanje.

Obavijestio je Štab 3. korpusa NOVJ o rejonu gdje treba da se 17. istočnobosanska udarna divizija poveže s 2. korpusom i upozorio je korpus da Nijemci dekriptuju radiograme štabova NOVJ.

Pohvalio je 15. slovenačku NO diviziju zbog uspješnih borbi koje je vodila na sektoru Trebnje – Novo Mesto, a posebno je pohvalio 5. slovenačku udarnu brigadu »Ivan Cankar« te divizije, koja je poslije petodnevnih borbi oslobodila važno komunikacijsko čvorište Trebnje.

21. maj Odgovorio je predsjedniku britanske vlade Vinstonu Čerčilu na njegovu poruku od 17. maja 1944. u vezi s raspuštanjem vlade Božidara Purića i davanja mandata za sastav nove vlade dr Ivanu Šubašiću.
- Slaglasio se s ranijim prijedlozima rukovodstva Vojne misije NOVJ u SSSR-u i dao nalog da Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« ne daje nikakve komentare povodom raspuštanja vlade Božidara Purića i pokušaja obrazovanja nove vlade dok o tome ne dobije direktive NKOJ-a.
- Pošao je automobilom na svoje rezervno komandno mjesto u Pećinu kod Bastaškog vrela. Vjerovatno tu je tokom dana pregledao nacrt Uredbe o vojnim sudovima NOV i POJ i nacrt Naredbe o disciplinskoj odgovornosti vojnih lica i na tekstove dao svoje konkretne primjedbe. Uveče se vratio u Drvar.
22. maj Uputio je dva radiograma rukovodstvu Vojne misije NOVJ u SSSR-u. U prvom je dao uputstva kojim pismom treba ispisati nazive na ordenima i odobrio da šef Vojne misije NOVJ u SSSR-u general-lajtnant Velimir Terzić može javno istupati. U drugom radiogramu je upozorio da članovi Vojne misije NOVJ u SSSR-u ne daju nikakve izjave o pokušaju obrazovanja vlade dr Ivana Šubašića, a njihovo istupanje preko moskovskog radija protiv dr Vladimira Mačeka da bude zasnovano na konkretnim činjenicama i saopštio im kakve se izmjene unose u prvobitni nacrt državnog grba nove Jugoslavije.
- Naredio je Štabu 3. korpusa NOVJ da izvijesti koju će jedinicu iz svog sastava uputiti na sektor Kalinovik – Foča i da dostavi provjerene podatke o tome koji se pukovi njemačke 13. SS dobrovoljačke brdske lovačke divizije »Handžar« nalaze u istočnoj Bosni.
23. maj Uputio je poruku predsjedniku britanske vlade Vinstonu Čerčilu u kojoj mu je odgovorio na molbu upućenu 11. maja 1944. da se Nijemci koje u zajedničkim borbama zarobe britanske jedinice i jedinice NOVJ ne strijeljaju do završetka rata, pa iako se za njih dokaže da su ratni zločinci.
- Naredio je pojedinačno svakom od operativnih štabova NOVJ koliki će broj najhrabrijih boraca i rukovodilaca predložiti za dodjelu sovjetskih odlikovanja.
- Zatražio je od Glavnog štaba NOV i PO Slovenije da određenje izvijesti gdje se koncentrišu njemačke snage i koje se njihove jedinice nalaze na teritoriji Slovenije i Istre.
24. maj Naredio je operativnim štabovima NOVJ da za jedinice svoga formacijskog sastava dostave spisak boraca i rukovodilaca koje predlažu za odlikovanja.
- Pošao je automobilom na svoje rezervno komandno mjesto u Pećini kod Bastaškog vrela, gdje se zadržao. Vjerovatno tu je tokom dana pregledao konačni tekst Uredbe o vojnim sudovima NOV i POJ i Naredbe o disciplinskoj odgovornosti vojnih lica i odobrio ga. Predveče se vratio u Drvarsku pećinu i obavijestio Zastupništvo NKOJ-a u Italiji da će kurir donijeti poštu za dr Josipa Smolaku i naložio da se ispita ko je novinaru Đžonu Talbotu dao netačne podatke o petoj neprijateljskoj ofanzivi, koji su »na srpskom jeziku prije tri dana« objavljeni preko london-skog radija.

Naredio je Štabu Mornarice NOVJ da sve zarobljenike zadrži dok Winston Čerčil ne odgovori na poslati mu prijedlog u vezi s njima i upozorio da nije Štab Mornarice kompetentan da određuje koje će objekte na kopnu bombardovati saveznička avijacija, već to spada u nadležnost Vrhovnog štaba NOV i POJ.

25. maj

U 6,35 časova Nijemci su otpočeli snažno bombardovanje Drvara, koje je neprekidno trajalo 25 minuta. Nakon toga je spušten prvi desantni talas njemačkog 500. SS padobransko-desantnog bataljona, dok su istovremeno jake snage njemačke 2. oklopne armije koncentrično nastupile k Drvaru. To je bio početak njemačke operacije »Reselsprung«, koja je imala za cilj da razbije najviše rukovodstvo NOP-a Jugoslavije, a prije svega da se po svaku cijenu ubije ili zarobi Tito. Iz barake sagrađene u Pećini stijene iznad desne obale Unca, gdje je bilo stalno Titovo sjedište, on je oko 7.15 časova naredio načelniku Vrhovnog štaba Arsu Jovanoviću i članovima Vrhovnog štaba Aleksandru Rankoviću i Sretenu Žujoviću da organizuju čvrstu odbranu Pećine dok je bezbjedno ne napuste svi članovi rukovodstva NOP-a, da se postaraju o bezbjednosti savezničkih vojnih misija, da naredi obližnjim štabovima NOVJ da hitno upute u Drvar pojačanja radi razbijanja njemačkih desantnih snaga, a istovremeno da održavaju redovnu kurirsku vezu i s njim i međusobnu. Oko 10 časova Tito je naredio da se napusti Pećina spuštanjem konopom u kanjon presahlog potoka, a odatle da se izađe na plato iznad Pećine i pode k Potocima, radi smještaja u rezervnom sjedištu Vrhovnog štaba NOV i POJ. Nešto prije 11 časova Tito je prvi napustio Pećinu. Novi snažni nalet njemačke avijacije zatekao ga je na bespuću golog krša istočno od Pećine, odakle je u 11.50 časova posmatrao spuštanje na Drvar drugog desantnog talasa. Oko podne Tito je došao do željezničke pruge iznad Pećine, a zatim pošao do jugozapadne padine visa Stražbenice, gdje se zadržao. Odatle je poslao naredjenja A. Jovanoviću, A. Rankoviću i S. Žujoviću, koji su s platoa iznad Pećine kod Drvara i kosu Pasjak rukovodili ljudstvom koje je štitilo izvlačenje Tita i ostalih članova rukovodstva NOP-a, da se slušaoci Oficirske škole Vrhovnog štaba NOV i POJ izvuku iz borbe, a 6. lička proleterska divizija »Nikola Tesla« da u toku noći uništi desantne snage. Pred večer se Tito premjestio u jednu kolibu sela Jasikovače. Tu su k njemu prispjeli Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković i general-lajtnant Nikolaj Kornjejev. Ranković je upoznao Tita da su se Arso Jovanović i Sreten Žujović zadržali u rejonu ceste Drvar—Oštrelj i da postoji vjerovatnoća brzog prodora njemačkih snaga u Drvar. Na osnovu toga je Tito novim naredjenjem naložio 6. ličkoj proleterskoj diviziji »Nikola Tesla« da prije zore povuče jedinice iz Drvara.

Noć 25/26. maj

Kasno noću Tito je sa svima prispjelim kod njega pošao do početnog dijela Materića uvale, gdje je prispio u zoru 26. maja i tu se zadržao.

26. maj

Iz Materića uvale je uputio A. Rankovića na rezervno sjedište Vrhovnog štaba NOV i POJ, izgrađeno u uvali blizu željezničke stanice Potoci, i naredio mu da odatle održava telefonsku vezu sa štabovima 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa NOVJ i da pristupi organizovanju novog radio-centra Vrhovnog štaba NOV i POJ, jer je čitav Radio-odsjek Odeljenja za veze Vrhovnog štaba bio potpuno uništen. Istovremeno je obavijestio

Rankovića o pravcu svog daljeg kretanja. Od ranog jutra toga dana rejon Titovog logorovanja intenzivno je izvidala njemačka avijacija, a rejon Potoka mitraljirala i bombardovala. Tokom dana kod Tita su prispjeli Arso Jovanović i Sreten Žujović i izvjestili ga da je njemačka motorizacija preko Oštrejla prodrla u Drvar. Dajući im uputstva za dalji rad, Tito je i njih dvojicu poslao k Rankoviću na Potoke.

Noć 26/27. maj U sumrak je Tito naredio dalji pokret i, preko Materiću uvale, u zoru 27. maja prispio u sjeverozapadni dio šume Velike Uvale. Smjestio se pod šatorom na podnožju bezimenog visa na oko 700 m jugozapadno od kote 1148. Tu ga je u toku dana njemačka avijacija često mitraljirala.

27. maj Rano ujutro kod Tita je došao potpukovnik Miladin Ivanović (oficir za vezu sa savezničkim vojnim misijama i tada komandant logorovanja na Potocima) i prenio Titu obavještenja koja su mu poslali Arso Jovanović i Aleksandar Ranković. Tito je preko Ivanovića poslao poruku Jovanoviću i Rankoviću da se naredi Štabu 1. proleterskog korpusa da spriječi dalji prodor njemačkih snaga od Mliništa i Jasenovih Potoka k novom sjedištu Vrhovnog štaba, a Štabu 5. korpusa da se što prije zatvori pravac Oštrejla—Potoci i da komandant toga korpusa dođe na referisanje kod Tita. Američkom pukovniku Džordžu Krajgeru, koji se spremao za odlazak u Bari, poručio je da savezničkoj komandi prenese poruku o neuspjehu njemačkog desanta na Drvar.

28. maj U zoru je s malog skrivenog aerodroma Vrhovnog štaba NOV i POJ, izgrađenog na livadici Uvali (oko 2 km sjeveroistočno od željezničke stanice Potoci), odletio američki pukovnik Džordž Krajger avionom »Auster« za Vis, a odatle za Bari i prenio Titovu poruku o neuspjehu njemačkog desanta na Drvar.

Rano ujutru je na sastanku, kome su prisustvovali komandant 5. korpusa NOVJ general-lajtnant Slavko Rodić i načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović, upoznao Rodića da će se 1. proleterski korpus orijentisati k Srbiji i naredio da 5. korpus preuzme na sebe težište borbe protiv njemačkih snaga koje nastupaju od Jajca i Mrkonjić-Grada k Potocima.

Naredio je Štabu 2. korpusa NOVJ da hitno izvijesti kakva je situacija u operativnom prostoru korpusa, da stalno održava radio-vezu s Vrhovnim štabom služeći se šifrom Štaba 3. crnogorske udarne divizije i obavijestio Štab korpusa da je kod Vrhovnog štaba sve u redu, uprkos iznenadnom njemačkom vazдушnom desantu na Drvar i ofanzivi širih razmjera.

29. maj Radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« dostavio je tekst svoga naređenja, u kome zahtijeva da jedinice NOV i POJ na svim sektorima gdje su Nijemci oslabili svoje garnizone preduzmu odlučne napade na značajna uporišta i da razaraju komunikacije i uništavaju vojne objekte.

Naredio je Štabu 3. korpusa NOVJ da odmah izvijesti kakva je situacija u istočnoj Bosni i dao mu uputstva na koji način će održavati radio-vezu s Vrhovnim štabom NOV i POJ, a zatim ga je obavijestio da je kod Vrhovnog štaba sve u redu, uprkos tome što su Nijemci otpočeli ofanzivu širokih razmjera na zapadnu Bosnu.

Upoznavši se s izvještajima jedinica 1. proleterskog i 5. korpusa NOVJ i s porukama A. Jovanovića i A. Rankovića, Tito je uputio poruku načelniku Vrhovnog štaba Arsu Jovanoviću da sugerise zamjeniku šefa Anglo-američke vojne misije potpukovniku V. Stritu da od savezničke komande zatraži da noću 29/30. maja nekoliko aviona prebace Vrhovni štab i savezničke vojne misije na bezbjednije mjesto u Jugoslaviji. Ukoliko to bude neizvodljivo, Tito je Jovanoviću naredio da Vrhovni štab i svi ostali koji su se kretali s tim Štabom, čim padne mrak krenu k Šator-planini.

U ranim popodnevним časovima Jovanović je održao sastanak s Rankovićem i ostalim i u duhu Titove direktive postavio zahtjev potpukovniku Stritu. Čim je, pak, Strit odgovorio da je u tako kratkom roku nemoguće sprovesti u djelo dolazak savezničkih aviona, Jovanović je naložio da se po Titovom naređenju izvrše pripreme za pokret i kolona krene prije mraka da bi se priključila Titu. Zatim je pošao k Titu i podnio mu izvještaj.

Noć 29/30. maj

U sumrak je pošao iz sjeverozapadnog dijela Velike Uvale s namjerom da se s Vrhovnim štabom i savezničkim vojnim misijama još u toku noći prebaci na Šator-planinu. Međutim, uslijed veoma tamne noći, guste šume i lutanja, u osvit dana prispio je samo do šume iznad katuna u predjelu Plečine, ne prešavši tako ni petinu predviđenog puta.

30. maj

Rano ujutro naredio je Štabu 1. proleterskog korpusa da jačim snagama obezbjeđuje kretanje Vrhovnog štaba k Šator-planini. Uspostavivši vezu s 2. bataljonom 3. krajiške proleterske brigade, Tito je iz predjela Plečina već po danu nastavio kretanje s Vrhovnim štabom i savezničkim vojnim misijama k Šator-planini. Išao je najprije preko nepošumljenog kamenjara, prošaranog livadama i njivama, zatim preko selâ Matići, Jelići i Ajderi, a potom preko sjeverozapadnih obronaka planinske kose Vršić i prispio na zapadne padine kose Crni bat planine Šator, do litice zvane »Mate«, gdje se zadržao.

Odgovorio je na pitanje (lozinku) komandanta 2. korpusa NOVJ general-lajtnanta Peka Dapčevića i time otklonio sumnju Štaba korpusa da radio-telegrafista Vrhovnog štaba NOV i POJ radiogramе šalje pod presijom Nijemaca.

31. maj

Dao je direktivu Glavnom štabu NOV i PO Slovenije (uz posredovanje radio-sluzbe 8. korpusa NOVJ i Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske) da svoje operativne izvještaje i one koje dobije od Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske direktivno šalje u Moskvu rukovodstvu Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« da ih objavljuje.

Naredio je Štabu 2. korpusa NOVJ da se operativna grupa divizija NOVJ odmori i snabdije ratnim materijalom, a s ostalim divizijama da vodi borbe, držeći inicijativu u svojim rukama.

Dao je direktivu Štabu 3. korpusa na kojim pravcima će angažovati svoje jedinice, a na kojim sektorima da se orijentišu voJVodanske divizije.

Pozvao je k sebi rukovodioce savezničkih vojnih misija i savjetovao im da zadrže samo najnužniji broj svoga ljudstva, a sve ostalo osoblje da upute u sjedište Štaba 8. korpusa NOVJ na

Veliko Tičevo da bi se s Randolfom Čerčilom privremeno evakuisalo avionima za Italiju.

Ocejenivši da će Nijemci ubrzo okružiti Vrhovni štab NOV i POJ na planini Šator, Tito je sa zapadne padine kose Crni bat sišao do podnožja visova Mali i Veliki Vršić i tu dao naređenje načelniku Vrhovnog štaba NOV i POJ Arsu Jovanoviću da organizuje pripreme za bezbjedno prebacivanje Vrhovnog štaba NOV i POJ do željezničke stanice Lisine i dalje preko sela Mliništa k selu Pribjelja.

Noć 31. maj/1. jun Iz rejona spleta potocića koji se stiču ispod visova Mali i Veliki Vršić pošao je u prvi sumrak na čelu kolone Vrhovnog štaba, u kojoj su se nalazili savezničke vojne misije, nekoliko članova Predsjedništva AVNOJ-a i članova NKOK-a. U prethodnici kolone nalazila se 3. krajiška proleterska brigada, a u zaštitnici Inženjerska brigada Vrhovnog štaba NOV i POJ, dok je neposredno obezbjeđenje davao Prateći bataljon Vrhovnog štaba. Išao je stazom preko sela Preodac, pa putem između zaselaka Tice i Ajderi, zatim stazom preko kose Klčina i zapadno od sela Cvarici. Da bi kolona Vrhovnog štaba bezbjednije prešla kroz uzano grlo preko ceste, gdje su dijelovi 1. proleterskog i 8. korpusa NOV sprečavali spajanje prethodnica njemačkih kolona koje su preko Drvara izbile u selo Poljice i preko Glamočkog polja do sela Rora, naredio je Štabu Inženjerske brigade da jedan svoj bataljon prida 3. krajiškoj proleterskoj brigadi, koja je nastupila u prethodnici. Idući bespućem preko polja i zapadnim padinama visa Splitvina priješao je cestu Drvar – Glamoč i nastavio putem preko zapadnih padina visa Debelo brdo i preko zaselaka Gornje Runje i Savići, pa zapadnim padinama visa Crni vrh i u svanuće 1. juna izbio u visinu izvora Agića vrela, odakle je pošao još oko pola kilometra, zaustavio se i dao kraći predah, naređujući Štabu 3. krajiške proleterske brigade da jednim svojim bataljonom ojača Inženjersku brigadu, koja se i nadalje kretala kao zaštitnica kolone Vrhovnog štaba. Odmah zatim Tito je pošao dalje i presjekao »džep« nekadašnje trase šumske željezničke pruge i zaustavio se oko 8 časova 1. juna u maloj uvali na oko 400 m jugozapadno od kote 1204, naredivši da se tu logorovanjem predani.

1. jun

Primio je šefa Sovjetske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ general-lajtnanta Nikolaja Kornjejeva i zadržao se s njim u dužem razgovoru. Tom prilikom je Kornjejev izjavio da kao ratni vojni invalid u nogu teško podnosi duže marševe, a pogotovu kretanja bespućem, pa je zatražio da se on s jednim dijelom Sovjetske vojne misije privremeno evakuiše van domašaja postojeće njemačke ofanzivne operacije. Tito je uvažio Kornjejeve razloge i odlučio da se evakuacija izvrši s Kupreškog polja na ostrvo Vis.

S načelnikom Vrhovnog štaba NOV i POJ A. Jovanovićem, članom Vrhovnog štaba S. Žujovićem i Štabom 1. proleterskog korpusa razmotrio je postojeću vojnu situaciju. Saopštio im je odluku o prebacivanju jednog dijela Sovjetske vojne misije na Vis, a zatim je utanačeno da maršruta dalje bude preko predjela Bjeljevine do željezničke stanice Lisine, a odatle željezničkom prugom do stanice Mliništa, odakle bi se išlo do sela Mliništa, a dalje, zavisno od konkretne situacije, najpovoljnijim pravcem ka Vitorog-planini i Kupreškom polju.

Oko 15 časova naredio je dalji pokret i prispio do predjela Bjeljevine kad je, oko 16 časova, na sjeveroistočnoj ivici Bjeljevine uslijedila susretna borba prethodnice kolone Vrhovnog štaba i jačih dijelova njemačkog 13. SS puka. Nakon dvoipolačasovne žestoke borbe Nijemci su odbačeni i borba je prenijeta u rejon željezničke stanice Lisine. Tito je procijenio da bi predviđeni pravac kretanja k selu Mliništu iziskivao znatne ljudske žrtve, pa je novonastalu situaciju razmotrio s nešto proširenom grupom rukovodilaca (pored Jovanovića, Žujovića i Štaba 1. proleterskog korpusa, učestvovali su još i Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković). Odlučeno je da kolona Vrhovnog štaba pođe kraćim pravcem, pošumljenim terenom i danju, s tim da cestu Glamoč – Mliništa pređe u rejonu sela Vasići. Nakon toga je naredio Štabu 1. proleterskog korpusa da snagama 1. proleterske divizije obezbijedi predviđeni prelazak preko ceste, a zatim se prije pada mraka vratio s kolonom Vrhovnog štaba istim putem do rejona kote 1204 i naredio da se prenoći na istom mjestu gdje se danju logorovalo.

2. jun

Čim ga je Štab 1. proleterskog korpusa oko 7 sati izvijestio da su jedinice 1. proleterske divizije priješle u odsudnu odbranu za obezbjeđenje prelaska kolone Vrhovnog štaba preko ceste u rejonu sela Vasići. Tito je s kolonom tamo krenuo. Išao je pošumljenim terenom čas grebenima planinskih kosa, čas padinama planinskih visova i tako prošao Golu kosu. Kutjerovac, Rogulinu dolinu i Veliko brdo. Dospjevši u popodnevnim časovima do kote 1495 na kosi Jančare vrh, koloni je dao jednočasovni odmor, dok je on osmatrao razvoj veoma oštre borbe koju je vodila 1. proleterska divizija, sprečavajući prodor i spajanje njemačkih snaga u zahvatu komunikacije – preko kose Andanuša i od pravca sela Mliništa. Nastavljajući ubrzanije kretanje prošao je Jokića poljanu, Vrletnu dolinu, Ravnički vrh, Tubino brdo, Lalodera šumu i u Reduša šumi zastao da se kolona prikupi kako bi što brže prošla otvorenim prostorom preko pašnjaka južno od sela Mliništa. Nešto prije 17 časova uspostavljen je čvrsta veza s 1. i 2. bataljonom 1. proleterske brigade koji su nekoliko kilometara južnije vodili veoma žestoku borbu sprečavajući njemačkim snagama da od kose Andanuše prodru k selu Vasići, pa je Tito naredio najbrže kretanje. Na čelu kolone priješao je cestu između sela Vasići i sela Savići, a zatim preko Vučje poljane priješao potočić Čardak i zaustavio se pred veće u rejonu kote 1151 kod izvora Ponora da se kolona prikupi. Tu je šef Sovjetske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ general-lajtnant Kornjejev zatražio od zamjenika šefa Anglo-američke vojne misije potpukovnika Strita da pošalje upute u Bari da sovjetski avion noću 3/4. juna sleti na Kupreško polje radi evakuacije Sovjetske vojne misije.

Oficiru za vezu sa savezničkim vojnim misijama pri Vrhovnom štabu NOV i POJ potpukovniku Miladinu Ivanoviću naredio je da s jednim britanskim oficijom odmah krene za Kupreško polje, tamo odabere prostor za noćno slijetanje aviona i hitno organizuje njegovo uređivanje.

Noć 2/3. jun

Ostavivši čitavu kolonu Vrhovnog štaba i vojne misije da se poslije napornog marša još odmaraju, Tito je prije ponoći 2. juna nastavio pokret s jednim dijelom Eskadrona Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba. Išao je putem preko Čardak-livade, kose Gorica,

sela Pribjelja i u zoru 3. juna zaustavio se u šumi Gorica – oko 500 m zapadno od kote 1531 na planini Vitorog.

3. jun

Oko 9 časova prispjela je kod Tita na planinu Vitorog kolona Vrhovnog štaba, kojoj je naredio da se tu razmijesti i predani.

Naredio je Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da radio-vezu s Vrhovnim štabom NOV i POJ održava šifrom kojom održava radio-vezu s 10. korpusom NOVJ.

Preko Štaba 8. korpusa NOVJ naredio je štabovima Mornarice NOVJ i 26. dalmatinske NO divizije da u toku naredne noći prihvate avion Sovjetske vojne misije, koji će sletjeti na viški aerodrom.

Održao je sjednicu politbiroa CKKPJ, kojoj su prisustvovali: Tito, E. Kardelj, A. Ranković, I. Milutinović, S. Žujović i, vjerovatno, dr Vladimir Bakarić (iako nije bio član Politbiroa). Tito je izložio postojeću situaciju. Ocijenio je da Nijemci ni desantnom operacijom nisu postigli osnovne ciljeve, ali su prinudili Vrhovni štab NOV i POJ na napore marševe, jako su mu poremetili sistem veza i bitno otežali operativno rukovođenje jedinicama NOVJ. Predviđao je i mogućnost skorog splašnjavanja intenziteta njemačke ofanzive, ali ne i povoljnije uslove rada Vrhovnog štaba, NKOP-a i njihovih organa za nekoliko narednih sedmica. Obavijestio je da su izvršene pripreme da se naredne noći s Kupreškog polja evakuše Sovjetska vojna misija za Vis, ali da Anglo-američka vojna misija za sebe nije postavila sličan zahtjev. Predložio je da sa Sovjetskom vojnom misijom pošu Kardelj, Bakarić i još nekoliko članova rukovodstva NOP-a koji su s krajnjim naporima izdržali dotadašnja fizička naprezanja. Pošto Tito nije pristajao da napušta zemlju, u diskusiji je izvršen na njega psihološki pritisak i zauzeto stanovište da bi za uspješan rad najbolje bilo da se Tito sa čitavim rukovodstvom NOP-a i savezničkim vojnim misijama privremeno prebaci na Vis, a odatle na slobodnu teritoriju 2. korpusa NOVJ kako bi se neposrednije uticalo na ubrzaniji razvoj NOB u Srbiji. Istovremeno je odlučeno da, ukoliko bude uslova za prebacivanje Vrhovnog štaba na Vis, jedino ostane Sreten Žujović, koji bi u svojstvu delegata Vrhovnog štaba objedinjavao dejstva 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa NOVJ dok Vrhovni štab ne uspostavi čvrstu vezu s njima, a zatim da s 1. proleterskim korpusom krene k Srbiji. (U nedostatku izvorne građe, izneti podaci su navedeni prema kazivanju Aleksandra Rankovića priređivaču ovog toma.)

Oko 12 časova pozvao je k sebi zamjenika šefa Anglo-američke vojne misije potpukovnika Strita i izrazio mu želju da bi se on s Vrhovnim štabom i savezničkim vojnim misijama u toku naredne dvije uzastopne noći s Kupreškog polja prebacio na Vis ukoliko bi nadležna britanska komanda hitno pomogla da se to ostvari. Potpukovnik Strit je odmah poslije prijema kod Tita poslao u Bari pukovniku Vilijemu Dikinu Titov zahtjev. Odatle je duplim kanalom prenijet za Alžir: brigadir Ficroj Maklejn ga je uputio vrhovnom komandantu savezničkih snaga za Sredozemlje generalu H.M. Vilsonu a Filip Brod – britanskom ministru – rezidentu Haroldu Makmilanu. Javili su u 14 časova da je Tito radiogramom izrazio želju da prebaci svoj štab s kopna na ostrvo Vis i da je zatražio da se u tu svrhu izvrše odgovarajuće pripreme kako bi se avionima prebacilo oko 120 ljudi. Takođe su izvjestili

da vazduhoplovna komanda u Bariju vrši pripreme i da se očekuje da će se Tito već u toku naredne noći prebaciti u Bari. General H. M. Vilson je odmah po primitku radiograma obavijestio predsjednika britanske vlade Vinstona Čerčila u Londonu i istovremeno upoznao britanske načelnike Imperijalnog generalštaba, dajući svoje mišljenje »da bismo mu (Titu-prim. priredivača) morali omogućiti da to uradi, jer je to jugoslovenska teritorija« i dodao da se s tim slažu Makmilan i Maklejn. Pošto je saglasnost sa svih britanskih nivoa uslijedila i o tome obaviješten potpukovnik V. Strit, ovaj je odmah pošao kod Tita i obavijestio ga da su nadležni britanski organi pozitivno odgovorili na Titov zahtjev i da će se izvršiti sve pripreme da evakuacija započne s Kupreškog polja noću 3/4. juna.

Odmah poslije 18 časova Tito je naredio pokret i pošao na čelu kolone. Kiša je onemogućavala nalet njemačke avijacije pa je pošao otvorenim terenom preko pašnjaka i kose Kukalište, a zatim putem sjevernom ivicom Palalinog polja i preko katunâ Bosnića košare i Krndine košare, potom padinama Slane kose i preko katuna Marića košare izbio u sjeverni dio sela Bajramovci, na ivici Kupreškog polja, gdje se smjestio u jednoj kući na podnožju predjela Klekovi.

Noć 3/4. jun

Oko 22 časa Tito je s aerodroma kod sela Bajramovci na Kupreškom polju odletio s 25 rukovodilaca NOP-a, šefom Sovjetske vojne misije general-lajtnantom Kornjejevom i još tri njena člana i sa zamjenikom šefa Anglo-američke vojne misije potpukovnikom Stritom. Pošao je za Bari sovjetskim avionom tipa »dakota«, kojim je pilotirao kapetan Aleksandar Sergejevič Šornjikov. Na aerodromu u Bariju ga je sačekao automobil Sovjetske vojne misije, kojim je pošao u vilu Sovjetske baze u Bariju, gdje je proveo preostali dio noći.

4. jun

U prijedopodnevrim časovima smjestio se u vilu u Ulici Karbonara, gdje je bilo sjedište Vojne misije NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje, Zastupništva NKOJ-a i Štaba Baze NOVJ u Italiji. Odatle je uputio dva radiograma Štabu 1. proleterskog korpusa. U prvom ga je najprije obavijestio da je s rukovodstvom NOP-a stigao u Bari, a zatim mu je naredio da se na Kupreško polje prikupe ranjenici i evakušu u južnu Italiju. U drugom radiogramu je upoznao Štab korpusa sa situacijom kod 2. 5. i 8. korpusa NOVJ i dao mu direktivu za dalji rad.

Naložio je Aleksandru Rankoviću da s grupom oficira NOVJ pade na Vis, obavijesti tamo Štab Mornarice NOVJ, Štab 26. dalmatinske NO divizije i Oblasni komitet KPH za Dalmaciju o predstojećem dolasku Vrhovnog štaba i ostalog najvišeg rukovodstva NOP-a, kao i savezničkih vojnih misija pri Vrhovnom štabu i da se pripremi smještaj za sve njih na Visu.

5. jun

U vili Vojne misije NOVJ pri savezničkoj Vrhovnoj komandi za Sredozemlje priredio je svečani ručak, na koji je pozvao najviše britanske vojne i političke predstavnike koji su se zatekli u Bariju. Prisutni su bili: maršal avijacije Džon Slesor, general-major Stenvej, brigadir Ficroj Maklejn, potpukovnik Vivijan Strit i prvi sekretar Ministarstva inostranih poslova Filip Brod, koji je tada rukovodio novoobrazovanim britanskim Komitetom za Balkanske poslove u Bariju (najvišom političkom institucijom koja je bila pridodata vazduhoplovnom vicemaršalu Vilijamu Eliotu (William Elliot), koji je objedinjavao i usklađivao sve anglo-ame-

ričke vazduhoplovne, kopnene, mornaričke i specijalne operacije na Jadranu i Balkanu). Nakon ručka, poveo je najprije razgovor s maršalom Slesorom i dogovorio se s njim o položaju vazduhoplovaca NOVJ koji se nalaze na školovanju i obuci kod britanskog ratnog vazduhoplovstva i o njihovom angažovanju kao posebnih formacija u britanskom sastavu. Vicemaršalu Eliotu izrazio je svoje priznanje i zahvalnost za brzu i efikasnu pomoć avijacije u toku borbe protiv njemačkih snaga angažovanih u operaciji »Reselsprung«. Zatim je vodio duži razgovor s brigadnom Maklejn. Prema Maklejnovom izvještaju upućenom Vinstonu Čerčilu i generalu H. M. Vilsonu, Tito je tom prilikom istakao slijedeće: da su Nijemci u operaciji »Reselsprung« pretrpjeli teške gubitke, a pri tom nisu postigli nijedan od svojih ciljeva; da su jedinice NOVJ već povratile znatna područja koja su bile izgubile u početnoj etapi te operacije; da je zahvalio za borbeni i materijalnu pomoć koju je savezničko vazduhoplovstvo pružilo jedinicama NOVJ zahvaćenim tom operacijom; da će 6. juna poći na Vis, ali namjerava da se tamo zadrži samo toliko dok situacija dozvoli da se ponovo vrati na kopno; da je izrazio zadovoljstvo što je uklonjena vlada Božidara Purića i otpušten Dragoljub Mihailović; da je naglasio da nema ništa protiv dr Ivana Šubašića i da će mu biti drago da s njim raspravi izvjesna pitanja ako Šubašić dode na Vis. Maklejn je svoj izvještaj zaključio da Tito »potpuno podupire i shvata potrebu da se ujedine svi rodoljubivi elementi u ovo vrijeme«.

Priredio je intimnu večeru (u vili Vojne misije NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje) kojoj su prisustvovali Edvard Kardelj, Ivan Milutinović, dr Josip Smolaka, dr Vladimir Bakarić i Vladimir Zečević. Tito je govorio o proteklm događajima i daljim planovima, nakon čega je upoznao prisutne s tekstom poruke koju mu je Vinston Čerčil uputio istoga dana kad je uslijedio njemački desant na Drvar (25. maja).

6. jun

Primio je u vili Vojne misije NOVJ (u Ulici Karbonara u Bariju) povjerenika NKOJ-a za spoljne poslove dr Josipa Smolaku i zadržao se s njim u jednočasovnom razgovoru. Najprije ga je upoznao sa savezničkim otvaranjem drugog fronta na zapadnoj obali Francuske. Zatim je govorio o daljim zadacima koje iziskuju novostvoreni uslovi s dolaskom dr Šubašića za predsjednika vlade i o problemima u vezi s budućim razgraničenjem s Italijom.

Primio je šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ brigadira Ficroja Maklejna, koji je tražio prijem. Na Maklejnovo obavještenje da će uskoro vrhovni komandant savezničkih snaga za Sredozemlje general H.M. Vilson i britanski ministar-rezident za Sredozemlje Harold Makmilan premjestiti svoje sjedište iz Alžira u južnu Italiju, Tito je izjavio da bi se u tom slučaju vrlo rado s njima sastao i vodio razgovore o značajnim vojnim pitanjima. U vezi, pak, s Maklejnovom izjavom da je nemoguće održati u tajnosti činjenicu da je Tito boravio u Bariju, Tito se saglasio da se u vezi s tim boravkom izda kominike koji bi se 8. juna objavio preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« u Moskvi i preko Bibisija (BBC) u Londonu. Saglasio se da tekst toga kominikea glasi: »Maršal Tito je u pratnji svoga štaba uz pomoć Saveznika prešao iz jednog dijela Jugoslavije u drugi, odakle lakše može upravljati operacijama koje su u toku.«

Noć 6/7. juna

U več 6. juna Tito je s rukovodstvom NOP-a, savezničkim vojnim misijama pri Vrhovnom štabu NOV i POJ i Eskadronom Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba otputovao iz Barija za Vis. On se s jednim dijelom najužeg rukovodstva NOP-a i šefovima savezničkih vojnih misija ukrcao na britanski razarač »Blekmur« (Blackmore), gdje mu je odmah po stupanju na brod u kabini komandanta ratnog broda, u čast dolaska, prireden koktel. Istovremeno je na britanski razarač »Edžisford« (Eggesford), koji je bio u pratnji »Blekmura«, ukrcao ostali dio rukovodstva NOP-a, članovi savezničkih vojnih misija i Titova pratnja. Ukupno se na oba ratna broda prevezlo u prvim poslijeponoćnim časovima i iskrcalo u luci Komizi na Visu oko 100 ljudi. Prilikom iskrcavanja na molu lukobrana komičke luke Tita su sačekali postrojena četa boraca i nekoliko članova Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju s Vickom Krstulovićem na čelu, članovi Štaba Mornarice NOVJ i Štaba 26. dalmatinske NO divizije i poželjeli mu dobrodošlicu. Nakon toga se automobilom odvezao do sela Borovika, gdje se privremeno smjestio.

9. jun

Iz sela Borovika došao je pješackom putanjom, oko 1 km. do pećine zvane Orlovica na istočnim padinama stjenovitog visa Hum i tu se smjestio.

Zatražio je od onih operativnih štabova NOVJ čiji je prostor zahvatila sedma neprijateljska ofanziva da hitno dostave podatke o tome koje su sve neprijateljeve jedinice učestvovalе u toj ofanzivi.

Naredio je Štabu 1. proleterskog korpusa NOVJ da izvijesti o situaciji na svom sektoru i da Prateći bataljon Vrhovnog štaba NOV i POJ zadrži u svom sastavu.

Zatražio je od Štaba 3. korpusa NOVJ da javi šta mu je najpotrebnije od ratnog materijala i da dostavi podatke o situaciji u istočnoj Bosni.

10. jun

Naredio je operativnim štabovima NOVJ da izvijeste na kojim se mjestima mogu bezbjedno spuštati avioni i padobrancі NOVJ.

Konsultovao se s članovima Politbira CKKPJ E. Kardeljom, A. Rankovićem i I. Milutinovićem u vezi s predstojećom posjetom predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivanom Šubašićem.

11. jun

Zatražio je od operativnih štabova NOVJ da dostave tačne podatke o postojećoj dislokaciji njemačkih i satelitskih jedinica i da redovno izvještavaju o njihovim pokretima i pregrupisavanjima.

Obavijestio je operativne štabove NOVJ da predstoji obimnija saveznička vazduhoplovna podrška jedinicama NOVJ i naredio šta se mora preduzeti da se ona ostvari.

Naredio je operativnim štabovima NOVJ da redovno dostavljaju izvještaje o zvjerstvima neprijatelja, saradnji četnika s okupatorom i sve podatke pogodне za propagandu u inostranstvu.

Dao je objašnjenje šefu Vojne misije NOVJ u SSSR-u general-lajtnantu Velimiru Terziću na postavljena pitanja u vezi s izradom amblema i odlikovanja za pripadnike NOP-a i obavijestio ga da se s Vrhovnim štabom prebacio na Vis.

Preko Štaba 2. korpusa NOVJ uputio je poruku Svetozaru Vukmanoviću Tempu, koji se nalazio kod Glavnog štaba NOV i

PO Srbije, da dođe na Vis, a general-majoru Pavlu Iliću da iz sjedišta Štaba 2. korpusa pode u Toplicu.

Pohvalio je 16. vojvodansku udarnu diviziju i njen Štab za uspješna dejstva u rejonu Lopara.

12. jun

U pećini Orlovici na brdu Humu rukovodio je sjednicom Politburoa CKKPJ. Prisustovali su: Tito, E. Kardelj, A. Ranković, I. Milutinović i M. Đilas. Poslije Titovog uvodnog izlaganja o vojnoj i političkoj situaciji nastaloj prelaskom Vrhovnog štaba i rukovodstva NOP-a s kopna na ostrvo Vis i o predstojećim razgovorima s predsjednikom kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivanom Šubašićem, koji će kroz par dana doći na Vis, dao je riječ Milovanu Đilas, koji je podnio iscrpan izvještaj o svom radu kao opunomoćenika NKOJ-a i CKKPJ prilikom svog boravka u Moskvi i stavovima Staljina i drugih najodgovornijih ljudi iz rukovodstva SSSR-a prema najvažnijim problemima nove Jugoslavije i NOP-a. Nakon toga je odlučeno sa kojih pozicija i u kojem smjeru treba voditi razgovore s dr Šubašićem.

13. jun

Preko Zastupništva NKOJ-a u Italiji pozvao je povjerenika za spoljne poslove NKOJ-a dr Josipa Smodlaku da iz Barija dođe na Vis.

Naredio je Štabu 2. korpusa NOVJ da rukovodiocima iz 2. dalmatinske udarne brigade koji su prerasli svoje položaje i funkcije uputi Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju.

Pohvalio je 1. proletersku diviziju za uspješne borbe na sektoru Mrkonjić-Grad – Mliništa – Glamoč.

Pohvalio je 3. dalmatinsku udarnu brigadu 9. dalmatinske NO divizije za uspješne borbe protiv nadmoćnijih njemačkih snaga na sektoru Bosansko Grahovo – Tičevo.

14. jun

U toku prijepodneva primio je u svom sjedištu na Visu (pećini Orlovici, na padinama brda Hum, iznad sela Borovika) predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivana Šubašića, koji je po Titovoj saglasnosti došao na Vis zajedno s britanskim ambasadorom pri kraljevskoj jugoslovenskoj vladi Ralfom Skrajnom Stivensonom. Razgovor je vođen najprije o postojećoj situaciji u zemlji, a posebno o onome što su Dragoljub Mihailović i ostale četničke starješine radile i još uvijek rade u ime kralja, zatim o stavovima NOP-a prema kralju Petru II i kraljevskoj jugoslovenskoj vladi i, najzad, o uslovima pod kojima je moguća saradnja NKOJ-a i kraljevske jugoslovenske vlade. Dogovoreno je da se cjelokupni zajednički rad odvija u dvije etape, od kojih će se prva smatrati kao pripremni stadij za drugu, tj. konačnu etapu.

Saglasio se sa zajedničkim prijedlogom Štaba 2. korpusa NOVJ i partijsko-političkih predstavnika rukovodećih foruma Srbije o pravcu nastupanja Operativne grupe divizija NOVJ k jugozapadnoj Srbiji.

Priredio je svečanu večeru u čast predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivana Šubašića u jednoj kući u selu Boroviku na Visu. Prisustvovali su: Tito, dr I. Šubašić, R. Stivenson, general-lajtnant I. Kornjejev, brigadir F. Maklejn, general-lajtnant A. Jovanović i svi članovi Predsjedništva AVNOJ-a i članovi NKOJ-a koji su se tada zatekli na Visu (E. Kardelj, V. Ribnikar, A. Ranković, M. Đilas, dr J. Smodlaka, I. Milutinović, V. Zečević, E. Kocbek, inž. D. Sernec, dr V. Bakarić i V. Krstulović).

U toku večere uglavnom je razgovarao sa Šubašićem, a nakon večere, izvjesno vrijeme je proveo u razgovoru sa Stivensonom. Ovaj mu je tom prilikom predao Čerčilovo pismo od 10. juna i nastojao da uvjeri Tita kako britanska vlada pridaje veliku važnost postizanju zadovoljavajućeg sporazuma između Tita i kraljevske jugoslovenske vlade, a takođe i jednom prijateljskom i neslužbenom sastanku koji bi uslijedio između Tita i kralja Petra II Karadorđevića. U vezi s tim Tito je (prema izvještaju ambasadora Stivensona upućenom 15. juna britanskom Ministarstvu inostranih poslova) istakao da se nada da je s dr Šubašićem moguće postići zadovoljavajući sporazum, inače ne bi izrazio spremnost da se sastaje s njim, a ne isključuje ni mogućnost da se kasnije sastane s kraljem, pod uslovom da se postigne sporazum s kraljevskom jugoslovenskom vladom, ali je naglasio da se na Visu nalazi manji dio rukovodstva NOP-a, pa je neophodno da se i s ostalim dijelom konsultuje o tome.

15. jun

U svom sjedištu na Visu (pećini Orlovici na padinama brda Hum) sazvaio je u 8,30 časova proširenu sjednicu NKOJ-a. Prisustvovalo je osam članova NKOJ-a i tri člana Predsjedništva AVNOJ-a. Otvarajući sjednicu, pročitao je Čerčilovo pismo od 10. juna, nakon čega se diskutovalo o sadržini pisma i zaključilo: da se ne odustaje od odluka AVNOJ-a; da se ne stvara nikakva nagodba lično s kraljem Petrom II, niti donose ugovori s njegovom vladom, ali da se, ne dirajući postojeće dvostrano političko stanje, s dr Šubašićem može ići k takvom sporazumu kojim bi se: obezbijedila što veća pomoć NOVJ i zadovoljile najpreče potrebe naroda; doprinijelo da se u NOB uključe, pod Titovom komandom, i oni slojevi na koje je imala uticaja izbjeglička vlada, dok se pitanje kralja i društvenog uređenja ne bi pokretalo do konačnog oslobođenja zemlje.

U pećini Orlovici održao je sastanak s predsjednikom kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivanom Šubašićem. Sastanak je otpočeo prije 11 časova i trajao više od dva sata. Prisustvovali su mu svi učesnici sjednice NKOJ-a, koja je neposredno prije toga bila održana. Na Titovo traženje Šubašić je izložio nacrt svog prijedloga sporazuma kraljevske jugoslovenske vlade i NKOJ-a. Predlagao je da NKOJ uđe u sastav kraljevske vlade, da se prizna kralj kao vrhovni komandant svih oružanih snaga, a Tito da bude ministar vojske u Šubašićevoj vladi i da NOVJ saraduje s kraljevskom jugoslovenskom vojskom i s drugim borbenim snagama (misli se na četnike). Nakon toga je Šubašić obrazložio nacrt predložene teksta sporazuma. Odmah su u cijelosti odhaćeni i Šubašićev nacrt sporazuma i njegovo obrazloženje. Stavove NKOJ-a za nacrt sporazuma iznio je dr Smodlaka, a Edvard Kardelj je iznio razloge iz kojih su osnovni Šubašićevi prijedlozi neprihvatljivi za NKOJ. Poslije toga je Šubašić vrlo pomirljivo iznio svoje primjedbe na stavove koje je iznio dr Smodlaka, s očitim tendencijom na prihvatanje osnovnih njihovih postavki. Nakon obostrane dalje diskusije, Tito je konstatovao da su se sasvim približila gledišta, a Šubašić je pristao da NKOJ izradi nacrt sporazuma u duhu Smodlakinog izlaganja. Time je prvi dan pregovora završen. Po izlasku Šubašića, Tito je u ime Predsjedništva NKOJ-a odredio dr Josipa Smodlaku, Edvarda Kardelja, Vladislava Ribnikara i dr Vladimira Bakarića da zajedno s njim, kao Komisija NKOJ-a, pismeno oforme prijedlog zajedničkog sporazuma. Nakon toga su skicirani sadržina Deklaracije koju će izdati vlada dr Šubašića i sadržina Izjave koju će u ime NKOJ-a objaviti Tito.

U svom sjedištu – pećini Orlovici – primio je britanskog ambasadora R. S. Stivenzona, na ambasadorovo traženje, i zadržao se s njim u dužem razgovoru. Na Stivensonovo uporno nastojanje da nagovori Tita da se sastane s kraljem Petrom II Karadorđevićem, Tito je (prema Stivensonovom izvještaju napisanom 30. juna u britanskom Ministarstvu inostranih poslova) rekao: lično nema ništa protiv kralja, ali jugoslovenski narodi ne mogu tako lako prijeći preko onoga što su »Mihailović i njegovi najamnici napravili u Jugoslaviji u kraljevo ime« – pa bilo da se s takvim postupcima kralj solidarisao uslijed loših savjeta, bilo da se s njima pomirio iako su bili učinjeni bez njegovog znanja i pristanka – ali kad bi bilo moguće pokazati narodu da je kralj prihvatio korektan i konstruktivan stav prema onima koji stvarno ulažu napore za oslobođenje zemlje, vremenom bi i narod promijenio svoje mišljenje, a ukoliko se postigne sporazum s dr Šubašićem, to bi kasnije vjerovatno omogućilo i da uslijedi njegov (Tito) sastanak s kraljem u onom smislu kako je to britanski premijer Čerčil predložio. (Nakon toga je Tito zadržao Stivenzona na večeru u Vrhovnom štabu NOV i POJ.)

Primio je šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ brigadira Ficroja Maklejna i saopštio mu da još ne može dati konačan odgovor u vezi s pozivom koji mu je uputio vrhovni komandant savezničkih snaga za Sredozemlje general H. M. Vilson da ga posjeti u Kazerti zbog sugestije da bi tamo trebalo da se sretne i s kraljem Petrom II Karadorđevićem. Obećao je da će odgovor dati 17. ili 18. juna i da će, ukoliko pođe na sastanak s Vilsonom, doći s dr Šubašićem.

Zatražio je od Štaba 1. proleterskog korpusa NOVJ da izvijesti gdje se može spustiti avion kojim bi se iz Barija vratio komandant korpusa i da javi na kojim je položajima raspoređena 6. lička proleterska divizija »Nikola Tesla«.

16. jun

U svome sjedištu (pećini Orlovici) rukovodio je sjednicom Komisije NKOJ-a, koja je pismeno formulisala nacrt sporazuma NKOJ-a i predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivana Šubašića.

Rukovodio je zajedničkim sastankom Komisije NKOJ-a i dr Ivana Šubašića, održanim u pećini Orlovici na padinama brda Hum. Pročitan je nacrt teksta sporazuma koji je predložila Komisija NKOJ-a. Šubašić je, očigledno, prihvatio činjeničko stanje, pa je samo dao nekoliko nebitnih prijedloga za izmjenu i dopunu pročitanog teksta. Oni su, nakon kraće diskusije, u kojoj je i Tito učestvovao, prilagođeni predloženom nacrtu i kao takve prihvaćene. Poslije toga je tako dopunjeni tekst sporazuma po svim tačkama nanovo pročitan i definitivno usvojen. Obotranje je prihvaćeno da se sadržina tako usvojenog teksta smatra *prvom fazom* sporazuma NKOJ-a i kraljevske jugoslovenske vlade, dok bi ostvarenje *druge faze* predstavljalo »stvaranje što skorijeg jedinstvenog predstavnitva države«, kako je to formulisano u tački 2. teksta sporazuma. Nakon toga su se Tito i dr Šubašić složili da se objavi zajednički kominike, čija je sadržina takode formulisana. Usvojeni tekst sporazuma i tekst kominikea su predati Komisiji NKOJ-a da ih stilski oblikuje i pripremi za potpis. Ona je to istoga dana obavila, ali na konačni tekst sporazuma su Tito i dr Šubašić stavili svoje potpise sutradan (17. juna u 11,05 časova).

Priredio je intimnu večeru, na kojoj je, pored dr Šubašića i ambasadora Stivenzona, bilo i nekoliko članova Predsjedništva AVNOJ-a i NKOJ-a. Tito je, prema Stivensonovom izvještaju (vjerovatno od 16. juna) britanskom Ministarstvu inostranih poslova, u razgovoru sa Stivensonom naglasio da NOP-u nije namjera da narodu nasilno nametne komunistički društveni sistem i zamolio ga da učini sve što može da u vjerodostojnost toga uvjeri britansku vladu.

17. jun

Napisao je pismo predsjedniku britanske vlade Vinstonu Čerčilu u kome je odgovorio na njegovo pismo od 10. juna i naglasio značaj postignutog sporazuma između NKOJ-a i kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivana Šubašića.

U prisustvu nekoliko članova Predsjedništva AVNOJ-a i nekoliko članova NKOJ-a raspravljao je s dr Ivanom Šubašićem razna praktična pitanja u vezi sa sporazumom. Dogovoreno je: da dva pripadnika NOP-a – dr Drago Marušić i dr Srdan Budisavljević – budu članovi Šubašićeve vlade, koja ne treba da ima više od 5–6 članova; da Tito imenuje ličnost koja će biti veza između NKOJ-a i kraljevske jugoslovenske vlade; da on takođe imenuje delegata za različite međunarodne komisije u kojima je i Jugoslavija zastupljena; da se dr Smodlaka imenuje za jugoslovenskog delegata u Komisiji za Sredozemlje, a Stanoje Simić da se ponovo imenuje za ambasadora u Moskvi; da se Konstantin Fotić smijeni s dužnosti ambasadora u SAD; da brodovi jugoslovenske kraljevske mornarice dejstvuju na Jadranu pod jugoslovenskom zastavom bez insignija (ali nije odlučeno kakva će biti zastava jugoslovenske trgovačke mornarice niti priobalnih brodova Mornarice NOVJ); da se upute u Jugoslaviju svi oni iz kraljevske regularne vojske koji su se dobrovoljno izjasnili za borbu protiv neprijatelja pod rukovodstvom Vrhovnog štaba NOV i POJ; da dobrovoljci koji hoće da se bore protiv neprijatelja pod rukovodstvom Vrhovnog štaba NOV i POJ mogu ako žele nositi jugoslovensku kokardu umjesto crvene petokrake zvijezde; da Tito bude vrhovni komandant svih snaga koje se bore protiv neprijatelja; da NKOJ ne postavlja dalje prigovore na upotrebu fondova Narodne banke Jugoslavije u inostranstvu od strane kraljevske jugoslovenske vlade, jer je Tito naglasio da ima potpuno povjerenje u to da će Šubašićeva vlada te fondove upotrebljavati za dobrobit čitave Jugoslavije.

18. jun

Vodio je razgovor s dr Ivanom Šubašićem o budućem sistemu državnog uređenja i o odnosu prema Hrvatskoj seljačkoj stranci, dr Vladimiru Mačeku i domobranskoj vojsci NDH. Prema izvještajima dr Šubašića i ambasadora Stivenzona (na bazi svog razgovora s Titom) Tito je tada rekao: da lično smatra da su veoma male šanse kralja Petra II da ponovo zavlada Jugoslavijom poslije završetka rata; da će narod biti potpuno slobodan da izrazi svoje želje u vezi s oblikom vladavine i, ukoliko se slobodnom voljom većina naroda opredijeli za monarhiju, da on zaista neće učiniti ništa da se suprotstavi narodnoj želji; da očekuje skori dolazak člana rukovodstva HSS Augusta Košutića i da vjeruje u mogućnost sporazuma s njim; da je dr Maček stvarno njemački zatočenik, iako su pripadnici NOP-a prema njemu zauzeli oštar stav; da bi se odnos prema dr Mačeku promijenio ako se preko Košutića postigne sporazum s HSS; da su postojeću domobransku vojsku Nijemci veoma raslojili miješajući domobranske trupe s njemačkim trupama i s ustašama.

Priredio je u jednoj kući sela Borovika završni svečani ručak u čast predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivana Šubašića. Prisustvovali su svi članovi NKOJ-a i Predsjedništva AV-NOJ-a koji su učestvovali u pregovorima s dr Šubašićem, kao i čitava Šubašićeva pratnja (britanski ambasador R. S. Stivenzon, šef Šubašićevog kabineta Dragovan Šepić, adutant kralja Petra II vazduhoplovni potpukovnik Filip-Gavro Škrivanić, daktilografkinja i prevodilac Magaziner), zatim šefovi savezničkih vojnih misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ (general-lajtnant N. Kornjejev i brigadir F. Maklejn), načelnik Vrhovnog štaba NOV i POJ general-lajtnant Arso Jovanović s još nekoliko generala JNA i viših oficira, kao i nekoliko predstavnika lokalne narodne vlasti. Poslije završetka ručka razgovarao je s ambasadorom Stivensonom i predao mu svoje pismo od 17. juna kao odgovor na Čerčilovo pismo od 10. juna 1944.

Obavijestio je operativne štabove NOVJ, antifašistička vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i više foruma KPJ da je došlo do sporazuma između NKOJ-a i predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade o daljoj borbi protiv okupatora i o obnovi zemlje.

Naredio je Štabu Baze NOVJ u Italiji da odredi ljudstvo koje će se nalaziti u vazduhoplovnoj bazi Sovjetskog Saveza u Italiji.

19. jun

U svom sjedištu (pećini Orlovici) sazvao je sjednicu Centralnog komiteta KPJ i njom rukovodio. Prisustvovali su: Tito, E. Kardelj, A. Ranković, M. Đilas, I. Milutinović, V. Bakarić i S. Vukmanović. Na sjednici je Vukmanović podnio iscrpan izvještaj o cjelokupnom svom radu u svojstvu opunomoćenika Centralnog komiteta KPJ i delegata Vrhovnog štaba NOV i POJ i o situaciji u Makedoniji i na teritoriji južnog dijela Srbije (Toplici, Jablanici, Kosovo i Metohiji), a takođe i o situaciji u Albaniji, Grčkoj i Bugarskoj. Ni s te sjednice do sada nije pronađena izvorna grada, međutim, o njoj piše S. Vukmanović Tempo u prvoj knjizi svojih memoara *Revolucija koja teče*, pored ostalog, slijedeće: »Kada smo diskutovali o mjerama koje treba preduzeti u Srbiji, Tito je istakao kako je uvijek smatrao da će promjena situacije u Srbiji biti rezultat unutrašnje akcije, a ne intervencije naših divizija van Srbije«, dok je u vezi s Tempovom ocjenom da komandni kadar još nije savladao vještinu komandovanja većim vojnim jedinicama, Tito predložio »da se avionom prebaci potreban srednji i viši komandni kadar iz proleterskih jedinica«, i na kraju predložio zaključak: »Prihvata se Tempov izvještaj. Zadatak koji je dobio od Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba izvršio je vrlo dobro«. Pošto je Vukmanovićev rad tako ocijenjen, odlučeno je da se s istim zvanjima i ovlaštenjima ponovo vrati u Makedoniju i nastavi s radom.

Dao je objašnjenje operativnim štabovima NOVJ u vezi s dodjelom oficirskih činova političkim komesarima i pomoćnicima političkih komesara u NOVJ.

Obavijestio je Glavni štab NOV i PO Hrvatske i Centralni komitet KP Hrvatske da je potpisan sporazum s dr Ivanom Šubašićem, a odbijen sastanak s kraljem Petrom II Karađorđevićem.

20. jun

Uputio je poruku Izvršnom odboru ZAVNO Sandžaka da svoga predsjednika dr Sretena Vukosavljevića razriješi dužnosti i hitno unuti u Bari za odlazak na novu važnu dužnost u inostranstvu.

Obavijestio je Zastupništvo NKOJ-a u Italiji da je dr Josip Smolaka delegiran da uđe u sastav Savezničke kontrolne komisije za Italiju i u sastav savezničke Sredozemne (Mediterranske) komisije.

Naredio je Štabu 2. korpusa NOVJ da obezbijedi najhitnije prebacivanje u Bari dr Sretena Vukosavljevića.

21. jun

Vodio je razgovor s vazduhoplovnim komodorom Arturoom Limom i s komandantom britanskih kopnenih snaga za Jadran G.M. Dejvijem koji su po nalogu generala H.M. Vilsona došli u obilazak savezničkih jedinica uključenih u odbranu ostrva Visa. Tito je izrazio svoju uvjerenost u pouzdanost odbrane Visa i nadu u mogućnost skorog oslobođenja još nekih ostrva, ukoliko uslijedi saveznička vazduhoplovna i mornarička podrška.

Naložio je Zastupništvu NKOJ-a i Štabu Baze NOVJ u Italiji da dostave odgovor koji je dr Josip Smolaka napisao povodom intervjua grofa Karla Sforce u vezi s razgraničenjem Jugoslavije i Italije i da se Koča Popović avionom spusti na Glamočko polje.

Uputio je dva naređenja Štabu 2. korpusa NOVJ. U prvom odobrava predložena postavljenja rukovodilaca i nalaže da se avionom prebace na Vis kadrovi iz 2. dalmatinske udarne brigade, a u drugom naređenju traži da se iz jedinica 2. korpusa uputi u Bari 30 artiljerijskih oficira za formiranje novih jedinica.

Zatražio je od Štaba 6. korpusa NOVJ da izvijesti može li prihvatiti novomobilisane borce iz Srema i prebacivati ih u srednju Bosnu.

22. jun

Imenovao je Politodjel (Političko odjeljenje) za Mornaricu NOVJ.

Naredio je Štabu 2. korpusa NOVJ da na Vis uputi karikaturistu Pjera Križanića.

23. jun

Uputio je pismo zemaljskim antifašističkim vijećima u Jugoslaviji, članovima Predsjedništva AVNOJ-a i članovima NKOJ-a u kojem ih je upoznao s razlozima koji su usloveli sklapanje sporazuma između NKOJ-a i predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade dr Ivana Šubašića i istakao konkretne rezultate toga sporazuma.

Izdao je direktivu operativnim štabovima NOVJ koje će kategorije medicinskog i sanitetskog osoblja i s kakvim zadacima upućivati u bolnice NOVJ u Italiji.

U pratnji komandanta savezničkih snaga stacioniranih na Visu britanskog brigadira Toma Čerčila izvršio je smotru 2. komandoa kopnene vojske na Pliškom polju, nakon čega je postrojenom komandou i prisutnim komandantima ostalih savezničkih jedinica održao govor, koji je zatim na engleskom jeziku pročitao Tom Čerčil.

Naredio je Štabu 5. korpusa NOVJ da uputi 15 oficira u Bari za formiranje novih jedinica i da na svom operativnom prostoru osposobi oštećene aerodromske piste za noćno slijetanje.

Ponovo je zatražio od Štaba 6. korpusa NOVJ odgovor može li prihvatiti nove borce iz Srema i prebacivati ih u srednju Bosnu.

24. jun

Sazvao je u svom sjedištu na Visu (pećini Orlovici) sjednicu NKOJ-a i njom rukovodio. Raspravljana su pitanja u vezi s

Makedonijom. Prisustvovali su: Tito, E. Kardelj, A. Ranković, M. Đilas, I. Milutinović, V. Bakarić, S. Vukmanović i članovi Inicijativnog odbora za pripremanje i sazivanje ASNOM-a (Antifašiskoto sobranie na narodnoto osloboduvanje na Makedonija) – Metodije Andonov Čento, Emanuel (Mane) Čučkov i Kiril Petrušev. Odlučeno je da se sazove zasijedanje ASNOM-a i na njemu donesu državotvorne odluke koje će biti u trajnom interesu makedonskog naroda.

Upozorio je Štab 3. korpusa NOVJ da bi oslobođenje Sokolca i organizovanje aerodroma kod njega za evakuaciju ranjenika iziskivalo velike žrtve, pa je naredio da se za evakuaciju ranjenika pronade bezbjednije mjesto.

25. jun Odobrio je Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine odlazak avionom iz istočne Bosne, preko Barija, za Srem i naložio mu da za popunu svojih divizija stvara kanale iz istočne Bosne do Srema.

26. jun Naredio je Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da ga obavijesti o preduzetim mjerama za evakuaciju ranjenika za Italiju i da uputi na Vis člana Predsjedništva AVNOJ-a Božidara Magovca.

Imenovao je politodjele za 2. proletersku i 5. krajišku udarnu diviziju i dao nov raspored pojedinim partijskim i političkim rukovodiocima.

Pohvalio je 3. crnogorsku udarnu diviziju i 1. brigadu italijanske partizanske divizije »Garibaldi« za uspješne borbe na limskom mostobranu protiv nadmoćnijih njemačkih i kvislinskih snaga.

Naredio je komandantu Udarne grupe divizija NOVJ da pukovnika Ljuhodraga Đurića odmah povuče iz borbene jedinice u Štab grupe, gdje će sačekati upućivanje na raspored.

Okolo 27. juna

U svom sjedištu na Visu (pećini Orlovici) sazvaio je sjednicu Centralnog komiteta KPJ i njom rukovodio. O toj sjednici i odlukama donijetim na njoj do sada nije pronađena izvorna grada. Prema podacima koje je priređivač saznao iz razgovora s dr Blagojem Neškovićem i Momčilom Markovićem, sjednica je najverovatnije održana 27. juna. Pored Tita, prisustvovali su još i: Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Milovan Đilas, Ivan Milutinović, Sreten Žujović, dr Vladimir Bakarić, dr Blagoje Nešković i Momčilo (Moma) Marković. Raspravljala su se pitanja u vezi sa Srbijom. Izvještaj je podnio dr Blagoje Nešković. Izložio je vojno-političku situaciju u Srbiji, rad Pokrajinskog komiteta i partijskih organizacija i iznio mišljenje da su sazreli uslovi da se pristupi stvaranju KP Srbije. Posebno je istakao kao problem nedostatak kadra dovoljno izdignutog za rukovođenje višim operativnim štabovima i Glavnim štabom NOV i PO Srbije. Naglasio je i neophodnost da se hitno otpočnu pripreme za sazivanje osnivačke skupštine AVNO Srbije. Nakon diskusije i Titovog zaključka da se prihvata Neškovićev izvještaj, odlučeno je: da se sprovede reorganizacija Glavnog štaba NOV i PO Srbije i imenuje njegov rukovodeći sastav; da se proširi PK KPJ za Srbiju novim članovima; da se pristupi pripremama za sazivanje AVNO Srbije, pri čemu će se Glavni NO Srbije pretvoriti u Inicijativni odbor za sazivanje osnivačke skupštine i u vezi s tim polaziti od dovoljno široke osnove, nastojeći da se sa NOP pridobiju uticajne ličnosti nekompromitovane saradnjom s neprijateljem i da se izvlače na slobodnu teritoriju. U pogledu

stvaranja KP Srbije prihvaćeno je Kardeljevo mišljenje da se još ne aktualizira odluka CKKPJ donijeta na sjednici CKKPJ održanoj od 16. do 18. oktobra 1943. u pogledu stvaranja KP Srbije, jer još nisu sazreli svi uslovi za neposredno sazivanje osnivačkog kongresa. Odlučeno je da se kooptiranjem novih članova proširi plenum Pokrajinskog komiteta i da Pokrajinski komitet održi svoju sjednicu na Visu na kojoj će kritički razmotriti svoj rad uz prisustvo organizacionog sekretara KPJ Aleksandra Rankovića i da se praktičnim radom na omasovljenju članstva i širenju mreže organizacija KP vrše pripreme ka stvaranju uslova za sazivanje osnivačkog kongresa.

28. jun

Saglasio se s prijedlogom Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine da jedan oficir Britanske vojne misije ostane pri Štabu 16. vojvodanske udarne divizije i naredio da komandant te divizije general-major Danilo Lekić mora imati direktnu radio-vezu s Vrhovnim štabom NOV i POJ.

Uputio je dva radiograma šefu Vojne misije NOVJ u SSSR-u general-lajtnantu Velimiru Terziću. U prvom ga je obavijestio da će uputiti na školovanje u SSSR nekoliko stotina pitomaca da se osposobe za vazduhoplovce, a u drugom mu je dao direktivu da avioni iz SSSR-a isporučuju ratnu opremu jedinicama NOVJ prvenstveno tamo gdje to odredi Vrhovni štab NOV i POJ.

Zatražio je od Štaba 2. korpusa NOVJ da na Vis prebaci protu Jevstatija Karamatijevića.

Preko Štaba Baze NOVJ u Italiji naredio je general-lajtnantu Koči Popoviću da iz Barija dođe na Vis.

Primio je u svom sjedištu na Visu (pećini Orlovici na padinama Huma) šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ brigadira F. Maklejnja i zadržao se s njim u dužem razgovoru. O tom razgovoru je Maklejn istog dana (28. juna) poslao dva izvještaja — jedan britanskom premijeru V. Čerčilu, a drugi vrhovnom komandantu savezničkih snaga za Sredozemlje generalu H. M. Vilsonu. Čerčilu je javio da Tito ima namjeru da pošalje general-majora dr Vladimira Velebita u London na dužnost oficira za vezu između NKOJ-a i vlade dr Ivana Šubašića i da je od Tita saznao da je došla na Vis grčka delegacija EAM-a i ELAS-a i da je Tito zamolio da se od njih zahtijevaju mnogo ozbiljniji naponi protiv Nijemaca nego što su bili dotadašnji, kako Nijemci ne bi mogli dovoditi svoje divizije iz Grčke u Jugoslaviju. Generalu Vilsonu je Maklejn javio da će Tito imenovati general-lajtnanta Koču Popovića za komandanta partizanskih snaga u Srbiji. Tu Titovu odluku je Maklejn ovako prokomentarisao: »Smatram to odličnim izborom. General Popović se pokazao vrlo uspješnim komandantom korpusa i uopšte je sposoban da rukovodi važnim vojnim i političkim problemima koje će imati na svom komandnom položaju koji će preuzeti kroz nekoliko nedjelja.« Maklejn je saopštio Vilsonu Titov prijedlog da on (Maklejn) pođe s K. Popovićem u Srbiju, a zatim je Maklejn, sa svoje strane, zamolio Vilsona da izdejstvuje kod Čerčila da mu dozvoli da iskoristi tu ponudu. Vjerovatno je toga dana Tito saopštio Maklejnu da bi otprilike nakon dvije nedjelje želio da pođe u Kazertu i porazgovara s generalom Vilsonom o vojnim pitanjima.

29. jun

Naredio je Glavnom štabu NOV i PO Srbije da za politički i kulturno-prosvjetni rad na slobodnoj teritoriji izvlači iz okupiranog Beograda sve pripadnike NOP-a i rođoljube.

Obavijestio je Glavni štab NOV i PO Hrvatske da odobrava formiranje samostalne vojvodanske jedinice u Slavoniji pod privremenom komandom Štaba 6. korpusa NOVJ.

Naredio je šefu Vojne misije NOVJ u SSSR-u general-lajtnantu V. Terziću da se pošalju medicinske knjige na Vis.

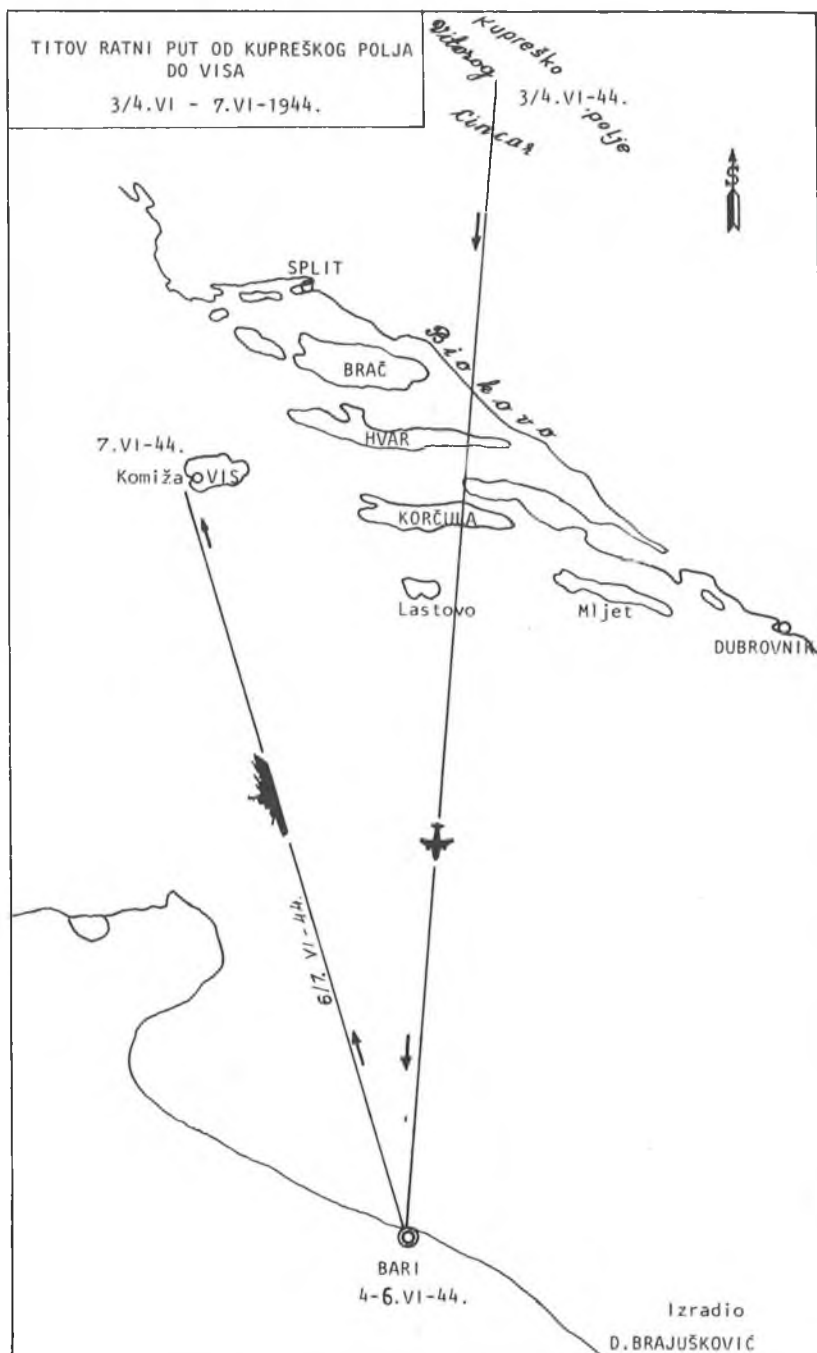
30. jun

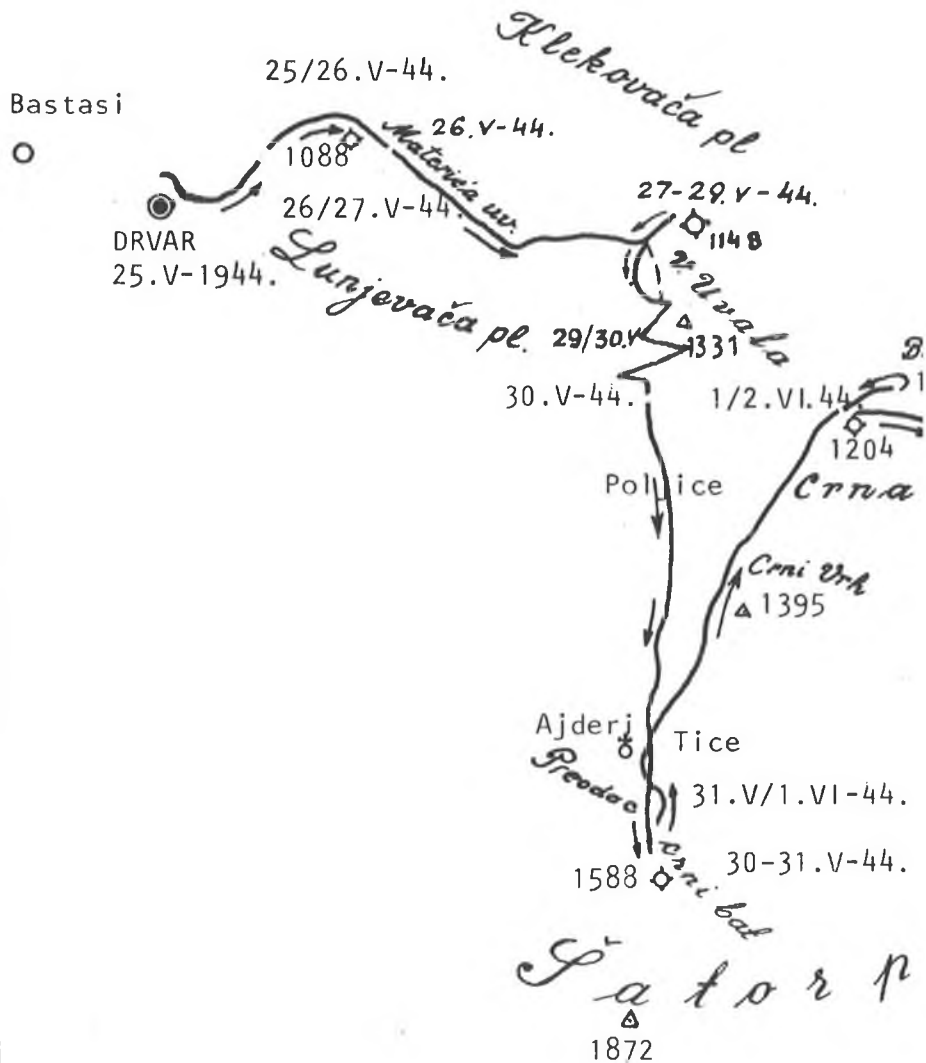
Dao je uputstvo šefu Vojne misije NOVJ u SSSR-u general-lajtnantu V. Terziću o rasporedu novca dodijeljenog NKOJ-u kao beskamatni zajam od sovjetske vlade za potrebe ustanova NOP-a u inostranstvu.

Upozorio je Štab 2. korpusa NOVJ da član Centralnog komiteta Bugarske radničke partije Šterju Atanasov nema ničije ovlašćenje da se miješa u vojna i politička pitanja jedinica NOVJ i da mu samo treba pomoći da dođe do Bugarske.

TITOV RATNI PUT OD KUPREŠKOG POLJA
DO VISA

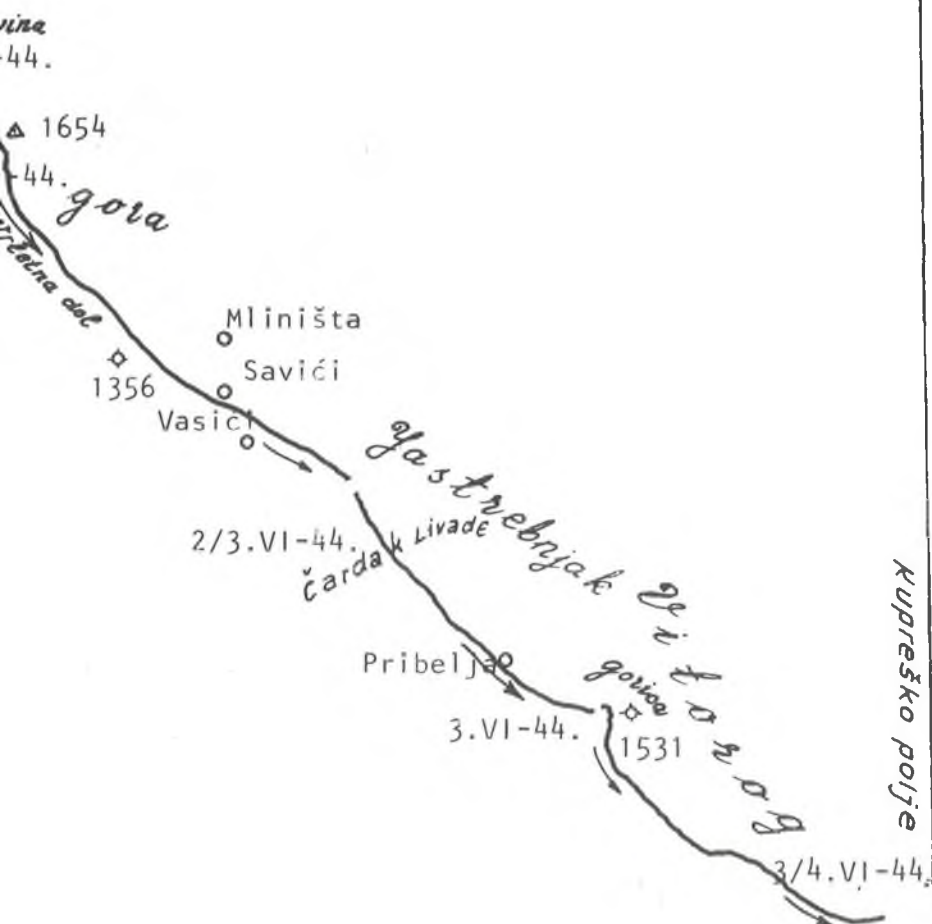
3/4.VI - 7.VI-1944.

Izradio D.BRAJUŠKOVIĆ

TITOV RATNI PUT OD DRVARA DO KUPREŠKOG POLJA
25.V- 3/4.VI-1944.

**BIOGRAFSKE BELEŠKE
REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA
SKRAĆENICE
POPIS ILUSTRACIJA**

BIOGRAFSKE BELEŠKE*

Aleksander Herold (Alexander Harold, 1891–1969), britanski feldmaršal. Oficir od karijere od 1911, kada je završio Imperijalni koledž odbrane. Učesnik I svjetskog rata. U II svjetskom ratu bio na značajnim vojno-komandnim dužnostima. Komandovao divizijom i korpusom u Francuskoj i kod Denkerka (1939/40), rukovodio povlačenjem britanskih trupa iz Burme (proljeće 1942). Od avgusta 1942. do kraja rata bio komandant britanskih snaga na Srednjem istoku, pomoćnik komandanta savezničkih snaga u sjevernoj Africi i u operacijama u Italiji, komandant savezničkih snaga u Italiji i Sredozemlju. Poslije rata bio guverner Kanade, a jedno vrijeme ministar narodne odbrane Velike Britanije – 302

Andonov Metodija – Čento (1903–1957). U međuratnom periodu pripadao je Udruženju opoziciji, čiji je kandidat bio na izborima za Narodnu skupštinu 1935. i 1938. U ovom periodu više puta je zatvaran. Od ljeta 1941. do ljeta 1943. nalazio se u bugarskom zatvoru i u internaciji. Član KPJ od 1943. Oktobra 1943. prešao je na slobodnu teritoriju u zapadnu Makedoniju kada je postavljen za člana GŠ NOV i PO Makedonije. Bio je predsjednik Inicijativnog odbora za sazivanje ASNOM-a, vijećnik II zasjedanja AVNOJ-a, član Prezidijuma ovog tijela i predsjednik Prezidijuma ASNOM-a. Poslije rata (do 16. marta 1946) bio je poslanik Narodne skupštine FNRJ, i predsjednik Narodnog sabora Makedonije. Zbog nacionalističkih stavova isključen je iz KPJ i osuđen – 252, 253, 312, 346

Andrić Jovan (1916). Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od januara 1942. U toku NOR-a bio je politički komesar bataljo-

na, komandant bataljona, komandant Južnohercegovačkog NOPO, komandant 11. hercegovačke brigade i Brigade narodne odbrane. Poslije rata bio na dužnostima pomoćnika komandanta divizije, načelnika pješadijske škole rezervnih oficira i na štabnim dužnostima u korpusu i diviziji. Završio je VVA JNA. General-pukovnik JNA u penziji – 74, 273

Atanasov Šterju (Viktor; 1902–1967), bugarski vojni i partijski funkcioner, general-lajtnant i istoričar. Član BKP od 1923. Boravio u Sovjetskom Savezu s kraćim prekidima od 1925. do 1943. Jedno vrijeme radio u Kominterni. Učesnik je španskog građanskog rata. Poslije II svjetskog rata bio na raznim vojnim dužnostima u bugarskoj vojsci. Član CK BKP od 1941. do 1961. Napisao nekoliko istorijskih radova – 196, 277, 278, 305, 348

Augustinčić Antun (1900–1979), vajar, profesor akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu i član JAZU. Saradnik NOP-a od 1941, a na slobodnu teritoriju prešao u jesen 1943. Član ZAVNOH-a; na Drugom zasjedanju AVNOJ-a izabran za potpredsjednika. U sastavu Vojne misije NOVJ bio u SSSR-u 1944. Autor je mnoštva vajarskih djela, među kojima se ističu spomenički radovi i kompozicije: »Spomenik Crvenoj armiji« kod Batine na Dunavu, »Nošenje ranjenika«, »Spomenik maršalu Titu« u Kumrovcu, »Konjanička figura« u Njujorku, »Seljačka buna« i »Matija Gubec« u Gornjoj Stubici i drugi – 111, 282, 294

Badoljo Pjetro (Pietro Badoglio; 1871–1956), maršal italijanske vojske i istoričar. U I svjetskom ratu načelnik štaba, komandant korpusa i pomoćnik načelnika štaba Vrhovne komande. U međuratnom periodu bio komesar Julijske krajine, načelnik Generalštaba, guverner u Libiji (1928–1933), komandant

*Biografske beleške priredio: Aleksandar Spasojević.

invazionih snaga u Etiopiji i vicekralj ove kolonije; od 1937. do 1940. bio je načelnik Generalštaba italijanskih oružanih snaga. Istupio je protiv italijanskog napada na Grčku, pa je poslije poraza u ovom ratu smijenjen i penzionisan. U sporazum s kraljem Italije učestvovao je u obaranju Musolinija. Njegova vlada je potpisala kapitulaciju Italije 1943. Kasnije je smijenjen kao bivši Musolinijev saradnik – 299

Bajić Uroš (1917). Do 1941. mašinbravar u Vojno-tehničkom zavodu u Kragujevcu. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio je zamjenik komandanta bataljona Kragujevačkog PO, komesar čete i pomoćnik komesara 3. bataljona (Kragujevačkog), 1. proleterske brigade, član Politodjela 6. ličke divizije, pomoćnik komesara 3. srpske brigade 2. proleterske divizije i načelnik Personalnog odjeljenja 14. srpskog korpusa. Poslije rata bio je komesar komande milicije za Srbiju, potom prelazi na rad u OZN-u i UDB-u u Jugoslavije, odnosno Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove; bio je na dužnosti zamjenika načelnika i načelnik odjeljenja, načelnik uprave, savjetnik i pomoćnik saveznog sekretara do 1967. Od tada je biran za člana i predsjednika RO SUBNOR Srbije i člana SO SUBNOR Jugoslavije. Član je Savjeta Republike. Pukovnik JNA u rezervi – 184

Bakarić dr Vladimir (1912–1983), pravnik. aktivan u revolucionarnom pokretu od 1932; član KPJ od 1933. Zbog revolucionarnog rada policija ga više puta hapsila i proganjala. Bio izabran za sekretara organizacije SKOJ-a na Zagrebačkom sveučilištu 1935, a maja 1937. postao član Agitpropa CKKPH. Član CKKPH od 1940. U NOR-u istaknuti organizator i rukovodilac oslobodilačke borbe: bio politički komesar GŠ Hrvatske; vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a; 1944. postavljen za sekretara CKKPH. Poslije oslobođenja predsjednik vlade Hrvatske (1945–1953); od 1953. predsjednik Sabora; član CKKPJ od 1948; na VI kongresu KPJ izabran za člana Izvršnog komiteta CKSKJ; bio predsjednik CK SKH; član Predsjedništva CKSKJ i Predsjedništva SFRJ; član Savjeta Federacije. Narodni heroj – 213, 221, 252, 253, 298, 308, 312, 320, 336, 338, 340, 341, 344, 346

Bakić Mitar (1908–1960), diplomirao prava. Pripadao naprednom omladinskom pokretu; član KPJ od 1932. God. 1936. postao je član Centralnog odbora Jedinствene radničke partije Jugoslavije. Od 1939. bio opunomoćenik CKKPJ za partijsko-politički rad u jugoslovenskoj vojsci, a potom član vojne komisije CK KPJ. Učestvovao u organizovanju ustanka u Crnoj Gori, a zatim radio u Vrhovnom štabu; član Glavnog NOO Srbije (1941). Od aprila 1942. politički komesar Glavnog štaba za Crnu Goru, pa politički komesar 4. proleterske brigade, 2. proleterske divizije i 2. udarnog korpusa. Juna 1944. imenovan za sekretara Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije; od kraja 1945. bio generalni sekretar vlade FNRJ. Od 1949. do 1960. sekretar Koordinacionog komiteta vlade Jugoslavije, sekretar Savezne skupštine i dr. Biran je za člana CK SK Crne Gore, Saveznog odbora SSRNJ i CKSKJ. General-potpukovnik JNA. Narodni heroj. – 88, 113, 118, 267, 282, 300

Bejli Stenli Viljam Bil (Baily Stenly William; 1889–1974), inženjer, generalštabni pukovnik britanske vojske. Do II svjetskog rata (1928–1941) član uprave rudnika Trepča. Radio u SOE u Beogradu, Kairu i SAD, a od ljeta 1940. nalazio se na čelu ove službe u Jugoslaviji kao specijalista za pitanja ove zemlje. Šef britanske vojne misije u Štabu D. Mihailovića, od 25. decembra 1942. do 28. novembra 1943, kada tu dužnost preuzima general Armstrong. U sastavu britanske misije ostao do 15. februara 1944. kada je napustio Jugoslaviju – 210, 212, 296, 308, 309

Belinić Marko (1911). Član KPJ od 1934, a od 1936. do 1941. sekretar MK KPH za Zagreb i funkcioner u URSSJ. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio politički komesar 2. operativne zone, član Politbiroa CKKPH, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a od 1943. do 1945. Poslije rata bio poslanik Privremene narodne skupštine DFJ i Narodne skupštine FNRJ (1945–1953), sekretar NF Hrvatske, predsjednik RO SUBNOR-a Hrvatske, član CKSKJ, predsjednik Sindikalnog vijeća SRH, član Vijeća SSJ. Član je Savjeta SR Hrvatske. Narodni heroj – 259, 308, 320, 321

Benzon-Gazin Mileva (1913), pravnik. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a bila je sekretar ilegalnog NOO-a u Vranjici kod Splita. Na slobodnoj teritoriji od početka 1943. Od tada do kraja rata bila je sekretar OO AFŽ, sekretar KK KPJ i član OK KPJ za Srednju Dalmaciju, član Oblasnog NOO-a i Oblasnog komiteta KPJ za Dalmaciju, pomoćnik ministra trgovine i snabdijevanja vlade NR Hrvatske, sekretar vlade i Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske i sudija Ustavnog suda SR Hrvatske, Bila je član GO AFŽ i GO SSRN Hrvatske i poslanik Sabora SR Hrvatske. Član je Savjeta Republike – 171

Berija, Lavrentij Pavlovič (1899–1953), sovjetski državnik. Od 1921. do 1931. bio na rukovodećim položajima u Čeki. Zatim je bio sekretar CK KP Gruzije. Od 1934. je član CK Svesavezne komunističke partije boljševika, a od 1938. narodni komesar za unutrašnje poslove, tj. NKVD i član Politburoa CK SKP bj. Za vrijeme II svjetskog rata bio je i član Državnog komiteta narodne odbrane SSSR-a. Poslije rata je bio potpredsjednik u Maljenkovljevoj vladi. Sredinom 1953. uhapšen i krajem te godine strijeljan zbog neprijateljske i antipartijske djelatnosti – 294

Berštajn Valter (Walter Bernstein), ratni dopisnik američkog vojnog lista »Jenk«. (The Yenk). Prvi je saveznički novinar koji je u drugoj polovini aprila 1944, u toku boravka u Drvaru, intervjuisao vrhovnog komandanta NOV i PO Jugoslavije Josipa Broza Tita – 270

Biber dr Dušan (1926), naučni savjetnik u Institutu za istoriju radničkog pokreta u Ljubljani. Učesnik NOR-a od 1941. Poslije rata bavio se novinarstvom. Diplomirao na grupi za istoriju na Filozofskom fakultetu u Ljubljani. Od 1958. do 1969. asistent i naučni saradnik u Istorijskom odjeljenju IDN u Beogradu. Od 1969. do 1974. saradnik ISI u Beogradu u zvanju višeg naučnog saradnika. Na rad u Ljubljani prešao 1974. Doktorsku disertaciju »Nacizam i Nemci u Jugoslaviji 1933–1941« odbranio na Filozofskom fakultetu u Ljubljani 1964 – 227, 261, 284, 286, 308, 309

Bičanić dr Rudolf (1905–1968), ekonomist, sociolog i političar. Doktorirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1931. Pri-

pada lijevom krilu HSS-a. Zbog povrede Zakona o zaštiti države osuđen na tri godine zatvora. Po izlasku s robije uredio listove »Gospodarska sloga« i »Politički vjesnik«. Od 1940. direktor Direkcije za spoljnu trgovinu u Beogradu. God. 1941–1945. u Londonu je viceguverner Narodne banke. Godine 1943. ograđuje se od politike kraljevske emigrantske vlade, a zatim je i napušta. NKOJ ga imenuje 1944. za opunomoćenika u Londonu. U domovinu se vraća početkom 1945. na dužnost upravitelja u Upravi za spoljnu trgovinu u Beogradu. Bio je redovan profesor na Pravnom fakultetu u Zagrebu (1946–1968). Stvorio je opsežno delo na području ekonomske teorije, ekonomike i sociologije agrara, ekonomske politike, planiranja i drugih oblasti – 195, 214, 309

Bjanko Vincenco (Vitorio) (Bianco Vincenco; 1898), livac. Član Socijalističke partije od 1917. a KPI od 1921. Kao organizator antifašističke borbe, bio primoran da više puta napušta zemlju. Boravio je u Sovjetskom Savezu gdje je pohađao partijske i vojne škole. U zemlju je dolazio ilegalno i nastavljao da se bavi antifašističkom djelatnošću, zbog čega je hapšen i osuđen na 12 godina robije. Poslije amnestije odlazi u Španiju gdje se borio u sastavu Internacionalnih brigada. Uoči II svjetskog rata ponovo odlazi u Sovjetski Savez. Poslije kapitulacije Italije vraća se preko Jugoslavije u Italiju da bi učestvovao u oslobodilačkom ratu. U toku rata nalazio se na rukovodećim vojnim i političkim dužnostima – 272, 325

Bjelica Jevrem (1909), aktivni vazduhoplovni poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u je od 13. jula 1941. Pored ostalog, bio je komandant 3. vazduhoplovne baze, komandir Eskadrile za vezu Vrhovnog štaba i komandant 42. vazduhoplovne jurišne divizije NOVJ. Poslije rata komandant Vazduhoplovnog vojnog učilišta, zatim vršio i druge funkcije u Komandi Vazduhoplovstva JA. Zbog solidarisiranja s Rezolucijom Informbiroa lišen je čina pukovnika JA i isključen iz KPJ (tada se nalazio na dužnosti zamjenika generalnog direktora Jugoslovensko-sovjetskog mješovitog društva za civilni saobraćaj – »Justa«) – 129, 287

Bojčević Pavle (1911). Do II svjetskog rata nastavnik radio-telefografije u Vazduhoplovnoj akademiji vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a bio je telegrafista i rukovodilac radio-službe i veza GŠ NOV za Crnu Goru i Boku, zatim radio-telegrafista u 4. proleterskoj (crnogorskoj) brigadi, 2. proleterskoj diviziji, 2. proleterskom korpusu i Operativnoj grupi armija. Poslije rata je bio načelnik Službe veza JA, načelnik Tehničkog odjeljenja Radio-Beograda, direktor Radio-industrije »Nikola Tesla«; od 1949. do 1965. savjetnik je u Upravi državne bezbjednosti. Autor je nekoliko stotina fotografija nastalih u toku NOR-a – 289

Božović Luka (1918), službenik. Učesnik NOR-a od 1941, član KPJ od 1942. U NOR-u: sekretar Gradskog NOO u Foči, politički komesar čete i bataljona u 1. proleterskoj brigadi i pomoćnik političkog komesara u Tenkovskoj brigadi NOVJ formiranoj u SSSR 1944. Poslije rata bio na dužnosti u Gardi, adutant Vrhovnog komandanta oružanih snaga SFRJ i dr. General-major JNA u penziji – 285

Brajić Mihailo Bebo (1925), kao srednjoškolac stupio u 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a bio je borac Udar-nog bataljona »Bajo Sekulić«, zatim u 4. proleterskoj (crnogorskoj) brigadi i Pratećem bataljonu 2. udarne divizije. Avgusta 1944. upućen u Sovjetski Savez, gdje je bio zamjenik komesara i komesar bataljona 2. tenkovske brigade. Poslije rata bio je omladinski rukovodilac u JA, načelnik odjeljenja Tenkovske armije, načelnik Glavne političke uprave JA, Treće armijske oblasti, načelnik Operativnog odjeljenja armije i divizije i glavni i odgovorni urednik »Vojnog dela«. Po izlasku iz JNA bio je predsjednik Kulturno-prosvjetne zajednice SR Crne Gore, član Predsjedništva SR Crne Gore, predsjednik Odbora za narodnu odbranu Skupštine SFRJ i predsjednik Saveznog vijeća Skupštine SFRJ. Pukovnik JNA u rezervi – 285

Brecelj dr Anton (1875–1943), ljekar i politički radnik. Pripadao lijevom krilu Slovenske ljudske stranke, iz koje je prije II svjetskog rata istupio zbog neslaganja s

politikom vodstva stranke i sa sve jače ispoljavanim klerofašističkim tendencijama. Član Vrhovnog plenuma Osvobodilne fronte 1941 – 61

Brod Filip (Broad Philip), britanski diplomata na službi kod ministra-rezidenta pri Vrhovnoj savezničkoj komandi za Sredozemlje i njegov politički predstavnik za Balkan – 246, 291, 336, 337

Broz Žarko (1924), stariji sin Josipa Broza Tita. Nakon Titovog hapšenja 1928. zajedno s majkom Pelagijom otišao u SSSR gdje je i odrastao i školovao se. Bio je borac Crvene armije od 1941. Ostao je bez desne ruke u bici za Moskvu 3. decembra 1941. Na Vis je došao iz Moskve preko Barija 6. juna 1944. Pratio je Tita u Kazertu na njegove razgovore s Vilsonom i Čerčilom od 6. do 14. avgusta i za vrijeme njegovog boravka u Moskvi od 21. do 28. septembra 1944. Potom je bio kraće vrijeme pri GŠ NOV i PO Srbije, a zatim u Vrhovnom štabu. Poslije rata bio je na raznim dužnostima u organima savezne uprave, penzionisan je kao savjetnik u SIV-u. Rezervni je poručnik Crvene armije i kapetan I klase JNA – 111, 121, 282, 284

Budisavljević dr Srdan (1883–1968), pravnik, političar i narodni poslanik. Do I svjetskog rata djelovao u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, pa u Samostalnoj demokratskoj stranci. Poslije I svjetskog rata bio je sekretar Narodnog vijeća u Zagrebu (1918), predsjednik Samostalne demokratske stranke i prvak Seljačko-demokratske koalicije. Do 1929. nalazio se u rukovodstvu Jugoslovenskog saveza sokola; svoju aktivnost u ovoj organizaciji prekinuo u znak protesta protiv šestojanuarske diktature. Bio je ministar unutrašnjih poslova u vladi D. Simovića (1941), s kojom je otišao u inostranstvo. Godine 1944. vratio se u Beograd kao jedan od trojice kraljevskih namjesnika, potom je živio u Zagrebu – 343

Cankar dr Izidor (1886–1958), istoričar umjetnosti, pisac i političar. Pristalica Krekovog lijevog krila Slovenske ljudske stranke; član Narodnog savjeta u Zagrebu i delegacije za uključivanje u državu SHS. Godine 1920. jedan od organizatora autonomističke deklaracije slovenačkih kulturnih radnika. Godine 1923. izabran za

profesora istorije umjetnosti na Univerzitetu u Ljubljani. Od 1926. do 1946. bio u diplomatskoj službi kao jugoslovenski poslanik u Argentini, Kanadi i Grčkoj i član vlade dr Ivana Šubašića. Od 1947. u penziji. Bio je član SAZU – 301

Cicmil Obrad (1904–1976), prosvjetni radnik; član KPJ od 1941. Bio komandant Durmitorskog NOPO, član Operativnog štaba za istočnu Bosnu i u štabu 2. korpusa. Poslije rata šef jugoslovenske delegacije u Savezničkoj kontrolnoj komisiji za Mađarsku; ambasador i opunomoćeni ministar, pomoćnik ministra inostranih poslova; potom sekretar Prosvjetnog savjeta Jugoslavije – 277

Čerčil Džek (Jack M.T.F. Churchill), britanski potpukovnik, komandant 2. komandosa 2. brigade za specijalnu namjenu (Special Service Brigade) na Visu od februara do avgusta 1944 – 301

Čerčil Randolph (Churchill Randolph), major, Čerčilov sin i šef Britanske vojne misije pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske; u Jugoslaviju je došao u januaru 1944, kada se jedno vrijeme nalazio u Britanskoj vojnoj misiji pri Vrhovnom štabu NOV i POJ; napustio je Jugoslaviju maja 1945 – 292, 334

Čerčil Tom (Churchill Thom), brigadni general i komandant savezničkih snaga na Visu uključujući i britansku 2. brigadu (komandosa). Po napuštanju Visa krajem ljeta 1944. određen je za komandanta britanske 4. divizije specijalnih službi, čiji su dijelovi iskrcani krajem septembra 1944. u Albaniji – 280, 301, 345

Čerčil Winston (Churchill Winston; 1874–1965), jedan od najvećih britanskih državnika i političara; pripadnik Konzervativne stranke. Završio vojnu akademiju 1897, više puta bio ministar (od 1908 do 1939; predsjednik vlade od maja 1940. do 1945. i od 1951. do 1955.) U doba oktobarske socijalističke revolucije jedan od zagovornika i organizatora intervencije protiv Sovjetske Rusije. Kao pobornik tradicionalne britanske političke ravnoteže snaga na Kontinentu, još 1936. zahtijevao je energičnu akciju protiv nacističke agresije. Od trenutka fašističkog napada na Sovjetski Savez zalagao se za stvaranje antihitlerovske koalicije – 120, 125, 130, 158, 173, 211, 227, 228, 248,

249, 283–285, 291, 295–299, 307–310, 312, 329–331, 337, 338, 341–343, 347

Čolaković Rodoljub (1900–1983). Član KPJ od 1919. Pripadao organizaciji Crvena pravda, koja je 1921. u Delnicama izvršila atentat na ministra Milorada Draškovića, pa je zbog učešća u atentatu osuđen na 12 godina robije. Po izdržanoj kazni emigrirao u Beč; u Moskvi je završio Međunarodnu lenjinsku školu. Po zadacima Partije radio u Francuskoj, Čehoslovačkoj i Španiji do 1939. Na savjetovanju u Moskvi 1936. kooptiran u rukovodstvo KPJ i na toj dužnosti ostao do 1938. U NOR-u od 1941; član Glavnog štaba za Srbiju, politički komesar Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, član PK KPJ za BiH, vijećnik na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a, vijećnik ZAVNOBiH-a, sekretar Predsjedništva AVNOJ-a. U vladi DFJ ministar, pa prvi predsjednik vlade BiH. Od 1948. bio član CKSKJ, CKSK BiH. Savezne vlade, a potom član i potpredsjednik SIV-a i dr. Objavio više književnih i istoriografsko-publicističkih djela. Narodni heroj, odlikovan Ordenom junaka socijalističkog rada, član Savjeta Federacije – 308

Čučkov Emanuel Mane (1901–1967), u međuratnom periodu bio profesor u više gradova Jugoslavije. Za vrijeme okupacije (do 1943.) direktor pilepske, a zatim skopske gimnazije. Od ljeta 1943. član ANOK Makedonije, a od jeseni iste godine član inicijativnog odbora za sazivanje ASNOM-a. Na Prvom zasjedanju ASNOM-a izabran za potpredsjednika Prezidijuma; član AVNOJ-a i NKOJ-a. Od 1946. do 1950. poslanik Narodnog sabora Makedonije. Profesor na Ekonomskom fakultetu u Skoplju. Odlikovan Ordenom narodnog oslobođenja Jugoslavije – 252, 312, 346

Četković Vladimir Vlado (1911–1944.), radnik. U radničkom pokretu od tridesetih godina; član KPJ od 1935. Organizator štrajkova i drugih akcija rudara Treptce. Učesnik je španskog građanskog rata, poručnik španske republikanske vojske. Po padu Republike bio je u logorima u Francuskoj, odakle je pobjegao i stigao u Jugoslaviju. U NOP-u komandant Ličke grupe NOPO i član GS Hrvatske; komandant 8. divizije i VIII korpusa. Poginuo je 21. oktobra 1944. u Dalmaciji

ji; bio general-major NOVJ. Narodni heroj – 141, 292

Danićević Riste Stanko (1901), rezervni potpukovnik JNA. Prije rata je apsolvirao Višu trgovačku školu u Beču i Zagrebu i završio Pravni fakultet u Beogradu, pa se zaposlio kao bankarski službenik. U NOR-u je od 1941; bio je na raznim intendantskim dužnostima: šef Ekonomskog odsjeka Glavnog štaba za Crnu Goru, Boku i Sandžak, intendant u 4. proleterskoj (crnogorskoj) brigadi, 2. proleterskoj diviziji i u I. proleterskom udarnom korpusu NOVJ, član Vojne misije NOVJ u Moskvi i u Rimu. Poslije rata je preveden u rezervu i imenovan za upravnika Državne hipotekarne banke u Beogradu, a potom i za generalnog direktora iste ustanove – 111, 282

Dapčević Peko (1913), u radnički pokret stupio kao gimnazijalac, a član je KPJ od 1933. God. 1936. i 1937. bio član OK KPJ za Cetinje. U španskom ratu bio komandant bataljona (u činu poručnika). Poslije poraza Republike 1939. zatočen u logoru u Francuskoj; slijedeće godine pobjegao u Austriju, a 1941. došao u Jugoslaviju. U NOR-u od 1941: komandant Lovčenskog odreda, zatim Glavnog štaba za Crnu Goru, 4. proleterske crnogorske brigade, 2. divizije, 2. udarnog korpusa, I. armijske grupe, I. armije; član AVNOJ-a i CASNO-a. Poslije rata zamjenik, zatim načelnik Generalštaba JNA, član SIV-a, ambasador, potpredsjednik Skupštine Jugoslavije; Član CK SKJ. General-pukovnik JNA. Odlikovan je Ordenom slobode i Ordenom narodnog heroja. Član Savjeta Federacije. – 5, 6, 80, 88, 89, 94, 108, 277, 289, 327, 333

Deđijer Vladimir (1914), novinar publicista, profesor univerziteta, član SANU. Bio je dopisnik »Politike« iz republikanske Španije (1936); po povratku u zemlju saraduje u progresivnim listovima i časopisima na liniji KPJ; član KPJ od 1939. U NOP-u od 1941; jedan od urednika »Borbe« u toku NOR-a i poslije oslobođenja, član Agitprop-komisije CKKPJ; od 1954. bavi se naučnim radom. Autor više zapaženih radova iz oblasti istorije. (Dnevnik 1941–1945: 3 knjige; Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju i dr. Predsjednik je Raselovog suda.) – 71, 27, 306

Dejvi G. M., komandant britanskih kopnenih snaga na Jadranu. Juna 1944, prilikom inspekcije britanske jedinice na ostrvu Visu, sastao se s vrhovnim komandantom NOVJ J. B. Titom – 345

De Lus Daniel (De Luce Daniel), ratni izveštač američke agencije »Asošijeted pres« (Associated press). Bez dozvole savezničke vojne komande, u tajnosti, septembra 1943. boravio na tlu Jugoslavije, u Dalmaciji. Njegov izveštaj »Crkva i partizani ujedinili se u borbu za Jugoslaviju« objavljen u američkoj štampi 6. oktobra 1943., doživio je veliki publicitet – 270

Dikin Frederik Vilijam (Deaken Frederick William; 1913), univerzitetski profesor u Oksfordu i član Britanske kraljevske akademije. U toku II svjetskog rata bio je u britanskom ministarstvu rata, kod kraljevskih strijelaca i u British Security Coordination u Njujorku; potom prekomandovan u Kairo u Odljenje SOE (Special Operations Exekutive) britanskog GŠ za Srednji istok. Kao šef dijela britanske vojne misije »Typical« pri VŠ NOVJ spustio se na Durmitor 28. maja 1943. Po završetku rada u ovoj misiji dodjeljen BAF-u (Balcan Air-Force) u Bariju. Poslije rata (1945/46) bio prvi sekretar britanske ambasade u Beogradu. Od 1946. nastavio profesorsku karijeru u Oksfordu. Objavio je nekoliko značajnih knjiga iz savremene istorije i knjigu sjećanja iz NOR-a »Bojovna planina« (Beograd 1973). Nosilac je tri visoka jugoslovenska ordena – 260, 336

Dragičević Veljko (1911–1944), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U septembru 1941. s britanskom misijom (koja je upućena u štab D. Mihailovića) kapetana Hadsona i majora Ostojića i Lalatovića došao u Jugoslaviju. Kao pristalica NOB-a napustio misiju u Užicu i priključio se partizanima. Postao radio-telegrafista VŠ NOV i POJ. Kao major poginuo prilikom njemačkog desanta na Drvar 25. maja 1944. – 135, 289

Drapišin Petar (1914–1945). Do II svjetskog rata student i revolucionar. Član KPJ od 1937. Učestvovao u španskom građanskom ratu od 1937. do 1939. Po slomu Republike interniran u logor u Francuskoj. Poslije ilegalnog povratka u zemlju odlazi u Hercegovinu, gdje je bio

jedan od organizatora ustanka. U NOR-u je bio komandant Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu, komandant 2. operativne zone Hrvatske, 12. divizije 6. i 8. korpusa, 4. armije i Prve tenkovske armije. General-potpukovnik JNA. Narodni heroj – 3

Dilas Milovan Đido (1911), studirao filozofiju i prava. Kao član KPJ uhapšen 1933. i osuđen na 3 godine robjice. Po izlasku s robjice bio član MK KPJ za Beograd i PK KPJ za Srbiju. Na V konferenciji KPJ izabran za člana Politbiroa CKKPJ. U NOR-u član Vrhovnog štaba. Od 1945. do 1954. ministar i član Politbiroa (IK) CKSKJ i predsjednik Skupštine SFRJ. U 1953. god. objavio niz članaka revizionističke i anarhističko-liberalističke sadržine suprotstavljajući se politici SKJ. Na plenumu CKSKJ 1954. isključen iz CK, a potom i iz SKJ. Zbog neprijateljskog rada 1957. osuđen na 9 godina robjice; lišen funkcija i odlikovanja i penzionisan. Postao antikomunist i neprijatelj socijalističke Jugoslavije. Objavio u inostranstvu više knjiga i napisao antijugoslovenskog i antikomunističkog sadržaja – 111, 114, 122, 123, 149, 252, 279, 281–185, 294, 295, 298, 299, 312, 329, 340, 344, 346

Dorđević Kristina Krista (1892–1981) simpatizer KPJ u godinama pred II svjetski rat; njena kuća u Ulici Strahinjića bana, u kojoj je povremeno boravio i Tito, služila je kao jedan od ilegalnih punktova u Beogradu. Godine 1943. otišla je na oslobođenu teritoriju, a zatim u Bari. Poslije rata bila je predsjednica Gradskog odbora AFŽ u Beogradu; radila je u Crvenom krstu i drugim organizacijama – 192, 304

Đurić Ljubodrag Ljubo (1917), učitelj. Član KPJ od 1939. a u NOR-u od 1941. Bio je zamjenik komandanta 2. proleterske brigade, komandant iste brigade, i 2. proleterske divizije, zamjenik komandanta GŠ Srbije i komandant Beograda od oktobra 1944. Poslije rata generalni sekretar i član Savezne vlade, direktor »Službenog lista SFRJ«. General-major JNA u penziji. – 186, 303, 346

Đurić Pero (1921). Pred II svjetski rat svršeni maturant gimnazije. Član KPJ od 1941. Jedan od organizatora ustanka u rodnom kraju na Kozari. U toku NOR-a

bio je politički komesar čete u Kozarskom PO (1941), pa bataljona u 1. krajiškoj NOU brigadi (1942), rukovodilac Politodjela 10. krajiške brigade (1943) i rukovodilac Politodjela 5. krajiške divizije (1944). Posle rata u JNA; bio je na rukovodećim dužnostima u gardijskim jedinicama, u diviziji, korpusu, vojnoj oblasti i SSNO. General-major JNA u penziji – 183

Đurić Radoslav (1906–1980), major vojske Kraljevine Jugoslavije. Poslije aprilskog rata pristupio četničkom pokretu Dragoljuba Mihailovića, U ljeto 1941. radio u četničkom štabu u Beogradu; početkom oktobra 1941. četnički predstavnik u partizansko-četničkom Operativnom štabu za napad na Kraljevo. Kasnije komandovao drugim četničkim jedinicama. Maja 1944. pristupio NOP-u – 300

Đurović Milinko (1910) pravnik. Član KPJ od 1936. U NOR-u od 1941; bio je instruktor PK KPJ za Crnu Goru, član OK KPJ za Nikšić, politički komesar Nikšićkog i Durmitorskog NOPO, član Politodjela 5. crnogorske, 2. dalmatinske brigade, pa 2. proleterske divizije, politički komesar iste divizije, instruktor PK KPJ za Srbiju. Poslije rata bio je zamjenik načelnika Političke uprave JNA, politički komesar 7. armijske oblasti i načelnik Vojnoizdavačkog zavoda »Vojno delo«. General-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj – 183.

Eliot Vilijam (Elliot Villiam), britanski general-pukovnik avijacije. Komandant Balkanskog vazduhoplovstva (Balcan Air Force) u sastavu savezničke komande u Sredozemlju – 337, 338

Felber Hans Gustav, general pješadije, njemački vojnopравни komandant Jugostoka i okupacioni komandant u Srbiji (1943–1944), komandant Armijske grupe »Srbija« i istovremeno vojnopравни komandant Jugostoka (1944), komandant 7. armije (1945) – 262, 268

Feriš Marklej Lin (Slim; Lynn Farish), američki major: član Anglo-američke vojne misije pri VŠ NOVJ od 17. septembra 1943. Od tada sa kraćim prekidima boravio je na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije do ljeta 1944. Jedno vrijeme nalazio se pri Glavnom štabu NOV Srbije. U sastavu Vojne misije bio je

zadužen za snabdijevanje NOVJ ratnim i drugim materijalom. Svojim izvještajem podnijetom oktobra 1943. znatno je utjecao na stav predsjednika SAD prema NOP-u na Teheranskoj konferenciji. Poginuo u jesen 1944. u avionskoj nesreći iznad Grčke vršeći dužnost – 22, 261

Filipović Sulejman (1896–1972). Do 1941. bio oficir Jugoslovenske vojske. Kao pukovnik domobranstva NDH sarađuje s NOP-om od 1941. Oktobra 1943. s većom grupom domobranskih oficira i vojnika stupio u NOVJ. Izabran za vijećnika II zasjedanja AVNOJ-a. Bio je član NKOJ-a, povjerenik za šume i rude i član Predsjedništva ZAVNOBiH-a. Poslije rata bio je ministar u prvoj vladi DFJ, potpredsjednik vlade i Prezidijuma Narodne skupštine NR BiH, član Saveznog odbora SSRNJ i Glavnog odbora SSRN BiH. General-major JNA – 213, 221

Fotić Konstantin (1891–1966), diplomata. Predstavljao je Kraljevinu Jugoslaviju u Društvu naroda, a od 1934. stalno je bio na službi u inostranstvu. U toku II svjetskog rata poslanik i ambasador Kraljevine Jugoslavije u Vašingtonu. Razriješen dužnosti juna 1944. Kao ambasador aktivno radio na pomaganju D. Mihailovića i razbijanju NOP-a. Posebno se istakao u radu nacionalističke grupe oko lista »Srbohran«, koja je djelovala među srpskim iseljenicima u SAD na liniji četničkog pokreta. Jula 1946. u odsustvu, osuđen na 20 godina robije – 174, 343

Flor Frane (1899). Studije prava završio u Zagrebu. Od 1920. pripadao Hrvatskoj seljačkoj stranci. Učesnik NOR-a od 1943. U toku NOR-a biran za vijećnika i člana Predsjedništva ZAVNOH-a i AVNOJ-a, član NKOJ-a, u kojem je bio povjerenik za pravosuđe; potpredsjednik JNOF-a i potpredsjednik IO HSS. Poslije rata je bio ministar pravosuđa vlade FNRJ, zastupnik Sabora Hrvatske i poslanik Savezne narodne skupštine 1945–1953, član GO SSRN Hrvatske i CO SSRNJ. Penzionisan 1957 – 61

Gaži Franjo (1900–1964), prije rata zemljoradnik. Pripadao je HSS-u i 1935. izabran za predsjednika sreske organizacije u Koprivnici. U NOB-u od 1943. Biran je za vijećnika AVNOJ-a. Po oslobođenju potpredsjednik vlade NR Hr-

vatske, član Saveznog izvršnog vijeća od 1953. i Izvršnog vijeća NRH. Biran za narodnog poslanika Narodne skupštine FNRJ i za narodnog poslanika Sabora NR Hrvatske. Predsjednik kulturnog društva »Seljačka sloga« – 61

Georgijev Kimon (1882–1969), bugarski političar i državnik. Prije rata je bio ministar transporta, pošta i telegrafa i predsjednik vlade (1934/35). Za vrijeme rata 1943. je pristupio Otečestvenom frontu Bugarske i rukovodio političkom grupom »Žveno«. Od 9. septembra 1944. do 1946. predsjednik otečestvenofrontovske vlade Bugarske; zamjenik predsjednika vlade 1946–1959 i 1959–1962; predsjednik Narodnog saveza »Žveno« (1944–1949); ministar spoljnih poslova 1946–1947; ministar elektrifikacije i meliorizacije (1947–1951); član Prezidijuma Narodnog sobranja NR Bugarske i zamjenik predsjednika Nacionalnog savjeta Otečestvenog fronta – 264

Golubović Radonja (1905). U međuratnom periodu advokatski pripravnik i advokat u Beranama (Ivangrad) i Baru, kada je postao i član KPJ. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a je bio član sreskog NOO-a u Beranama, učesnik I zasjedanja ZAVNO-a Crne Gore i Sandžaka, sekretar II i III zasjedanja AVNOJ-a. Poslije rata je bio ministar u vladi NR Crne Gore, narodni poslanik Ustavotvorne skupštine i Vijeća naroda Narodne skupštine FNRJ prvog saziva i ambasador FNRJ u NR Rumuniji. Kao ambasador u Bukureštu izjasnio se za Rezoluciju IB i ostao da živi u emigraciji. Kao emigrant aktivan u antijugoslovenskoj kampanji. Uređivao list informbirovske emigracije »Za socijalističku Jugoslaviju« u Sovjetskom Savezu – 213, 214, 221, 222

Grahek Zvonko (1921), kao student stupio u NOR 1941. Član KPJ od januara 1942. U toku NOR-a bavio se ilegalnim radom u Sisku (1941); od marta 1941. u banijskom PO, zatim član Politodjela 1. krajiške brigade, 26. divizije i rukovodilac Politodjela Mornarice NOVJ (1944) i komesar Baze NOVJ u Bariju (Italija). Poslije rata bio je komesar Vojno-pješačkog učilišta, načelnik u Glavnoj političkoj upravi JA, zamjenik načelnika Uprave za vanarmijsko vojno vaspitanje i vojni izaslanik u Francuskoj. Od 1954.

prešao na rad u SSIP, a 1957/58. bio lični sekretar predsjednika SFRJ J.B. Tita. Od 1960. bio je na raznim dužnostima u SSIP-u (ambasador, zamjenik načelnika Međunarodnog odjeljenja), zatim predsjednik Komisije za međunarodne odnose CKSKJ. Od 1982. član je Predsjedništva SO SUBNOR-a Jugoslavije. General-major JNA u rezervi – 171

Gregorić dr Pavle (1892), ljekar i politički radnik. Učesnik u oktobarskoj revoluciji, član RKP(b) od 1920. a KPJ od 1921. Uhapšen 1932. i osuđen na 2 godine strogog zatvora, ali mu je u toku izdržavanja robije kazna povećana za još 2 godine zbog učešća u martovskim demonstracijama osuđenika-komunista. Po izlasku s robije nastavlja rad, te 1937. postaje član CKKPH. Rukovodi u Zagrebu slanjem dobrovoljaca u Španiju. Hapšen 1938. i u decembru 1939. Iz leopoglavskog koncentracionog logora izašao u martu 1940. Organizator ustanka u Moslavini i Slavoniji 1941. U toku NOR-a na raznim dužnostima, a poslije oslobođenja bio je: član vlade NR Hrvatske, predsjednik Savjeta za narodno zdravlje vlade FNRJ, potpredsjednik Savezne narodne skupštine, ambasador u Rimu, član CKSKJ do VIII kongresa – 259, 308, 320, 321

Grubačić dr Kosta (1909–1968), naučni savjetnik Narodne biblioteke BiH u Sarajevu. Do tada profesor u građanskim školama u Vršcu i Beloj Crkvi. Poslije aprilskog rata 1941. prelazi u Hercegovinu, u rodni kraj. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku rata bio je član SK KPJ za Bileću, komesar Bilečke čete i bataljona i štaba sektora, zamjenik intendanta 3. NOU divizije i član ZAVNO-BiH-a. Poslije rata do 1948. kada je prihvatio Rezoluciju IB, bio je pomoćnik ministra prosvjete NR Srbije i u Komitetu za škole i nauku vlade FNRJ. Od 1950. do 1957. profesor VPŠ u Sarajevu, a potom na radu u Narodnoj biblioteci u Sarajevu – 167, 299

Grulović Aćim Slobodan (1898–1948), privatni namještenik. U radničkom i revolucionarnom pokretu učestvuje od 1919. Član KPJ od 1920. Učesnik NOR-a od 1941. Radio na dizanju ustanka i organizovanju partizanskih jedinica u Vojvodini. Komandant GŠ NOV i PO Vojvodine. Vijećnik Prvog, Drugog i

Trećeg zasijedanja AVNOJ-a. Poslije rata predsjednik Narodne skupštine SR Srbije – 303, 310

Hadson Djuen Bil (Hudson Duane Bill), rudarski inženjer; major britanske vojske. U Jugoslaviju došao 1936. i do 1940. radio u podrinjskim rudnicima. U SOE stupio 1940. i iste godine, zbog pokušaja podmetanja eksploziva pod italijanski brod u splitskoj luci, protjeran iz Jugoslavije. U Jugoslaviju ponovo došao 20. septembra 1941. zajedno s majorima Lalatovićem i Ostojićem u vojnoobavještajnoj misiji kod D. Mihailovića. U Mihailovićevom štabu bio do 1944. Imao je izvjesnih neslaganja s D. Mihailovićem. Početkom 1944. došao u Štab 2. korpusa NOVJ i sa slobodne partizanske teritorije (marta 1944) upućen u Britaniju – 210, 211, 308, 309

Hal Kordel (Cordell Hull), državni sekretar za inostrane poslove SAD u toku II svjetskog rata – 307

Hebrang Andrija (1899–1948), namještenik. Radničkom pokretu pristupio sredinom dvadesetih godina; član MK KPJ u Zagrebu od 1927. Uhapšen 1929. i osuđen na 12 godina robije. Izašao je s robije 1941. U NOR-u na odgovornim političkim dužnostima u Hrvatskoj. Uhapšen kao ilegalac marta 1942. a 23. septembra iste godine zamijenjen za zarobljene fašiste. U zatvoru podlegao neprijatelju i prihvatio saradnju s ustašama (što se nije odmah doznalo). Po izlasku iz zatvora bio sekretar CKKPH (do 1944), a kasnije ministar u vladi FNRJ. U vrijeme napada Kominforma i Staljina na KPJ i socijalističku Jugoslaviju (1948) aktivno i organizovano djelovao protiv zemlje i Partije, zbog čega je uhapšen. U zatvoru izvršio samoubistvo – 11, 259, 308, 320, 321

Hitler Adolf (1889–1945), njemački nacistički diktator, vođa Nacionalsocijalističke partije, kancelar Trećeg Rajha od 1933. do 1945; jedan od najvećih zločinaca u novijoj istoriji. Kao eksponent revanšističko-militarističkih krugova Njemačke, pokušao da izvrši državni prevrat (oktobra 1923). Napisao je knjigu »Mein Kampf«, u kojoj je izložio program nacizma i svoje rasističke poglede. Zahvaljujući podršci krupne buržoazije, junkera i sitnoburžoaskih elemenata, 1933. postao kancelar Njemačke, potom zaveo najsuro-

viju vladavinu. Jedan je od tvoraca Oslovinog Rim – Berlin, Antikominternakta i Trojnog pakta. Pod njegovim vodstvom Njemačka je vodila osvajački rat (1939–1945) u kome je izgubilo živote oko 50 miliona ljudi – 65, 204, 206, 253, 287, 288

Hribar Artur (1912), pješadijski oficir JV. Saradnik NOP-a od juna 1941. U sastavu jedinica NOVJ od januara 1943. U toku rata bio je načelnik štaba 1. bataljona 3. dalmatinske brigade, načelnik štaba iste brigade, zatim 2. proleterske divizije i 3. vojvodanske brigade, komandant Oficirske škole GŠ NOV Vojvodine, načelnik GŠ NOV Vojvodine i 12. korpusa NOVJ. Poslije rata bio je komandant Autokomande JA, načelnik Saobraćajnog odjeljenja MNO i komandant vojnog učilišta »Petar Drapsin«. Preveden u rezervu 1947. u činu pukovnika JA. Do emigriranja iz zemlje (1957), bio direktor brodogradilišta u Splitu – 303

Hrnčević dr Josip (1901), pravnik. Do 1941. radio u sudskoj struci. Član KPJ od 1933. Od 1934. do 1941. bio je sekretar MK KPJ u Varaždinu i Čakovcu i sekretar OK KPJ u Varaždinu; kandidat za člana CKKPH od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio je ilegalni partijski radnik u Sreću i partijski rukovodilac u Fruškogorskom PO. Od 1942 odlazi na partijski rad u Slavoniju i sjevernu Hrvatsku; od ljeta 1944. načelnik je Vojnosudskog odjeljenja pri VŠ NOVJ. Poslije rata bio je sudija Vrhovnog suda FNRJ, javni tužilac FNRJ i predsjednik Vrhovnog suda SFRJ. Biran je za narodnog zastupnika Sabora Hrvatske, saveznog poslanika i člana CKKPJ na VI i VII kongresu SKJ – 241, 311, 328

Idn Antoni (Eden Anthony) (1897–1977), britanski političar i državnik. Za vrijeme I svjetskog rata bio generalštabni oficir. Političku djelatnost počinje 1923. kada je na listi konzervativne stranke izabran za člana parlamenta, čiji je član do 1957. Veliku Britaniju predstavljao u Društvu naroda 1931. i 1935. Lord čuvar pečata 1934–1935; od 1935. do 1938. ministar inostranih poslova. Zbog svog kritičkog odnosa prema politici popuštanja koju je prema Njemačkoj vodio Čemberlen, demisionirao je, da bi se na položaj ministra inostranih poslova vratio u Čerčilovoj vladi 1940. Na tom položaju ostao je do

1945. Po treći put postao je ministar inostranih poslova 1951; kada je Čerčil napustio predsjednički položaj on je preuzeo njegovu dužnost (1955–1957). Jedan je od glavnih izazivača suecke krize u jesen 1956, zbog čega je kasnije morao da podnese ostavku i povuče se s političke scene – 283, 295, 296, 307, 308

Ilić Pavle (Veljko) (1910–1964), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. U ratu je bio zamjenik komandanta 6. bataljona 1. proleterske brigade, načelnik štaba 2. proleterske brigade, pomoćnik načelnika VŠ. Vršilac dužnosti komandanta 8. korpusa, delegat pri GŠ NOV i PO Srbije, načelnik GŠ Makedonije i načelnik štaba 5. armije. Poslije rata bio načelnik štaba armije, komandant Inženjerije JNA i komandant graničnih jedinica JNA. General-pukovnik JNA – 150, 258, 259, 261, 268, 271, 273, 274, 277, 295, 297, 306, 339

Ivanović Miladin (1906), učitelj. Član KPJ od 1936. Učesnik NOR-a od 1941. U NOR-u je bio komandant beogradskog bataljona Posavskog NOPO, komandant beogradskog bataljona 1. proleterske brigade, komandant 1. dalmatinske brigade, komandant 23. srpske udarne divizije i načelnik odsjeka za vezu sa savezničkim vojnim misijama pri VŠ NOVJ. Poslije rata bio je vojni izaslanik u Čehoslovačkoj, načelnik štaba u sarajevskoj armijskoj oblasti, zamjenik komandanta skopske vojne oblasti i načelnik štaba vojnog područja. Završio VVA. General-potpukovnik JNA u penziji – 332, 335

Ivković Obren (1911–1972), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Jedan je od organizatora oružane borbe u nevesinjskom sreću. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je zamjenik komandanta partizanskog bataljona »Nevesinjska puška«, komandant 5. udarnog hercegovačkog bataljona, zatim 2. bataljona 10. hercegovačke brigade, zamjenik komandanta 1. dalmatinske brigade i komandant 11. hercegovačke udarne brigade. Pred kraj rata bio je načelnik štaba Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a. Poslije rata na raznim dužnostima u JNA do 1959 – 273

Jagodić Marija (1923), krojačka radnica. Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od

1941. U toku rata bila je borac i bolničar Kragujevačkog PO, zamjenik političkog komesara i politički komesar Omladinske čete 3. bataljona 1. proleterske brigade, član Politodjela 5. krajiške brigade i 22. srpske divizije, član partijskog povjerenstva u Paraćinu i član OK SKOJ-a u Svetozarevu. Poslije rata bila je član PK SKOJ-a Srbije, predsjednik Zemaljskog odbora Saveza sindikata tekstilaca Srbije, poslanik Vijeća proizvođača Savezne narodne skupštine – 183

Jakić Velimir (1911–1946), inženjer šumarstva. Član KPJ od 1939. Član, pa sekretar SK KPJ za pljevaljski srez; član Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak. U NOR-u: komandant Pljevaljskog NOPO, politički komesar GŠ Sandžaka, politički komesar i komandant 3. proleterske brigade i komandant GŠ Sandžaka i dr. Umro kao pukovnik JNA. Narodni heroj – 118, 284

Jakšić Pavle (1913), završio Filozofski fakultet u Beogradu, a Visoku školu za optiku u Parizu. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je komandant NOPO »Jovan Kursula«, 4. bataljona 1. proleterske brigade, 7. divizije (banijske), 11. korpusa, načelnik GŠ NOV i PO Hrvatske i načelnik Staba 4. armije JA. Posle rata bio je komandant armije i armijske oblasti i načelnik uprave Generalštaba JNA. Biran je za republičkog i saveznog poslanika. General-pukovnik JNA. Narodni heroj – 3

Jančiković dr Toma, advokat. Član vodstva HSS i narodni poslanik od decembra 1938. Pripadao ljevom krilu HSS-a. Od stvaranja NDH do prelaska u Italiju 28. oktobra 1943. živio u Crikvenici. Radio na konsolidovanju dijela rukovodstva HSS-a koji se nije vezao za ustaše. Djelimično kolaborirao s Italijanima. Prelaskom u London bio guverner Narodne banke Jugoslavije u Šubišićevoj vladi, a s povratkom u zemlju i vijećnik III zasjedanja AVNOJ-a (1945). Osuđen u Zagrebu 1947 – 296

Janić Tihomir (1914), pravnik. Studije prava završio u Beogradu 1939. Član KPJ od 1935. Pred II svjetski rat bio član i sekretar mjesnog i rejnskog komiteta KPJ u Kragujevcu i Beogradu. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio je u sastavu Kragujevačkog NOP odreda, in-

tendant 3. bataljona 1. proleterske, komesar bataljona i zamjenik komesara 2. dalmatinske brigade, član Politodjela 2. proleterske divizije. Poslije rata bio povjerenik za unutrašnje poslove NO grada Beograda, pomoćnik ministra unutrašnjih poslova NR Srbije, sudija Vrhovnog suda Srbije i sudija Vrhovnog suda Jugoslavije. Biran je za poslanika Skupštine Srbije – 183

Janković B. Miloš (1895–1984), učitelj. Od 1906. do 1941. službovao u više škola u Srbiji i Vojvodini. U Sapcu 1906. osnovao Klub učitelja socijaldemokrata. Iste godine postao i član ove stranke. Godine 1908. pokrenuo socijalističku pedagošku biblioteku »Budućnost«, koju je izdavao do 1941. U KPJ stupio 1920. i djelovao u novooosnovanom Klubu učitelja komunista. U toku II svjetskog rata bio je u logoru na Banjici, a potom je deportovan u Mauthausen. Poslije oslobođenja zemlje nastavio s pedagoškim radom. Jedan je od osnivača i urednika časopisa »Pedagoška kola« (1946–1962); bio je predsjednik Pedagoškog društva Jugoslavije (1949–1961), a zatim počasni predsjednik – 192, 304

Jauković Vojin Vojo (1913), pravnik. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio je u Durmitorskom NOP odred u vodnik, komesar čete i komesar bataljona, zatim zamjenik intendanta bataljona u 4. crnogorskoj proleterskoj brigadi, komesar bataljona 3. krajiške brigade i član Politodjela Mornarice NOVJ. Poslije rata bio je pomoćnik ministra i sekretara za unutrašnje poslove NR CG, član Izvršnog vijeća Skupštine Crne Gore, sekretar za pravosuđe i upravne poslove Crne Gore, predsjednik RV Skupštine Crne Gore, potpredsjednik Skupštine Crne Gore, član CKSKCG i član GO SSRNCG. Od 1974. član je Savjeta Federacije – 171

Jerković Mate (1915–1980), pravnik. Pripadao naprednom omladinskom pokretu. Član KPJ od februara 1942. U NOR-u od 1941. na svim komandnim mjestima, od bataljona do armije: komandant 5. banjskog bataljona, komandant Kalničkog partizanskog odreda, komandant 4. slavonske divizije, načelnik Staba i komandant 6. slavonskog korpusa i zamjenik komandanta 3. armije. Poslije rata završio Višu vojnu akademiju »K. J. Vorošić-

lov« u Moskvi, a zatim bio načelnik Štaba i komandant Jugoslovenske ratne mornarice. Stalni je saradnik armijskih i mornaričkih listova i časopisa. Autor je knjige »Borba u Slavoniji za vrijeme IV i V ofanzive«, zbirke ratnih priča »Četiri proletera« i većeg broja vojno-stručnih studija i članaka. Admiral JNA. Narodni heroj – 3

Joka Milan (1922), mašinbravar. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U NOR-u je bio komandant bataljona u Kalničkom NOP odredu, zamjenik komandanta 17. slavonske brigade. Poslije rata bio načelnik štaba divizije, komandant divizije i na dužnostima u komandi armije i DSNO. Završio VVA. General-major JNA u rezervi. Narodni heroj – 266

Jovanić Đoko (1917), student. Član SKOJ-a od 1935. član KPJ od 1939. Zbog ilegalnog revolucionarnog rada, kao dak viših razreda gimnazije uhapšen u Subotici, osuđen na 10 mjeseci strogog zatvora i isključen iz svih srednjih škola. God. 1941. radi na organizovanju oružanog ustanka u južnoj Lici. Pod njegovim rukovodstvom 27. jula 1941. počele su oružane akcije u okolini Srba. Bio komandant partizanskih odreda za Srb, zatim politički komesar 2. bataljona odreda »Sloboda«, komandant bataljona »Marko Orešković«, komandant 3. ličkog odreda, pomoćnik komandanta Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske i komandant 6. proleterske divizije. Poslije rata završio Višu vojnu akademiju »K. J. Vorošilov« u Moskvi, a zatim vršio razne odgovorne dužnosti u Generalštabu JNA, načelnik štaba i komandant armijske oblasti i dr.; član Konferencije Organizacije CK u JNA. General-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj – 141

Jovanović Arso (1907–1948), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941; član Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru, komandant Crnogorskog NOPO za operacije u Sandžaku, od decembra 1941. do kraja rata načelnik Vrhovnog štaba odnosno Generalštaba JA. Od 1946. do 1948. u SSSR-u završio Vojnu akademiju »Vorošilov«; po povratku u zemlju (1948) načelnik Više vojne akademije; general-pukovnik JNA. prihvatio Rezoluciju IB, postao neprijatelj socijalističke Jugoslavije; poginuo na granici pri poku-

šaju bekstva iz zemlje avgusta 1948 – 287, 288, 315, 331, 335, 340, 344

Jovanović dr Dragoljub (1895–1977), profesor univerziteta i političar. U Zemljoradničkoj stranci pripadao njenom lijevom krilu. Pod diktaturom pripadao opoziciji. Iako je saradivao s KPJ u okviru Narodnog fronta, odbio učešće u narodnooslobodilačkom pokretu i NOR-u. Poslije rata sa svojim pristalicama pristupio JNOF-u, ali je 1947. isključen zbog neprijateljskog djelovanja i osuđen na višegodišnji zatvor – 62

Jovanović Vaso (1915) vazduhoplovni oficir (poručnik) vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ i u NOR-u od 1941: komandant bataljona »18. oktobar«; zamjenik komandanta 2. bataljona 1. proleterske brigade, pa komandant Rogatičkog NOPO, načelnik Štaba 1. pa 2. proleterske brigade i 1. proleterske divizije; komandant 1. proleterske divizije. Poslije rata komandant armije i dr. General-pukovnik JNA – 154

Jovičić Stevan (1913), trgovački pomoćnik i tekstilni radnik. Revolucionarnom radničkom pokretu pristupio u Beogradu 1936. Član KPJ od 1939. U toku rata bio je član i sekretar RK i član MK KPJ u Beogradu, zatim prelazi na rad u Srem gdje je bio zamjenik političkog komesara Podunavskog PO i Sremskog PO. Za političkog komesara GŠ NOV Vojvodine postavljen juna 1944. Nakon oslobođenja Beograda postavljen za člana MK KPJ u Beogradu. Poslije rata bio je član OK KPŠ i sekretar MK KPS u Nišu, član PK KPS za Vojvodinu i sekretar OK KPS za Srem, sekretar Kontrolne komisije CKKPS i član Komisije za selo CKKPJ. Biran je za narodnog poslanika Narodne skupštine FNRJ. Prihvatio Rezoluciju IB – 303

Kada vid. Petričević Branko Kada

Kalezić Mirko (1919). Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a je bio član Sreskog komiteta SKOJ-a za Danilovgrad, zamjenik komesara i komesar bataljona, član Politodjela 4. crnogorske brigade i divizije. Poslije rata do 1954. ostao na službi u JNA, kada je prešao na rad u Državni sekretarijat za inostrane poslove kao sekretar i opunomoćeni ministar. Bio je sekretar u Odboru za spoljinje

poslove Savezne narodne skupštine; ambasador je SFRJ u Ugandi – 183

Karamatijević Jevstatije (1885–1948), do II svjetskog rata protojerej u Novoj Varoši. Učesnik balkanskih i I svjetskog rata. Učesnik NOR-a od 1941. U toku rata bio je predsjednik Sreskog NOO u Novoj Varoši, vjerski referent 3. sandžačke proleterske brigade, učesnik Konferencije rodoljuba Crne Gore, Boke i Sandžaka na Tjentištu juna 1942, vijećnik Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a i potpredsjednik ZAVNO-a Sandžaka (1943–1945). Poslije rata biran za poslanika Narodne skupštine FNRJ. Pukovnik JNA – 190, 347

Kardelj Edvard Bevc (1910–1979), revolucionarnom pokretu prišao kao dak učiteljske škole; član SKOJ-a od 1926, član KPJ i član PK SKOJ-a za Sloveniju od 1928, a 1929. njegov sekretar. Do 1932. bio dva puta hapšen i odležao 2 godine na robiji. Od 1932. radio na obnavljanju partijskih organizacija u Sloveniji, a od novembra 1934. do početka 1937. bio u SSSR-u; pohađao je aspiranturu na MLŠ, a istovremeno bio predavač na kursovima u istoj školi i na KUNMZ-u; poslije je po odluci CKKPJ upućen u Sloveniju kao instruktor CKKPJ. Od maja 1938. član Privremenog rukovodstva KPJ, odnosno Politbira CKKPJ. Od tada do smrti kao jedan od najbližih saradnika Josipa Broza Tita, u NOR-u i poslije rata, na najvišim društveno-političkim funkcijama u zemlji. Napisao je niz studija i rasprava iz društveno-političke i ekonomske problematike. Narodni heroj i Junak socijalističkog rada – 213, 221, 252, 266, 272, 291, 298, 299, 308, 312, 315, 320, 321, 335, 336, 338–341, 344, 346, 347

Kenedi Edvard (Kenedy Edvard), direktor američke novinske agencije »Asošijeted pres« (Associated press) za Sredozemlje – 306

Knežević Danilo (1917), prije II svjetskog rata student prava. Član KPJ od 1940, a u NOR-i od 1941. U ratu je bio sekretar Oblasnog komiteta SKOJ-a za Sandžak, organizacioni sekretar OK KPJ za Sandžak, politički komesar 3. sandžačke proleterske brigade i politički komesar 37. divizije. Poslije rata politički komesar divizije i načelnik Političkog odjeljenja 2.

armije. Preveden u rezervu 1954. Biran je za člana Predsjedništva Centralnog vijeća Saveza sindikata Jugoslavije i za republičkog poslanika Crne Gore. Bio je predsjednik Savezne komisije za fizičku kulturu. Rezervni pukovnik JNA – 300

Kobela Branko – 103

Kocbek Edvard (1904–1981), profesor romanistike, pjesnik, pripovedač, esejist i pisac sjećanja o NOB-u. S člankom »Promišljanja o Španiji« (1937) stvorio je razdor u slovenačkim katoličkim redovima. NOP-u je pristupio kao ideolog grupe katoličkih intelektualaca okupljenih oko časopisa »Dejanje«, čiji je bio urednik. Za člana IOOF izabran je 1941. Decembra 1942. delegiran je od IOOF za trećeg potpredsjednika AVNOJ-a, Februara 1943, u vrijeme boravka rukovodstva NOP Slovenije u Dolomitima, bio se odlučio na odvajanje od OF. Nakon obavljenih razgovora s rukovodstvom KPS i IOOF, potpisao je Dolomitsku izjavu, kojom je pristao na programsko i akciono jedinstvo OF. Na skupštini delegata slovenačkog naroda u Kočevju, oktobra 1943, izabran je za drugog potpredsjednika IOOF; bio je vijećnik II zasjedanja AVNOJ-a i povjerenik za prosvjetu NKOJ. Poslije rata je bio ministar u vladi DFJ, potpredsjednik Prezidijuma Narodne skupštine Slovenije, republički i savezni poslanik. S politikom OF se razišao 1953. kada je razrešen svih funkcija. Od tada se bavio književnim radom – 213, 221, 252, 298, 299, 312, 340

Kolundžić Anton (1905–1984), kapetan I klase vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1943. U ratu je bio načelnik Štaba 2. krajiške brigade, 36. divizije, GS Vojvodine, načelnik Operativnog odjeljenja VŠ, odnosno Generalštaba JA. Poslije rata bio načelnik štaba armije, na dužnosti u Generalštabu JNA, načelnik Ratne škole VVA JNA, načelnik katedre strategije VVA JNA. General-major JNA. – 310

Komnenić Petar (1895–1957), profesor istorije u gimnazijama u Osijeku, Kranju i Sarajevu. Blizak komunistima od 1919. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a bio je komandant Banjsko-vučedolskog bataljona, 6. udarnog bataljona Nikšićkog NO odreda, Lovćenskog odreda, savjetnik pri Operativnom

štabu za Hercegovinu, komandant 3. bataljona 5. crnogorske proleterske brigade, komandant Bihaćko-cazinskog područja (1942), komandant divizijske oblasti za Hercegovinu, zamjenik komandanta 29. hercegovačke divizije (1944). Bio je vijećnik Prvog zasjedanja AVNOJ-a. Poslije rata bio je potpredsjednik vlade NR Crne Gore i ministar za socijalnu politiku (1945–1946), predsjednik Ustavotvorne skupštine NR CG (1946), predsjednik Narodne skupštine NR CG (1946–1948). Prihvatio Rezoluciju IB – 74

Kornjejev, Nikolaj Vasiljevič (1900–1976), učesnik građanskog rata. U Crvenoj armiji od 1918, od kada je i član KPSS. Između dva rata nalazio se na raznim komandnim i štabnim dužnostima, a od 1934. je načelnik štaba streljačke divizije. U velikom otadžbinskom ratu Sovjetskog Saveza 1941–1945. bio je načelnik štaba niza armija. Od 1944–1945. načelnik Vojne misije SSSR-a pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. Poslije rata do penzionisanja (1950), predavač u vojnim školama Sovjetske armije. General-lajtnant Sovjetske armije od 1943 – 188, 260, 291, 315, 316, 318–322, 331, 334, 335, 337, 340, 344

Korošec dr Anton (1872–1940), doktor teologije; vođa slovenačkih klerikalaca u Kraljevini Jugoslaviji. Kao šef (klerikalne) SLS potpredsjednik je prve vlade SHS. Aprila 1920. kao ministar za saobraćaj ugušio je generalni štrajk željezničara i štrajkove solidarnosti koji su izbili u vezi s njim; 1928. ministar unutrašnjih poslova, a poslije atentata Puniše Račića na poslanike HSS-a pa do zavođenja šestojanuarske diktature predsjednik vlade. Od juna 1935. ministar unutrašnjih poslova u profasističkoj vladi dr Milana Stojadinovića i potpredsjednik JRZ. Od kraja 1938. predsjednik Senata, a od juna 1940. ministar prosvjete u vladi Cvetković–Maček – 61

Kosanović Sava (1896–1956), generalni sekretar SDS i narodni poslanik prije II svjetskog rata. Bio u vladi od 27. marta 1941. s kojom je nakon okupacije aprila 1941. emigrirao i pridružio se akciji za priznavanje NOP-a. God. 1944. ušao u vladu Ivana Subašića. Bio ambasador socijalističke Jugoslavije u SAD, a od 1953. član SIV-a – 174, 301

Košutić inž. August (1883–1964), jedan od prvaka HSS-a; ministar u vladi Pašić–Radić 1925; poslije 6. januara 1929. u emigraciji, odakle je saradivao s dr V. Mačekom. U zemlju se vratio početkom 1937. Potpredsjednik HSS-a i pristalica desne struje u toj stranci; napadao komuniste. U ljeto 1943. ponudio izvjesne uslove i saradnju s NOP-om u Hrvatskoj, ali su ti uslovi odbijeni kao nerealni. Septembra 1944. izišao iz Zagreba na oslobođenu teritoriju NOP-a u vrijeme Pavelićevih razračunavanja s kolebljivim ustašama i prozapadnim aktivnim prvcima HSS-a – 61, 343

Krajger Džordž (Georg Kraigher; 1892), vazduhoplovni general Armije SAD. Slovenac iz Postojne. Ratnu pilotsku školu AU vojske završio 1914. Pilot na frontu na Soči. Preleteo u Italiju da bi se borio u sastavu srpske vojske. Učestvovao u proborbu Solunskog fronta 1918. Pilot u Ratnom vazduhoplovstvu Kraljevine SHS do 1927. kada odlazi u SAD. U vazduhoplovnoj kompaniji Pan-American bio pilot, pa šef pilota i prvi letač dugih relacija od 1929 do 1942. U ratno vazduhoplovstvo SAD stupio 1942. U toku II svjetskog rata (1942–1945) u činu pukovnika bio šef vojne misije za repatrijaciju savezničkih pilota palih na evropskom bojištu. Boravio na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije u maju 1944. Poslije rata u Air Force (do 1948) a potom angažovan u vazduhoplovnoj industriji SAD – 275, 332

Krek dr Miha (1897–1969), advokat i političar. Potpredsjednik klerikalne Prosvetne zveze. Od 1935. ministar u Stojadinovićevoj i Cvetkovićevoj vladi. Vođa slovenačkih klerikalaca u emigraciji. Bio potpredsjednik u kraljevskim emigrantskim vladama – 299

Krempler Karl fon, pukovnik Vermahta; komandant Muslimanske legije u sastavu njemačkih vojnih snaga u Jugoslaviji u toku 1944. godine – 280

Križanić Petar Pjer (1890–1962), slikar i karikaturista. Kao karikaturista javio se 1908. u zagrebačkom satiričkom časopisu »Kopriva«, čiji je urednik bio od 1918. do 1922. kada je prešao u Beograd. U Beogradu je prvo radio u »Novom listu«, a zatim u »Politici«. Sudjelovao je u pokretanju »Ošišanog ježa«. Pored karikatura u »Politici«, objavio je tri mape

karikatura »Naše muke« (1923). »Kuku Todore« (1926) i »Protiv fašizma« (1948). Na slobodnu teritoriju prešao aprila 1944 – 172, 300, 301, 345

Krstulović Vicko (1905), radnik; član KPJ od 1922; član PK SKOJ-a za Dalmaciju od 1924, a od 1929, njegov sekretar. U zatvoru bio 4 godine. Od 1936. je član, a od 1939, sekretar PK KPH za Dalmaciju. Član CKKPH i CKKPJ od 1940. Jedan od organizatora ustanka u Dalmaciji; komandant štaba 4. operativne zone Hrvatske i 9. dalmatinske divizije; vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a. Poslije oslobođenja bio je na mnogim odgovornim političkim i državnim dužnostima. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj – 339, 340

Kukoč Ivan (Jordan; 1918), mašinski radnik. Član SKOJ-a od 1933, a KPJ od 1935. Jedan je od organizatora NOP-a u Dalmaciji. Do avgusta 1942. djeluje u organizaciji KP u Splitu i kao sekretar SKOJ-a za Dalmaciju. U NOVJ bio politički komesar 4. operativne zone Hrvatske, 9. divizije i 8. korpusa NOVJ. Poslije rata bio na raznim dužnostima: načelnik uprave Vojne industrije, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, član Izvršnog komiteta CKSKJ, potpredsjednik Skupštine SFRJ. General-pukovnik JNA u rezervi – 76

Kuper Kenet (Kenneth Kooper), generalni direktor američke novinske agencije »Asošijeted pres« (Associated press) u toku II svjetskog rata – 306

Lakuš Filip (1888-1958), zemljoradnik. U međuratnom periodu pripadnik HSS-a. Jedan je od osnivača Izvršnog odbora HSS-a 1943. koji je počeo saradnju s NOP-om. Kao saradnik NOP-a bio član ZAVNOH-a i vijećnik II i III zasjedanja AVNOJ-a, odnosno Privremene narodne skupštine FNRJ, u kojoj je bio potpredsjednik Predsjedništva. Poslije rata je biran za poslanika Privremene narodne skupštine DFJ, Ustavotvorne skupštine FNRJ u srezu Zlatar (NRH); bio je potpredsjednik Prezidijuma Ustavotvorne skupštine i Narodne skupštine FNRJ prvog i drugog saziva – 61

Lekić Danilo (1913), diplomirao na Filozofskom fakultetu u Skoplju. U napredni radnički pokret uključio se kao student; član KPJ od 1935. U španskom građan-

skom ratu vršio je odgovorne funkcije – zamjenik komandanta baze interbrigada, politički komesar čete i bataljona i vršilac dužnosti političkog komesara 15. brigade. Ima vidnu ulogu u političko-partijskom radu među Jugoslovenima u koncentracionim logorima u Francuskoj. U NOR-u politički komesar Mačvanskog NOPO, komandant 1. proleterske brigade, komandant 16. (vojvodanske) divizije i 12. korpusa NOVJ. Poslije rata komandant 4. armije, glavni inspektor JNA, pomoćnik saveznog sekretara za inostrane poslove, predsjednik komisije Predsjedništva CK SKJ za narodnu odbranu i dr. General-pukovnik. Narodni heroj. – 23,32,57, 67, 77, 79, 80, 108, 133, 151, 187,260, 262, 268, 269, 273, 274, 281, 282, 289, 304, 323, 324, 326, 347

Li S. G. Artur (Lee S. G. Arthur), u junu 1944. boravio na Visu u zvanju komodora britanskih jedinica. Kasnije vicemarsal avijacije i komandant Britanske vojne misije pri Generalštabu JA – 345

Lončarević Đuro (1920), studirao je matematiku. U napredni radnički pokret uključio se kao gimnazijalac. Član SKOJ-a postao je kao dak, a član KPJ 1939. Aktivist Beogradskog univerziteta. U NOR-u od 1941. Bio član Sreskog komiteta KPJ Andrijevice, politički komesar bataljona Komskog odreda, pomoćnik političkog komesara 2. bataljona 1. proleterske brigade, pomoćnik političkog komesara 3. proleterske (krajiske) brigade, politički komesar 14. korpusa NOVJ (u završnim operacijama za oslobođenje Srbije). Poslije rata politički komesar armije, načelnik Uprave za moralno-političko vaspitanje, komandant armije, načelnik Centra visokih vojnih škola JNA. General-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj – 285

Lopičić Stevo (1916), student Tehničkog fakulteta u Beogradu. Član KPJ od 1937. Učesnik NOR-a od 1941. U proljeće 1942. zarobljen i sproveden u logor u Italiji, u kojem je bio do kapitulacije Italije. Po dolasku u zemlju na oslobođenu teritoriju stupa u sastav NOVJ; bio je šifrant u Štabu 2. korpusa NOVJ, a zatim i šef šifranstskog odjeljenja u istom korpusu. Poslije rata bio na službi u JNA – 168, 300

Lozić Miodrag (1898-1983), prije rata aktivni vazduhoplovni pukovnik vojske

Kraljevine Jugoslavije. Učesnik u puču od 27. marta 1941. bio je načelnik Štaba Kraljevskog ratnog vazduhoplovstva. Izbjegao je na Srednji istok, pa je jedno vrijeme vršio funkciju načelnika Vrhovne komande u emigraciji, a zatim je određen za vojnog izaslanika kraljevske jugoslovenske vlade u Sovjetskom Savezu, gdje se u martu 1944. deklarirao za narodno-oslobodilački pokret zajedno s jugoslovenskim ambasadorom Stanojem Simićem. Zatim je bio načelnik Vazduhoplovnog odjeljenja Glavnog štaba Srbije, pa načelnik štaba Vazduhoplovstva NOVJ. Poslije rata je bio pomoćnik šefa Vojne misije u Njemačkoj. Solidarisao se s Rezolucijom Informbiroa i lišen čina pukovnika JA – 121, 284

Ljubičić Radoje (1920–1972). Do II svjetskog rata radnik. Član KPJ od 1939. Od 1940. član OK KPJ u Užicu. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a je bio politički komesar 2. užičke čete Užičkog NOP odreda, komesar 5. bataljona 1. proleterske brigade, pomoćnik političkog komesara 3. krajiške i 3. proleterske sandžačke brigade, član Politodjela 2. proleterske divizije, rukovodilac Politodjela 46. divizije i pomoćnik komesara 22. divizije. Poslije rata je bio politički komesar divizije, načelnik uprave u komandi RV, komandant vazduhoplovne divizije, komandant korpusa. Završio je VVA JNA. Bio je član CKSKS. Narodni heroj – 183

Ljumović Vuksan (1914). Do II svjetskog rata otpравниk vozova. Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio je komesar bataljona »Serdar Jole«, zamjenik komandanta bataljona »18. oktobar«, komesar 1. čete 2. bataljona 1. proleterske brigade, član Politodjela 10. krajiške brigade i 5. divizije NOVJ. Poslije rata bio načelnik Personalnog odjeljenja Povjereništva za saobraćaj DFJ, načelnik Personalnog odjeljenja Ministarstva saobraćaja FNRJ, pomoćnik sekretara vlade FNRJ, sekretar za Opštu upravu vlade SFRJ, podsekretar u vladi SFRJ i sekretar za budžet i opšte poslove Skupštine SFRJ. Prihvatio Rezoluciju IB – 183

Maček Ivan Matija (1908), radnik. Član KPJ od 1930. i član PK KPJ za Sloveniju. Na IV konferenciji KPJ za Sloveniju 1934. izabran je za sekretara PK KPJ; od 1935. do 1937. završio je MLŠ u SSSR-u. Na Osnivačkom kongresu KP Slovenije

izabran za člana CKKPSI. God. 1938. osuđen na 4 godine robije. Iz zatvora u Sremskoj Mitrovici pobjegao s grupom od 32 druga 21. avgusta 1941. Od kraja septembra 1941. do januara 1942. na radu pri Vrhovnom štabu; od početka proljeća do jula 1943. bio je politički komesar i komandant Glavnog štaba Slovenije; oktobra 1943. izabran je za člana SNOS-a i delegacije Slovenije za Drugo zasijedanje AVNOJ-a. 1944. postaje rukovodilac OZN-e za Sloveniju i član IOOF. Poslije rata ministar unutrašnjih poslova, potpredsjednik vlade i potpredsjednik RIV-a Slovenije, član SIV-a, predsjednik Skupštine Slovenije i član CK SKSI, član CKSKJ, predsjednik SUBNOR-a Slovenije. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj – 135, 138, 290

Maček dr Vladimir Vlatko (1879–1964), pravnik i političar; predsjednik HSS-a. Nosilac liste Bloka narodnog sporazuma, odnosno UO na parlamentarnim izborima 1935. i 1938. Potpredsjednik vlade u avgustu 1939. i krajem te godine osniva koncentracione logore za antifašiste. Bio potpredsjednik u vladi D. Simovića; kad je proglašena NDH, kao vođa HSS-a pozvao je hrvatski narod da se pokori novoj vlasti. U maju 1945. odlazi iz zemlje; do 1946. živio u Parizu, a poslije u SAD – 61, 62, 123, 285, 294, 330, 343

Magaziner Margaret, lična sekretarica i prevodilac predsjednika kraljevske vlade dr Ivana Šubašića. Prisustvovala razgovoru Tito – Šubašić na Visu juna 1944 – 344

Magovac Božidar, publicist. Do II svjetskog rata pripadao Hrvatskoj seljačkoj stranci; bio je član Glavnog odbora ove stranke i narodni poslanik u Narodnoj skupštini Kraljevine Jugoslavije. Promjenom politike dijela HSS prema NOP-u, poslije septembra 1943. počeo da saraduje s NOP-om. Biran je za vijećnika i člana Predsjedništva ZAVNOH-a, vijećnika AVNOJ-a i člana NKOJ-a; bio je i član IOHSS. Poslije rata odstupio od saradnje s narodnofrontovskim politikom. Zbog opozicionog stava osuđen na kaznu zatvora – 61, 182, 266, 303, 346

Makiedo dr Sergije (1910), pravnik i diplomata. Završio Pravni fakultet u Zagrebu. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od pre rata. U toku NOR-a bio sekretar opštinskog i sreskog NOO na

terenu Dalmacije. Od novembra 1943. u činu potpukovnika nalazio se na čelu Baze NOV i POJ u Bariju pri Komandi savezničkih snaga u Italiji. Na sličnim dužnostima ostao do kraja rata. Poslije rata na službi u Ministarstvu inostranih poslova (DSIP, SSIP); bio je savjetnik ambasade FNRJ u Vašingtonu (1945–1949), pomoćnik načelnika i načelnik odjeljenja u MIP (1950–1952), savjetnik ambasade FNRJ u Parizu (1952–1956), opunomoćeni ministar u DSIP – 272

Maklejn Ficroj (Fitzroy Maklean; 1911), diplomata, političar i brigadni general. Školovao se u Eston-koledžu, a studije završio na Univerzitetu u Kembridžu. Do II svjetskog rata bio sekretar britanskih ambasada u Parizu i Moskvi. Po izbijanju II svjetskog rata napušta diplomatsku službu i prijavljuje se u vojnu jedinicu. Kao komandos učestvuje u mnogim akcijama na Bliskom istoku i Grčkoj. Polovinom 1943. godine Vinston Čerčil ga određuje za šefa Britanske vojne misije i ličnog predstavnika pri VŠ NOV i POJ. U ovoj misiji ostao je od 17. septembra 1943. do 13. marta 1945. Poslije rata objavio je memoare koji su u Jugoslaviji prevedeni 1953. pod naslovom »Zlatni drum, pijesak Orijenta, rat na Balkanu« – 120, 210–212, 227, 248, 260, 261, 281, 284, 286, 291, 295, 298, 308, 309, 329, 336–338, 340, 342, 344, 347

Makmilan Harold (Macmillan Harold; 1894), engleski političar. Od 1921. radi u porodičnom preduzeću, a kasnije ulazi u politiku i u parlament kao mladi konzervativac s idejama o socijalnim reformama. Bio je protiv ustupaka Hitleru. Od 1942. do 1945. bio politički predstavnik engleske vlade u Savezničkoj komandi u Africi i na Sredozemlju. Postao član vlade 1951. Od 1957. do 1963. bio je predsjednik vlade – 246, 291, 296, 336–338

Mandić Gligorije Gligo (1912), podoficir Morarice Kraljevine Jugoslavije. Otpušten iz vojske kao komunist. Član KPJ od 1935. Do 1940. radio kao mašinista u Beogradu; bio sekretar Saveza mašinista Jugoslavije. Kao član MK KPJ Herceg-Novog organizator je ustanka. U NOR-u od 1941: politički komesar čete, komandant Orjenskog bataljona Nikšićkog NOPO, komandant Komskog NOPO, komandant 1. dalmatinske brigade, 17. divi-

zije i 12. korpusa NOVJ. Poslije rata komandant 4. armije, KNOJ-a, general-potpukovnik JNA u penziji. Narodni heroj – 113, 180, 282, 285

Marko vid. *Ranković Aleksandar Marko*

Marković dr Božidar (1874–1946), profesor univerziteta, političar. Od 1918. član Glavnog odbora Demokratske stranke i pristalica sporazuma Srba i Hrvata. Kao ministar pravde u vladi D. Simovića emigrirao s vladom aprila 1941. Zalagao se u emigraciji za saradnju i priznanje NOB-a. Zbog bolesti nije se vratio u Jugoslaviju – 299

Marković Dragoslav Draža (1920), student medicine. Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio je zamjenik političkog komesara Kosmajskog PO odreda, zatim sekretar Sreskog komiteta, član i sekretar OK KPJ za Mladenovac. Za člana CK KP Srbije izabran na Osnivačkom kongresu KPS maja 1945. Poslije rata bio je predsjednik Okružnog NOO beogradskog okruga, upravnik Srednje partijske škole CK KPS, ministar u vladi NRS, direktor Radio-Beograda, ambasador SFRJ u NR Bugarskoj, predsjednik Predsjedništva SR Srbije, predsjednik Skupštine SFRJ, član Predsjedništva CKSKJ i Predsjedništva SFRJ – 192, 304

Marković Momčilo Moma (1912), član KPJ od 1933. Do rata član UK KPJ Beogradskog univerziteta, član OK KPJ u Beogradu i Kragujevcu i član PK KPJ za Srbiju i rukovodilac vojne komisije PK KPJ za Srbiju. Jedan je od organizatora ustanka u Srbiji. U toku NOR-a bio član PK KPJ za Srbiju, politički komesar GŠ NOV Srbije, vijećnik Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a, delegat i poslanik ASNOS-a. Poslije rata nalazio se na državnim i partijskim dužnostima. Biran je za člana CKKPJ – SKJ od V do VIII kongresa i za republičkog i saveznog poslanika. Narodni heroj – 258, 259, 268, 274, 277, 279, 297, 346

Marušić dr Drago (1884), pravnik i advokat. Bio je sekretar Slovenske nacionalne stranke za Gorišku. U I svjetskom ratu pobjegao je iz austrijske vojske i kao dobrovoljac prešao u Srbiju 1915. Bio je član Jugoslovenskog odbora, a 1917. osnovao je u SAD Slovenski nacionalni savez. Poslije I svjetskog rata, pored

ostalog, bio je ban Dravske banovine, ministar u Jevtićevoj vladi i dr. Za vrijeme II svjetskog rata pristupio je NOP-u i bio član Vrhovnog plenuma Osvobodilne fronte slovenačkog naroda. Uhapšili su ga Italijani 1942. i internirali. Poslije kapitulacije Italije prešao je na slobodnu teritoriju početkom 1944. Po zaključenju Viškog sporazuma Tito – Šubašić bio je ministar u Šubašićevoj vladi. Biran je za člana AVNOJ-a. Poslije rata je ministar PTT u vladi DFJ, savezni poslanik i član Glavnog odbora SSRN Slovenije – 174, 299, 301, 343

Maslarić Božidar (1895–1963), profesor i partijski radnik. Član KPJ od 1919. Bio je član MK KPJ u Osijeku i PK KPJ za Hrvatsku. Zbog stalnih progona i hapšenja prešao u ilegalnost, a potom upućen za predavača na KUNMZ-u. S KUNMZ-a prešao za rukovodioca Jugoslovenskog sektora na MLŠ. U Španiju odlazi 1936; 1937. postaje komandant 2. bataljona 63. španske brigade, a poslije pogibije B. Parovića prelazi na rad u Bazu inter-brigada kao predstavnik KPJ pri KP Španije. Vraća se u SSSR 1939. U toku II svjetskog rata bio je potpredsjednik Sveslovenskog komiteta u Moskvi i radio na popularizaciji NOB-a preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«. U oktobru 1944. dolazi u Jugoslaviju. Bio je ministar savezne vlade i savezni poslanik; potpredsjednik Izvršnog vijeća NR Hrvatske, član CKSKJ, CKSKH i član IKCK SKH. Narodni heroj – 111, 282

Mehmedbašić Sulejman (1923). Do rata učio gimnaziju. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku rata sekretar i član MK i OK SKOJ-a za Mostar i Hercegovinu i član MK KPJ za Mostar. Delegat Hercegovine na Prvom kongresu USAOJ-a (decembar 1942) u Bihaću, omladinski i partijski rukovodilac u Ramskom odredu, 1. krajiškoj, 1. južnomoravskoj, 3. srpskoj brigadi, 2. proleterskoj diviziji i 1. tenkovskoj brigadi NOVJ u SSSR-u (1943–1945). Poslije rata na službi u JNA i u Višoj partijskoj školi »Đuro Đaković« – 183, 285

Mejkins R. M. (Makins R. M.), pomoćnik britanskog ministra – rezidenta za Sredozemlje – 210

Mešterović dr Dura (1908), ljekar, general-pukovnik JNA u penziji. Učestvovao u španskom građanskom ratu od 1937. do

1939. Po slomu Republike bio u koncentracionom logoru u Francuskoj. Član KPJ od 1938. U NOR-u ljekar Valjevskog, pa Posavskog NOP odreda, upravnik vojne bolnice u Žablaku, upravnik bolnice u Foči, šef hirurške ekipe 1. proleterske divizije, referent saniteta 3. korpusa NOVJ, šef ljekarske misije VŠ u Italiji, član Vojne misije u SSSR-u, šef odsjeka u Sanitetskom odjeljenju VŠ (Generalštaba) i dr. Poslije rata zamjenik, pa načelnik Sanitetske uprave JNA, predsjednik Crvenog krsta Jugoslavije – 194

Mihailović Dragoljub Draža (1893–1946), vođa kolaboracionističkog četničkog pokreta u Jugoslaviji od 1941. do 1945. Do rata generalštabni pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije, vojni izaslanik u Sofiji i Pragu. Maja 1941. počeo da stvara četničke odrede. Njegov pokret ima izrazito nacionalistički, šovinistički, velikosrpski i antikomunistički karakter. U cilju slamanja NOP-a u Jugoslaviji i očuvanja monarhije, uspostavlja saradnju i sklapa sporazume s okupatorom i kvislinzima. Četničke vojne formacije vodile su borbu protiv NOP-a od jeseni 1941. do maja 1945. Mihailović je uživao pomoć i podršku određenih krugova zapadnih saveznika, naročito do 1943. Bio je ministar izbjegličke vlade, načelnik štaba Vrhovne komande vojske Kraljevine Jugoslavije i komandant tzv. Jugoslovenske vojske u otadžbini; jula 1942. unaprijeđen je u čin armijskog generala. Uхваćen 1946. i na javnom procesu u Beogradu kao ratni zločinac i izdajnik osuđen na smrt – 46, 62, 63, 68, 99, 114, 132, 160, 173, 200, 205, 210, 227, 247, 257, 262, 268, 272, 279, 283, 296, 308, 309, 327, 338, 340, 342

Mikojan, Anastas Ivanović (1895–1978), istaknuti sovjetski državnik i političar. Član je SKP(b) od 1915, kandidat za člana CK SKP(b) od 1922, a Politbira od 1926. Nalazio se na raznim odgovornim dužnostima, uglavnom na položaju narodnog komesara za spoljnu trgovinu. Član je Politbira CK SKP(h) od 1935, a 1953. izabran je za člana Prezidijuma CK KPSS. Biran je za deputata Vrhovnog sovjeta od 1937–1956. Jedno vrijeme je bio prvi zamjenik predsjednika vlade. Od 1953. do 1964. nalazio se neprekidno na dužnosti ministra trgovine, kad je penzionisan – 294

Milenković Dragoljub Dragi (1910). Po diplomiranju na Filozofskom fakultetu u Skoplju radio u Narodnom pozorištu u Kragujevcu. Član KPJ od 1938. Učesnik NOR-a od 1941. U ratu je bio komandir čete i komandant bataljona u Kragujevačkom PO, zamjenik komandira čete u 3. (Kragujevačkom) bataljonu 1. proleterske brigade, član Politodjela 2. proleterske brigade i divizije, direktor štamparije VŠ NOV i POJ, šef političko-informativnog odsjeka i baze NOVJ u Bariju. Poslije rata bio je načelnik Vojno-izdavačkog zavoda, direktor IP »Kultura«, načelnik Istorijskog odjeljenja CKSKJ, predsjednik Odbora za prosvjetu i kulturu Narodne skupštine SR Srbije, sekretar SO SUBNOR-a Jugoslavije i direktor lista »4 jul« – 183

Milojević Miloje (1912–1984), prije rata vojni službenik vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941. Član KPJ od marta 1942. Bio zamjenik komandanta bataljona, zamjenik komandanta i komandant 1. proleterske brigade, zamjenik komandanta i komandant divizije. Poslije rata na raznim dužnostima u JNA – komandant grada Beograda, komandant armije; bio član Predsjedništva Saveznog odbora SUBNORJ, Centralnog odbora SSRNJ i dr. Godine 1964. penzionisan. Narodni heroj – 82, 274, 326

Milojica vid. *Pantelić Milojica*

Miljković Mirko (1918). Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio je član Politodjela 3. sandžačke proleterske i 2. dalmatinske brigade i zamjenik političkog komesara 3. srpske brigade. Poslije rata bio je član OK KP Srbije u Kragujevcu, sekretar GK KPS u Kragujevcu, član Agitpropa CKKPS, glavni i odgovorni urednik Radio-Beograda i urednik »Politike«. Član je Udruženja književnika Srbije – 184

Milosavljević Ljubinka (1917), studirala na Beogradskom univerzitetu. Član SKOJ-a od 1935, a član KPJ od 1936. Do II svjetskog rata i u toku 1941, sekretar PK SKOJ-a za Srbiju, zatim član Politodjela 2. proleterske brigade, član PK KPJ za Srbiju i član CK SKOJ-a. Poslije rata sekretar OK KPJ Svetozarevo (Jagodina), član CKKPS, član Revizije komisije SKJ. Bila vijećnik III zasjedanja AVNOJ-a, poslanik ASNOS-a, Narodne

skupštine SRS i Narodne skupštine FNRR do 1955, kada je penzionisana – 297

Milovanović Pećanac Kosta (1879–1944), rezervni kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije i četnički vojvoda. Bio je pripadnik Radikalne stranke. Između dva rata bio predsjednik četničkog udruženja. U toku okupacije Jugoslavije organizovao četničke odrede i zajedno s njima se stavio u službu okupatora. Četnici Draže Mihailovića su ga osudili na smrt i ubili – 62

Milutinović Ivan (Milutin; 1901–1944), pravnik. Član KPJ od 1923. Kao student rukovodio Udruženjem marksista na Beogradskom univerzitetu. Više puta osuđivan na robiju (ukupno 8 godina i 6 mjeseci). God. 1940. postao član CK KPJ. Od kraja 1939. do maja 1940. nalazio se u koncentracionom logoru u Bileći. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana Politbira CKKPJ. U NOR-u od 1941: član Vrhovnog štaba, komandant Glavnog štaba za Crnu Goru, delegat Vrhovnog štaba i CKKPJ u Crnoj Gori, organizator narodne vlasti; vijećnik AVNOJ-a i član njegovog Predsjedništva, član NKOJ-a; general-lajtant NOVJ. Utopio se u Dunavu kod Beograda 23. oktobra 1944. Narodni heroj – 76, 252, 279, 298, 308, 312, 320, 336, 338–340, 344, 346

Milutinović Mašan (1915). Do II svjetskog rata bio zemljoradnik. Član KPJ od 1936. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio je kurir PK KPJ za Crnu Goru, zastavnik Štaba odreda u napadu na Pljevlja (1941), borac, komesar čete i 2. bataljona 1. proleterske brigade (1941–1944), komesar artiljerijskog divizion Prve brigade NOVJ u Sovjetskom Savezu i pomoćnik komesara ove brigade u Jugoslaviji. Poslije rata (do 1946) na službi u JA, a od tada do 1966. u Upravi državne bezbjednosti, najduže u Crnoj Gori, gdje je bio šef odsjeka, načelnik odjeljenja i pomoćnik republičkog sekretara SUP-a. Rezervni potpukovnik JNA – 285

Miljković Huska (–1944), sezonski radnik iz Velike Kladuše. Simpatizer KPJ od 1935. a ubrzo i njen član. U junu 1941. učestvovao u pripremama oružanog ustanka na Kordunu, odakle se ubrzo vratio i prišao domobranima. Poslije tri

mjeseca ponovo je u redovima NOP-a. OK KPH za Karlovac uputio ga je na agitacionopropagandni rad u Cazinsku krajinu. Krajem 1942. postavljen za komandanta mjesta i sekretara MK u Velikoj Kladuši. U toku četvrte neprijateljske ofanzive ponovo je dezertirao, izdržao kaznu, a zatim je upućen na Kordun odakle se ponovo vratio u Veliku Kladušu i povezoao s neprijateljem. Polovinom 1943. formirao je Muslimansku miliciju i postao njen komandant. Krajem 1943. prešao na stranu NOVJ sa svojim jedinicama koje su ušle u sastav Unske operativne grupe NOV, čiji je postao komandant. U aprilu 1944. ubijen od agenata njemačko-ustaške obavještajne službe – 55, 212, 268

Miskin Vaso Crni (1916–1945), metalski radnik. Kao mlad uključio se u napredni radnički pokret i učestvovao u više akcija. Član KPJ od 1939. Član i sekretar MK KPJ Sarajevo i član Biroa PK KPJ za BiH. U NOR-u partijski radnik na terenu, zamjenik političkog komesara Hercegovačkog NOP odreda, pomoćnik političkog komesara 10. hercegovačke brigade, sekretar Oblasnog komiteta za Hercegovinu, član Oblasnog komiteta NOO, sekretar JNOF za BiH, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. Poslije rata sekretar MK KPJ Sarajevo. Narodni heroj – 183

Mitar vid. Bakić Mitar

Mitrović Stefan (1909), u naprednom pokretu učestvuje od 1931. kao student Beogradskog univerziteta. Član PK SKOJ-a za Srbiju i član CK SKOJ-a. Zbog revolucionarnog rada više puta hapšen, a 1937. osuđen na 3 godine robije. U NOR-u na partijsko-političkim dužnostima, a od 1943. komesar divizije, korpusa i načelnik Propagandnog odjeljenja Generalštaba. Poslije rata na radu u Upravi za propagandu i agitaciju CKKPJ. Zbog prihvatanja Rezolucije Informbiroa 1948, isključen iz Partije i lišen čina – 310

Molotov Vjačeslav Mihailovič (1890), sovjetski političar. U radničkom pokretu od 1907, član Politbiroa RKP (b) od 1921. U 1929/1930. član Prezidijuma KI; od 1930. do 1941. predsjednik Sovjeta narodnih komesara SSSR-a. Od ljeta 1939. do 1957. ministar inostranih poslova i potpredsjednik vlade. Poslije toga ambasador, jedan od najistaknutijih

Staljinovih saradnika, vidno se angažovao u kampanji IB protiv Jugoslavije. Na plenumu CKKPSS juna 1957. isključen iz CK zbog antipartijske djelatnosti i otpora politici XX kongresa KPSS i smijenjen s funkcije prvog zamjenika predsjednika vlade – 294, 307

Morača Milutin (1914), prije II svjetskog rata pravnik. Član KPJ od 1936. Od juna 1941. učestvuje u pripremama ustanka u okolini Drvara. U toku NOR-a je bio član Štaba gerilskih odreda za Bosansko Grahovo i okolinu, komandant bataljona »Sloboda«, 4. krajiške brigade i 5. divizije, načelnik Štaba I armije. Poslije rata je zamjenik načelnika Generalštaba JNA, načelnik uprave u Generalštabu, komandant armije, zatim član SIV-a, član Predsjedništva SK SSRNJ, predsjednik SRVSI. Biran više puta za saveznog i republičkog poslanika. Bio je član CK SK BiH. Član Savjeta Federacije. General-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj. 5, 13, 25, 37, 43, 79, 99, 108, 186, 258, 259, 261, 262, 265, 268, 271, 273, 274, 276–278

Morton Džozef (Joseph Morton), ratni dopisnik »Asošijeted pres« iz Barija. Dostavio pitanja za J. B. Tita. Intervju, koji je na taj način realizovan, objavljen je u »Njujork Tajmsu« 21. maja 1944 – 270, 275, 306, 323

Mur Piter (Moore Peter), pukovnik; šef Britanske vojne misije pri Glavnom štabu NOV i PO Slovenije – 280

Nad Kosta (1911), radnik i podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U naprednom radničkom pokretu učestvuje od rane mladosti. Proganjan i hapšen više puta, a 1933. osuđen na 2 godine robije. Po odluci KPJ otišao u Španiju. U španskoj republikanskoj vojsci bio komandant Balkanskog bataljona. Član KPJ od 1937. Od 1939. u koncentracionom logoru u Francuskoj. U NOR-u jedan od organizatora ustanka na Kordunu, član Glavnog štaba BiH, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, komandant 1. bosanskog, pa 3. korpusa NOVJ; komandant Glavnog štaba Vojvodine i komandant 3. armije JA. Poslije rata komandant armije, komandant vojne oblasti, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, poslanik Skupštine Srbije i Skupštine Jugoslavije, član CKSKS i CKSKJ, predsjednik SUBNORJ. Odlikovan Or-

denom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada. General-armije JNA – 44, 54, 303

Nedić Milan (1877–1946), oficir srpske vojske, a potom u vojsci Kraljevine Jugoslavije armijski general, komandant armije, načelnik Glavnog generalštaba, ministar vojske i mornarice. Kao ministar podržao Ljotićevu organizaciju, propagirao snagu Hitlerove Njemačke i unosio defetizam u JV. Otvoreno se stavio u službu njemačkih okupatora i od 29. avgusta 1941. predsjednik kvislinške srpske vlade. Za cijelo vrijeme rata borio se protiv NOP-a. Njegove vojne jedinice počinile su brojne zločine. Kao kvisling i ratni zločinac predat sudu; u zatvoru u Beogradu izvršio samoubistvo 4. februara 1946 – 46, 62, 63, 132, 200, 262, 270, 277, 307

Nešković dr Blagoje (Mihailo; 1907), lekar. U naprednom studentskom pokretu učestvuje od 1927; član KPJ od 1936. Dobrovoljac u španskom građanskom ratu u redovima španske republikanske vojske. Po povratku u Jugoslaviju (1940) uključio se u partijski rad. U NOR-u od 1941. Sekretar PK KPJ za Srbiju i član CKKPJ, a od Osnivačkog kongresa KPS (maja 1945) do 1948. sekretar CKKPS i predsjednik vlade NR Srbije, 1948 – 1952. bio potpredsjednik vlade FNRJ i član PB CKKPJ. Poslije isključenja iz SKJ (1952) zbog kolebljivog stava u odnosu na partijsku liniju, posvetio se ljekarskom pozivu i naučnom radu u Onkološkom institutu. Profesor univerziteta. – 192, 199, 258, 259, 268, 274, 276, 277, 295, 297, 300, 301, 305, 306, 346

Nikolić Vojin Voja (1914). Do II svjetskog rata student tehnike. Član KPJ od 1933. Učesnik NOR-a od 1941. Jedan od organizatora ustanka u nikšićkom kraju i Boki. U NOR-u je bio zamjenik političkog komesara Nikšićkog NOP odreda, politički radnik u pozadini, politički komesar 2. udarnog korpusa i GS NOV i PO Crne Gore. Poslije rata je politički komesar armijske oblasti, pomoćnik ministra narodne odbrane i državnog podsekretara za poslove narodne odbrane, generalni direktor Zajednice jugoslovenskih željeznica, predsjednik Odbora Savezne skupštine za društvenu bezbjednost i narodnu odbranu. Bio je član CK SK Crne Gore. Narodni heroj. Član Savjeta Fede-

racije. General-pukovnik JNA u rezervi – 168, 300

Nikoslav vid. Stipišić Nikosav

Obradović Nikola (1912). Do II svjetskog rata zemljoradnik i šumski radnik. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a nalazio se na svim komandnim zvanjima od komandira desetine do komandanta brigade: bio je komandant 1. krajiške NOU (proleterske) brigade i 2. krajiške brigade, u kojoj je završio rat. Poslije rata ostao u službi u JNA, prvo u istoj brigadi, a potom u 1. proleterskoj brigadi, prvom odjeljenju korpusa. Penzionisan u činu pukovnika – 42, 264, 323

Orešćanin Bogdan (1917–1977), prije rata apsolvirao prava. U napredni pokret uključio se još kao dak, a član KPJ od 1941. Jedan je od organizatora ustanka u svom kraju; bio je komandir 1. partizanskog odreda »Perna«, potom operativni oficir Kordunaškog odreda, komandant 2. kordunaškog odreda, komandant 5. hrvatske brigade, načelnik Štaba 4. korpusa NOVJ, pomoćnik načelnika Glavnog štaba Hrvatske, komandant 4. korpusa NOVJ, a pred kraj rata na dužnosti u Generalštabu JA. Poslije rata načelnik Uprave u Generalštabu, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, ambasador, predsjednik Odbora za narodnu odbranu Vijeća naroda SNS i dr. Napisao je više radova iz oblasti vojne nauke. General-pukovnik JNA. Narodni heroj – 3

Pantelić Milojica (1921), prije II svjetskog rata učenik. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. U ratu je bio politički komesar 6. istočnobosanske brigade, politički komesar 25. divizije i dr. Poslije rata politički komesar i komandant divizije, politički komesar korpusa, načelnik katedre i klase VVA JNA, načelnik uprave u SSNO i dr. Pohađao Višu vojnu akademiju »K.J. Vorošilov« u SSSR-u, završio VVA i kurs operatike na Ratnoj školi JNA. General-potpukovnik JNA u penziji – 231, 232, 311

Papić Radovan (1910–1983). Prije II svjetskog rata završio učiteljsku školu i Višu pedagošku školu. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a je bio sekretar SK KPJ za Bileću, politički komesar bataljona u 10. hercegovačkoj

brigadi, rukovodilac Politodjela 1. proleterske brigade, 4. krajiške brigade i 5. divizije. Poslije rata je bio ministar u vladi i član Izvršnog vijeća SRBiH, član IK CK SK BiH i član CKSKJ, republički i savezni poslanik u više saziva, predsjednik i sekretar više odbora Savezne skupštine i član Savjeta Federacije – 183

Parker M. R. britanski potpukovnik; član Anglo-američke vojne misije pri VŠ NOVJ u toku 1944. godine – 72, 272, 325

Pavelić dr Ante (1889–1959), vođa fašističkog ustaškog pokreta, poglavnik tzv. Nezavisne Države Hrvatske, kvisling i ratni zločinac. God. 1928. osnovao klerofašistički pokret (Hrvatski ustaški pokret), koji je djelovao kao ultradesničarska teroristička organizacija. U zemlji 1939. osnovao ustaški centar u Zagrebu. Desetog aprila 1941. uz pomoć Nijemaca stvorena je NDH, a sedam dana kasnije Pavelić je obrazovao ustašku vladu. Stvorio je oružane snage, aparat državne i policijske vlasti i ustaške organizacije. Po ugledu na nacizam i fašizam, zaveo fašistički režim, čiji je cilj bio istrjebljenje komunista i svih rodoljuba, uništenje Srba, Jevreja, Roma i u okviru napora nacizma i fašizma borba protiv progressa i demokratije u svijetu. Po njegovom nalogu represivni organi i oružane snage NDH ubile su stotine hiljada ljudi. Poslije bjekstva iz Jugoslavije živio pod zaštitom reakcionarnih krugova i umro u Madridu – 46, 132

Peko vid. Dapčević Peko

Perasović Vladimir Vlado (1921). Do II svjetskog rata ribar i fizički radnik. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1942. U toku NOR-a bio je borac u bataljonu »Vojin Zirojević« i I. mornaričkom odredu, sekretar SKOJ-a i zamjenik komesara 3. bataljona II. dalmatinske brigade i član Politodjela Mornarice NOVJ. Poslije rata na službi u JNA. Do 1949. politički komesar Pomorsko-obalnog sektora u Puli i mornaričke podoficirske škole u Divuljama i instruktor u Političkom odjeljenju JRM. Od 1949. do izlaska iz JNA 1959. bio slušalac Oficirske škole u Sarajevu, potom radio u materijalno-finansijskoj službi u armijskoj oblasti i u Vojnoj bolnici u Zagrebu. Završio Visoku privrednu školu u Zagrebu; bio je direktor

preduzeća »Poljoinvest« i zamjenik direktora »Kemikalija export – import«. Potpukovnik JNA u rezervi – 171

Perićin Marko Kamenjar (1912–1983), kovački radnik. U NOR-u jedan od stvaralaca prvih borbenih grupa u Sremu 1941. Bio je komandir čete, komandant bataljona, komandant Fruškogorskog, pa Sremskog NOPO. Prvi je komandant 1. vojvodanske brigade; 1944. postao komandant 16. divizije. Član KPJ od 1942. Tri puta je pohvaljen od vrhovnog komandanta NOV i POJ. Poslije rata komandant 1. proleterske divizije, komandant korpusa, komandant Glavnog štaba teritorijalne odbrane Vojvodine i dr. General-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj – 310

Pernar dr Ivan (1889). Jedan od prvaka HSS-a, pristalica desne struje, isticao se u borbi protiv komunista: uhapšen u Zagrebu početkom septembra 1944. od strane ustaša kao prozapadno orijentisan; bio je u uskoj vezi s dr J. Krnjevićem u Londonu – 61

Petar II Karadorđević (1923–1970), sin kralja Aleksandra; na prijesto stupio 27. marta 1941. nakon vojnog puča koji je izveden pod vodstvom generala Dušana Simovića i u kome je oboreno namjesništvo s knezom namjesnikom Pavlom na čelu. Poslije fašističkog napada na Jugoslaviju, 15. aprila 1941. bježi iz domovine i živi u Londonu. U toku NOR-a podržava četnički pokret Draže Mihailovića, koga u januaru 1942. imenuje za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Na Drugom zasijedanju AVNOJ-a (29. novembra 1943) zabranjen mu je povratak u zemlju dok narod nakon oslobođenja zemlje ne riješi pitanje kralja, što je i učinila Ustavotvorna skupština 29. novembra 1945. ukidanjem monarhije, oduzimanjem svih prava kralju Petru II i njegovoj rodbini – 158, 163, 210, 227, 247, 283, 284, 295–299, 308, 309, 312, 340–344

Petričević Branko Kada (1914–1982). Član SKOJ-a je od 1932. na Pravnom fakultetu u Beogradu; član KPJ od 1933. Prije rata bio je član i organizacioni sekretar PK KP za Crnu Goru, Boku, Sandžak i Kosovo i Metohiju, zatim organizacioni sekretar MK KPJ za Cetinje. U NOP-u je od 1941. Bio je komesar

divizije, korpusa i 3. armije, a nakon oslobođenja pomoćnik načelnika Glavne političke uprave JNA do 1948. kada je lišen svih funkcija i isključen iz KPJ zbog prihvatanja Rezolucije Informbiroa. Prije penzionisanja (1969) bio je urednik Izdavačkog preduzeća »Rad« – 180, 231, 285

Petrušev Kiril (1895), štamparski radnik. Poslije I svjetskog rata živio kao emigrant. Poslije septembarskog ustanka 1923. u Bugarskoj došao u Jugoslaviju, gdje se uključio u sindikalni i radnički pokret. U toku II svjetskog rata pod bugarskom okupacijom proganjan i više puta zatvaran. Jedan je od članova Inicijativnog odbora za sazivanje ASNOM-a; bio je delegat na Prvom zasjedanju ASNOM-a, član Prezidijuma ovog tijela i povjerenik za unutrašnje poslove. U prvoj vladi NR Makedonije bio je ministar unutrašnjih poslova. Prihvatio Rezoluciju IB – 252, 312, 346

Pirc France (1899–1954). U austrougarskoj vojsci završio oficirsku školu, a u Jugoslovenskoj vojsci pilotsku školu. Imao je čin pukovnika. Za NOP radio od 1941, kao pukovnik RZ NDH, a u NOVJ od oktobra 1943. U ratu je bio načelnik Odjeljenja za vazduhoplovstvo Vrhovnog štabu NOV i POJ i komandant Vazduhoplovstva NOVJ. Poslije rata je komandant vazduhoplovstva JNA i ambasador FNRJ u Argentini. General-major avijacije – 117, 283, 329

Poček Vojo (1915–1945), pravnik. Do II svjetskog rata službenik Hipotekarne banke u Beogradu. Član KPJ od 1938. Učesnik NOR-a od 1941. Na dan formiranja 4. proleterske (crnogorske) brigade bio je član tehnike brigade, a potom je u štabu radio na poslovima obavještajne i kontraobavještajne službe. U proljeće 1943. bio je komandant mjesta Boan kod Šavnika, a od kraja 1943. do jula 1944. član Politodjela 5. krajiške divizije; od oktobra 1944. do marta 1945. bio je načelnik Personalnog odjeljenja Odsjeka za finansije NKOJ i sekretar Kovnice novca Narodne banke Jugoslavije – 183

Popivoda Pero (1914–1979). Do II svjetskog rata vojni činovnik u Mornarici Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ i učesnik NOP-a od 1941. U toku NOR-a bio je komandir gerilskog odreda, zamjenik komandanta odreda i Lovčenskog ba-

taljona i glavni intendant GŠ NOV Crne Gore. U novembru 1942. upućen od VŠ u Sloveniju, gdje je bio komandant Tomšičeve brigade, načelnik Štaba 14 divizije, komandant 2. operativne zone za Gorenjsku i 7. korpusa. Zbog neodgovornog ponašanja 1944. smijenjen s dužnosti komandanta korpusa i isključen iz KPJ. Poslije rata bio na službi u JRV; 1948. dobio čin general-majora. Prihvatio Rezoluciju IB. Iz zemlje emigrirao 1948. i od tada do smrti bavio se neprijateljskim radom protiv SKJ i SFRJ – 119, 284

Popović Konstantin Koča (1908). Apsolvirao na Filozofskom fakultetu u Parizu; bavio se književnošću i publicistikom. Član KPJ od 1933. Više puta hapšen. Učesnik španskog građanskog rata; 1939. vratio se u Jugoslaviju; bio član PK KPJ za Srbiju do hapšenja 1940. U NOR-u jedan od organizatora ustanka u Srbiji; komandant 1. proleterske brigade, 1. proleterske divizije i 1. proleterskog korpusa. Glavnog štaba NOV i PO Srbije i komandant 2. armije. Bio je član AVNOJ-a (od I) i član njegovog Predsjedništva (od II zasjedanja). Poslije rata načelnik Generalštaba JNA (1945–1953), državni sekretar za inostrane poslove i član SIV-a (od 1966), potpredsjednik Republike (od 1966. do 1967) i član Predsjedništva SFRJ. Bio član CKSKJ i Predsjedništva CKSKJ i član Savjeta Federacije. Rezervni general-pukovnik JNA. Narodni heroj. – 156, 157, 167, 191, 293, 297, 299, 303, 304, 345, 347

Popović Milentije (1913–1971). Završio Tehnički fakultet u Beogradu. Član SKOJ-a od 1934, a član KPJ od 1939; partijski instruktor PK KPJ za Srbiju u Beogradu i, kratko vrijeme, sekretar MK KPJ za Beograd. U NOR-u od 1941: rukovodilac politodjela 4. proleterske crnogorske brigade, politički komesar Oficirske škole pri VŠ, vijećnik AVNOJ-a, poslanik ASNOS-a; komandant Baze NOVJ u Italiji i zastupnik NKOJ-a. Poslije rata poslanik Privremene narodne skupštine DFJ; ministar u vladi Srbije i u saveznoj vladi; član CKSKJ; generalni sekretar SSRNJ i predsjednik Savezne skupštine – 70, 117, 165, 167, 261, 266, 267, 272, 275, 279–281, 283, 286, 287, 299, 300, 325

Popović Vladimir (1914–1972), student. U radnički pokret stupio 1929; član KPJ

od 1932. Bio sekretar MK KPJ u Beogradu. Hapšen i proganjan. Kao predstavnik Beogradskog univerziteta učestvovao na Svjetskoj konferenciji studenata komunisti i socijalisti i na Svjetskoj konferenciji studenata. U španskom građanskom ratu dobio čin kapetana i najviše odlikovanje. Po povratku iz Španije član PK SKOJ-a za Srbiju, instruktor CKKPJ. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za kandidata za člana CKKPJ. U NOR-u od 1941: delegat CKKPJ u Hrvatskoj, sekretar Operativnog rukovodstva CK KPH; član Vrhovnog štaba; politički komesar, pa komandant 3. korpusa NOVJ, potom predstavnik NKOJ-a u Bugarskoj. Poslije rata ambasador, član SIV-a, generalni sekretar predsjednika Republike; član CKSKJ. Narodni heroj. 83, 273, 274, 303, 326

Prajs (Price), pukovnik britanske vojske iz Ureda ratnog kabineta – 210

Pribičević dr Stojan (Pribichevich Stojan; 1905–1976), novinar i publicist. Diplomirao na Pravnom fakultetu u Beogradu, na kojem je i doktorirao 1932. S ocem Svetozarom otišao u emigraciju (Pariz, Prag). Posle očeve smrti (1936) odlazi u SAD, gdje se posvećuje novinarstvu. U toku II svjetskog rata, svojim novinskim izveštajima iz Londona 1942/1943, potvrđuje da su istinite vesti o saradnji D. Mihailovića sa Italijanima i kvislinzima, a da oružanu borbu protiv okupatora vode snage NOP-a. Kao dopisnik Udružene teritorije Jugoslavije i u VS NOVJ u aprilu 1944. Prilikom desanta na Drvar (25. maja 1944.) bio je zarobljen od Nemaca. Poslije 1945, u vrijeme hladnoratovskog napada zapadne štampe na Jugoslaviju, ostao je privržen svojoj staroj domovini – 60, 269, 270, 292, 325

Primorac Rudolf (1904–1979), prije II svjetskog rata oficir Jugoslovenske vojske. Učesnik NOR-a od 1941, a član KPJ od 1943. U ratu je bio instruktor u 4. operativnoj zoni, načelnik štaba 1. dalmatinske brigade, načelnik štaba 3. divizije, načelnik štaba 2. korpusa, načelnik Glavnog štaba NOV i PO Srbije i pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ. Poslije rata je šef Vojne misije u SSSR-u, pomoćnik načelnika Generalštaba JNA, glavni inspektor JNA i komandant

Graničnih jedinica Jugoslavije. General-pukovnik JNA. Narodni heroj — 88

Purić Božidar (1892–1982), diplomata. U aprilskom ratu 1941. emigrirao u inostranstvo. Do početka avgusta 1943, najprije poslanik, a zatim ambasador Kraljevine Jugoslavije u Londonu. Predsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije u emigraciji od 10. avgusta 1943. do 10. juna 1944. Na suđenju Draži Mihailoviću (jun–jul 1946) osuđen je u odsustvu na 16 godina robije – 120, 121, 173, 283, 284, 296, 301, 329, 330, 338

Raičević Milisav (1910), sudski pripravnik. Član KPJ od 1937, a u NOR-u od 1941. Bio je komandant i politički komesar bataljona u Nikšićkom NOPO, rukovodilac Politodjela 7. krajiške brigade i 26. divizije, politički komesar Mornarice NOVJ. Poslije rata bio je načelnik Personalnog odjeljenja u KNOJ-u, politički komesar Artiljerijske škole, načelnik Vojnoizdavačkog zavoda »Vojno delo«. General-major JNA u penziji – 300

Randić Ivan (Nikola; 1911), namještenik. Član KPJ od 1934. Zbog revolucionarne djelatnosti uhapšen je 1933. i osuđen na 4 godine robije. U NOR-u od 1941. Bio je sekretar NOO za Split, pomoćnik političkog komesara Mornarice NOVJ i član Oblasnog NOO za Dalmaciju. Kontraadmiral JNA u penziji – 300

Ranković Aleksandar Marko (1909–1983). Po zanimanju krojač. Član SKOJ-a od 1927. a KPJ od 1928; iste godine postaje i sekretar PK SKOJ-a za Srbiju; 1929. osuđen na 6 godina robije; član i sekretar PK KPJ za Srbiju od 1937; član Privremenog rukovodstva KPJ od maja 1938 (kasnijeg CKKPJ). Na V konferenciji KPJ 1940. izabran za člana Politbira CKKPJ. U NOR-u od 1941: član VS NOV i POJ, član Predsjedništva AVNOJ-a. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Junaka socijalističkog rada. Poslije rata bio ministar unutrašnjih poslova i potpredsjednik Savezne vlade odnosno SIV-a; od 1963. do 1966. potpredsjednik Republike, član IK CKSKJ. Zbog birokratsko-dogmatskog suprotstavljanja razvitku socijalističkog samoupravljanja i politici nacionalne ravnopravnosti i zloupotrebe svojih pozicija u Službi državne bezbjednosti na IV plenumu CK SKJ jula 1966. lišen funkcija, a na

sjednici CK SK Srbije septembra iste godine isključen iz SKJ i penzionisan – 83, 108, 167, 252, 274, 277, 281, 287, 288, 298, 305, 308, 310–312, 315, 320, 325–329, 331–333; 335–337, 339, 340, 344, 346, 347

Raos Zvonko (1919), student, Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio na partijskim dužnostima u jedinicama od delegata voda do političkog komesara divizije. Od juna 1944. član Politodjela Mornarice NOVJ. Poslije rata 1946–1952 bio u Službi državne bezbjednosti Hrvatske, zatim u JNA (1953–1956), a od 1957. do 1973. u SSIP-u na dužnostima sekretara, generalnog konzula u Njujorku, pomoćnika načelnika odjeljenja, ambasadora SFRJ u Iraku i opunomoćenog ministra u SSIP-u – 171

Ravnić Karlo (Karlo Ravnich; 1903), armijski general italijanske vojske u penziji. Slovenac iz Sv. Nedelje kod Labina. U toku II svjetskog rata oficir u sastavu italijanske okupacione vojske na tlu Jugoslavije. Devetog septembra 1943, na dan kapitulacije Italije, imao čin majora i bio komandant artiljerijskog diviziona brigade »Aosta«. Pripadnik NOVJ od 10. oktobra 1943, kada je postavljen za komandanta italijanske partizanske brigade »Aosta«. Od avgusta 1944. treći komandant divizije »Garibaldi« u sastavu NOVJ. Na tlu Jugoslavije boravio do 8. marta 1945 – 185, 303

Ražnjatović Veljko (1920). Do II svjetskog rata radnik. Član SKOJ-a od 1939, a KPJ od maja 1941. Od dana ustanka 1941. član MK SKOJ-a na Cetinju, a potom sekretar istog komiteta. Od proljeća 1942. član OK SKOJ-a za Cetinje, potom član Politodjela 10. krajiške brigade i 5. krajiške divizije, 46. srpske divizije i sekretar divizijskog komiteta u istoj diviziji – 183

Rendulic Lotar (Lothar Rendulitz; 1881–1971), general-pukovnik Vermahta. Poreklom iz stare austrijske vojničke porodice. Vojničku karijeru počeo u austrijskom Generalštabu. U međuratnom periodu bio vojni ataše u Londonu i Parizu, kada postaje vatreni pobornik nacionalsocijalizma. U sastavu Vermahta borio se na istočnom frontu od 1941. do avgusta 1943, kada je prekomandovan na

Balkan za komandanta 2. oklopnog korpusa. Od jula 1944. komanduje 20. planinskom armijom u Finskoj. Na Hitlerov zahtjev, januara 1945. ponovo preuzima komandu na istočnom frontu (Sjeverna, Kurlandska i Južna armija). Aprila 1945. komandant je Južne armijske grupe koja brani Beč – 287, 288

Ribar dr Ivan (1881–1968), advokat i političar. Jedan od osnivača Hrvatske demokratske stranke. Od 1919. aktivan učesnik u političkom životu Jugoslavije i branilac demokratskih sloboda u okviru Demokratske stranke, u kojoj vrši funkciju potpredsjednika. U vrijeme diktature pripadao lijevom krilu ove stranke. Prialica Narodnog fronta. U NOR-u od 1941. Od novembra 1942. predsjednik IO AVNOJ-a, od novembra 1943. do avgusta 1945. predsjednik Predsjedništva AVNOJ-a (predsjednik AVNOJ-a). Poslije rata predsjednik Privremene narodne skupštine, a od 1945. do 1953. predsjednik Prezidijuma Narodne skupštine – 62

Ribar Ivo Lola (1916–1943), student. 1935. postao član SKOJ-a, a 1936. član KPJ. U 1935. i 1936. učestvovao u više akcija i borbi studenata Beograda protiv režima. Kao predstavnik jugoslovenske omladine učestvovao na Međunarodnoj omladinskoj konferenciji za mir u Briselu 1936. i na Svjetskom omladinskom kongresu za mir u Ženevi 1936. Od Titovog dolaska na čelo KPJ 1937. rukovodi Centralnom izvršnom omladinskom komisijom pri CKKPJ. Bio je sekretar CK SKOJ-a 1939–1943. Na V konferenciji KPJ izabran je za člana CKKPJ, a 1943. za člana PB CKKPJ. Uhapšen decembra 1939, a od januara do aprila 1940. bio u logoru u Bileći. U NOR-u od 1941. član VŠ NOV i POJ. Na Prvom kongresu USAOJ-a decembra 1942. izabran za njegovog predsjednika. Poginuo je kao šef Vojne misije VŠ NOV i POJ pri Savezničkoj komandi za Srednji istok na Glamočkom polju 27. novembra 1943. Narodni heroj – 267

Ribnikar Vladislav (1900–1955), novinar i političar. Direktor lista »Politika« od 1924. Njegova je zasluga što se »Politika« od sredine tridesetih godina sve izrazitije antifašistički orijentisala. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Do maja 1943. deluje u Beogradu, a od tada prelazi u Bosnu, na oslobođenu teritoriju. Biran je

za člana Predsjedništva AVNOJ-a. Jedan je od osnivača TANJUG-a i prvi je direktor ove agencije. Poslije oslobođenja je savezni ministar, predsjednik Komisije za nauku – 213, 221, 252, 266, 298, 312, 340, 341

Ristić Dušan (1907–1972), pravnik. Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941. Jedan od organizatora ustanka u studentskom kraju. U toku NOR-a bio je komesar čete Kopaoničkog PO, komesar I. čete 4. bataljona I. proleterske brigade, sekretar SK KPJ u Ključu, politički komesar 4. dalmatinske brigade, član Politodjela I. krajiške i II. srpske brigade, politički komesar 5. krajiške divizije, član GŠ NOV i PO Srbije i rukovodilac u OZN-i za Srbiju. Poslije rata jedno vrijeme je bio u službi u JA (1945–1948), kada je postavljen za načelnika UDB-e za Vojvodinu (1948–1953). Od tada do penzionisanja na službi u SSIP-u; bio je poslanik SFRJ u Iraku i ambasador u Senegal. General-major JNA – 183

Rodić Slavko (1918–1949), geometar. U NOR-u i član KPJ od 1941. Jedan je od organizatora ustanka i prvi komandant gerilskih odreda Drvara. U oslobođanju Drvara 27. jula 1941. istakao se hrabrošću i vještim rukovođenjem. Do februara 1942. komandant Petrovačkog, pa komandant Bihaćkog bataljona. Prvi je komandant 5. krajiškog odreda, a potom zamjenik komandanta Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu, komandant 5. divizije, komandant 5. korpusa NOVJ (od maja 1943). Kao komandant istakao se u operacijama u tzv. 4. ofanzivi, sarajevskoj operaciji i dr. Poslije rata komandant 5. armije JA, zamjenik načelnika Generalštaba, član CK KP BiH, član Saveznog odbora NF Jugoslavije. General-potpukovnik JA. Narodni heroj – 332

Romac Ivan (1922–1981). Pred II svjetski rat maturirao u senjskoj gimnaziji. U ovoj školi je bio istaknuti skojevski aktivist. Jedan je od organizatora ustanka u selu Glavice kod Sinja. U toku NOR-a bio je komesar Kamešničkog odreda, komesar bataljona u I. dalmatinskoj brigadi i komesar bataljona I. tenkovske brigade NOVJ formirane u Sovjetskom Savezu. Poslije rata ostao na službi u JA. Demobilisan 1950. godine u činu potpukovnika zbog kolebljivog držanja prema Rezoluciji IB. Potom završio Pravni fakultet u Za-

grebu i bavio se advokaturom – 285

Rosandić Toma ((1878–1958), vajar. Kao umjetnik prešao je put od kamenorezačkog radnika do jednog od najvećih jugoslovenskih vajara. Školovao se i radio u Italiji, u Beču, Parizu i Zagrebu. U toku I svjetskog rata boravio je u inostranstvu (Rim, Pariz, London, Ženeva), gdje je razvijao živu djelatnost u cilju ujedinjenja Južnih Slovena. Od 1920. stalno je živio i radio u Beogradu; za rektora Akademije likovnih umjetnosti u Beogradu izabran je 1937. Na oslobođenu teritoriju prelazi aprila 1944. Kraj života proveo je u Splitu – 192, 304

Rukavina Ivan Ivo (1912), student. Član SKOJ-a od 1933, a član KPJ od 1935. Zbog progona, po odluci Partije emigrirao 1934; u toku 1935, i 1936. radio u tehničar KPJ koja je pripremala izdavanje »Proleter«. Učesnik španskog građanskog rata; bio je kapetan, komandant bataljona. Po porazu Republike interniran u logor u Francusku, a 1939. dolazi u zemlju. Postaje član PK SKOJ-a za Hrvatsku. U NOR-u od 1941. Bio je jedan od organizatora ustanka u Hrvatskoj; komandant GŠ Hrvatske, zatim 4. korpusu, Vojne uprave za Vojvodinu i šef Vojne misije u Parizu. Posle rata načelnik uprave u SSNO, komandant armije, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu; član CKSKH i CKSKJ, general armije. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije – 3

Rupnik Leon (1880–1946), general vojske Kraljevine Jugoslavije. Poslije kapitulacije Jugoslavije 1941. stavio se na raspolaganje talijanskoj vojnoj komandi u Sloveniji; postavljen za župana ljubljanske oblasti. Od kapitulacije Italije septembra 1943. bio je pod njemačkom okupacijom načelnik civilne uprave Ljubljanske pokrajine, a od jeseni 1944. generalni inspektor Slovenskog domobranstva. Kao ratni zločinac izručen FNRJ; na sudskom procesu održanom u Ljubljani 1946. osuđen na smrt – 46, 200

Ruzvelt Franklin Delano (Roosevelt Franklin Delano; 1882–1945), političar i istaknuti državnik SAD. Kao svršeni pravnik pristupio je Demokratskoj stranci i 1910. izabran za senatora države Njujork. U vladi Vudroa Vilsona bio pomoćnik u Ministarstvu mornarice; 1928. izabran je za guvernera države Njujork, na

kom je položaju ostao do njegovog izbora 1932. za predsjednika SAD. Od tada je biran još tri puta za istu funkciju, na kojoj je i umro. Tvorac je ekonomske reforme tzv. Njudila. Za vrijeme rata zalagao se za tijesnu saradnju SAD, Velike Britanije i SSSR-a. Iako paralizovan, učestvovao je na nekoliko konferencija u II svjetskom ratu, pored ostalih na Teheranskoj i Krimskoj konferenciji. Zajedno s Čerčilom tvorac je Atlantske povelje od 12. avgusta 1941 – 261, 262, 306–308

Ružička Josip (1919–1945), do II svjetskog rata sezonski poljoprivredni radnik. Po narodnosti Čeh. Učesnik NOR-a od 1942. Član KPJ od 1943. Od dolaska u NOVJ februara 1942. bio je borac, komandir voda, komandant Čehoslovačkog bataljona 17. slavonske brigade i komandant Čehoslovačke brigade »Jan Žižka«, na kojoj dužnosti je i poginuo februara 1945. Narodni heroj – 266

Sardžent Orm (Orme Sargent Garton), zamjenik državnog podsekretara Ministarstva spoljnih poslova Velike Britanije – 211

Savić Branka (1914). Pred II svjetski rat apsolvirala na Prirodno-matematičkom fakultetu u Beogradu. U revolucionarni pokret uključuje se 1937. u toku svog boravka u Parizu. Poslije izbijanja II svjetskog rata (1939) vraća se u zemlju. U Beogradu je radila u tehnici PK KPJ za Srbiju. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a je radila pri VŠ NOV i POJ. Bila je šifrant, partijski rukovodilac Pratećeg bataljona VŠ i načelnik Šifrantskog odjeljenja VŠ. Poslije rata obavljala je razne dužnosti u savez-nim organima, a najduže je ostala na dužnosti pomoćnika sekretara za socijalnu politiku, stambene i komunalne poslove SIV-a. Od 1967. nalazi se u penziji – 289

Savić Sreten Sreta (1913), do II svjetskog rata službenik. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Do marta 1942. radio u ilegalnosti. U toku NOR-a bio komandant odreda, zamjenik komandanta Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine i komandant 51. vojvodanske divizije. Poslije rata je komandant divizije, pomoćnik komandanta armije i KNOJ-a, načelnik odjeljenja i Vojnoistorijskog instituta, član Saveznog odbora SUBNOR Jugoslavije i

predsjednik Predsjedništva SUBNOR Vojvodine. Završio je VVA, General-potpukovnik JNA u penziji – 302, 303

Sernec Dušan (1882–1952), inženjer, profesor univerziteta i političar. Do 1920. obavljao razne dužnosti u privredi; 1920. postao povjerenik za javne radove u industriji u Sloveniji. Od 1921. do 1941. bio docent i profesor Ljubljanskog univerziteta, poslanik i ban Dravske banovine. U NOP-u od 1941. Od tada je član Vrhovnog plenuma OF, potom član SNOO-a, vijećnik AVNOJ-a, povjerenik NKOJ-a, a 2. marta 1945. imenovan za člana Kraljevskog namjesništva. God. 1945. pensionisan – 298, 312, 340

Sforca Karlo, grof (Sforza Carlo; 1872–1952), italijanski državnik i političar, potomak stare italijanske plemićke porodice. Diplomatski izaslanik Italije u više zemalja, a od 1915. do 1918. u Srbiji. Kao ministar spoljnih poslova potpisao je Rapalski ugovor na štetu Jugoslavije. Poslije Musolinijevog dolaska na vlast napustio Italiju i živio u nekim zemljama Evrope dok nije prešao u SAD, gdje je bio profesor univerziteta. Poslije sloma fašizma vratio se u zemlju kada je bio ministar inostranih poslova u vladi P. Badolja; 1945. bio predsjednik Konsultativne skupštine, od 1947. do 1951. ministar spoljnih poslova; 1949. uveo je Italiju u Severnoatlantski pakt. Autor nekoliko knjiga iz istorije i politike – 167, 299, 345

Simić Stanoje (1893–1970), diplomata i političar. Diplomirao prava. Između dva svjetska rata diplomatski činovnik. Izbje-glička vlada Kraljevine Jugoslavije 1943. imenovala ga je za ambasadora u SSSR-u. Godine 1944. podnio je ostavku na taj položaj i stavio se na raspolaganje rukovodstvu NOP-a Jugoslavije. U NOR-u je bio predsjednik Narodnog fronta Srbije. Poslije rata ambasador Jugoslavije u SAD, ministar inostranih poslova, zatim ministar bez portfelja u vladi FNRJ – 305, 343

Slejd Maks (Slade Max), britanski vojni fotoreporter. Prije stupanja u vojnu službu bio asistent fotografije u firmi Pinewood Studios u Engleskoj. Bio je u grupi američkih i britanskih novinara akreditovanih pri VŠ NOVJ maja 1944. Obavio fotografisanje vrhovnog koman-

danta NOVJ J. B. Tita u toku razgovora koji su, 6. maja 1944. u Pećini u Drvaru, obavili novinari dr Stojan Pribičević i Džon Talbot – 60

Slessor Džon Kotisvort (Slessor John Cotesworth; 1897), pilot. U I svjetskom ratu učestvovao u borbama u Francuskoj a zatim se nalazio u Egiptu i Sudanu. Poslije rata služio u Indiji, gdje je komandovao jednim avio-pukom (vingom). U II svjetskom ratu je bio komandant obalske odbrane i doprineo je porazu njemačkih podmorničkih snaga u Atlantiku. God. 1944. postavljen je za zamjenika vrhovnog savezničkog komandanta vazduhoplovstva na Sredozemlju. Poslije rata član Ratnog savjeta, načelnik štaba RAF-a i komandant Imperijalnog koledža odbrane. Penzionisan je 1952. Britanski maršal avijacije – 337, 338

Smodalka dr Josip (1869–1956), advokat i političar. Od 1901. poslanik u Dalmatinskom saboru; oštro je kritikovao austrijsku upravu u Dalmaciji; u Narodnom vijeću u Zagrebu zalagao se za ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom. Potkraj 1939. postao je sentaor. U NOP stupa 1941. u Splitu; biran je za vijećnika AVNOJ-a i ZAVNOH-a; bio je povjerenik za inostrane poslove NKOKJ-a, zatim ministar i u diplomatskoj službi – 73, 129, 152, 167, 266, 267, 272, 286, 287, 295, 296, 298, 299, 312, 325, 330, 338, 340, 341, 343, 345

Staljin Josif Visarionovič (1879–1953), sovjetski državnik, političar, generalisimus. Član RSDRP od 1898; po njenom rascepu prilazi boljševicima. Više puta hapšen i proganjan. Od 1917. član PB RS DRP i vojnog rukovodstva revolucije. U Lenjinovoj vladi komesar za nacionalna pitanja. Od 1922. do 1952. generalni sekretar SKP(b); od 1925. član Izvršnog komiteta KI. Od 1941. do 1953. predsjednik sovjetske vlade i vrhovni komandant oružanih snaga SSSR-a. Uzeo svu vlast u svoje ruke, stvorio kult sopstvene ličnosti. Postao je glavni nosilac dogmatizma i odstupanja od marksizma. Inicijator kampanje IB protiv socijalističke Jugoslavije i SKJ. NA XX kongresu KPSS kritikovana je njegova politika – 231, 247, 294, 308, 339

Stambolić Petar (1912), inženjer agromije; član SKOJ-a od 1933, a član KPJ

od 1935. Jedan od istaknutih organizatora i rukovodilaca studentskog pokreta. Bio je član Univerzitetskog komiteta KPJ u Beogradu; instruktor PK KPJ za Srbiju; učesnik V zemaljske konferencije KPJ. Hapšen i proganjan. U NOR-u jedan od organizatora ustanka u Srbiji, sekretar Glavnog NOO Srbije, član Glavnog štaba Srbije. U 1942. radi u PK KPJ za BiH i u Sremu. U 1943. član PK KPJ za Srbiju, a 1944. komandant Glavnog štaba Srbije, potom izabran za sekretara ASNOS-a. Na Drugom zasijedanju AVNOJ-a izabran za člana Predsjedništva. Poslije rata ministar u vladi Srbije i vladi Jugoslavije, predsjednik vlade Srbije i Skupštine Srbije, predsjednik SIV-a i Skupštine Jugoslavije, sekretar CK SK Srbije, član IK odnosno Predsjedništva CKSKJ, član Predsjedništva ŠFRJ i Savjeta Federacije. Narodni heroj – 274, 275, 295, 300

Stanišić Milija (1921), student medicine. Član KPJ od 1940, a u NOR-u od 1941. Bio je politički komesar Sjevernohercegovačkog NOPO, 5. i 3. dalmatinske, 3. sandžačke i 4. proleterske (crnogorske) brigade, 46. i 2. proleterske divizije. Poslije rata je politički komesar JRV, načelnik štaba korpusa i načelnik Više vazduhoplovne vojne akademije. General-potpukovnik JNA u penziji – 168, 300

Stari vid. Tito Josip Broz

Stefanović Svetislav Čeco (1910–1980), član SKOJ-a od 1927, a član KPJ od 1928. U SSSR-u od 1930, do 1933, gdje je završio KUNMZ. 1943. nalazi se kao instruktor CKKPJ u Zagrebu, gdje je bio uhapšen i osuđen na 4 godine robije. Po izlasku sa robije sekretar PO Narodne pomoći za Srbiju. U NOR-u od 1941: instruktor PK KPJ za Srbiju, instruktor CKKPJ u Crnoj Gori, Sandžaku i Dalmaciji, pomoćnik političkog komesara Durmitorskog NOPO, politički komesar Hercegovačkog NOP odreda. U OZN-i od 1944. Odlikovan Ordenom narodnog heroja. Poslije rata bio je zamjenik ministra unutrašnjih poslova FNRJ, savezni sekretar za unutrašnje poslove, član SIV-a, član CKSKJ. Zbog zloupotrebe položaja u službi državne bezbjednosti, na IV plenumu CKSKJ (jula 1966), razriješen svih političkih funkcija, isključen iz CKSKJ i penzionisan – 38, 263, 266

Stenvel (Stenwell), general-major britanske vojske. U toku 1944. bio u sastavu savezničke Vrhovne komande za Sredozemlje – 337

Stipišić Nikosav (1915), mornarički podoficir–radio-telegrafista. Iz vojske otpušten oktobra 1939. zbog komunističke aktivnosti svoje braće. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. U borbene jedinice NOVJ stupio jula 1942. (Biokovski partizanski odred), potom bio borac Beogradskog bataljona 1. proleterske udarne divizije, u Radio-centru VŠ NOV i POJ, komandant škole za vezu VŠ NOVJ u Drvaru i na Visu. Poslije rata je bio načelnik štaba Uprave veza JA, šef Odjeljenja za vezu OZN-e Jugoslavije. Poslije školovanja u Sovjetskom Savezu (1946–1948) bio nastavnik na Katedri za vezu Vojne akademije u Beogradu. Prihvatio Rezoluciju IB. Diplomirao na Ekonomskom fakultetu u Beogradu – 289

Stivenson Ralf Skrajn (Stephenson Ralf Skrine Clarmont), britanski diplomata. Od 1942. ambasador Velike Britanije kod kraljevske jugoslovenske vlade u Londonu i kod Privremene vlade DFJ u Beogradu – 158, 210, 247, 249, 295, 296, 298, 312, 340–344

Stoilović Zagorka (1921). Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. U toku rata bila partijski sekretar Račanske čete Kragujevačkog NOPO, od 1. marta 1942. u sastavu 2. proleterske brigade. Učesnik I konferencije USAOJ-a u Bihaću decembra 1942. U januaru 1943. prelazi u 3. dalmatinsku brigadu, a potom u 2. proletersku diviziju za rad s omladinom. U jesen 1944. prelazi u Srbiju u sastav PK KPJ za Srbiju i OK KPJ u Kragujevcu. Poslije rata bila na raznim dužnostima u CKKP Srbije i CKKPJ – 183

Strit Vivian (Street Vivian), potpukovnik, zamjenik šefa Britanske vojne misije kod VŠ NOVJ – 215, 274, 278, 286, 291, 311, 319, 326, 329, 333, 336, 337

Šakić Milan Mićun (1915–1971), učitelj. Kao učenik uključio se u napredni radnički pokret; član KPJ od 1939. Zarobljen u aprilskom ratu, ali je uspio da pobjegne. Jedan je od organizatora ustanka u udbinskom kotaru. Bio je komandant gerilskih odreda na sektoru Udbine, koman-

dant bataljona »Krbava«, komandant 2. ličkog NOP odreda, komandant 2. ličke brigade, načelnik Štaba 6. proleterske divizije, komandant Kninskog operativnog sektora, komandant 19. divizije. tokom 1944/45, bio je komandant 11. korpusa NOVJ. Poslije rata komandant pozadine armije, načelnik Vojne akademije. General-potpukovnik JNA. Narodni heroj – 3

Šepić dr Dragovan (1907), studije prava završio u Parizu i Zagrebu. Od 1935. do juna 1944. diplomatsko-konzularni činovnik MIP-a u Beogradu, Sofiji i Londonu. Od tada do septembra 1947. bio je šef kabineta predsjednika vlade I. Šubašića i šef kabineta ministra inostranih poslova vlade DFJ i referent u Političkom odjeljenju MIP. Do 1953. bio je rukovodilac u Glavnoj direkciji za primjenjenu umjetnost i Zavodu za primjenjenu umjetnost u Beogradu, Ministarstvu za nauku i kulturu i Komisiji za kulturne veze s inostranstvom FNRJ. Prelaskom u Zagreb nastavio da se bavi naučnim radom (istorija Istre, jadransko pitanje i jugoslovensko-italijanski odnosi) u Jadranskom institutu JAZU. Na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu 1968. odbranio disertaciju „Italija i jugoslovensko pitanje 1914–1918“. Od 1970. do 1978. redovni je profesor na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu. Dopisni član JAZU – 344

Škara Stanko (1900–1969). Između svjetskih ratova bio je partijski aktivist HSS-a u imotskom kraju i član Središnjeg odbora HSS. Uz prosvjetni rad na selu. bavio se i literaturom. Pristupio NOP-u 1941. Član KPJ od 1943. U toku NOR-a bavio se organizacijom narodne vlasti u Imotskom i Dalmaciji (1942–1943); bio je vijećnik i član Predsjedništva I, II i III zasjedanja ZAVNOH-a, vijećnik II zasjedanja AVNOJ-a i član IO JNOF Hrvatske. Poslije rata (1944–1950) bio je sekretar HSS i glavni urednik »Slobodnog doma«, poslanik Narodne skupštine FNRJ (1945–1950), član Prezidijuma Sabora NR Hrvatske i direktor trgovinskog preduzeća »Pokušstvo« (1952–1967) – 61

Škrivanić dr Filip Gavro (1900–1984). Do II svjetskog rata vazduhoplovni major. Od oktobra 1939. do 6. aprila 1941. vazduhoplovni ataše u Italiji. Od avgusta

1941. do januara 1945. boravio van zemlje; u Londonu bio referent za vazduhoplovstvo pri Predsjedništvu jugoslovenske vlade, pilot RAF-a (Royal Air Force), inspektor jugoslovenskog vazduhoplovstva pri RAF-u na Srednjem istoku (1943/44), kraljev adutant a poslije sporazuma Tito-Šubašić, od avgusta 1944. do januara 1945. šef jugoslovenske vojne misije u Parizu. Poslije rata (1945—1946) načelnik IV odjeljenja Komande vazduhoplovstva JA. Iste godine je demobilisan. Na grupi za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu diplomirao 1947. a doktorat odbranio na istom fakultetu 1955. Radio u Istoriskom institutu u Beogradu, gdje je bio naučni savjetnik. Objavio je značajne naučne radove iz privredne istorije — 344

Šornjikov Aleksandar Sergejevič (1912—1983), prije II svjetskog rata radio je u sovjetskom civilnom vazduhoplovstvu. Od 1941. nalazio se u vojnim vazduhoplovnim jedinicama SSSR-a. Februara 1944. Šornjikov je bio pilot i kapetan aviona koji je prebacio sovjetsku vojnu misiju u Jugoslaviju, a takođe je prebacio Tita i njegove saradnike 4. juna 1944. s Kupreškog polja u Bari. Ukazom Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR-a juna 1944. proglašen je zajedno sa članovima posade za narodnog heroja SSSR-a. Predsjedništvo AVNOJ-a na Visu septembra 1944. proglasilo ga je za narodnog heroja Jugoslavije. Poslije rata radio je u civilnom vazduhoplovstvu SSSR-a — 291, 319, 320, 337

Štakner (Štajner), neidentifikovani ljevakar, pripadnik NOVJ koga su, na osnovu saznanja u VS NOVJ, Njemci zarobili kod Divosela i početkom maja 1944. sproveli u ustaški zatvor na Savskoj cesti u Zagrebu — 98, 279

Šubašić dr Ivan (1892—1955), advokat i političar. Bio pristalica HSS-a. Za bana Banovine Hrvatske imenovan 1939. poslije sporazuma Cvetković — Maček; aprila 1941. odbio zahtjeve za puštanjem na slobodu pohapšenih komunista. Pred ulazak Nijemaca pobjegao zajedno sa članovima vlade u emigraciju. Predsjednik izbjegličke vlade od juna 1944; u tom svojstvu sklopio s maršalom Titom dva sporazuma (16. juna i 1. novembra 1944), na osnovu kojih je u novoj jedin-stvenoj privremenoj vladi formiranoj 7.

marta 1945. postavljen za ministra inostranih poslova. Zbog neslaganja s političkim kursom u zemlji podnio ostavku pred izbore za Ustavotvornu skupštinu (1945) — 120, 123, 152, 158, 159, 160, 163, 164, 173, 174, 227, 249—251, 283, 294—299, 301, 309, 312, 329, 330, 338—345, 347

Šukanović Halil, komandant Unske grupe operativnih brigada NOVJ. Poslije pogibije Huske Miljkovića (27. aprila 1944) postavljen za komandanta. Do tada bio komandant 1. brigade ove vojne grupacije u činu kapetana. Postavljanjem za komandanta Unske operativne vojne grupe proizveden u čin majora — 268

Šutej dr Juraj (1889—1976), političar; završio pravo u Zagrebu; jedan od osnivača Hrvatske tezačke stranke u BiH; narodni poslanik na listi HSS 1927, 1935 i 1938; ministar u vladi Cvetković—Maček i u Simovićevnoj vladi, zatim ministar bez portfelja u vladi Tito — Šubašić. Došao u sukob s politikom NF i povukao se — 301

Švoh Vinko (1915—1984), kamenorezački radnik. Član KPJ od 1934. Zbog svoje revolucionarne djelatnosti proganjan i hapšen. U NOR-u od 1941. Jedan od organizatora ustanka u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i Lici. Za vrijeme rata bio, pored ostalog, i pomoćnik šefa Vojne misije NOVJ u Moskvi (1944—1945). Poslije rata školovao se u Sovjetskom Savezu. Po povratku u zemlju 1945. nalazio se na raznim političkim i pozadinskim dužnostima (pomoćnik načelnika Političke uprave JA, komandant pozadine u Jugoslovenskoj mornarici i dr.). Penzionisan je 1960. u činu pukovnika JNA — 282

Talbot Džon (Talbot John), britanski novinar, član grupe američkih i britanskih ratnih dopisnika i fotoreportera koji su u toku maja 1944. boravili u VŠ NOVJ. Zajedno sa dr Stojanom Pribićevićem 6. maja 1944. u Pećini u Drvaru dobio intervju od vrhovnog komandanta NOVJ Josipa Broza Tita. U toku desanta na Drvar 25. maja 1944. zarobljen od Nijemaca — 60, 129, 268, 325

Terzić Velimir (1908—1983), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije, završio Višu školu Vojne akademije. U NOR-u i član KPJ od 1941: komandant Bjelopoljskog NOPO, načelnik GŠ Crne Gore,

zamjenik komandanta 5. crnogorske proletherske brigade, načelnik štaba 4. operativne zone Hrvatske; zamjenik načelnika VŠ. Poslije rata komandant armije, glavni inspektor JNA, načelnik Više vojne akademije i Vojnoistorijskog instituta i dr. General-pukovnik JNA u penziji. Napisao više radova iz oblasti istorije i vojne nauke – 111, 122, 123, 149, 188, 189, 194, 195, 281, 282, 284, 285, 294, 295, 304, 305, 330, 339, 347, 348

Tit Josip Broz (Stari)

Topalović dr Živko (1886–1972), glavni predstavnik desne struje socijal-demokratije u Jugoslaviji između dva rata; član Izvršnog odbora SRPJ (k), ali 1920. napušta Partiju i postaje idejni vođa tzv. centrumaša i Socijalističke partije Jugoslavije. Od 1941. do 1945. bio je u službi kontrarevolucije; član je Ravnogorskog komiteta Draže Mihailovića; u jesen 1944. emigrirao iz zemlje u Italiju, pa u Francusku i nastavio borbu protiv NOB-a i socijalističke Jugoslavije. Kao ratni zločinac osuđen u odsustvu na 20 godina zatvora – 296

Towler G. E. (Towler G. E.), fotoreporter »Herald Dispatch-a« iz Los Angelesa (Los Angeles). U toku II svjetskog rata narednik vodnik Mornarice SAD na dužnosti fotoreportera nedeljnog vojnog lista »Jenk« (The Yank) koji je izlazio u Kairu za američku vojsku u Sredozemlju. Boravio u VŠ NOVJ aprila i maja 1944. sa dopisnicima Tajma (Time) i Rojtera, dr Stojanom Pribičevićem i Džonom Talbotom (John Talbot). Napravio seriju fotografija vrhovnog komandanta NOVJ Josipa Broza Tita 6. maja 1944. u Drvaru. U toku njemačkog desanta na Drvar 25. maja 1944. zarobili ga Nijemci – 60

Ujević Mate (1920) rudarski radnik. Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941. Bio je član SK KPJ u Ivanjici i partijski rukovodilac Moravičke partizanske čete »Boško Petrović«, politički komesar 1. bataljona 2. proletherske brigade. Septembra 1942. prešao u Dalmaciju: bio je partijski rukovodilac u 3. biokovskom NOPO, politički komesar 4. i 2. dalmatinske brigade i brigade KNOJ-a za Dalmaciju. Poslije rata bio je na raznim dužnostima u JNA do 1953; zatim je bio sindikalni funkcioner u Dalmaciji i Hrvat-

skej, član CK SKH i dr. Član je Savjeta Federacije. Narodni heroj – 168

Vajks fon Maksimilijan (Maximilian von Weichs; 1882–1954), feldmaršal Vermahta. Vojničku karijeru započeo 1900. U toku I svjetskog rata bio je na službi u njemačkom Generalštabu. U međuratnom periodu komandovao je konjičkim divizijama. U čin general-majora unapređen 1936. U toku II svjetskog rata komandovao 2. armijom na zapadnom frontu (1939/1940). S istom armijom učestvuje u napadu na Sovjetski Savez 1941. Od jula 1942. do februara 1943. komanduje armijskom grupom »B« na istočnom frontu, a od tada je komandant trupa u Jugistočnoj Evropi. Krajem rata zarobile su ga američke trupe. Iako mu nije suđeno u Nürnbergu, u zatvoru je ostao do 1948 – 287

Vajl Ričard Bob (Richard Weil-Bob), američki major, član Anglo-američke vojne misije pri VŠ NOVJ od 27. februara do 20. marta 1944 – 22, 261

Valas Henri (Henri Wallace), potpredsjednik Sjedinjenih Američkih Država u toku II svjetskog rata – 267

Velebit dr Vladimir (1907), završio je Pravni fakultet u Zagrebu 1931, a doktorirao 1933. Član KPJ od 1939. U NORU-u od 1941. Bio je ilegalni politički radnik u Zagrebu, načelnik Vojnoistorijskog odjeljenja pri VŠ i šef Vojne misije NOVJ u V. Britaniji. Poslije rata bio je pomoćnik ministra za inostrane poslove FNRJ, ambasador u Rimu i Londonu, državni podsekretar u DSIP-u, izvršni sekretar Evropske ekonomske komisije UN. Objavio je memoarsku knjigu iz NOR-a »Sećanja« – 70, 82, 120, 129, 159, 266, 275, 284, 287, 295, 298, 309, 310, 325, 347

Viktor vid. Atanasov Šterju Viktor

Vilotić, neidentifikovani ljekar, pripadnik NOVJ koga su, na osnovu saznanja u VŠ NOVJ, zarobili Nijemci kod Divosela a početkom maja 1944. sproveli u ustaški zatvor na Savskoj cesti u Zagrebu – 98, 279

Vilson Henri Mejtlend (Wilson Henry Maitland; 1881–1964), britanski feldmaršal; učesnik burskog i I svjetskog rata; 1939–1941. komandant britanskih snaga u Africi; kao komandant korpusa 1941.

učestvovao u ratu u Grčkoj, a zatim je bio komandant britanskih snaga na Sredozemlju; 1944. vrhovni komandant savezničkih snaga na Sredozemlju; 1944. unaprijeđen u čin feldmaršala; 1944–1947. šef britanske misije u Vašingtonu – 52, 125, 227, 247, 258, 260, 266, 275, 285, 286, 295, 296, 298, 306, 324, 336–338, 342, 345, 347

Vilson Tomas Vudrou (Woodrow Thomas Wilson) (1856–1924), doktor prava i historije, američki državnik, 28. predsjednik SAD. Za predsjednika SAD izabran novembra 1912. kao kandidat Demokratske stranke. Po izbijanju I svjetskog rata zalagao se za neutralnost SAD. Za vrijeme njegovog drugog mandata na njegov zahtjev i saglasnost Kongresa, SAD ulaze u rat 6. aprila 1917. kao saveznik sila Antante. Tvorac je programa od 14 tačaka za uređenje odnosa među zaraćenim državama. Založio se za stvaranje svjetske organizacije – Lige naroda. Dobitnik je Nobelove nagrade za mir 1920 – 308

Vojaček Josip Taras, politički komesar NO brigade »Jan Žižka«, od njenog formiranja 26. oktobra 1943. do 23. aprila 1945. kada je brigada rasformirana. Poslije rata prešao da živi u Čehoslovačku, gdje je bio i predsjednik boračke organizacije Čehoslovačke – 266

Vojvodić Todor Đedo (1915–1972). Pred II svjetski rat student Pravnog fakulteta u Beogradu. Član KPJ od 1938. Do aprilskog rata bio je član MK KPJ u Đakovici. Učesnik NOR-a od 1941. Jedan je od organizatora ustanka u rodnom Konjusima i Andrijevići u Crnoj Gori. U toku NOR-a je bio komesar Beransko-andrijevičkog bataljona, sekretar Sreskog komiteta KPJ u Andrijevići, član OK KPJ u Kolašinu, rukovodilac Personalnog odjeljenja GS Srbije i 2. armije NOVJ. Poslije rata je bio sekretar Kontrolne komisije CKKPJ, član CKKP Crne Gore, član Izvršnog vijeća NR Crne Gore, poslanik Republičke skupštine Crne Gore i Savezne skupštine – 183

Vujaklija Janko (1918). Poslije završene gimnazije stupio (1939) u Vazduhoplovnu vojnu akademiju u Sarajevu. Od maja 1941. u zarobljeništvu u Njemačkoj. U zemlju se vratio jula 1942. kada je stupio u Ratno zrakoplovstvo NDH u činu poručnika pilota za vezu. S NOP-om uspo-

stavio vezu polovinom 1943. a na slobodnu teritoriju preletio 14. aprila 1944. Na Visu ušao u sastav Prve vazduhoplovne eskadrole NOVJ. Poslije rata u Pančevu završio kurs za nastavnike letenja. Do penzionisanja 1960. u činu kapetana I klase obavljao dužnost komandira letaćkog odjeljenja i školske eskadrole za rezervne pilote JRV – 103, 280

Vujasinović Todor (1904) student. Kao omladinac pristupio naprednom omadinskom pokretu; član KPJ od 1930; od 1934. bio član PK KPJ za Srbiju. Zbog revolucionarnog rada više puta hapšen i bio na robiji u Sremskoj Mitrovici i u koncentracionom logoru u Bileći. U NOR-u od 1941: bio jedan od organizatora ustanka u istočnoj Bosni, komandant Ozrenskog NOPO, član Operativnog štaba za istočnu Bosnu, zamjenik komandanta 1. bosanskog korpusa NOV i POJ, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a i povjerenik NKOJ-a. Poslije rata bio ministar u vladi FNRJ, član vlade odnosno IV NR BiH; poslanik Savezne skupštine. Član Savjeta Federacije – 213, 221

Vukanović Radovan (1906), apsolvirao prava. Član SKOJ-a od 1924. a član KPJ od 1926. Bio sekretar PK SKOJ-a za Crnu Goru i član PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Proganjan i više puta hapšen. U NOR-u od 1941: politički komesar bataljona, zamjenik komandanta Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, komandant 2. bataljona 1. proleterske brigade, 4. proleterske brigade, 3. divizije, 2. korpusa NOVJ, pa pomoćnik komandanta 2. armije. Poslije rata komandant armije i vojne oblasti, načelnik Uprave pješadije, načelnik Više vojne akademije. Bio vijećnik AVNOJ-a i CASNO-a i poslanik Skupštine Crne Gore. General-pukovnik u penziji. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj – 88, 277

Vukasović Dušan (1909–1945), učitelj. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a je bio komandir čete u 6. istočno-bosanskoj brigadi, politički komesar bataljona 1. vojvodanske zamjenik komandanta 4. vojvodanske komandant 3. vojvodanske brigade, zamjenik komandanta i komandant 36. (vojvodanske) divizije. Poginuo 20. marta 1945. kod Osijeka u činu pukovnik NOVJ. Narodni heroj – 310

Vukmanović Svetozar Tempo (1912), pravnik. Član SKOJ-a od 1932, a član KPJ od 1933; od 1935. profesionalni revolucionar. Hapšen i proganjan. Član MK KPJ za Beograd od 1938, a PK KPJ za Srbiju od 1939. Od 1940. kandidat za člana CKKPJ. Jedno vrijeme bio instruktor CK, a dosta dugo radio u partijskoj tehnici CKKPJ. U NOR-u od 1941: delegat CKKPJ i VŠ u BiH, komandant GŠ BiH, član VŠ; delegat CKKPJ i VŠ u Makedoniji i Kosovu. Jedan od organizatora saradnje između komunističkih partija Albanije, Grčke i Bugarske i KPJ. Poslije rata bio načelnik Glavne političke uprave JNA, pomoćnik ministra narodne odbrane, ministar u saveznoj vladi, potpredsjednik SIV-a, predsjednik CV SSJ, član CK i IK CKSKJ; član Saveznog odbora SSRNJ, poslanik Skupštine Jugoslavije. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije – 150, 252, 274, 275, 295, 300, 312, 339, 344, 346

Vukosavljević Sreten (1881–1960), sociolog. Učiteljsku školu završio u Aleksincu 1900; bio učitelj i nadzornik u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori. Učesnik balkanskih ratova i I svjetskog rata. U međuratnom periodu bio je glavni povjerenik za agrarnu reformu u Skoplju (1919/20), narodni poslanik (1921/24) i državni podsekretar. Poslije penzionisanja posvećuje se sociologiji sela, a rezultate svojih istraživanja objavljuje u više listova i časopisa. God. 1938. izabran za honorarnog profesora na Pravnom fakultetu u Beogradu. NOP-u pristupio 1943. Bio je predsjednik ZAVNO-a Sandžaka, ministar u vladi Ivana Šubašića. Poslije rata je član Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ i Narodne skupštine Srbije, redovni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu i upravnik Instituta za proučavanje sela pri SANU – 164, 166, 174, 299, 301, 344, 345

Vukotić Jovan (1907), kapetan I klase JV. U NOB-u od 1941, a član KPJ od 1942. U ratu bio načelnik Štaba 5. proleterske (crnogorske) brigade, 2. proleterske divizije i 3. korpusa i komandant KNOJ-a. Poslije rata bio komandant KNOJ-a, načelnik Vojnoistorijskog instituta i na drugim dužnostima. General-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj – 262, 274

Zečević Vladimir Vlada (1903–1970), sveštenik. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. Bio je član VŠ, vijećnik AVNOJ-a i član Izvršnog odbora na Prvom zasijedanju i povjerenik NKOJ-a na Drugom zasijedanju AVNOJ-a. Poslije rata ministar unutrašnjih poslova; ministar savezne vlade; predsjednik Saveznog vijeća Savezne narodne skupštine, član SIV-a i član SO SUBNORJ – 252, 298, 312, 338, 340

Žarković Gojko (1920). Pred II svjetski rat student. Član SKOJ-a od 1938, a KPJ od 1941. Jedan od organizatora ustanka na Durmitoru. U bici za Pljevlja (1. decembra 1941) komandovao četom, a potom komesar 3. udarnog bataljona Durmitorskog NOP odreda. Od kraja 1943. bio je u crnogorskim jedinicama: komesar bataljona u 4. proleterskoj crnogorskoj brigadi i član Politodjela 6. crnogorske brigade. Avgusta 1944. upućen u Sovjetski Savez na dužnost komesara 1. bataljona Jugoslovenske brigade. Poslije rata na dužnosti u JNA i Državnoj bezbjednosti (do 1952), zatim u diplomatskoj službi kao generalni konzul i ambasador – 285

Žujović Sreten Crni (1899–1976), namještenik. U radničkom pokretu od 1921. Član KPJ od 1924, a od 1926. sekretar RK KPJ u Beogradu i sekretar SBOTIĆ-a. Više puta hapšen; od 1933. do 1935. nalazio se u emigraciji i na školovanju u SSSR-u. Od 1935. instruktor CKKPJ, a od avgusta 1936. do početka 1938. član Politbiroa CKKPJ. Na V konferenciji KPJ izabran u CKKPJ. U NOR-u od 1941: komandant GŠ za Srbiju, član VŠ NOV i POJ, vijećnik AVNOJ-a, član NKOJ-a, i Privremene vlade DFJ. Poslije rata ministar u vladi FNRJ; general-pukovnik. God. 1948. solidarisao se s Rezolucijom Informbiroa, zbog čega je bio isključen iz CKKPJ i Partije. Kasnije, na osnovu njegovog političkog držanja, ponovo primljen u SKJ – 167, 213, 214, 221, 261, 262, 264, 267, 288, 292, 315, 331, 332, 334, 335, 346

Žujović Zoran (1924) učenik. Član SKOJ-a od 1938, a KPJ od 1942. Hapšen je kao skojevac. U NOR-u od 1941. Radio je u redakciji »Borbe« i bio urednik »Omladinske borbe«, Stenografisao je Titove govore (1942–1943). Radio je

na izdavanju i uređivanju više publikacija o NOR-u. Bio je član Oblasnog komiteta SKOJ-a za Bosansku krajinu. Poslije rata bio je sekretar GK SKOJ-a za

Beograd i predsjednik USAOJ-a za Beograd i član GO USAOS-a, urednik časopisa »Mladost«, dopisnik i urednik »Politike« – 38, 323

REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA

AFRIKA 204, 280, 281, 287
 AGIĆA PALEŽ 318
 AGIĆA VRELO 317, 334
 AJDERI 317, 333, 334
 ALBANIA 91, 344
 ALŽIR 246, 270, 284, 291, 296, 306, 329, 336, 338
 ANDANUŠA 319, 335
 ANDRJEVICA 4, 279
 AMERIKA V. SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE
 APENINI 302
 ARBANAŠKA 270
 ARNO 302
 AUSTRALIJA 195
 AUSTRIJA 91, 307
 BABINO POLJE 265
 BAČKA 307
 BAJINA BAŠTA 32, 37, 43, 57, 263, 265, 323, 324, 326
 BAKU 282
 BALKAN 65, 291, 338
 BANJA 289
 BANOVIĆI 276
 BANJA LUKA 288
 BANJICA 304
 BARANJA 307
 BARI 82, 140, 141, 149, 150, 157, 167, 169, 178, 192, 195, 214, 246, 260, 261, 266, 267, 270, 272, 275, 280, 282, 284, 287, 291–299, 301, 303–306, 310, 312, 319, 320, 323, 326, 332, 335–340, 342, 344–347
 BAJRAMOVCI 291, 292, 319, 336, 337
 BASTAŠKO VRELO 287, 315, 320, 323–325, 330
 BELA VODA 262
 BENINI 281
 BENGAZI 281
 BEOGRAD 62, 192, 195, 211, 293, 294, 304, 308, 347
 BERANE V. IVANGRAD
 BIHAĆ 46, 260, 288
 BIJELA [na Majevici] 310
 BIJELO POLJE 257, 258, 260, 281, 320
 BILEĆA 263, 273, 290
 BIRAC 43, 269, 303, 311, 325
 BIŠEVO 72, 264, 287
 BJELOSAVIĆI 276, 282
 BJELJEVINA 318, 334, 335
 BLAGAJ 180, 302
 BLATO 266
 BOBOLJUSKA 292
 BOKA KOTORSKA 112, 168, 279, 328, 329
 BORCI 279
 BORIK 317
 BOROVIK 142–145, 167, 185, 320, 339, 340, 344
 BOSANSKA KRUPA 288
 BOSANSKI NOVI 7, 258, 320
 BOSANSKI PETROVAC 15, 140, 141, 262, 269, 272, 275, 288, 289, 292, 293, 322
 BOSANSKO GRAHOVO 155, 288, 340
 BOSILJGRAD 270
 BOSNA I HERCEGOVINA 18, 23, 36, 44, 53, 54, 57, 59, 63, 67, 68, 78, 80, 90, 111, 124, 131, 133, 137,

144, 170, 179–181, 183, 209, 210, 258, 260, 262–264, 268, 271, 273, 274, 278, 289, 290, 294, 297, 300, 302–304, 322–324, 326, 327, 330, 332, 339, 345, 346
 BOSNICA KOŠARE 319, 337
 BRAC 26, 141, 177, 267, 293, 301, 322
 BRAINCI 265
 BRATUNAC 137, 263, 290
 BRČKO 259, 262
 BRDA 278
 BREZOVAČA 295
 BRINDIZI 272
 BROD NA DRINI 137
 BRODAREVO 257, 320
 BRUVNO 11, 321
 BUČJE 266
 BUGARSKA 41, 91, 196, 264, 277, 305, 344, 348
 BUGOJNO 140, 302
 BUKOVI 268
 BUKOVI (prevoj) 268
 Č'APARDE 265
 Č'AZINSKA KRAJINA 258, 269, 324
 ČELOVAC 208
 CENTRALNA BOSNA v. BOSNA I HERCEGOVINA
 CENTRALNA EVROPA v. EVROPA
 CRNA GORA 5, 6, 36, 53, 62, 63, 80, 99, 111, 112, 168, 209, 210, 257, 258, 260, 277–279, 281, 293, 297, 320, 328, 329
 CRNA GORA (kod Drvara) 318
 CRNA TRAVA 270, 300
 CRNA VLAST 264
 CRNI BAT 134–137, 333, 334
 CRNI VRH 292, 296, 317, 334
 C'VARICI 317, 334
 ČADAVICA 288
 ČANIĆI 77, 273, 282, 293
 ČARDAK 319, 335
 ČARDAK LIVADA 319, 335
 ČEHOSLOVAČKA 50
 ČEKERS 309
 ČELEBIĆ 271, 290
 ČEMERNO 285
 ČEHOTINA 290
 ČIFTE-HAN 270
 ČOSLJE 297
 DALMACIJA 34, 45, 76, 153, 215, 261, 290
 DANILOVGRAD 260, 290
 DEBELO BRDO 317, 334
 DILJ 305
 DINARA 292
 DIVOSELO 98, 327
 DOBOJ 285
 DOBRO SELO 269, 284
 DOLENJSKA 284
 DOLI 265
 DOLJANI 269
 DONJA JABLANICA 276
 DONJA TRNOVA 263, 323

- DONJE ĐEVANJE 263
 DONJE TICE 317
 DONJI LAPAC 288
 DONJI SRB v. SRB
 DRAŽEVAC 281
 DRINA 14, 23, 25, 32, 43, 44, 54, 56, 57, 78, 79, 259,
 263–265, 268, 269, 271, 273, 297, 324–326
 DRINJACA 263, 265, 290
 DRONJCI 288
 DRVAR v. TITOV DRVAR
 DUB 263
 DUBROVNIK 36, 211, 263, 323
 DUGANDŽIĆI 278
 DURMITOR 257, 260
 DVOR NA UNI 7, 258
- ĐEVDELJA 210
 ĐUNIS 270
 ĐURĐEVIK 276
 ĐURIĆI 276
- EGIPAT 283
 EL ŠAT 190
 ENGLESKA v. BELIKA BRITANIJA
 EVROPA 63–65, 146, 177, 202, 204, 227, 267, 308
- FAKOVIĆI 263, 265
 FINSKA 177, 302
 FOČA 124, 137, 180, 270, 274, 282, 285, 330
 FRANCUSKA 177, 247, 299, 302, 338
- GACKO 260, 263, 287
 GENERALSKI STOL 269
 GLAMOČ 154, 178, 189, 203, 288, 292, 297, 319,
 334, 335, 340
 GLAMOČKO POLJE 167, 302, 317, 334, 345
 GLASINAC 43
 GLAVATIČEVO 112
 GLAVIČICA 317
 GOLA KOSA 318, 335
 GOLJA 79, 80, 89, 297, 326
 GORAŽDE 180, 270
 GORICA 319, 335
 GORICA (šumu na Vitorogu) 138, 139, 291, 292, 311,
 336
 GORNJA JABLANICA 276, 300
 GORNJA STRUGANICA 275
 GORNJE BABINE 278
 GORNJE DJEVANJE 263
 GORNJE RUNJE 317, 334
 GORNJE TICE 317
 GORNJI VAKUF 140
 GORSKI KOTAR 279
 GOSPIĆ 269, 280
 GRADINE 315
 GRAHOVO 290
 GRAVINA 304
 GRČKA 91, 299, 344, 347
 GROHOTE 280
 GROŠUPLJE 284
 GURDIĆI 278
- HAN PIJESAK 265, 269
 HERCEG-NOVI 287
 HERCEGOVINA v. BOSNA I HERCEGOVINA
 HRVATSKA 34, 61, 90, 209, 216, 247, 303, 307, 321,
 343
 HUM 320, 338–342, 347
 HVAR 26, 301, 322
- IBAR 5, 10, 12, 84, 211, 259, 261, 277, 295, 321, 326
 ISTOČNA BOSNA v. BOSNA I HERCEGOVINA
 ISTOČNA KORUŠKA v. KORUŠKA
 ISTOČNA MAKEDONIJA v. MAKEDONIJA
 ISTRA 127, 299, 330
 ITALIJA 22, 38, 51, 52, 69–73, 86, 91, 102, 103, 107,
 117, 129, 152, 161, 165, 167, 169, 176–178, 181, 182,
 188, 190, 191, 204, 206, 214, 227, 247, 261, 266, 272,
 273, 275, 278–281, 287, 291, 297, 299, 303–308, 320,
 322–330, 334, 337, 339, 344–347
 IVANGRAD 257, 299
 IVANJICA 259, 261, 277
 IZGORI 276
 JABLANICA 63, 84, 274, 305, 344
 JABUKA 282
 JADOVNIK 280, 281, 292, 296
 JADRANSKO MORE 64, 302, 338, 343
 JAHORINA 66, 271
 JAJCE 204, 266, 272, 288, 332
 JANČARE VRH 318, 335
 JANČARICA 316
 JANJA 288
 JASENOVI POTOCI 332
 JASIKOVAČE 315, 331
 JASTREBAC 300
 JAVOROVA KOSA 318
 JELIĆI 333
 JELOVA GORA 268, 271
 JOKIĆA POLJANE 318, 335
 JOVANOVA KOSA 316
 JOVETIĆA KOLIBE 315
 JUGOSLAVIJA 21, 41, 46–49, 60–65, 91, 92, 123,
 132, 146, 158, 174, 177, 200–205, 208–211, 215, 218,
 226, 227, 231, 233, 235, 236, 247, 249–251, 253, 260,
 266, 267, 269, 270, 272, 275, 279, 282–285, 296, 299,
 301, 304–311, 321, 323, 325, 328, 330, 332, 333, 338,
 340–345, 347
 JUGOISTOČNI SREM v. SREM
 JUGOZAPADNA SRBIJA v. SRBIJA
 JUGOZAPADNI SREM v. SREM
 JUŽNA AMERIKA 195
 JUŽNA ITALIJA v. ITALIJA
 JUŽNA SRBIJA v. SRBIJA
 JUŽNI SANDŽAK v. SANDŽAK
- KAIRO 117, 195, 204, 261, 272, 282, 283, 305, 329
 KALINOVIK 124, 137, 270, 271, 274, 282, 285, 298,
 330
 KALINOVKA 282, 298
 KAMENICA 317
 KAMENSKO 280
 KARAUULA 271
 KASABA 80
 KATADBA 281
 KATIĆI 262
 KAZERTA 298, 342, 347
 KLAČINA 317, 334
 KLADANJ 265, 269, 274
 KLAĐUŠNICA 268
 KLEKOVAČA 293
 KLEKOVI 319, 337
 KLJUČ 140, 141, 203, 288, 293
 KNIN 26, 288, 292
 KOČANO 266, 295
 KOLAŠIN 257–259, 281, 295
 KOMIŽA 320, 339
 KONAVLI 290, 296
 KONJIC 189, 203, 290, 304
 KOPAONIK 12, 84, 259, 275, 300, 305, 326
 KORČULA 36, 45, 52, 177, 260–266, 323, 324
 KORDUN 269, 275, 279, 280, 289, 303, 324
 KORENICA v. TITOVA KORENICA
 KORIČNA 292, 297
 KORITNJACE 315
 KORIJEN 282
 KORUŠKA 21, 286
 KOSANICA 300
 KOSICA 317
 KOSJERIĆ 263, 268
 KOSOVO 285, 300, 307, 344
 KOSOVSKA MITROVICA v. TITOVA MITRO-
 VICA
 KOSTAJNICA 7, 258, 320

- KOZJAK 300
 KRALJEVO 259
 KRASNODAR 304
 KRBAVSKO POLJE 85, 280, 303, 326
 KREMNA 43, 262, 264, 276
 KRIVAJA 94
 KRIVA PALANKA 270
 KRIVOŠLJE 296
 KRNDINE KOŠARE 319, 337
 KRSTAC 276
 KRŠ 318
 KRUPANJ 263
 KRUŠEVAC 259, 270
 KRUŠEVCI 278
 KRUŠKOV DOL 315
 KUKALIŠTE 319, 337
 KUMANOVO 267, 270
 KUPRES 141, 302
 KUPREŠKO POLJE 291–293, 296, 302, 318–320, 334–337
 KURŠUMLJA 270
 KUTJEROVAC 318, 335
 LABODERA 319, 335
 LAPAC v. DONJI LAPAC
 LASTOVO 265
 LEBANE 270, 275, 304
 LESKOVAC 270
 LIGURSKO MORE 302
 LIJEVA RIJEKA 4, 260
 LIKA 63, 111, 203, 264, 275, 279, 280, 303, 328
 LIM 99, 185, 277, 279, 295, 303, 346
 LIMSKA DOLINA 5, 6, 257, 259, 279, 328
 LISINJA 288, 293, 318, 334
 LIVNO 26, 288, 302
 LOJANE 267
 LONDON 50, 116, 159, 195, 249, 275, 291, 295, 296, 298, 301, 305, 308–310, 329, 336–338, 347
 LOPARE 151, 295, 340
 LOS ANGELES 60
 LOZINOVAC 317
 LOZNICA 263
 LUNJEVAČA 131–133, 296
 LJAJEVI 303
 LJUBINA 285
 LJUBIŠ 277
 LJUBOVIA 32, 37, 57, 263, 265, 271, 323, 324, 326
 MAČVA 278
 MAĐARSKA 91
 MAJEVICA 28, 43, 137, 151, 229, 258, 262, 263, 265, 274, 285, 289, 290, 295, 310, 311, 322
 MAKEDONIJA 52, 62, 63, 209, 252, 253, 264, 266, 267, 270, 300, 307, 312, 324, 344, 346
 MALE SMRČINE 131–133, 316
 MALI VRŠIĆ 317, 334
 MALTA 275, 296, 298, 312
 MALJEN 37, 56, 57, 323, 324
 MANDRA 274
 MANGURIĆI 278
 MARČETE 316
 MARIČA KOŠARE 319, 341
 MATERICA KOLIBE 315
 MATERICA UVALA 315, 316, 332
 MATEŠEVO 4, 260
 MATIĆI 317, 333
 MAUTHAUZEN 304
 MAZIN 11, 69, 259, 273, 279, 321
 MEDENO POLJE 262, 269, 272, 275, 280, 287, 289, 302
 MEDVEDNIK 18, 32, 56, 57, 268, 322, 324
 MILOŠEVIĆI 276
 MILOVANOVIĆI 77
 MILJEVINA 66, 271
 MIRNA PEĆ 284
 MISLINJA 286
 MLADO NAGORIČANE 270
 MLETAČKA SLOVENIJA v. SLOVENIJA
 MLINIŠTE 154, 288, 292, 293, 297, 318, 319, 332, 334, 335, 340
 MLJET 45, 52, 261, 262, 264–266, 301, 324
 MODRIČA 310
 MOJKOVAC 257, 258, 260
 MOKRA GORA 276
 MONOPOLI 70, 272
 MORAČA (manastir) 300
 MOSKVA 120, 194, 202, 204, 277, 281–285, 294–296, 302, 305, 333, 338, 340, 343
 MREŽICA 282
 MRKONJIĆ GRAD 26, 154, 288, 332, 340
 MUSELIMOVAC 316
 NAPULJ 305
 NEBLJUSI 280
 NEGOBUDA v. NJEGOVUĐA
 NERETVA 259, 271
 NEREŽIŠČE 293
 NEVESINJE 290
 NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA v. HRVATSKA
 NIKŠIĆ 257, 258, 260, 290, 320
 NORHOLT 298
 NORMANDIJA 302
 NOVA VAROŠ 89, 99, 277
 NOVI PAZAR 261
 NOVO MESTO 119, 284, 329
 NOVO SELO 263
 NJEGOVUĐA 156, 257, 281, 296, 297
 NJEMAČKA 52, 64, 204, 206, 209, 302
 NJUFAUNDLEND 307
 OBALJ 297
 OBRENOVAC 281
 OKRUGLICA 276, 277
 OMAZIĆI 276
 OMIŠ 293
 ORAH 276
 ORANE 275
 ORLOVICA (pećina na Visu) 145–157, 159–182, 184–196, 320, 338–342, 344–347
 ORUGLICA 300
 OSMAK 303
 OŠTRELOVI 318
 OŠTRELIJ 321, 331, 332
 OTOČAC 287
 OTRIĆ 269
 PAKA 286
 PAKRAC 266
 PALALINO POLJE 319, 336
 PALANKA 302
 PALEŽ 317
 PAPRAČA 229, 263, 265
 PAPIK 305
 PASJAK 331
 PECKA 37, 263
 PEĆINA (kod Bastaškog vrela) 287, 288, 308, 315, 320, 323–325, 330
 PEĆINA (kod Titovog Drvara) 60, 287, 288, 315, 330, 331
 PELJEŠAC 265
 PERJASICA 269
 PEŠTER 281, 305
 PETRINJA 258
 PIVSKA PLANINA 271
 PLAŠČANSKA DOLINA 269
 PLAŠKI 269, 324
 PLEČINE 316, 333
 PLIŠKO POLJE 177, 301, 345
 PLITVICE 287
 PLJEVLJA 180, 259, 260, 277, 290, 293, 297
 PODGORICA v. TITOGRAĐ
 PODGORJE 94

PODGRMEČ 140, 141
 PODVRŠINA 317
 POHORJE 286
 POJILO 317
 POKUPLJE 258
 POLJICE 334
 PONORI 319, 335
 POPI 285
 POPOVIĆI 297
 POPOV MOST 285
 POSAVINA 28, 137, 258, 262, 263, 285, 289, 290, 322
 POTOCI 275, 296, 315, 316, 321, 331, 332
 POVLEN 268, 276
 POŽEGA 18, 32, 261, 262, 271, 322
 PREKAJA 288
 PREODAC 292, 317, 334
 PRESEDLINE 316
 PRIBELJA 292, 297, 319, 334, 336
 PRIBOJ 277
 PRIJEDOR 258, 320
 PRIJEPOLJE 99, 106, 110, 115, 259, 279–281, 283, 290, 293, 303, 328, 329
 PRIJEROVI 271
 PRILEP 267
 PRIMISLJE 269, 324
 PRNJAVOR 265, 302
 PROKUPLJE 270
 PROZOR 100, 203

RAB 287
 RADAN 300
 RADAVA 269
 RAMLJANI 264
 RASINA 10
 RASTENBURG 287
 RAŠKA 259
 RATAJA 282, 285
 RAVANJSKO POLJE 293
 RAVNA GORA 32, 279
 RAVNIČKI VRH 335
 RAVNO 143, 293
 REDUŠA 319, 335
 REKA 317
 REVENIČKI VRH 318
 RIBNIK 288
 RIM 298, 302
 RIPAC 322
 ROGAČ 280
 ROGATICA 203, 265, 267, 270, 285
 ROGULINA DOLINA 318, 335
 ROMANIJA 137, 271, 289
 RORE 292, 334
 RUDO 89, 134
 RUMUNJA 91
 RUSIJA v. SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČ-
 KIH REPUBLIKA

SAMOGRAD 318
 SANDŽAK 5, 6, 53, 62, 63, 80, 168, 189, 190, 210, 257, 259, 268, 276, 277, 284, 293, 297, 299, 305, 320
 SANICA 288, 302
 SANICA (rijeka) 288
 SANSKI MOST 141
 SARAJEVO 137, 189, 278, 285, 287, 290, 304
 SAVA 44, 265, 297, 300
 SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUB-
 LIKA 65, 114, 121, 149, 177, 188, 189, 194, 195, 200, 203, 206, 231, 264, 280–282, 284, 285, 294, 295, 298, 299, 302, 304, 305, 307–309, 328–330, 339, 340, 343, 346–348
 SAVIĆI 317, 319, 334, 335
 SAVINJA 286
 SELCA 141, 293
 SEMBERIJA 262, 285, 289, 290
 SEMEGNEVO 273, 276

SICILIJA 284
 SINAJSKA PUSTINJA 190
 SINJ 26
 SINJAEVINA 257, 260
 SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE 22, 64, 65, 177, 195, 200, 203, 247, 261, 262, 267, 270, 298, 299, 305–309, 322, 343
 SJENICA 106, 110, 115, 258, 261, 279–281, 283, 287, 290, 293, 307, 328, 329
 SJEVERNA AFRIKA v. AFRIKA
 SJEVERNA ITALIJA v. ITALIJA
 SJEVEROISTOČNA BOSNA v. BOSNA I HERCE-
 GOVINA
 SJEVEROZAPADNA FRANCUSKA v. FRAN-
 CUSKA
 SKELANI 263, 265
 SKRADNIK 269
 SLADOJEVIĆ 282
 SLANA KOSA 319, 336
 SLAP 274
 SLAVONIJA 63, 193, 300, 304, 305, 347
 SLEVAK 317
 SLOVENAČKO PRIMORJE 21
 SLOVENIJA 21, 61, 65, 90, 111, 127, 205, 216, 261, 273, 289, 290, 322, 330
 SMOKVICE 266
 SNAGOVO 263
 SOČA (dolina) 299
 SOKOLAC 80, 180, 265, 267, 272, 278, 285, 302, 346
 SOKOLOVIĆI 271
 SOLUN 308
 SPLIT 280, 293
 SPREČA 289, 303
 SRB 288, 292
 SOVJETSKI SAVEZ v. SAVEZ SOVJETSKIH SOCI-
 JALISTIČKIH REPUBLIKA
 SRBIJA 6, 14, 25, 27, 37, 41, 62, 63, 79, 84, 88, 90, 99, 111, 183, 186, 192, 200, 209–211, 257–260, 262–264, 268–271, 274, 276–278, 281, 290, 293, 295, 297, 300, 304–309, 320, 322–324, 327, 328, 336, 340, 344, 346, 347
 SREBRENICA 14, 32, 265, 290, 322
 SREDNJA BOSNA v. BOSNA I HERCEGOVINA
 SREDNJA GORA 275
 SREDNJI ISTOK 213, 280, 281, 291, 325, 328
 SREM 63, 170, 179, 181, 285, 300, 302–304, 310, 346
 SRNETICA 288
 STARI BROD 56, 57, 79, 268, 269, 273, 324, 326
 STON 36, 263, 323
 STRAŽBENICE 315, 331
 STRUG 315
 STRUGANICA 288
 STUDENICA 10
 SUMARTIN 293
 SUPETAR 293
 SUTJESKA 285
 SUVOBOR 18, 37, 322, 323
 SVRLJIŠKE PLANINE 300

ŠATOR PLANINA 134–137, 290, 303, 316, 332, 333, 334
 ŠATORSKI POTOK 317
 ŠEKOVIĆI 229, 265, 273, 282, 293
 ŠLEVAK 317
 ŠOBIĆ GLAVICA 288
 ŠOLTA 105, 177, 280, 301, 328
 ŠTAJERSKA 286, 289
 ŠTEKEROVCI 318
 ŠTRBONIJA 317
 ŠUMADIJA 6, 12, 258, 259, 271, 276, 320, 321
 TARA (planina) 43, 67, 79, 87, 271, 273, 274, 276, 324, 325, 327
 TARA (rijeka) 56, 57, 118, 297
 TEHERAN 111, 202, 204, 282, 294, 308
 TICE 317, 334

TIČEVO 141, 155, 180, 292, 340
 TISOVA KOSA 292, 296
 TITOGRAĐ 4, 257–260, 287, 290, 320
 TITOVA KORENICA 203, 273
 TITOVA MITROVICA 259
 TITOV DRVAR 4–18, 20–29, 31–45, 48–59, 66–90,
 94–119, 121–131, 138, 199, 203, 215, 226, 245, 259,
 260, 263, 266, 270, 273, 275, 279, 284, 286–292, 308,
 309, 315, 317, 320–322, 324–332, 334, 338
 TITOVO UŽICE 18, 25, 27, 32, 43, 57, 258, 259,
 261–264, 268, 276, 277, 322, 324
 TJENTIŠTE 285
 TOPLICA 63, 150, 259, 263, 295, 305, 339, 340, 344
 TORČEK 319
 TORLIKA 10
 TOUNJ 269, 324
 TREBAVA 258, 310
 TREBICINA 282
 TREBINJE 260, 290
 TREBNJE 119, 284, 329
 TRNOVO 271
 TRST 299
 TRUBAR 288, 292
 TUBINO BRDO 318, 335
 TUZLA 258, 259, 262, 263, 265, 267, 276, 278, 285,
 295, 311

UDBINA 203
 UNA 279
 UNAC 288, 315, 331
 UVALA (livada na Gornjoj Struganici) 275
 UVALA (planina Klekovača) 293
 UŽICE v. TITOVO UŽICE

VAGANJ 288, 292, 297
 VALJEVO 263, 268
 VARD 268, 271
 VARDIŠTE 264
 VAREŠ 269
 VASIĆI 319, 334, 335
 VAŠINGTON 174, 275, 296, 306
 VELA LUKA 263, 265, 266
 VELIKA BRITANIJA 60, 65, 116, 177, 200, 203,
 214, 247, 267, 283, 298, 299, 305–309, 312
 VELIKA KLADUŠA 268
 VELIKA UVALA 296, 316, 321, 332, 333
 VELIKI VRŠIĆ 317, 334

VELIKO BRDO 318, 335
 VELIKO TIČEVO 292, 303, 334
 VELS 267
 VRGIN MOST 303
 VIS 17, 36, 95, 103, 117, 139, 142–157, 159–166,
 168–172, 175–182, 184, 186–196, 246, 247, 249,
 261–266, 274, 275, 280, 282, 287, 291–299, 301–303,
 312, 318, 322, 326, 328, 332, 334, 336–341, 344–348
 VIŠEGRAĐ 57, 137, 276, 278, 290
 VITOLIŠTA 267
 VITOROG 138, 139, 141, 291–293, 311, 334, 336
 VLADOJEVIĆI 276
 VLAŠENICA 203, 263, 265, 272, 278, 290
 VOJVODINA 63, 179, 302, 304, 307
 VRANJE 270
 VRBLJANE 318
 VRBNICA 66, 285
 VRHOVINE 40, 264
 VRLETINA DOLINA 318, 335
 VRŠIĆ 317, 335
 VRŠINE 316
 VRTOČE 288
 VUČJAK 276
 VUČJA POLJANA 319, 335
 VUKMANOVIĆI 278
 VUKOVSKO 141, 143, 293
 VUKOVSKO POLJE 293

ZAGLAVICA 292
 ZAGORJE 279
 ZAGREB 98, 280, 327
 ZAKMUR 285
 ZALUŽNICA 264, 269
 ZAPADNA BOSNA v. BOSNA I HERCEGOVINA
 ZAPADNA MAKEDONIJA v. MAKEDONIJA
 ZAPADNA SRBIJA v. SRBIJA
 ZAPADNA ŠTAJERSKA v. ŠTAJERSKA
 ZELENIGORA 271
 ZLATIBOR 88, 273, 276, 277, 297, 327
 ZVORNIK 258, 263, 267, 295

ŽABLIJAK 281, 284
 ŽEPA 274
 ŽEŽENICA 271
 ŽIVINICE 274
 ŽUMBERAK 258
 ŽUNOVI 269

SKRAĆENICE

A-CKSKJ	— Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije
A-IZDG	— Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja
A-VII	— Arhiv Vojnoistorijskog instituta
AFŽ	— Antifašistički front žena
ASNOM	— Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Makedonije
ASNOS	— Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije
AU	— Austro-Ugarska
AVNOJ	— Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
BAF	— Balkan Air Force (Balkanske vazduhoplovne snage; Balkansko vazduhoplovstvo)
BBC	— British Broadcasting Corporation (Britanska radio kompanija)
BiH	— Bosna i Hercegovina
BKP	— Bugarska komunistička partija
CASNO	— Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja
CG	— Crna Gora
CK	— Centralni komitet
ČEKA	— Črezičajnaja komisija (Vanredna komisija)
DFJ	— Demokratska Federativna Jugoslavija
DSIP	— Državni sekretarijat za inostrane poslove
DV	— Dobrovoljačka vojska
EAM	— Opštenarodni antifašistički oslobodilački front Grčke
ELAS	— Narodnooslobodilačka vojska Grčke
FNRJ	— Federativna Narodna Republika Jugoslavija
FO	— Foreign Office (Ministarstvo inostranih poslova Velike Britanije)
GK	— Gradski komitet
GO	— Glavni odbor
GŠ	— Glavni štab
HSS	— Hrvatska seljačka stranka
IB	— Informbiro (Informacioni biro)
IDN	— Institut društvenih nauka
IK	— Izvršni komitet
IO	— Izvršni odbor
IO HSS	— Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke
IO OF	— Izvršni odbor Osvobodilne fronte
ISI	— Institut za savremenu istoriju
JA	— Jugoslovenska armija
JNA	— Jugoslovenska narodna armija
JAZU	— Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
JNOF	— Jedinstveni narodnooslobodilački front
JRZ	— Jugoslovenska radikalna zajednica
JRM	— Jugoslovenska ratna mornarica
JRV	— Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo
JV	— Jugoslovenska vojska
KNOJ	— Korpus narodne odhrane Jugoslavije
KOS	— Kontraohaveštajna služba

KPH	— Komunistička partija Hrvatske
KPJ	— Komunistička partija Jugoslavije
KPS	— Komunistička partija Srbije
KPSS	— Komunistička partija Sovjetskog saveza
KUNMZ	— Komunistički univerzitet nacionalnih manjina Zapada
MAAF	— Mediterranean Air Force (Mediterranske vazduhoplovne snage)
MIP	— Ministarstvo inostranih poslova
MK	— Mjesni komitet
MLŠ	— Međunarodna lenjinska škola
MNO	— Ministarstvo narodne odhrane
NDH	— Nezavisna Država Hrvatska
NF	— Narodni front
NKVD	— Narodni komesarijat unutrašnjih (vnutrenjih) djela
NKOJ	— Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NOB	— Narodnooslobodilačka borba
NOO	— Narodnooslobodilački odbor
NOR	— Narodnooslobodilački rat
NOU	— Narodnooslobodilačka udarna (brigada)
NOV	— Narodnooslobodilačka vojska
NOP	— Narodnooslobodilački partizanski (odred)
NOPO	— Narodnooslobodilački partizanski odred
NOVJ	— Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
NR	— Narodna republika
NRH	— Narodna Republika Hrvatska
OF	— Osvobodilna fronta
OK	— Okružni-oblasni komitet
OO	— Oblasni odbor
OZN-a	— Odeljenje za zaštitu naroda
PB	— Polithiro
PK	— Pokrajinski komitet
PO	— Partizanski odred
POJ	— Partizanski odredi Jugoslavije
PRO	— Public Record Office (Britanski državni arhiv)
PTT	— Pošta, telefon i telegraf
RAF	— Royal Air Force (Kraljevske vazduhoplovne snage Velike Britanije)
RKP(h)	— Ruska komunistička partija (boljševika)
RO	— Republički odbor
RS	— Radio-stanica
RSDRP	— Ruska socijaldemokratska radnička partija
RV	— Republičko vijeće
RZ	— Ratno zrakoplovstvo
SAD	— Sjedinjene Američke Države
SANU	— Srpska akademija nauka i umetnosti
SAZU	— Slovenska akademija znanosti in umetnosti
SBOTIČ	— Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije
SDS	— Socijaldemokratska stranka
SFRJ	— Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SHS	— (država) Srba, Hrvata i Slovenaca
SIV	— Savezno izvršno vijeće
SKJ	— Savez komunista Jugoslavije
SKOJ	— Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKP(h)	— Svesavezna komunistička partija (boljševika)
SKS	— Savez komunista Srbije
SNOO	— Slovenski narodnooslobodilački odbor
SNOS	— Slovenski narodnoosvobodilni svet
SNS	— Savezna narodna skupština

SO	— Savezni odbor
SOE	— Special Operation Executive (Uprava za specijalne operacije Velike Britanije)
SRH	— Socijalistička Republika Hrvatska
SRPJ(k)	— Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista)
SRS	— Socijalistička Republika Srbija
SRVSJ	— Savez rezervnih vojnih starešina Jugoslavije
SS	— Special Service
SS	— Schutzstaffel (Specijalni odred njemačke nacističke partije)
SSIP	— Savezni sekretarijat za inostrane poslove
SSJ	— Savez sindikata Jugoslavije
SSNO	— Savezni sekretarijat za narodnu odbranu
SSSR	— Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SSRN	— Socijalistički savez radnog naroda
SSRNJ	— Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije
SUBNOR	— Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata
SUBNORJ	— Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije
TANJUG	— Telegrafska agencija nove Jugoslavije
UDB-a	— Uprava državne bezbjednosti
UN	— Ujedinjene nacije
UNRRA	— United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Uprava Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu)
UO	— Udružena opozicija
URSSJ	— Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije
USAOJ	— Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije
USAOS	— Ujedinjeni savez antifašističke omladine Srbije
VOS	— Varnostna obvešćevalna služba (Bezbednosno-obaveštajna služba)
VPŠ	— Viša pedagoška škola
VŠ	— Vrhovni štab
VVA	— Viša vojna akademija
ZAVNO	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja
ZAVNOBiH	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine
ZAVNOH	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

POPIS ILUSTRACIJA

Tito sa savezničkim novinarima Stojanom Pribičevićem iz SAD i Džonom Talbotom iz Velike Britanije ispred pećine u Drvaru krajem aprila 1944. godine. U pozadini su Savo Veselinović, Vojo Bjeković i Dušan Bašić borci Konjičkog eskadrona Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba.

Tito i Arso Jovanović u razgovoru sa Stojanom Pribičevićem i Džonom Talbotom, ratnim dopisnicima »Njujork Tajmsa« i »Rojtera«, ispred pećine u Drvaru krajem aprila 1944.

Tito sa gostima i delegatima Drugog kongresa USAOJ-a za vreme intoniranja himne. Zdesna ulevo: Saharov, sekretar Sovjetske vojne misije, Josip Broz Tito, Randolph Čerčil, Arso Jovanović, Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić, nepoznat, Rodoljub Čolaković i Koča Popović. Drvar 2. maja 1944.

Tito u razgovoru sa delegatima Drugog kongresa USAOJ-a, za vrijeme pauze, Drvar 2. maj 1944.

Tito sa gostima i delegatima prati rad Drugog kongresa USAOJ-a. Sleva udesno: Randolph Čerčil, Josip Broz Tito, Saharov, dr Vojislav Kecmanović, u drugom redu, s leva Gojko Garčević, Đoko Jovanić, Aleksandar Ranković i Slavko Rodić. Drvar 2. maja 1944.

Tito sa Vladislavom Ribnikarom i Milovanom Đilasom na terasi barake pred pećinom u Drvaru 5. maja 1944.

Tito sa Ivanom Milutinovićem, Edvardom Kardeljom, Canom Babović i Davorjankom Paunović-Zdenkom na planini Klekovači 29. maja 1944.

Tito sa članovima Vrhovnog štaba i borcima Pratećeg bataljona na Šator planini 1. juna 1944.

Tito u pratnji Josipa Černog i Arsa Jovanovića silazi sa broda »Lala« u Viškoj luci juna 1944.

Pećina Orlovica ispod brda Huma na ostrvu Visu u kojoj su vođeni pregovori sa Ivanom Šubašićem. Na slici Tito sa pratiocem dolazi na pregovore 16. juna 1944.

Učesnici pregovora NKOJ i kraljevske jugoslovenske izbegličke vlade. Sleva sede: dr Ivan Šubašić, Josip Broz Tito, dr Josip Smolaka. Vis 16. juna 1944.

Tito i Šubašić posle potpisivanja sporazuma na ostrvu Visu 17. juna 1944.

Tito pokazuje Šubašiću sablju koju je dobio od Sovjetske vojne misije kao poklon Crvene armije. Vis 18. juna 1944.

Tito u pratnji Arsa Jovanovića i brigadira Ficroja Maklejna na smotri britanskih komandosa na viškom aerodromu 23. juna 1944.

Tito na smotri britanskih komandosa na viškom aerodromu 23. juna 1944.

Tito sa savezničkim pilotima na viškom aerodromu koje je u pratnji brigadira Ficroja Maklejna posetio 23. juna 1944.

Na Visu 28. juna 1944. sleva udesno — sede: Blagoje Nešković, Josip Broz Tito, Moma Marković — stoje: Arso Jovanović, Milovan Đilas, Miodrag Lozić, Slobodan Penezić i Aleksandar Ranković.

Tito sa članovima Sovjetske vojne misije pri Vrhovnom štabu u pećini na ostrvu Visu, juna 1944.

Tito u pratnji admirala Morgana i Vladimira Velebita polazi brodom iz Komiže na ostrvo Sv. Andreja da posmatra gađanje pripadnika engleske flote, jun 1944.

Tito sa članovima Vrhovnog štaba i komandnim kadrom engleske jadranske flote na čelu sa komandantom admiralom Morganom posmatra vežbe — gađanje na ostrvu S. Andreja, juna 1944.

Treći list Titove naredbe od 11. maja 1944. o formiranju personalnih odjeljenja i odsjeka, upućen operativnim štabovima NOVJ.

Titov odgovor Peku Dapčeviću, primljen 30. maja 1944. u Štabu 2. korpusa NOVJ.

Druga strana Sporazuma Tito—Šubašić od 16. juna 1944.

Pismo Josipa Broza Tita od 17. juna 1944. upućeno Vinstonu Čerčilu.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	Strana VII
Naredba br. 11 Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije 17. april 1944.	3
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 17. april 1944.	4
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 17. april 1944.	5
[Štabu Udarne grupe divizija NOVJ] 17. april 1944.	6
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 18. april 1944.	7
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 19. april 1944.	8
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 19. april 1944.	9
[Štabu Udarne grupe divizija NOVJ] 19. april 1944.	10
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 20. april 1944.	11
[Štabu Udarne grupe divizija NOVJ] 20. april 1944.	12
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 21. april 1944.	13
[Štabu III korpusa NOVJ] 21. april 1944.	14
[Štabu V korpusa NOVJ] 21. april 1944.	15
[Štabu Mornarice NOVJ] 21. april 1944.	16
[Štabu Mornarice NOVJ] 21. april 1944.	17
[Štabu Udarne grupe divizija NOVJ] 21. april 1944.	18
Uredba o zvanjima političkih komesara Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 22. april 1944.	19
[Pozdrav narodu Slovenije] [22] april 1944.	21
[Zastupništvu NKOJ-a u Italiji] 22. april 1944.	22
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 22. april 1944.	23
Naredba o promjeni zvanja zamjenika političkog komesara 23. april 1944.	24
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 23. april 1944.	25
[Štabovima Mornarice NOVJ i 26. divizije] 23. april 1944.	26
[Štabu Udarne grupe divizija NOVJ] 23. april 1944.	27
[Pohvala 38. diviziji] [23] april 1944.	28
[Pohvala 17. majevičkoj brigadi] [23] april 1944.	29
Uredba o zvanjima pomoćnika političkih komesara Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 24. april 1944.	31
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 24. april 1944.	32
Naredba Vrhovnog komandanta NOV i PO Jugoslavije o vojničkom pozdravu 25. april 1944.	33
Naredba Vrhovnog komandanta NOV i PO Jugoslavije o zabrani nošenja u regularnim jedinicama nepropisnih kapa 25. april 1944.	34
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 25. april 1944.	35
[Štabu 2. korpusa NOVJ i za 29. NOU diviziju] 25. april 1944.	36
Lekiću [Daniću, komandantu Operativne grupe 16. i 17. NOU divizije] 25. april 1944.	37
[Zastupništvu NKOJ-a u Italiji] 27. april 1944.	38
[Štabu Mornarice NOVJ i Štabu 26. divizije] 27. april 1944.	39
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 28. april 1944.	40
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 29. april 1944.	41

Zahvalnost Nikoli Obradoviću, komandiru čete 2. krajiške brigade 29. april 1944.	42
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 30. april 1944.	43
[Štabu Udarne grupe divizija NOVJ] 30. april 1944.	44
[Pohvala 26. diviziji i Mornarici NOVJ] 1. maj 1944.	45
Govor na Drugom kongresu antifasističke omladine Jugoslavije 2. maj 1944.	46-49
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 2. maj 1944.	50
[Zastupništvu NKOJ-a u Italiji] 2. maj 1944.	51
Generalu Henriju Mejtlendu Vilsonu [Vrhovnom savezničkom komandantu za Sredozemlje] 3. maj 1944.	52
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 3. maj 1944.	53
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 3. maj 1944.	54
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 4. maj 1944.	55
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 5. maj 1944.	56
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 5. maj 1944.	57
[Pohvala 8. kordunaškoj diviziji] [5] maj 1944.	58
[Pohvala 3. vojvodanskoj NOU brigadi] [5] maj 1944.	59
Intervju s engleskim novinarom Talbotom i američkim novinarom Pribičevićem 60—	65
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 6. maj 1944.	66
[Štabu udarne grupe divizija] 6. maj 1944.	67
[Pohvala 15. majevičkoj brigadi] [6] maj 1944.	68
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 7. maj 1944.	69
[Vojnoj misiji NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje] 8. maj 1944.	70
[Zastupništvu NKOJ-a u Italiji] 8. maj 1944.	71
[Štabu Baze NOVJ i Zastupništvu NKOJ-a u Italiji] 8. maj 1944.	72
[Zastupništvu NKOJ-a u Italiji] 8. maj 1944.	73
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 8. maj 1944.	74
[Zemaljskim antifasističkim vijećima] 9. maj 1944.	75
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 9. maj 1944.	76
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 9. maj 1944.	77
[Štabu Udarne grupe divizija NOVJ] 9. maj 1944.	78
Za Lekića [Danila, komandanta Operativne grupe 16. i 17. NOU divizije] 9. maj 1944.	79
[Štabu Udarne grupe divizija NOVJ] 9. maj 1944.	80
[Štabu Mornarice NOVJ i Štabu 26. divizije] 9. maj 1944.	81
Za Miloja [Milojevića] 9. maj 1944.	82
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 10. maj 1944.	83
[Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju] 11. maj 1944.	84
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 11. maj 1944.	85
[Zastupništvu NKOJ-a u Italiji] 11. maj 1944.	86
[Štabu Udarne grupe divizija NOVJ] 11. maj 1944.	87
Štabu II korpusa za Peka [Dapčevića] 12. maj 1944.	88
Srbija [Štabu Udarne grupe divizija NOVJ] [i] 5. diviziji [sekretaru PK KPJ za Srbiju] 12. maj 1944.	89
Organizaciona struktura Odeljenja zaštite naroda (OZN-e) 13. maj 1944.	90-93
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 13. maj 1944.	94
[Štabu Mornarice NOVJ i Štabu 26. divizije] 13. maj 1944.	95
[Operativnim štabovima NOVJ] 14. maj 1944.	96
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 14. maj 1944.	97
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 14. maj 1944.	98
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 14. maj 1944.	99
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 14. maj 1944.	100
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 15. maj 1944.	101
[Zastupništvu NKOJ-a u Italiji] 15. maj 1944.	102
[Štabu Mornarice NOVJ] 15. maj 1944.	103
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 16. maj 1944.	104

[Pohvala 1. i 3. bataljonu 1. dalmatinske brigade] [16] maj 1944.	105
[Pohvala 4. bataljonu 5. crnogorske brigade] [16] maj 1944.	106
[Štabu Baze NOVJ u Italiji] 17. maj 1944.	107
Za Peka [Dapčevića, komandanta 2. korpusa] 17. maj 1944.	108
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 17. maj 1944.	109
[Štabu Udarne grupe divizija NOVJ] 18. maj 1944.	110
General-lajtnantu Terziću i general-lajtnantu Đilasu 18. maj 1944.	111
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 18. maj 1944.	112
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 18. maj 1944.	113
General-lajtnantu Đilasu [opunomoćeniku NKOJ-a u SSSR-u] 19. maj 1944.	114
[Pohvala 5. crnogorskoj brigadi] [19] maj 1944.	115
[Svim forumima KPJ, organima narodne vlasti i štabovima NOVJ] 20. maj 1944.	116
Pukovniku Pircu [načelniku Odeljenja za vojno vazduhoplovstvo Vrhovnog štaba NOV i POJ] 20. maj 1944.	117
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 20. maj 1944.	118
[Pohvala 15. slovenačkoj diviziji i njenoj 5. udarnoj brigadi »Ivan Cankar«] [20] maj 1944.	119
[Vinstonu Čerčilu, predsjedniku britanske vlade]	120
Đilasu, [opunomoćeniku NKOJ-a i članu Vojne misije NOVJ u SSSR-u] 21. maj 1944.	121
Generalima Terziću i Đilasu 22. maj 1944.	122
Generalima Terziću i Đilasu 22. maj 1944.	123
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 22. maj 1944.	124
[Vinstonu Čerčilu, predsjedniku britanske vlade] 23. maj 1944.	125
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 23. maj 1944.	126
[Glavnom štabu NOV i PO Slovenije] 23. maj 1944.	127
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 24. maj 1944.	128
[Zastupništvu] NKOJ-a u Italiji 20. maj 1944.	129
[Štabu Mornarice NOVJ] 24. maj 1944.	130
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 28. maj 1944.	131
Svim jedinicama NOV i POJ [29] maj 1944	132
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 29. maj 1944.	133
Peku Dapčeviću, komandantu 2. korpusa NOVJ] 30. maj 1944.	134
[Glavnom štabu NOV i PO Slovenije] [31. maj] 1944.	135
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 31. maj 1944.	136
[Štabu 3. korpusa NOVJ] [31. maj] 1944.	137
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 3. jun 1944.	138
[Štabovima 26. divizije i Mornarice NOVJ] 5. jun 1944.	139
[Za] I [proleterski] korpus 4. jun 1944.	140
[Štabu I. korpusa [NOVJ] 4. jun 1944.	141
Za V, VII, I [proleterski], II, III korpus NOVJ, GŠ Hrvatske, GŠ Vojvodine,	
V[krajišku NOU] diviziju 10. jun 1944.	142
Prvom korpusu 9. jun 1944.	143
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 9. jun 1944.	144
[Operativnim štabovima NOVJ] 10. jun 1944.	145
Za sve jedinice 11. jun 1944.	146
Za sve jedinice 11. jun 1944.	147
[Operativnim štabovima NOVJ] 11. jun 1944.	148
General-lajtnantu Terziću, [šefu Vojne misije NOVJ u SSSR-u] 11. jun 1944.	149
[Štabu II korpusa NOVJ] 11. jun 1944.	150
[Pohvala 16. diviziji] [11] jun 1944.	151
[Zastupništvu NKOJ-a u Italiji] 13. jun 1944.	152
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 13. jun 1944.	153
[Pohvala I proleterskoj diviziji NOVJ] [13] jun 1944.	154
[Pohvala I. dalmatinskoj brigadi 9. divizije] [13] jun 1944.	155
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 14. jun 1944.	156

[Štabu 1. proleterskog korpusa NOVJ] 15. jun 1944.	157
Gospodin Winston Čerčil ministar-predsjednik Velike Britanije 17. VI 1944.	158-159
Za sve [radio]-veze [- operativnim štabovima NOVJ, zemaljskim antifašističkim vijećima i forumima KPJ] 18. jun 1944.	160
[Štabu Baze NOVJ u Italiji] 18. jun 1944.	161
[Operativnim štabovima NOVJ] 19. jun 1944.	162
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske i Centralnom komitetu KP Hrvatske] 19. jun 1944.	163
[Izvršnom] o[dboru] ZAVNO Sandžaka [20. jun 1944]	164
[Zastupništvu NKOJ-a u Italiji] 20. jun 1944.	165
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 20. jun 1944	166
[Zastupništvu NKOJ-a u Italiji] 21. jun 1944.	167
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 21. jun 1944.	168
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 21. jun 1944.	169
[Štabu 6. korpusa NOVJ] 21. jun 1944.	170
[Štabu Mornarice NOV i POJ] 22. jun 1944.	171
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 22. jun 1944.	172
Zemaljskim antifašističkim vijećima 23. jun 1944.	173-175
[Operativnim štabovima NOVJ] 23. jun 1944.	176
[Govor održan na Pliškom polju na Visu 23. juna 1944. britanskim i američkim oficirima i vojnicima] 23. juna 1944.	177
[Štabu 5. korpusa NOVJ] 23. jun 1944.	178
[Štabu 6. korpusa NOVJ] 23. jun 1944.	179
[Štabu 3. korpusa NOVJ] 24. jun 1944.	180
[Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine] 25. jun 1944.	181
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 26. jun 1944.	182
[Štabu V [krajške NOU] divizije I [proleterskog] korpusa 26. jun 1944.	183-184
[Priznanje jedinicama Treće NOU divizije i Prvoj brigadi italijanske partizanske divizije »Garibaldi«] [26] jun 1944.	185
Za Moraču [Milutina, komandanta Udarne grupe divizija NOVJ] 26. jun 1944.	186
[Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine] 28. jun 1944.	187
General-lajtnantu Terziću [šefu Vojne misije NOVJ u SSSR-u] 28. jun 1944.	188
General-lajtnantu Terziću [šefu Vojne misije NOVJ u SSSR-u] 28. jun 1944.	189
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 28. jun 1944.	190
[Štabu Baze NOVJ u Italiji] 28. jun 1944.	191
Za Jablanicu [Glavni štab NOV i PO Srbije] 29. jun 1944.	192
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] 29. jun 1944.	193
General-lajtnantu Terziću [šefu Vojne misije NOVJ u SSSR-u] 29. jun 1944.	194
General-lajtnantu Terziću [šefu Vojne misije NOVJ u SSSR-u] 30. jun 1944.	195
[Štabu 2. korpusa NOVJ] 30. jun 1944.	196

PRILOZI

[Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju] 16. april 1944.	199
Intervju maršala Tita agenciji Asošijeted pres [Krajem aprila 1944.]	200-203
Narodima Jugoslavije Radnici, seljaci, radni narode! Rodoljubi naše zemlje! Prvi maj 1944.	204-209
Jugoslavija [2. maj 1944]	210-212
Zapisnik sjednice Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije održane 6. maja 1944.	213-214
Izveštaj zamjenika šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ potpukovnika Vivijana Strita o stavu maršala Tita prema ratnim zarobljenicima u Jugoslaviji [10] maj 1944.	215
Formiranje personalnih odeljenja 11. maja 1944.	216-220
Zapisnik sjednice Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije od 13. maja 1944. godine	221-222
Divizijskom komitetu i politodjelu ... divizije 14. maj 1944.	223-226

Maršalu Titu	227—228
Divizijskom komitetu XVII divizije NOV 19. maj 1944.	229—232
Uredba o vojnim sudovima i ustrojstvo i nadležnost vojnih sudova 24. maj 1944.	233—241
Naredba o disciplinskoj odgovornosti vojnih lica [24] maj 1944.	242—245
[Gospodinu Haroldu Makmilanu, ministru-rezidentu, Alžir] 3. jun 1944.	246
[Maršalu Josipu Brozu Titu, vrhovnom komandantu NOV i POJ] 10. jun 1944.	247—248
[Ministarstvu spoljnih poslova, London] 15. jun 1944.	249
[Sporazum Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade] 16. jun 1944.	250—251
Zapisnik sjednice Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije od 24. VI 1944.	252—253
NAPOMENE	257
HRONOLOGIJA	315
BIOGRAFSKE BELEŠKE	355
REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA	389
SKRAĆENICE	394
ILUSTRACIJE	397

NIRO »KOMUNIST« — Izdavački centar »Komunist«, Beograd
Izdavačko-knjižarsko poduzeće »Naprijed«, Zagreb
Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd

JOSIP BROZ TITO
SABRANA DJELA

Tom 20

Recenzenti
Slavko Odić
Milovan Dželebdžić

Registri
Aleksandar Spasojević
mr Dragica Mugoša

Prevodilac
Ljubinka Ribar

Izbor fotografija
Pavle Ljumović

Likovno rješenje korica
Jovan Lukić

Grafička oprema
Vladana Mrkonja
Miloš Majstorović

Korektor
Milutin Milović

Štampa
Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd,
Bulevar vojvode Mišića br. 17

Tiraž 10 000
Izišlo iz štampe oktobra 1984.

